DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14059

Tuchyn Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilot Ṭuṭshin-Ḳripeh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE Sefer zikaron li-ḳehilot Ṭuṭshin-Ḳripeh / ʼarukh bi-yede Ben-Tsiyon Ḥ. Ayalon.
IMPRINT 880-03 Tel Aviv : Irgun yotsʻe Tutshin-Kripeh veha-sevivah be-Yiśraʼel, 1967.
DESCRIPT 384 columns : ill., map. ports. ; 30 cm.
SUBJECT Jews -- Ukraine -- Tuchyn.
Tuchyn (Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Tuchyn.
ADD'L NAME Ayalon, Benzion H., 1901-
ADD'L TITLE Tutchin-Krippe (Wolyn) in memory of the Jewish community

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילות

טוטשין-קריפה

ספר זכרון

לקהילות

טוטשין-קריפה

ערוך בידי

בן־ציון ח. אילון

בהוצאת ארגון יוצאי טוטשין-קריפה והסביבה בישראל ובסיועם הפעיל של ה״לאנדסמנשאפטים״
בארה״ב ובקנדה
תל־אביב, תשכ״ח — 1967

TUTCHIN-KRIPPE (WOLYN)

IN MEMORY OF THE
JEWISH COMMUNITY

EDITOR
BENZION H. AYALON

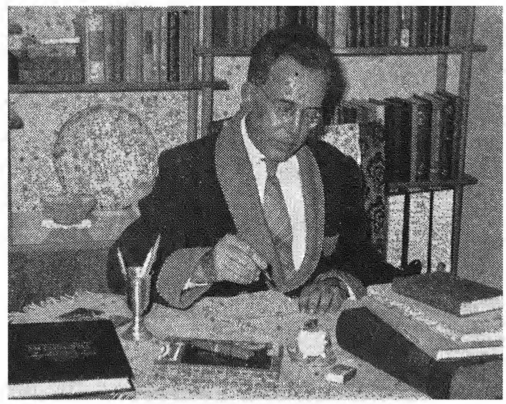
נדפס בישראל תשכ״ח
דפוס א. בן־חור תל־אביב, טל׳ 823748
גלופות: צינקוגרפיה ארצישראלית
PRINTED IN ISRAEL 1967

PUBLISHED BY
TUTCHIN and KRIPPE RELIEF SOCIETY of ISRAEL, ACTIVELY ASSISTED BY THE "LANDSMANSHAFTS" IN THE U.S.A. and CANADA
TEL-AVIV, ISRAEL, 1967

פרק ראשון

בשערי הספר

פתח דבר

ביום י״ב תשרי תש״ג הונפה מאכלת הצורר והקיץ הקץ על קהילות טוטשין־קריפה והס־ביבה. עלה הכורת על יקירי משפחו־תיהן מגיבורי עמנו וקדושיו, שמתו על קידוש השם בגזירות תש״א—תש״ג בשנות מלחמת העולם השניה. וביום י״ב תשרי תשכ״ח, הוא יום־הזכרון העשרים וחמישה, אנו מוציאים לאור את ספר־הזכרון לעילוי נשמותיהם ולהנצחת שמותיהם.

רבה היא האחריות בעריכת ספר כזה, שהרי מחברי הזכרונות והרשימות לא כתבו אותם מתוך נחת והרחבת הדעת. כל משפט וכל שורה בספר זה שותתים דם, בין אם נכתבו על־ידי אחינו ואחיותינו, שעזבו את עמק הבכא לפני שנים רבות ובין אם נכתבו על־ידי האודים העשנים, ששרדו מן השריפה הגדולה ועברו שבעת מדורי גהינום עד שזכו להגיע אל המ־נוחה ואל הנחלה בינינו. בחיבה מיוחדת נערכו, הוכשרו ותוקנו כל הזכרונות והרשימות, כדי לספר לדורנו, לבנינו ולבני בנינו את תהילתם של בני הקהילות טוטשין־קריפה, שמתו על קידוש השם.

וכגודל החשיבות והאחריות כן מידת הקשיים ואבני הנגף, שנערמו בדרך הביצוע של ספר זה. בעקבות ההחלטה על הוצאת ספר־הזכרון, פנתה ועדת־הספר בקול־קורא לשרידי טוטשין־קריפה בארץ ובעולם, להמציא לה רשימות ותמונות על העיירה ותושביה. חלק מהם נענה מיד, אך רוב החומר לוקט ממש בחודשים האחרונים בסבלנות רבה, בעזרה לבעלי הזכרונות להעלותם על הכתב, בחיפוש מדוקדק בספריות ובארכיונים ומתוך אהבה יתירה לכל פיסת נייר.

יבורכו כל אלה, שתרמו והמציאו חומר ותמונות והגישו עזרתם בדרכים אחרות. ביחוד יצוינו לשבח חברי ועדת־הספר, שיזמו, טרחו והתמסרו בלי חשך לביצוע המשימה הקדושה והנעלה הזאת בשם כל הארגון של יוצאי טוטשין־קריפה והסביבה. אכן, אין די מלים בשפת אנוש, כדי לבכות די הצורך את גודל האסון והשואה, שניתכו על ראשם של בני הקהילות הקדושים והטהורים. —

יקבלו־נא עליהם בני טוטשין־קריפה מעתה ועד עולם, להוסיף מדי שנה ביום י״ב בתשרי, הוא יום־הזכרון המר והנמהר, דמעות חמות אל נאד הדמעות שלא יתמלא לעולם.

תל־אביב, י״ב בתשרי תשכ״ח
יום־הזכרון הכ״ה לקדושי טוטשין־קריפה.

ה ע ו ר ך

מגמתנו

מאת

חברי ועדת הספר

עומדים (מימין): צבי גילברג, אברהם ויניצר, פולה ברזם־שפיגלמן, יוסף שיינפלד
יושבים: יהודה רוטנברג, נח טורוק

מדי שנה, ביום י״ב תשרי, הוא יום־הזכרון לקדושים של קהילות טוטשין־קריפה והסביבה, מתאספים שרידי החרב ביחד עם אחיהם ואחיותיהם, שהקדימו ועלו לארץ־ישראל, כדי להתיחד עם זכרם של יקיריהם, שניספו על קידוש השם מידיהם של הרוצחים הגרמניים והאוקראיניים ימח שמם. בימי השואה הגדולה, שניתכה על יהדות אירופה בשנים תש״א—תש״ג, ניספו קהילות טוטשין־קריפה ביום המר והנמהר של —

י״ב תשרי תש״ג—1942

אחרי תקופה ארוכה של הכנות ועבודות ארגוניות, זכינו להוציא לאור את ספר־הזכרון להנצחת הקהילות טוטשין־קריפה וקדושיהם היקרים. עשינו כמיטב יכולתנו לאסוף כל חומר אפשרי, בזכרונות ובתמונות כדי להחיות בדפים המקודשים הללו את הווי החיים היהודיים, על גוניהם השונים שזרמו להם במשך דורות בקהילות טוטשין־קריפה. מגמתנו שהיא גם רצונם של כל שרידי טוטשין־קריפה בארץ ובכל מקום שהם, היא שספר הזכרון ישמש נר־נשמה ראוי ליהודים היקרים, אנשי תורה ומסורה, עסקנים ציוניים וציבוריים, לוחמים סוציאליים והמוני "עמך" ישרים, רחמנים וגומלי חסדים.

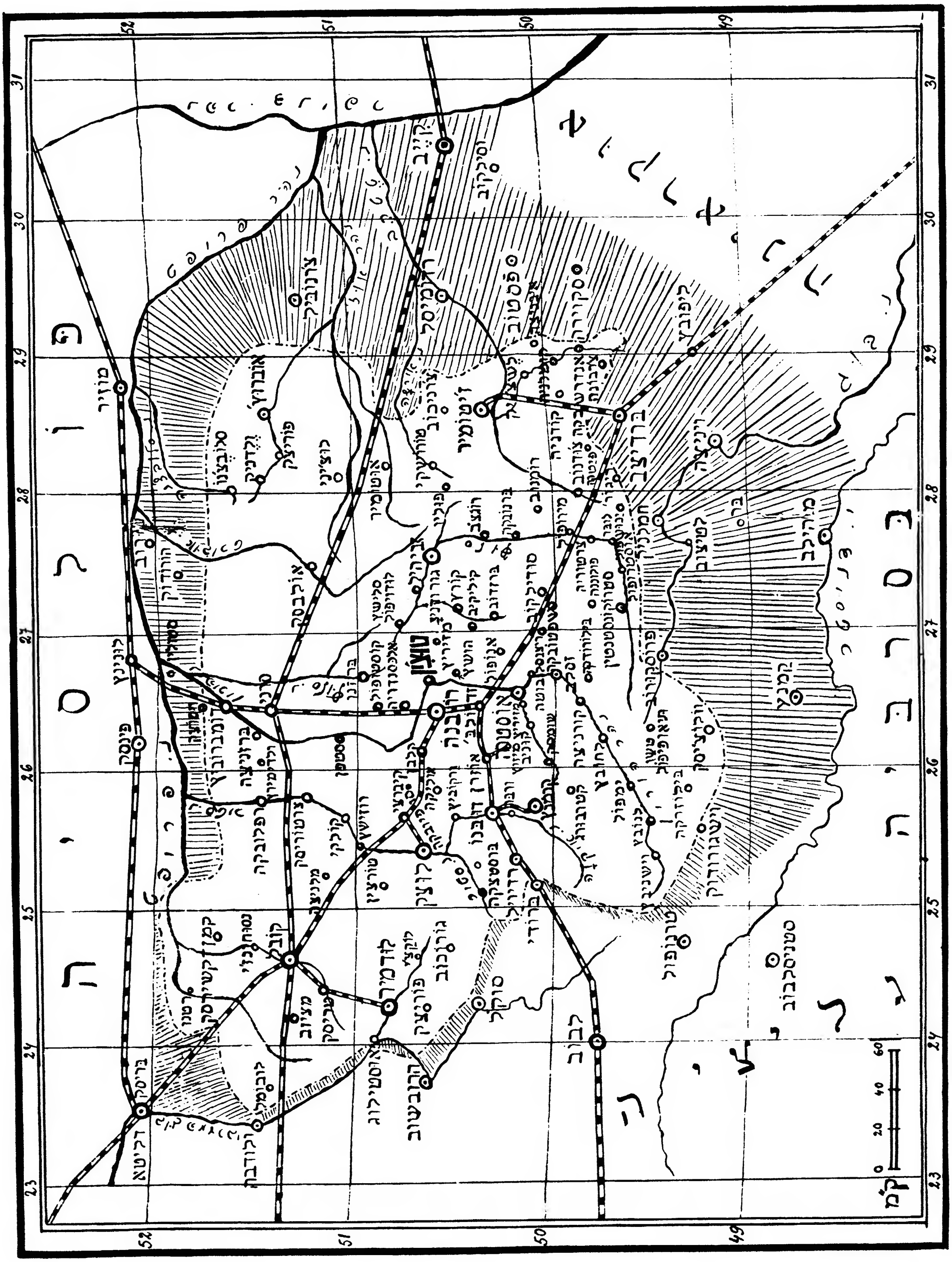
זכות גדולה נתגלגלה בידינו לקיים בקדושי קהילתנו "חסד של אמת" ולהנציחם מעל דפי הספר הזה בלבותינו ובלב בנינו ובנותינו בכל הדורות. למענם ולמען נצח ישראל הק־דשנו, ככל אשר היה לאל ידינו לעשות, פרקי גיאוגרפיה והיסטוריה, חברה ותרבות, רשימות משפחתיות ושמות הקדושים, כדי שהדורות הבאים יעיינו בחרדת קודש בדפי־זכרון אלה ויראו לנגד עיניהם את אבותיהם ואבות אבותיהם הישרים והתמימים, הגיבורים והמעונים על קידוש־השם ועם ישראל ואשר במותם ציוו לנו את החיים.

במיוחד אנו מציינים לשבח ולתהילה את רוח הגבורה העילאית, אשר פיעמה את לבם של מורדי גיטו טוטשין, אשר כצאצאים ראויים לגזע המכבים מלפנים, הרימו את נס המרד נגד שוביהם ומעניהם מבקשי נפשם, ומעטים נגד רבים וחלשים נגד חזקים הגנו על כבודם ועל כבוד ישראל.

בהזדמנות זאת אנו מביעים את תודתנו והוקרתנו לכל אלה, שהושיטו לנו יד עוזרת במפעלנו הקדוש, ובמיוחד לעורך מר בן־ציון אילון, עורכם של ספרי־זכרון רבים, אשר לא חשך כל עמל וטורח, כדי להוציא מתחת ידו ספר הדור, תוכו כברו כיד הנסיון והכשרון הטובה עליו וכראוי למצבת־זכרון יקרה זאת.

א׳ כסלו תשכ"ח (3.12.1967)

ו ע ד ת   ה ס פ ר

טוטשין־קריפה בלבה של ווהלין

חובר וצויר: ב"צ אילון

תוכן הספר / אינהלט

פרק א. בשערי הספר

פרק ב. טוטשין־קריפה והסביבה

פרק ג. יהודי טוטשין בפעולתם

פרק ד. דמויות, אישים ומשפחות

פרק ה. מלחמה, גבורה ושואה

א. פירוט שמות לתמונות ציבוריות

בוגרי הכיתה ה־VII של ביה"ס "פובשכנה", 1927 — עמ' 99 למטה

שורה ראשונה (מימין): אגרס ריבה, גרמן רייזל, סיטנר אסיה, רויטנברג נחמה, צימבל צירל.
שורה שניה (מורים): פטקובסקי, פרידובנה, פאקר (המנהל), אילפובה, סוקולובנה.
שורה שלישית: רויצימרינג רחל, גלטשטיין מינדל, אפל פרידה, גלדשטיין שרה, שכניוק אסתר, גולדשטיין מניה, שיינפלד שרה, בק —, לבדיג, הלפרין, גיסיס יואל, ווינשלבוים דובה.
שורה רביעית: רייזלמן דוד, חייט פיניע, שקולניק לייבל, שיינפלד דוד, גיסיס נחמיה, רויטלמן זושיה, סוניס מוניה.

החוג הדרמתי בטוטשין — עמ' 103

בהנהלתו של איטשע טשאבאק (נפטר בארצות־הברית).

הצגת פורים ע"י חובבי טוטשין — עמ' 106

עומדים (משמאל): ספוז'ניק שייליק, —, לייבל, ארציק קופרשטיין, לאה'קע זילברברג, פופה זילברברג, מרים שפירא (קופרשטיין), —, מלכה ברימן, מינצי קופרשטיין, —, —, גלדשטיין אברהם אשר, מקס, לייזר קופרשטיין.
יושבים: שלוסברג, —, —, צ'אבאק יצחק, לאה'קע פוקס, —.

הועד הציוני הראשון בטוטשין, 1917 — עמ' 114

עומדים (משמאל): ש"ץ אליעזר, לאה'קע סמורז'וב, פופה זילברברג, שיינפלד מיכאל.
יושבים: שמואל אגרס, יוסף קליבנוב, שדה (מורה), שבח דעם רב'ס.

תנועת נוער "גורדוניה" בטוטשין — עמ' 115

שורה ראשונה יושבים (מימין): גולצמן, שפיגלמן שיינצה, גילברג מלכה, פוקס אטל, רויטלמן, אפל חיה.
שורה שניה: שיינפלד שלמה, קפלן לאה, פליישמן שרה, מרקוס שרה, ליברטוב, פלדמן, גילמן שרה, צובוק, קריצמן שרה.
שורה שלישית: שיינפלד דוד, גולובטה יעקב, קרפ יעקב, שיינפלד יהודה, שוורץ יוסף, קרפ פרץ, אוזרסקי, פוקס אברהם, אגרס אשר, פוקס אברהם, אגרס אליהו.
שורה רביעית: קרפ רפאל, פוקס גרשון, קריצמן איטה, גילברג מינצה, פליישמן חיה, גולצמן ישעיה, ברו איטה, טורוק רוזה, סונדלסון שרה, ש"ץ רבקה, שיינפלד יוסף.
שורה חמישית (למעלה): שניידר גולדה, שיינפלד שמואל, פליישמן יעקב, קצב דוד.

הסתדרות "השומר הצעיר" בטוטשין — עמ' 119

יושבים (מימין): סוניה קרפ (גיסיס), ישראל פיינבלט, מאיר זילברברג, שרה ולדמן.
עומדים: אליהו יתום, אסתר שכניוק, גרשון בייזמן, יואל גיסיס.

השומר הצעיר, קבוצת "גיבורים" — עמ' 122

מימין לשמאל: בייזמן גרשון, אפל צבי, שיינפלד דוד, רויטלמן זושיה, גלדשטיין מיכאל, שפיגלמן מאיר, גולוב נתנאל, חייט צבי, פוקס ישראל, גיסיס נחמיה, גיסיס יואל.

גדוד על שם דג"ל של השוה"צ — עמ' 123

שורה ראשונה (מימין): זיגר (שדה) נסיה, דרוקר אטל.
שורה שניה: הלפרין בתיה, אפל צבי, מוצ'אר רוזה, שיינפלד דוד, קרפ (גיסיס) סוניה.
שורה שלישית: ספוז'ניק סיומה, שכניוק דוד, ולדמן שרה, בייזמן גרשון, ספוז'ניק שלמה, שכניוק אסתר, רויטלמן זושיה.
שורה רביעית: גולוב שרה, גיסיס נחמיה, שפיגלמן מאיר, פלדמן רחל, רויטמן אהרן, גיסיס יואל, חייט צבי, חומוט נחמה, גולוב נתנאל.

"גורדוניה" בטוטשין — עמ' 127

שורה ראשונה עומדים (מימין): שרה לבדיג, רחל רוטצימרינג, לייבל שקולניק, שרה הלפרין, פיגה זלצמן, דובה ויינשלבוים, פיגה חייט.
שורה שניה יושבים: פניה חייט, סימה חייט, איטה גלזל, משה פוקס, שרה שיינפלד, יוסף גיטרמן.
שורה שלישית (למטה): צירל צימבל, ריבה אגרס.

"גורדוניה", קבוצת "מסדה" — עמ' 130 למטה

יושבים למטה (מימין): סונדלזון לייזר, שיינפלד דוד.
שורה אמצעית: זלצמן מרים, שניידר מניה, זילברברג צ'רנה (פרנקל שחורה), שרה שיינפלד, אלברט מלכה.
שורה עליונה: —, פוקס שרה, —, שיינפלד מרים, —.

קיבוץ "השחר" של החלוץ המזרחי בדרוזדוב — עמ' 135

מימין: פנחס קהתי (גכטמן), מנשה שורצזון, אפרים טננבוים,, דוד שכנייוק, יהושע קרס, בוזיה קופרשטיין (כ"ץ), אליעזר לרנר, זלמן, חוה שפיגלמן (גילברג), נתן (נוסיק), שלמה בידרמן, שמואל קליגר.

השומר הצעיר, קבוצת בנות — עמ' 139

יושבים (מימין): חומוט (שכטמן) ריבה, ריקליס חנה, אפל פריידה.
עומדים: ולדמן שרה, קפלן איטקה, שפיגלמן פולה, גולדשטיין ברכה, זיגר נסיה, גיבס בת־שבע, הורנשטיין־חפרי שרה.

הפועל המזרחי בטוטשין — עמ' 182

יושבים (מימין): צבי בנצ'יק, מרדכי מוסמן (השוחט), צבי גילברג, בן־ציון פינקלפרב, שבתל שקולניק.
עומדים: צבי ש"ץ, דב מוסמן, יעקב וקסמן.

ב. תמונות כלליות

יוצאי טוטשין־קריפה בישראל

באסיפת אזכרה תשכ״ה — 1964

טוטשין — מראה כללי

פרק שני

טוטשין-קריפה והסביבה

פרק ב

טוטשין - קריפה והסביבה

1. חבל ווהלין ויהודי ווהלין

חבל ווהלין, שהיה מאוכלס יהודים הרבה מאות שנים, שימש מרכז יהודי חשוב, בו חיו דורות את חייהם הפטריארכליים והמשיכו במסורת כחטיבה בעלת גוון מיוחד.

מאורעות הימים ותמורות הגורל, שפגעו קשה בחבל זה מזמן לזמן, לא הצליחו לגדע את הגזע, שהכה שרשים בקרקעו. ואף לאחר תקופת הדמים של חמלניצקי התאושש הישוב היהודי בווהלין והוסיף לגדול, להשתרש ולהתפתח מחדש. הקהילות רבו, ובישובים רבים על פני ווהלין היוו היהודים רוב התושבים, קמו להם גדולים, גאונים ואנשי־שם...

גזירות הרשויות והשליטים ושנאת השכנים וקנאתם לא יכלו להם — עד שעלתה בדורנו היד הארורה של עמלק והשמידה אותם ואת יצירותיהם בכל שטחי החיים הכלכליים והיהודיים.

הנפה ויושביה

ארץ נהרות — נחלי מים, שדמות־שיפון ושדות חיטה, ארץ יערות האורן האפלים וחורשות עצי לבנה המשמחות אלהים ואנשים, ארץ ווהלין הברוכה. כאן הוצב גבול לערבה. ממנה והלאה, דרומה וקדמה השתרעה הערבה השוממה, הפרועה. אבל עד ווהלין לא הגיעה. מימים קדומים היתה כאן ארץ נושבת. אומות קלטות יסדו בה מושבותיהם, בעוד קיסרי רומה חלשו על עמי הצפון; למן שפך הדנובה ומעלה דרך רומניה, גליציה וארץ ווהליניה, והלאה לאורך נהר ויסלה ובוג, ועד לים הבאלטי, הגיעו שיירות רוכלים קדמונים. הם השאירו פה את עקבותיהם, מטבעות כסף רומיות, דינרים וקמיעות קיסריים, אבני מלואים איטלקיות, פיתוחי חותם, הנמצאים פה ושם באקראי ועוד.

ויושביה הקדמונים של ווהלין אף הם לא נעלמו לגמרי מבין החיים, לבלתי הטביע חותם הוייתם על נחלים ומקומות ישוב: הנהרות סטיר ואיקווה, הורין ואוז יעידו על כך: שכן שרשי שמותיהם בלשונות לא־סלביות יסודם; וכן שמות הכפרים בורא־טין, שהסיומת „טין" שלהם היא קלטית מובהקת, כגון: לונדון — לון־דון, הונטינדון — הונטין־דון; הרי זו היא ההברה הידועה: דון, טאון, טין, המצויה עדיין בלשון האנגלית כשארית מן הלשון הקלטית.

ואחרי הקלטים, במאה הרביעית והחמישית, עברו כאן נתיבות הגוטים, בנסעם מארצות הצפון שבגרמניה דרומה אל קרים ואל בולגריה. אם בסביבות לוצק נתגלתה (בשעת סלילת מסלת הברזל לוצק־לבוב) אוצר קמיעות ומטבעות רומיים משנות המאה השלישית לספה"נ, הרי בסביבת קובל נמצאו ראשי חניתות של ארד (ברונזה) עם „כתב רונית" גרמנית, שנשמרו מזמן במוזיאון האתנוגראפי בוורשה.

וכעבור שבטי הגוטים באו אי־מזה והתישבו בחוות המ־רובות בוזשאנים, לפי הנראה סלאבים, שעליהם מסופר בכרו־ניקה משנות המאה־התשיעית שנכתבה בארץ בווריה הגרמנית. מסעודי, גיאוגראף ערבי, שכתב ספרו בשנת 950 לספה"נ, מונה כאן בין תושבי הארץ את הדולבים ושבטי הווהלינים, עמים ששועבדו לפנים על ידי האוארים הפראים; אצלו מופיע לראשונה שם השבט, או העם, שבשמו נקראת חלקת ארץ זו עד היום.

רחבת ידים היא ווהלין. ואף על פי שבמשור האיראסי (אירופה־אסיה), המשתרע עד למנג'וריה, אין להבחין כמעט בגבול ממשי, מכל מקום ברור למדי החיץ הטבעי של ווהלין: הלא זה מלבן שראשו נעוץ באפיק הנהר סלוץ', תחתיתו בביצת הפריפט, שמאלו נשען על כתף הבוג וימינו נהר טטירוב ואוז. כל השטח משופע מדרום־מערב בכוון צפון מזרח, והוא מפריש את מימיו צפונה; כל הנהרות: איקווה, סטיר, הורין, סלוץ', טוריה ואחרים חוצים את הארץ מן הדרום אל הצפון ונבלעים שם ביערות טובענים על כן היתה ארץ זאת מדרך־רגל לעמים נודדים, שביצות־פוליסיה סגרו עליהם את המעבר.

ארץ לחם היא ווהלין. אדמתה כבדה, שחורה תחוחה, שטחי בצה מעטים בה, ומוגבלים. בצפון בולט מתוך השטח המישורי הקצה של הטבלה הסלעית, סלע השתיה של שחם (גרניט) ובזלת, המהוה את אבני היסוד העולמיים; פה, בצפון ווהלין, מחצבות בזלת ושחם של קלוסוב. בדרומה נבלעת אדמתה בקרקע השחור של פודוליה. מזהיבים החיטה, השיפון והשעורה, צומחים בה קנבוס ופשתן, כישות, חמניות וגידולים אחרים. בבתי משרפות היי״ש צורפים את הכוהל החריף. בבתי נזיה מבשלים שכר. בהמותיה ברוכות, סוסיה גוצים ונשכנים, פראי הערבה שהטו שכמם באי־רצון להרתם בעגלות האכרים הנמוכות „סאראדייקות״ בלע״ז.

וארץ נושבת ופוריה זו היתה במשך הזמן לאחד המרכזים הצפופים והגדולים של ישוב יהודי, — אשר למראותיו ומאורעותיו יוקדשו הפרקים הבאים.

ראשית הישוב היהודי

הישוב היהודי בגולת אירופה, לכל ארצותיה ואזוריה, כרוך היה כמעט תמיד בהתפתחות מדינית ושלטונית מסוימת. כל התישבות, או הסתננות של עדה יהודית בימי הבינים, לא בוצעה באירופה ע״י יזמה ישבנית בשטחי ארץ בלתי־נושבת. עפ״י עצם מהותם לא יכלו היהודים לבצע מפעל התישבות על אדמה נכריה מאז ימי גלות בבל. אבותינו גם לא האמינו בשום פנים ואופן בערך הקיים של חייהם הממשיים והמעשיים וראו בהם רק תקופת מעבר. משום כך לא איכפת להם מי הוא ה„שררה״ על אדמת הנכר, ובלבד שתתקיים „שררה״ כל שהיא, יהי זה נסיך, „קראַל״, או ראש „דולבים״ או „ווהלינים״, „כגן״ של כוזרים או „קניאז״ של רוסים.

וכיון שכך הוא, ויען שמלאכת העבודה של שירוש יערות, עקירת שרשים והפיכת אדמת־בור לארץ נושבת כבר בוצעה, איך שהוא, בידי אחרים, ומשום שכל השבטים הקדמונים באירופה ביססו את קיומם על משטר פיאודלי, בו היה הקנין העיקרי והחשוב תפיסת הנכסים הלאנדים, הקרקעות וכל הקשור בהן, הרי שקו הקליטה היהודית צומצם בדרך כלל והוגדר כבר מלכתחילה בעיקר בהתישבות עירונית, תווך בהעברת נכסים מטלטלים וסיפוק התצרוכת של השכבות השליטות. כזאת היתה ההתישבות של יהודים בכל מקום אחר, וכאלה היו יסודותיה גם בווהלין.

בתחילת המאה העשירית נגמרו נדודי העמים בנפה זאת ונתבלט ביותר היסוד הסלאבי, שעליו מדבר הגיאוגרף הערבי מסעודי. איזה סלאבים, קשה לקבוע, שהרי אחרי תהליך הגידול והעיצוב של 900 שנה, גם בימינו סלאבים אלה הם בעצם בני־בלי־שם, שכן שמם המובחר „אוקראינים״ אין משמעו אלא „אנשי־גבול״. והוא שוב אינו אומר כלום. ידוע רק שהיסוד הסלאבי גבר על יתר האלמנטים במאה ההיא.

בסוף המאה העשירית היתה ווהלין עצמאית תחת הנהגת נסיכים מקיוב. ולאדימיר הקדוש מקיוב הושיב בנסיכות זאת את בנו וסיוולוד וצאצאיו משלו בה כמאתים שנה. בשנת 1336 עוברת כל הנפה למרותה של נסיכות ליטא, שעקבותיה נודעים עד היום; ארמון הנסיך לובארט בעיר לוצק, וראדיביל, עיר הגבול הזעירה הסמוכה לברודי (היא רדזיבילוב), מעידים ששתי הערים הן ליטאיות טהורות ביסודן. באוניה הלובלינית משנת 1569, בה בוצעה איחוד ליטא עם פולין, נספחים שלשת המחוזות: לודמיר, לוצק וקרמניץ לממלכה הפולנית האדירה, ורק שנתים אחרי חלוקת פולין השלישית בשנת 1795 אורגנה ווהלין כחטיבה רוסית אדמיניסטרטיבית וחולקה ל־10 גלילות ובשנת 1799 הוגדל מספר גלילותיה עד 12, היינו: גליל אוסטראה, אוברוץ׳, דובנא, זויהיל, זסלב, ז׳יטומיר, לודמיר, לוצק, סטרו־קונסטנטינוב, קובל, קרמניץ ורובנה.

יש לשער שישוב יהודי קדום התקיים כבר בווהלין בסוף המאה הארבע־עשרה, קרוב לודאי בעיר לודמיר. אם נכונה ההשערה של ההיסטוריקן ד״ר שיפר, שהישוב היהודי בליטא, ווהלין וגליציה המזרחית, יסודו בהגירה מן הדרום (קרים) ומן המזרח הדרומי, היינו מממלכת כוזריה, הרי היו שרשים רבים של התישבותנו בווהלין נעוצים בזרמי הגירה אלה. ויתכן שמן המערב ומן המזרח גם יחד נהרו שמה יהודים מתישבים. אידיש ועברי־טייטש, ששימשו בפינו מאות בשנים כלשון־אם (מאמע־לשון), יעידו על הגירה מנפות הריין וגרמניה הדרומית, ושמות הנשים כגון: זלאטע, סלאבא, בילא, טשרנא, ופתגמים וניבים שאולים מלשונות סלביות יוכלו לשמש ראיה למציאות יהודים דוברי סלאבית מימים קדמונים. הפולקלור הווהליני היהודי שמר על שאריות קדמוניות של דברי שיר תלת־לשוניים, אידיש, עברית ואוקראינית; זכורים עדיין מפי עוללים דברי זמר שזקנתם מופלגת, כמין שירי קוליאדה של עכו״ם ששמענום בילדותנו, וגם הם עדים על קשר מהודק בינינו לבין ווהלין.

על כל פנים ברי שבמאה הט״ו התקיימו כבר קהלות נכבדות בווהלין ובראשן קהלות לודמיר, לוצק, קרמניץ ואוסטראה, ואחר־כך נוספו עליהן דובנא רבתי, קובל, רובנה ואחרות.

מתוך דיון בועד ארבע ארצות על עניני ווהלין שהתקיים בעירה ווישנוביץ בשנת 1635, אנו למדים שר׳ יו״ט ליפמן הלר (בעל התוסי״ט), מרא דאתרא בלודמיר, התלונן מרה על כי רבו אז הקופצים על משרות „רבנות״ בעירות שונות, וראשי הפלכים (הווייבודים) ומושלי המחוז (הסטארוסטים) עשו מסחר וקנין במשרות „רבנות״ והתעשרו עליהן; ה„תוספות־

יו"ט" קיבל אז סמכות מטעם הועד של קהלות ווהלין לעמוד בפרץ ולאסור קנית משרות רבנות, שהיתה בעוכרי הקהלות השונות. ישיבות ועד „הכנסת הווהלינית" התקימו בעירות: קוזין, קוריץ ווישנוביץ. עיקר התעסקותם של הפרנסים היתה חלוקת המסים הצודקת.

יהודי ווהלין היוו קבוץ עממי ניכר, אם לדון לפי הספירה הפולנית שנערכה באופן רשמי מטעם המדינה הפולנית בשנת 1765, שנה לאחר בטול ועדי כנסת־ישראל בווהלין ע"י הרשות (Kongres Zydowski, כן נקראו הועדים ההם בפרסומים הממלכתיים הרשמיים).

ספירה זו קובעת שבשלשת המחוזות העיקריים, היינו לוצק, לודמיר וקרמניץ, נמנו: במחוז לוצק — 23,322 יהודים, שישבו ב־51 עיר ועירה וב־960 כפרים; במחוז לודמיר — 7,421 יהודים, שישבו ב־16 עיר ועירה וב־305 כפרים; במחוז קרמניץ — 20,993 יהודים, שישבו ב־49 עיר ועירה וב־848 כפרים.

בס"ה חיו בשנת 1765 במחוזות אלה 51,736 יהודים ב־116 עיר ועירה וב־2113 כפרים.

מענין ביותר הוא פזור הישוב היהודי באלפי כפרים, שצומצם עד לאפס ע"י הרשות הרוסית לפני כיובל שנים. אם אנו מתפלאים כיום על שפע הרעננות והחיוניות של יהדות ווהלין, אשר נתנה אותותיה בשירה העברית והאידית, בארגון החיים הצבוריים ובמפעלי חלוציות מרובים, הרי עלינו לזכור שיהדות זו כפרית היתה מעיקרא, דבוקה לקרקע ושרשית בעצם מהותה; ש„הישובניק" הווהליני היה סמלה המובהק הרבה מאות שנים, כך שבגלל שבתה פעם במרחבי השדה והתעסקותה בחקלאות ותנובת־השדה עמד טעמה בה וריחה לא נמר.

מעלות ומורדות בדימוגרפיה של ווהלין

מושג קל זה שקיבלנו על חלוקת האוכלוסיה היהודית בווהלין, לפי המפקד של ממלכת פולין ערב גסיסתה, לא יהיה לגמרי נכון, אם לא נמחיש לנו את מסגרתו המציאותית.

בימים ההם היתה השעה טרופה על מחוזות־הספר הפולניים. הספירה נערכה לשם גבית מסים, והיא לקויה, איפוא, מבחינת שלמותה „המדעית", ולכן יש להתיחס אליה בהסתייגות מסוימת.

מרידות ההידמאקים, החל משנת 1713, כאשר פאשצ'נקו התמרד נגד ה„פאנים" הפולנים בקיוב, ועד שנת 1768, כש־

גונטה וז'לוניאק ערכו את השחיטה בקהילת אומאן, הכו גלים עד לברודי. בת־קולן של הזוועות ההן זכורה לנו מימי נעורינו: „הידמק" — זה היה כינוי למפלצת. „פרא כהידמק", אמרו הבריות. קברי האחים של חללי גונטה היו עדיין עקובים מדם. מאידך גיסא, המצב המדיני בווהלין בסוף המאה השמונה־עשרה היה קשה מאד: יקטרינה לטשה עין למחוזות הפרבוסלביים, והיסוד הפולני ה„פריצי", שהיה עדיין מעורה היטב באחוזותיו הנרחבות והעביד בפרך את ה„חוחול" המשועבד, התחיל לסגת מעט מערבה. כל שנות המאה הקודמת (16־17) היה היהודי כרוך אחר האלמנט הפולני, שכן רק הוא יכול היה להעניק לו את ה„חסות" — הגנת החיים והרכוש. והנה חל זעזוע עמוק באלמנט השולט. באופן אבטומטי נפגע ראשית־כל היהודי: המוכסן, החוכר, הסוחר, ה„ישובניק" — איש־הכפר, היינן, הפונדקאי וכד' ולא היה כל בטחון בחיים. סדרי החיים היו פרימיטיביים: בעיירה ובכפר התגוררו יהודים אלה בבתי־עץ מכוסי־קש, בלי שמשות ובלי מעשנה. על הכירה, ה„פריפטשיק", עמדו חצובות ועליהן סירי־נחושת וקלחות של פליז; את המיטלטלים החזיקו ב„קופרט" — שידה מחושקת ברזל, המהלכת על גלגילים — סגולה חשובה בשעת שריפה ומהומה, שנקל היה לגררה מיד החוצה ולרתום אליה בהמת־משא. מדף לספרי־קודש, „מזרח" מעשה־גזירה של נייר צבעוני, כמה ספסלי עץ־אלון, שולחן פשוט — והרי כל הריהוט של אז.

בערי־מחוז, בכרכים, היתה התמונה קצת אחרת, היו שם בתי־חומה, מורשת אבות, והיה בבתים קצת כלי־כסף, אך בעצם היה ההבדל מועט. ההווי היהודי הטיפוסי בווהלין היה בבחינת „סדנא דארעא חד הוא".

הסופר הרוסי ולדימירסקי־בודאנוב קובע, שבשנות 1649—1657, ימי מרידת חמיל, הושמדו 90% של הישוב היהודי בווהלין. כעבור הזוועות — שוב נתאכלסו הישובים העתיקים: ה„פריצים" היו מעונינים בזה שיערותיהם, טחנותיהם, משרפות־היי"ש והפונדקאות שלהם — מקורות־ההכנסה העצומים — לא ישארו בשממתם.

לאט־לאט מתכנסים, איפוא, הפליטים איש־איש למקום מגוריו. חודשו פגישות „כנסת־ווהלין" היהודית בקוזין ובקוריץ; נתמנו „נאמנים" מטעם הישובים המפוזרים להגן עליהם בחלוקת המסים, וכן „סופרי הכנסת" — כאותו פישל ליבוביץ, שנבחר בפולנאה בשנת 1705 כסופר כנסת־ישראל בווהלין — דבר המעיד על אותות התעוררות חדשה.

לשיא ההתפתחות הפנימית של האבטונומיה הווהלינית הגיעו בשנת 1758, כשנבחר „מרשאלאק" יהודי למחוז ווהלין לנהל את עניני ה„כנסת" כשם שהיה פקיד גבוה כזה גם בסיים הפולני*).

אבל קרוב לאותו פרק־זמן הופסק פתאום קו־העליה באבטונומיה היהודית ע"י בטול ועד־הכנסת ליהודי ווהלין מטעם הרשות הפולנית בשנת 1764.

*) שני שמות־משפחה יהודים מדובנא אפייניים לאותה תקופה: בני מרשאלקוביץ, בעלי־בתים ותיקים, שומרי כלי־כסף אמנותיים לנטילת ידי כהנים בביהמ"ד בר"ץ, ובני מוספאניס, סוחרים ובעלי־חנויות.

הסיבות לכך אינן ברורות כל־צרכן. יתכן שמחקר מיוחד על האבטונומיה היהודית בווהלין יבהיר ענין זה.

ראוי להשוות שתי טבלות של תנועת האוכלוסיה היהודית בווהלין, לפי רישום הממשלה הפולנית: בשנת 1765 ישבו בשלושת המחוזות לוצק, לודמיר וקרמניץ — 51.736 נפש (יהודים) בתוך 116 ערים ו־2113 כפרים, ובשנת 1790 ישבו בשני המחוזות לוצק ולודמיר (ספירת קרמניץ אבדה) 31027 נפש (יהודים) בתוך 18 ערים ו־404 כפרים.

נמצאנו למדים, שהיהודים נ י ד ח ו מהערים והכפרים באופן מבהיל בסוף המאה השמונה־עשרה, ומספרם לא זו בלבד שלא עלה אלא י ר ד פלאים. בשנת 1795 חלה חלוקת־פולין השלישית, שקבעה את גורל המדינה למאה עשרים ושלש שנה (1918).

בחלוקת פולין טמון המפתח להבנת המצב לעתיד. כצאן בלי רועה התרוצצו יהודים מנפה לנפה, בלי לדעת היכן להשאר ובמי לבחור.

החל משנת 1765 עד 1780 בערך ניכרת ע ל י ה במספר האוכלוסיה היהודית, שהיתה ללא־ספק קשורה בזרם של פליטים מסביבות אוקראינה המזרחית אל מחוזות ווהלין. בימים ההם היו הלבבות פועמים בחזקה לקראת כ ל צרה שהתחוללה על יהודים, ועזרת אחים הושטה בנדיבות ובפשטות לכל דורש. תנודה חדשה החלה בהודע לקהל ש„פוניה הולך" והיא גררה אתה תנועת המונים מערבה.

כיבוש נחלות פולין ע"י הרוסים הורגש כזעזוע עמוק. עד לסוף המאה הי"ט נראה שיהודי ווהלין לא הראו נטיה לרוסיה ולרוסית.

משמעותה הלינגביסטית של הכינוי „פוניה", שבו נתכבד כל רוסי, כל „מאסקוויטר", אינה ידועה לי, על כל פנים אין לראות כינוי זה כמחמאה. בכינוי „פוניה" היו רגילים לגנות כל פרא־אדם במחוזותינו, והיו שהוסיפו ואמרו: „פוניה גנב" וכדומה. ועל שום־מה היה יהודי בווהלין צריך להתקשר אל „פוניה"? הלה מדרכו היה ל ק ח ת, בלי שהיתה דרכו לתת משהו. והוא לקח את הפאות, מצנפת הספודיק, המלבוש הארוך. סיפרו, ששוטרים רוסיים היו גוזזים פאות ברחובות העיר ומקצצים מלבושים בבתי־מדרשות. המסים הכבידו: „סווצ'נוי סבור" (מס נרות־שבת), „קורובקא" (מס הבשר), מס יי"ש וכו'. חטפו גם תינוקות של בית־רבן והעבירום למדחפות. הלקו בשבטים אבות ובנים, במקרה אי־ציות, הריצום בין טורי חיילים המצליפים בשבטים לחים: „קסטרו"...

„פוניה" גירש ועקר את היהודים מן הכפר.. חדלו פונדקאים, מוכסנים, יינים, חוכרי־נחלאות, והוא גזר גם על מכירת יי"ש בעיר.

ומה נתן ליהודים? — „שקאלעס", אסכולות דו־מחלקתיות, אחת בעיר ושתים במחוז. וגם שמות־משפחה שהיו חייבים לבחור חלף תשלום ידוע בשנת 1813—1815.

נתן גם „קולוניות", שטחי אדמה ליהודים לעבדה בדומה ל„חוחולים" (אכר אוקראיני), כדי להעבירם אח"כ לשמד.

דבר־מה חיובי היה בכל־זאת בחילוף המשמרות פולניה־רוסיה: משנת 1790 עד 1915 שקטה ווהלין, וחדלה להיות ארץ־מעבר לגייסות הולכים וחוזרים, לשודדים והידמאקים. אדרבה, ביזמת הממשלה נושבו הרבה שממות ע"י מתישבים ומהגרים מארצות המערב — צ'כים, גרמנים; היה בטחון רב לחיים ולרכוש. על כן מציינת המאה התשע־עשרה ע ל י ה מתמדת של כל האוכלוסיה היהודית. לדוגמא:

בשנת	1790	היו	422	ישובים	ובהם	31.027	יהודים
"	1847	"	141	"	"	174.457	"
"	1898	"	133	"	"	395.782	"

והרי זה גידול מפתיע! תנאי היישוב גרועים, ניכר צמצום גדול במקומות־התישבות, ואעפ"כ גדלה במשך מאה שנה האוכלוסיה היהודית פי ע ש ר ה!

ואמנם בסוף המאה שעברה הולך ומתנדף מאליו האמון הסנטימנטלי שרחשו המוני היהודים בווהלין לפולניות, ונולדת נהייה חשאית אחרי ה„רוסיות". בשנות התשעים למאה הקודמת מתחילה השתוקקות גם לתרבות „רוסית" ולהתבוללות לשונית. בינתים עשתה ההשכלה בנוסח ליטא שמות בנפש האומה, נחלש לאט החוסן הפנימי העצמי, כל דבר „יהודי ספציפי" קיבל צביון משונה ומעורר בחילה בעיני הדור הצעיר, אשר לא ראה עוד ב„פריצים" משענת כלכלית לאבותיהם, אלא מסמלי היוהרה הריקנית: „פולני מתחבא בארובה, וקורא ליהודי: הסר הכובע"...

תהליך המוני זה של טמיעה וספיגת התרבות הרוסית היה אטי בשנות התשעים, והלך וגבר בקצב עז בימי מהפכת 1905, כשברחוב היהודי הופיעו כוחות מהפכניים שראו בשחרור העם הרוסי גאולה לישראל. ומאז התחיל תהליך הרוסיפיקציה גם בווהלין היהודית, שהיתה נצר מפואר מגזע התרבות היהודית־פולנית, והפך אותה, בראשית המאה העשרים, לנפה יהודית־רוסית, המתגאה בשייכותה לגוש בן 6 מיליונים של החטיבה היהודית ב„תחום־המושב".

2. טוטשין־קריפה והסביבה

א. סקירה כללית

גיאוגרפיה ואתנוגרפיה

לפי הגיאוגרפיה המדינית של היום שייך איזור טוטשין ל„אובלסט רובנה" שבאוקראינה המערבית, אולם בדברנו על טוטשין־קריפה והסביבה כקהילות יהודיות נחזור לראותן כחלק מווהלין המעטירה שהיתה מרכז יהודי גדול בפולין — אוקראינה עד ימי השואה של מלחמת העולם השניה.

על הרכב האוכלוסיה של אוקראינה מעניין להביא ציטטה מתוך ספר גיאוגרפיה שיצא לאור כמה שנים אחרי מלחמת העולם השניה:

„ההרכב הלאומי של האוכלוסיה הוא הומוגני למדי, — האוקראינים מהווים 80% מסך הכל. בין המיעוטים החשובים נמנים: רוסים, היושבים בעיקר באיזור הדונבאס; ביאלורוסים — בצפון מערב; פולנים — במערב ובולגרים — בדרום מערב.

לפני מלחמת העולם השניה, היוו גם יהודים אחוז ניכר של האוכלוסיה, בעיקר בערי הגדה המזרחית ובמערב אוקראינה". (הדגשת העורך).

כך סיכם ספר גיאוגרפיה את פרשת חייהם התוססים של יהודי ווהלין, בדברו עליהם פשוט בזמן עבר...

אובלסט רובנה מנוקז על ידי הנהרות גורין (הורין) ויובלו — סלוטש. בדרום, על הרמה של ווהלין־פודוליה, קיימת חקלאות מפותחת המניבה בעיקר: דגנים, טבק, סלק סוכר; בחלק הצפוני יותר — תעשיית עצים ענפה. הסביבה ידועה גם בשל צומת הרכבות החשובה של רובנה עצמה ובשל בתי המלאכה לרכבות, תעשיות מכונות חקלאיות ותעשיות כימיות שונות.

היסטוריה

ראשית דברי ימי היהודים בווהלין אינה ברורה ביותר. יש אומרים כי עוד בתקופת שלטון הליטאים, במאה ה־15, היו כבר יהודים באיזור. כשנותקה ווהלין מליטא וסופחה לגבולות הכתר הפולני, גדלה אוכלוסית היהודים באיזור, בעיקר על ידי בואם של מתישבים חדשים.

היחסים בין האוקראינים לבין שליטיהם הפולנים העמידו את היהודים לצד הפולנים, וכשהאיכרים האוקראינים שפכו את חמתם על ה„פאנים" הפולנים, התנקמו בהזדמנות זאת גם ביהודים. אחר גל השחיטות של שנות ת"ח—ת"ט (1648—1649) קרא ועד־ארבע־הארצות לא לשוב למקומות אלה. אף על פי כן חזרו יהודים לא מעטים, ונוספו עליהם גם מתישבים יהודים חדשים שהשתקעו בסביבה בתנאים טובים.

במאות י"ז—י"ח פלשו טאטארים לווהלין ופגעו גם ביהודים, אולם היהודים שוקמו מחדש, בעיקר בעזרתם של הפריצים שראו ביהודים גורם מועיל בפיתוח האיזור.

במחצית השניה של המאה הי"ט, בימי שלטונו של הצאר אלכסנדר השלישי ברוסיה ויועציו שהיו שונאי ישראל (פובאדונוסצאב — ראש הסינוד הקדוש, איגנטיאב — מיניסטר הפנים), פעלו שליחים תועמלנים בליבוי שנאה ליהודים בכל רחבי רוסיה ואוקראינה בכללה. נחשול של פוגרומים הציף את ערי ה„תחום", וה„שליחים" בלווית חבורות קאצאפים פרעו ביהודים בידיעת השלטונות.

בעקבות פעילותם של אנשי „המאה השחורה" שנוסדה ברוסיה, נערכו פרעות גם בישובי ווהלין. בשנת 1905 נערכו פרעות בכמה ישובים בסביבות רובנה, ומשהוקם ברובנה סניף ל„ברית העם הרוסי", גברה חרדת היהודים בסביבה. פעילות זו עוררה את היהודים להגנה עצמית בכמה וכמה ישובים והם עמדו על נפשם בכבוד, על אף העמדה העוינת או האדישה של השלטונות.

פרצה מלחמת העולם הראשונה. תוהו ובוהו החל משתרר באיזור. גיוסים, החרמות, נדידה, הפסקת פעילות כלכלית ואי בטחון בעתיד נתנו את אותותיהם. האיזור היה קרוב לחזית האוסטרית והמה מפעילות ריגול גרמנית ענפה ומוצלחת. למרות שהיהודים לא ליקקו דבש תחת השלטונות המקומיים, בכל זאת גילו היהודים בתחילה נאמנות לרוסיה, עד הזמן בו גברה ההסתה כי היהודים מרגלים לטובת האויב, ובעקבות האוירה הזאת החלו ביזות ברכוש ואיומים על הנפש.

משנבלמה התקפת האוסטרים, והרוסים, בהתקפת נגד, יצאו מחפירותיהם והגיעו עד לבוב, נראו בווהלין פליטים מגליציה שהגיעו ממקומות שונים בערום ובחוסר כל. כל ישובי הסביבה לקחו חלק פעיל בהושטת עזרה לפליטים, והיו משפחות שאיכסנו עד עשר נפשות בבית אחד. משנרגעו הרוחות, החלו הפליטים להסתדר ולדאוג לצרכיהם. נמצאו ביניהם מוכשרים ובעלי מקצוע ששלחו ידם בעבודה ובמסחר וקיימו את עצמם, ומהם עשו חיל רב. משהתרחקה החזית באה תקופה חדשה. החל שגשוג במסחר ובאספקה לצבא, והיו כאלה שהתעשרו בין לילה.

בינתים פרצה המהפכה ברוסיה, ועם גמר המלחמה והיעלמם של הגרמנים מן הסביבה החלה תקופה של השתוללות כנופיות אוקראיניות.

נחשול הפרעות שעבר על קהילות ישראל בווהלין בקיץ 1919 קצר קציר של למעלה ממאה אלף יהודים. רובנה וסביבתה שכנו על העורק העיקרי למעבר המחנות הלוחמים שכבשו את ווהלין לזמן קצר או ממושך בשנים שלאחר המהפכה הרוסית. בסביבה זאת הסתדרו לרוב המטות הראשיים של המחנות. גם יחידות צבא אוקראיניות השתתפו באופן פעיל בפרעות והסיתו את האוכלוסיה האוקראינית המקומית שגם הם יקחו חלק בהן. בתחילה שלחו היהודים במארס 1919 תזכיר „לכבוד נשיא הדירקטוריום של הרפובליקה העממית האוקראינית אטאמאן פטליורה ואל הקומאנדיר הראשי של החזית הדרום־מערבית אטאמאן אוסקילקו" ובו פירטו את חומרת המצב, אך כמובן שאפילו לא נענו. התארגנו אז יחידות הגנה עצמית, אך חיילי „סטראליץ" שהגיעו לאיזור החלו לפרק את נשקם והתפרעו גם הם עד שהופיע מפקד חדש והשתלט על הסדר. יצויין כאן, כי בתחילת שלטונו של פטליורה היו גם יהודים בין המתגייסים לצבאותיו, אולם ההתלהבות לשחרור אוקראינה שככה עם התחלת מדיניות הפרוגרומים.

באביב 1919 יצאו האוקראינים ונכנס הצבא האדום, ובאביב 1920 הגיעו צבאות פולין חזרה לאיזור. בשנים הראשונות לשלטון הפולני הורע מצב היהודים עוד יותר, אך לאחר סיפוח אוקראינה המערבית לפולין נחלשה התעמולה האנטישמית לצורך קרוב היהודים באיזורי הספר, אם כי המדיניות האנטישמית נמשכה ובשנות שלטונה של מפלגת השלטון של הסאנאציה דוכאו היהודים אפילו יותר משאר המפלגות בפולין.

עם התבססות השלטון הפולני במדינה החלה גם האנטישמיות מתפשטת שוב, אם כי במקומות מפוזרים שררו שלום וידידות בין היהודים והנוצרים. היהודים השתדלו להסתגל למצב אך רבים, אם כי לצערנו לא מספיק, עזבו ועלו לישראל במסגרת רשיונות העליה שחולקו, או בדרכים אחרות.

עם פלישת הנאצים לפולין בשנת 1939, השתרר תוהו ובוהו עד בוא ההפצצה הגרמנית הראשונה על רובנה ביום 14 בספטמבר. שלושה ימים אחרי כן, ב־17 בספטמבר נראו חיילי הצבא האדום מתקדמים מצד הגבול בסביבת הושצ'ה־קוריץ, והאוכלוסיה קדמה את פניהם בברכה. אף על פי כן, אחרי זמן קצר החלו „המשחררים" בהגליית יהודים למעמקי רוסיה, ובעיקר לאיזור הדונבאס.

עם גמר הידידות הרוסו־גרמנית, פלשו הנאצים לאוקראינה ושוב השתררה חרדה בישוב היהודי בווהלין. עוד בטרם יפלשו הנאצים, נזדרזו בני בריתו של היטלר מבין האוקראינים — סטפאן באנדורה ומאלינקוב וריכזו חבורות ביערות ובכפרים למלחמה בפולנים, ביהודים ובסובייטים. אמנם אחרי כניסת הגרמנים התאכזבו מהבטחות העצמאות העתידה, אולם ניתנה להם יד חפשית לארגון שוד, גזל ורצח. לעומתם היו עתה רוב הפולנים ובעיקר המאזורים ידידותיים ליהודים, כיוון שכולם נרדפו עתה על ידי האוקראינים והנאצים.

תרבות היהודים

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היתה ווהלין היהודית שומרת מסורת יהודית וחובבת תרבות כללית, אם כי בזמנים שונים השתנו גווני התרבות הכללית מפולנית לרוסית. במסגרת היהודית היו רשת של בתי ספר, גני ילדים ובתי מחסה. חבורה גדולה של סופרים ויוצרים, עסקנים ומחנכים יהודיים פעלו בווהלין ומחוצה לה; תנועה קואופרטיבית ומוסדות משותפים, מפעלים תעשיתיים ואחרים מלאו גם הם תפקיד חשוב בחייהם הכלכליים־חברתיים של יהודי ווהלין וביחסיהם עם האוכלוסיה הכללית. בעלי מלאכה רבים במקצועות שונים בלטו בתנועות העבודה על כל גווניה.

הישוב היהודי בווהלין כבגלויות אחרות הושפע כמעט תמיד מהתפתחויות מדיניות ותרבותיות במקום מגוריו. במשך המאות 16—17 היו היהודים כרוכים אחרי הפולנים עד ימי השואה של ת"ח— ת"ט, כשהושמדו כ־90% מן הישוב היהודי בווהלין. כעבור ימי הפרעות, שוב גדל מספר היהודים בווהלין, בעידודם של ה„פריצים". לשיא ההתפתחות הפנימית של האוטונומיה הווהלינית הגיעו היהודים בשנת 1758, כשנבחר „מרשאלעק" יהודי למחוז ווהלין לנהל את עניני „כנסת ווהלין", דוגמת נושא התפקיד המקביל ב„סיים" הפולני. אולם קרוב לאותו זמן, הופסקה העליה באוטונומיה זאת ובוטל ועד הכנסת בשנת 1764.

בשנים הבאות גבר זרם פליטים יהודים מאוקראינה המזרחית אל ווהלין. תנודה חדשה החלה בהיוודע לקהל כי „פונ׳ע בא" והיא גררה אתה תנועת המונים מערבה. על אף שהרוסים לא הצטיינו באהבת ישראל ואף הכבידו על היהודים, בכל זאת הביאו יציבות מסוימת לאיזור. משנת 1790 ועד 1915 שקטה הארץ וחדלה לשמש ארץ מעבר לגייסות. ביוזמת הממשלה נושבו הרבה שממות על ידי מתישבים ומהגרים מארצות המערב, צ'כים וגרמנים, ומאז סוף המאה התשע עשרה נולדה נטייה חשאית אחרי „רוסיפיקאציה" והתחילה גם נטייה לתרבות „רוסית". בראשית המאה העשרים הלכה תרבות זאת ונשתרשה בווהלין, והניגודים בין התרבויות מצאו הד גם ביחס השלטונות השונים ליהודים עד מלחמת העולם השניה.

חיי התרבות של היהודים בווהלין, כבמקומות אחרים, היו מושרשים במסורת ישראל, וגם עם התחלת התפשטותה של תרבות כללית, ואחריה ציונות, סוציאליזם והשקפות חברתיות או מדיניות אחרות, חיו כולם בכפיפה אחת וחילוקי הדעות שהיו מתגלעים לפרקים היו גם הם מבוססים על אמונה בהשקפות עליהן התוכחו.

מאות שנים ישבו יהודי ווהלין וטוו את חייהם על אדמתה, בין שכניהם הלא יהודיים. חיי שלום ושלוה שררו ביניהם עד שהורעלה האוירה והשכנים הטובים הפכו לאויבים בנפש, וכך אנו קוראים ושומעים על שיתוף הפעולה הרצחני בין האוקראינים והנאצים בהבאת השואה על יהדות ווהלין המעטירה, על קהילותיה הקדושות.

טוטשין — השוק

ב. דברי ימי טוטשין

ט ו ט ש י ן היתה עיירה עתיקה על חופו המערבי של הנהר גורין (הורין), במרחק כ־26 ק"מ מן העיר רובנה. העיירה היתה מחולקת לשני חלקים: העיירה גופה ורובע נפרד שנקרא בשם „החולות" („זאמד"). בעיירה היה רוב יהודי ואילו ב„חולות" היתה אוכלוסיה מעורבת של יהודים, אוקראינים, פולנים־מאזורים, גרמנים ועוד. מסביב לעיירה היו ישובים כפריים של אוקראינים, יערות ושדות עשירים בתנובה חקלאית שהיתה משווקת בטוטשין. השיווק החקלאי, המסחר הזעיר ועסקי התעשיה הקלה היו מרוכזים בעיירה ובה היו נערכים גם הירידים של הסביבה, (שזכו לציון מיוחד גם באנציק־לופדיות כלליות), בגלל ריחוקם של הישובים הכפריים בזמן ההוא מכל מרכז אחר.

ב ש נ ת 1 8 9 7 מנתה טוטשין 3753 נפש, מהם 2535 יהודים (לפי ברוקהאוז־עפרון); בשנת 1920 אמדו את מספר התושבים היהודיים ב־1,000 משפחות, אולם במשך השנים הבאות ירד מספרם מסיבת נדידה מן העיירה, ובשנת 1939 כשעברה טוטשין מידי הפולנים לידי הרוסים חיו בה כ־2 500 יהודים, שמספרם גדל עד כניסת הגרמנים ל־3,000 נפש.

ב ה ת ח ל ת המאה העשרים הוקם מחנה צבאי לא רחוק מטוטשין וזה השפיע השפעה רבה על התפתחותה של העיירה. נסללו כבישים, נפתח משרד דואר, קציני צבא החלו לבוא לקניות, ובעיקר התפתחו אצל היהודים עסקי אספקה לצבא. עם התפתחות המצב הכלכלי החלו הורים לשלוח את בניהם ללמוד בערים אחרות וכמו כן נפתח בית ספר בטוטשין עצמה. נוסף לזאת נפתחה ספריה, החלה להתפתח השכלה כללית — בעיקר רוסית — והחלה להתהוות אינטליגנציה מקומית.

ע ם פ ר ו ץ מלחמת העולם הראשונה השתנה המצב לרעה. למרות שחלק גדול מן האוכלוסיה התגייס לצבא, כמעט שלא היו ביניהם יהודים, שהעדיפו להתחבא (ולא כאן המקום לנתח את הסיבות לכך) והעלו בזה את שנאתם וקנאתם של הלא־יהודים. השלטונות שלחו אז משלחות־עונשין מיוחדות לתפוס את העריקים והם הוסיפו ללבות את השנאה של האוקראינים ליהודים. האוקראינים שחזרו אחרי תום המלחמה כבר לא המשיכו לחיות עם היהודים בשלום כמו אבותיהם. הם היו כבר חדורים גם רוח אנטישמית שספגו במשך שנות נדודיהם בצבא. הם למדו להאשים את היהודים בשפל הכלכלי והיחסים בין היהודים לבין הלא־יהודים הלכו ורעו מיום ליום.

ז מ נ י ם קשים באו על היהודים אחרי מפלת הצאר. כמו שכבר נזכר בדפים קודמים, חבורות פורעים היו פושטות בקהילות והיו גם קרבנות מבני טוטשין שנפלו בידי הפורעים. בהתחלת התארגנותו של שלטון כטליורה השתוללו הפורעים בסביבה ובני טוטשין זוכרים פשיטה של תותחני שופקוב שבאו לפרוע בטוטשין. למזלם של בני טוטשין היה בשופקוב יהודי בשם נטע ויסמן שדאג להזהירם לפני שהגיעו הפורעים. כתוצאה מכך הצליחו היהודים להתארגן ואף הרגו אחד מן הפורעים שנאלצו לחזור לבסיסם.

ב ת ק ו פ ת חילופי השלטון התכופים גברה פעילות הכנופיות ושוב נפגעו יהודים רבים, ביניהם חיים זייצ'יק וישראל אשר ריקליס. עם התחלת התבססותו של השלטון הפולני היתה נטיה קלה מצד השלטונות להקלת רוח האנטי־שמיות, אך כפי שכבר הוזכר לעיל חזרה שנאת ישראל והגיעה לממדים גדולים שפגעו ביהודים בכל שטחי החיים. פלישת הגרמנים לפולין ורדיפת היהודים בה היתה למעשה המשך, קיצוני יותר, להפלייתם בתקופה הקודמת, תוך נטיה לחיסולם הגמור.

עם חתימת ההסכם־הגרמני נכנסו הסובייטים לטוטשין, ובתקופתם הוקם בה ועד שלטון מקומי ובראשו יהודה רוטנברג, בוריה פינקלשטיין, ברל קארפ, איציה צ'ובק ואחרים. אולם לא עבר זמן קצר ואת הועד ירש גוף שהיה מורכב מ־20 אוקראינים ו־2 יהודים (שני הראשונים הנ"ל). בעקבות „מהפכה שקטה" זו כבר נוהלו העניני ם לפי המסורת האוקר־אינית הקודמת בחסות השלטון הסובייטי, עד בוא הגרמנים לטוטשין בעקבות פלישתם אל מעבר לגבולם עם רוסיה.

פ ר נ ס ת ם העיקרית של יהודי טוטשין היתה מסחר זעיר, עבודת בעלי מלאכה, עסקי יערות, בתי חרושת לאטון ולעורות ומלאכות שונות בעיירה ובסביבה. כעשרה בתי חרושת היו בטוטשין ובהם עבדו עד מלחמת העולם הראשונה פועלים גרמנים ואוקראינים. אולם עם גירוש הגרמנים ב־1915 בגלל המלחמה — נכנסו יהודים למקצועות אלה וכך נאחזו בעבודה זו. בעלי המלאכה היהודיים היו יוצאים בראשית השבוע לכפרי הסביבה וחוזרים לביתם רק בסוף השבוע. היחסים בינם לבין הלא־יהודים היו תקינים ושלווים והתבטאו גם בחלופי מתנות ואפילו בברכות הדדיות בחגים של שני הצדדים.

ח י י ה י ה ד ו ת בטוטשין היו רב גוונים. רובם של יהודי טוטשין היו חסידים ונימנו על חסידי השושלות: טריסק, אוליקה, ברזנה, ומעטים על חסידי מקארוב וסטולין. רוח החסידות שלטה בעיירה, אולם היא לא היתה קנאית לגבי רוח ההשכלה שחדרה לתוכה היו מוסדות חסד וצדקה ובתי כנסת לא מעטים במקום מרוכז בעיירה: בית הכנסת הגדול (נשרף), בית המדרש, בית התפילה דחסידי טריסק, בית הכנסת קוזאצקי, בית הכנסת ד„ברייטע גאַס" ובית הכנסת ב„חולות". לכל בית כנסת היו מנהגיו ומסורתו, והגבאים שלטו בו בסדר המקובל. בנין בית הכנסת הגדול נחשב לעתיק יומין, ולימים נוראים היו באים יהודים מכפרי הס־ביבה לעיירה להתפלל בציבור ולחיות בין יהודים בימי־חג

ג. קדמוניות קריפה

זקני העיירה זכרו את הפנקס הישן מעיר רובנה ובו היה כתוב, כי העיירה רובנה היתה סמוכה לעיר קריפה. בשנות ת"ח ות"ט נחרבה העיר קריפה וחלק קטן מהתושבים ניצלו על ידי הדוכס דורוגובוזש בכפרו דורוגובוזש במבצרו הגדול. רוב יהודי קריפה היו בורסקאים, שעבדו בבתי חרושת לעור, שהיו מפוזרים לכל אורך הנחל הורין מקריפה עד הכפר דורוגובוזש. הסביבה היתה עשירה מאד ולכן היה חלק ניכר, שניהלו עסקים עם האיכרים וחיו כל הזמן בידידות עד השואה האחרונה. בשנת 1910 התחיל הפריץ מדורוגובוזש לחרוש באדמה בשטח חדש ופתאום הרגישו בגושים גדולים של קברים. הפריץ שלח להודיע לרב של קריפה על המקרה וזה בא עם ראשי הקהילה. באו ובררו את המתרחש והחליטו, שזה היה בית עלמין ישן משנים קדמוניות כאשר קריפה היתה גדולה והעיר השתרעה לאורך 7 קילומטר עד דורוגובוזש. אחר שניהלו שיחה עם האדמו"ר מטריסק, שהיו לו הרבה תומכים בעיירה שלנו, החליטו להוסיף שטח אדמה לבית העלמין החדש ולהעביר לשם את העצמות לקבורה. אני זוכר את היום הגדול, שהוסיפו את השטח וכל תושבי העיירה מנער ועד זקן ליוו את הרבי מטריסק עם הפמליה שלו וחסידיו מטוטשין, קריפה, האשטש ואלכסנדריה לעבודת הקודש.

תושבי העיירה נחלקו לחייטים, נגרים, סנדלרים ובנאים. רוב השנה עבדו אצל האיכרים בסביבה.

אבי המנוח ר' אבא כ"ץ היה תלמיד־חכם וגם עסקן ציבורי. אשתו אדעל־הדסה היתה עזר כנגדו והיתה מטפלת בעניים וחולים. רופא שהיה מבקר בעיירתנו היה אומר, כי אם ישנה אשה כמו אדעל כץ אפשר להשאיר חולים עניים בידים נאמנות.

משפחת גורביץ גיטל ושמשון היו פעילים בעזרה לעניים, מעות עצים ומעות חיטים.

משנת 1917, שנת הצהרת בלפור, התחילה אצלנו פעילות ציונית. נוסדה הסתדרות ציונית ויושב־ראש היה אבא כץ, אבי המנוח. מזכירו היה החבר וינר אביגדור. הם יסדו ספריה די עשירה בעברית, יידיש ורוסית ופעמיים בשבוע היו מחלקים ספרים לנוער. נוסדה גם לשכה למען הקק"ל וקרן היסוד. צעירים ממיטב הנוער עסקו בשני המוסדות ועזרו לאסוף את הכסף. פעם בחודש היו הולכים ברגל מרחקים של קילומטרים לכפרים הרחוקים להרקת הקופסאות הכחולות.

בראש סניף החלוץ עמד לייבוש פרנקל. בראש בית"ר עמד אברהם גורדון וחנוך וינר. בשנת 1920 התכוננו ועלו ארצה החלוצים הראשונים: וינר אביגדור, חיים ישראל'ס, גנדלר מאטקע ופנימנסקי חנוך. הארבעה סללו את הדרך ואחריהם התחיל זרם העליה.

ד. הכפר אנטונובקה

בדרך מטושין לקוסטופול, שכן הכפר אנטונובקה, כפר מיוחד במינו, כפר של חקלאים יהודיים. כל משפחה היה לה שטח של פלחה, יער ואחו לקצירת שחת, סוס וכמה פרות.

היו מתפרנסים ממכירת תבואה, בקר לבשר, עצים לבנין והסקה מהיער, ועוד פרנסה היתה להם החזקת קייטנים־דאטשניקעס.

האויר היה נעים מאד בכפר והבתים היו נקיים ומסודרים. לכן היו באים הרבה יהודים בקיץ מן העיירות בסביבה לבלות את חדשי הקייץ שלהם באוירה של כפר ויערות אורן.

החקלאות באנטונובקה היתה מאד פרימיטיבית, כמו אצל שכניהם הנוצרים. את התבואה היו קוצרים במגלים וקושרים באלומות ומכניסים לגורן, לדוש בחדשי החורף בידיים. לעבודה בשדה, לחריש והובלה שימש הסוס. הפרה במשק שימשה לגידול עגלים, לבשר ויצירת זבל. החלב נמכר לשתיה רק בחדשי הקיץ לקייטנים וביתר חדשי השנה עשו ממנו חמאה. את החמאה עשו על ידי דפיקה בכף עץ בחלב, שנמצא בחביונת מעץ. בחדשי החורף היו יוצאים ליער לנסר עצים לדלק ובנין. ירקות גידלו מעט, בעיקר לצרכי הבית. גם פירות לא הרבו לגדל. יתכן שהסיבה לכך היתה האדמה העניה.

חלק קטן של התושבים באנטונובקה עסקו גם במסחר. במקום היתה חנות אחת או שתיים, למרות שגרו במקום למעלה מ־100 משפחות. כולם עסקו בחקלאות בחריצות רבה.

הנוצרים בסביבה העריכו את תושבי אנטונובקה והתיחסו אליהם בכבוד.

אנטונובקה היה אחד הכפרים הבודדים בפולניה, ואולי היחיד, שכל תושביו היו חקלאים יהודיים.

היער באנטונובקה שימש כמרכז טיולים למחנות קיץ למחנות תנועות־הנוער בעיירות הקרובות.

ה. טוטשין באגדות-עם

חכם חוקר אחד אמר, כי את רוחו של עם ישראל אפשר להכיר מתורתו ומצוותיו, אך עוד יותר אפשר להכירו מאגדותיו, המראות לנו איך ובאיזו מידה קיימו את התורה והמצוות בתקופות שונות ובתנאים שונים. ובעוד שהאגדה המדרשית הקדומה נתנה לנו תמונה נאמנה מחיי העם ותרבותו כשהוא יושב בארצו ורגש אם מולדת מפעמת אותו, הרי האגדה העממ׳ית האחרונה משקפת את הווי העם היהודי בתפוצותיו השונות ונושאיה הראשיים הם: רדיפות וגזירות מלחמת הקיום ומלחמת הדעות, נסים ונפלאות, תקוות מש׳חיות ועוד.

ווהלין היהודית, שהצטיינה בקהילותיה ה הודיות העתיקות והמ־פוארות, ברבניה וגאוניה, שהאירו את עיני הגולה כולה בתורתם; בפרנסיה ועסקניה, שניהלו את עדתם בצדקתם ובאמונתם למופת; בשושלות צדיקים וחסידים מפורסמים, בסופרים ואמנים, בנדבנים ומי׳וחסים ובאנשי מעש בשדה התחיה הלאומית וכו׳ — תפשה גם מקום בראש קהילות ישראל בשטח האגדה העממית, שנוצרה בצד החיים העש׳רים של יהודי ווהלין ואשר כבת־לוו׳ה נאמנה היא משלימה ומשקפת אותם ביתר שאת והבלטה.

טוטשין העיירה, הקהילה היהודית הטיפוסית, הצטיינה אף היא באגדות־עם משלה ועליה, שנרקמו בפי אבותיה ובניה ושנשזרו כחוטי זהב במסכת הפולקלור היהודי הווהליני ובזה אחדות מהן. —

1. הכהן מטוטשין

בין המצבות המפורסמות שנמצאו בבית־העלמין העתיק באוסטראה, שזקני העיר סיפרו בגאווה על עתיקותיהן והדגישו את רוב מעלתם של הנפטרים הגדולים שנטמנו תחת׳הן, נמנתה המצבה העתיקה (שנת שע״ב) שעל קברו של רבי אליעזר ב״ר שמחה, הנודע בכינויו „הכהן מטוטשין", שלפי המסורת היה הגאון מהרש״א הולך בכל שנה להשתטח על קברו.

ר׳ אליעזר, שישב על כסא הרבנות בטוטשין, הי׳ה מפורסם בתורתו ובצדקותו, אך ביחוד יצא שמו לתהילה כבעל רוח־הקודש והרבו לספר ממנו נסים ונפלאות בחייו ועוד יותר במותו. עשרים וארבע משמרות כהנים היו בביתו, והם שנים־עשר בניו ושתים־עשרה בנותיו, שנישאו כולן לכהנים, ועל־שום כך הוכתר בכתר תורה ובכתר כהונה.

מסורת קדומה רווחה בפי זקני אוסטראה וטוטשין גם יחד, שלפני פטירתו ציווה הכהן מטוטשין לבניו, שלאחר מותו ישאוהו בידיהם לעיר אוסטראה ויקברוהו בין קברות הצדיקים, שכן רבים וכן גדולים חמדו לעצמם את עפר הקודש של בית־העלמין באוסטראה, ובקשר לקיום הצוואה היו מספרי׳ם מעשה נפלא, שהיה בו נס בתוך נס.

ראשית, כפי שנודע ברבים, הרי זמן קצר אחרי פטירת הכהן מטוטש׳ין יצא צו מלפני אדוני העיר לפנות את בית־הקברות בטוטשין ולהעבירו למקום אחר. כל ההשתדלויות של יהודי המקום לבטל את הגזירה הזאת עלו בתוהו והפינוי יצא לפועל בכל חומר הדין. מכאן קבעו בוודאות, כי אין זאת אלא שרוח־הקודש נצנצה בפיו של הכהן מטוטשין במוסרו את צוואתו לבניו, כי חשש מפני גלגול מחילות. ואילו הנס השני הנגלה לעיני כל היה נס „קפיצת הדרך". כידוע נפטר הכהן מטוטשין בליל י״ז בטבת שנת שע״ב, ונאמנים לצוואתו נשאו אותו בניו למחרת היום על כתפיהם להביאו למנוחות באוסטראה. ואותו יום ערב שבת היה ויום השישי הקצר, והדרך דרך חורף קשה עם סופת שלג כבדה, אשר שיבשה את מעברם של עוברי אורח בכלל, ובפרט של הבנים הולכי הרגל הטעונים משא לעייפה. וסכנה גדולה היתה צפויה לנושאי המיטה, שלא יעלה בידם לעבור את הדרך הארוכה לפני כניסת השבת. אולם התרחש להם נס והדרך „קפצה" להם. כעל כנפי נשרים ריחפו על פני ערימות השלג והמכ־שולים ובדרך פלא הגיעו לאוסטראה בעוד יום, שם נערכה הלוויה רבת עם וחלקו לו כבוד אחרון כיאות לצדיק וקדוש ועוד היתה שהות ב׳ידי הבנים להתאבל על אביהם שעה אחת קודם קבלת השבת ונרשם הדבר בפנקס אוסטראה הישן כנס לזכרון לדורות.

המצבה העתיקה הזאת נשברה מרוב שנים ובשנת תרנ״ח הקימו אבן חדשה תחת שברי האבן הראשונה, אשר שקעו וכוסו עפר.

2. הרב ר׳ אהרן מרובנה

בבית העלמין בטוטשין נתגלתה לפני כמאה שנה מצבה ישנה של הרב ר׳ אהרן הכהן מרובנה, שחי לפני למעלה ממאתיים שנה בערך. על המצבה לא היו שום תוארים או שבחים כנהוג, אפילו שם אביו לא נזכר עליה, רק פסוק אחד התנוסס על יד השם, והוא: „עד הגל הזה ועדה המצבה". מצבה זו לא הצטיינה בעתיקותיה, כי בבית־קברות זה נמצאו מצבות עתיקות ממנה, אלא כל חשיבותה נבעה מהנסיבות המסתוריות האופפות אותה וכן את אישיותו של בעל המצבה.

והנה סיפור המעשה, שרווח בעם משמו של שמש בית־הקברות של טוטשין:

פעם אחת הגיעו לטוטשין שני יהודים זרים, אשר משכו עליהם תשומת־לב כללית בחיצוניותם והכרת פניהם שהעידו בהם, כי לא לרגל עסקי מסחר באו לשם. הם חיפשו ומצאו את שמש בית־הקברות והציעו לפניו את בקשתם להראות להם את קברו של ר׳ אהרן. השמש שאל אותם כנהוג לשמם ולמקום מגוריהם, אך הם דחו אותו באומרם: — „מוטב שלא תדע!"

הלה הבין, כי דברים בגו ולא הוסיף לשאול עוד, אך מיד נלווה עליהם לבית־העלמין והתחילו בחיפושים אחר

הקבר המבוקש. אולם, בהיותו חדש בכהונתו זו ולא היה בקי עדיין בשבילי בית־העלמין, לא העלה דבר בחיפושיו ופטר אותם בעצה טובה: לפנות לועד הקהילה ברובנה ולבקש מאת הפרנסים פרטים וסימני היכר בנוגע למקום המצבה.

שני היהודים עשו כעצתו ופנו לקהילה ברובנה. פרנסי הקהילה אף הם שאלו אותם לשמם ולמעשיהם, ואחרי שנפטרו בתשובה דוחה, נתנו להם תיאור מפורט על מקום הקבר, כפי שנמצא כתוב בפנקסי הקהילה, וגם סימן היכר נוסף מסרו להם — מוט ברזל על־יד האבן.

היהודים חזרו לטוטשין ופנו שנית לשמש, ונעזרים על־ידי התיאור והסימן מצאו את מקום הקבר. כל ציון לא נמצא במקום וגם האבן נשמטה ממקומה והכתב שעליה נמחק מרוב ימים. שני היהודים שלחו מיד את השמש להזמין בעל־מלאכה וציוו עליו להציב גדר־ציון מסביב לקבר וכן ציוו לחרות מחדש על המצבה את השם ר׳ אהרן הכהן וממעל לו הפסוק: „עד הגל הזה ועדה המצבה״.

לפני הסתלקם מעל פני השמש סיפרו לו היהודים, כי ר׳ אהרן זה היה רב ברובנה לפני הרבה שנים והיה ידוע בצדקותו הגדולה ובמעשי הנסים המפורסמים. דרכו בקודש היתה לשבת על התורה ועל העבודה, בנגלה ביום ובנסתר בלילה.

בימיו נשרפו בית־המדרש וגם, להבדיל, בית־המרחץ. מכיון שהקהילה היהודית ברובנה היתה בזמן ההוא דלה ועניה, הזמין הרב, שהיה בעצמו עני ואביון, חומרים ובעלי מלאכה על חשבונו וניגשו למלאכת הבנין. ובהגיע יום חמישי בשבוע והעובדים באו לביתו לקבל את שכרם, הוציא הרב מתחת למזרון שבמטתו פוזמק, שכולם ראוהו שהוא ריק, תחב לתוכו את ידו והוציא משם מטבעות אחדות שהספיקו בידו די צורך התשלום לכולם. כן עשה בכל יום חמישי בשבוע ועד מהרה עמד בית המדרש ולהבדיל בית־המרחץ על תילם, ויהי הדבר לפלא.

כן מספרים הרבה דברי נסים על אותו ר׳ אהרן, שהפך בפי העם לאישיות אגדית נפלאה. בסוף ימיו נתחייב לפני הדוכס אדוני העיר ויצא דינו למלקות. משמר חזק הושם מסביב לביתו למשך כל הלילה. ומשבאו בבוקר משרתי הדוכס לביתו, כדי להוציא לפועל את פסק הדין לא מצאוהו בביתו, כי על אף השמירה המעולה נעלם בדרך פלא והגיע לטוטשין מקום שם יד הדוכס לא יכלה להשיגו. כעבור שנה וחצי נפטר ונטמן בבית־העלמין בטוטשין.

---

3. זכרונות פון פאר דעם צווייטן וועלט־קריג

דאָרט, אויף יענער זייט ים, צווישן הונדערטער יידישע שטעט און שטעטלעך, איז זיך געשטאַנען אַ קליין יידיש שטעטעלע טוטשין ביי אַ קליין טייכל האָרין. אין דעם קליינעם שטעטעלע, אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך, האָבן יידן געלעבט, געשטרעבט און געוועבט חלומות פון אַ בעסערן מאָרגן. צווישן די וועבער און שטרעבער האָב איך נאָך אַלס קינד אין וויגל דערקענט מיינע קיינמאָל נישט פאַרגעסענע עלטערן אברהם און שרה ז״ל. דאָרט, אין הויז מיעשטשאַנסקי 14, האָב איך פאַרבראַכט מיינע יונגסטע קינדער יאָרן ביי מיינע עלטערן, וועלכע זענען געווען געטריי דער יידישער טראַדיציע און גלייכצייטיק אויך וועלטלעך.

כאָטש מיינע עלטערן זענען געווען בעלי־בתישע מענטשן, דאָך זענען מיינע קינדערשע בליקן שטענדיק געווענדעט געווען צו דעם דאַנעבנדיקן הויז, וווּ עס האָט געוווינט דער נגיד יעקב ברימאַן. אין יעקב ברימאַנס הויז איז אַמאָל פאַר־געקומען אַ חתונה מיט יידישע כלי־זמר, וואָס האָט געדויערט גאַנצע זיבן טעג. די קלאַנגען פון די יידישע סטרונעס באַגלייטן מיר און וועקן אין מיר באַהאַלטענע געפילן פון בענקשאַפט, טרויער, צער און ליידן.

דאָס סודותפולע וואַסער קוועלכל וואָלט געוויס פולער געוואָרן, ווען מיינע טרערן וואָלטן אַהין דערפלאָסן. אָט דאָס קליינע ריטשקעלע, נעבן וועלכן עס איז געשטאַנען די פאַרוי־כערטע באָד, איז געווען אין מיינע קינדער־יאָרן דאָס אָרט פון שפילן זיך. אין די זומער פרימאָרגנס פלעג איך אַהין קומען וואַרפן שטיינדלעך, כדי צו פאַרשנעלערן דאָס שווימען פון די יונגע גרינע קאַטשקעלעך און גענזעלעך. איך האָב ליב געהאַט קוקן ווי אַזוי זיי שווימען און זיי מקנא געווען, ווייל איך האָב אויך געוואָלט שווימען. צו דעם ריטשקעלע פלעגן קומען יידישע און פולישע פרויען וואַשן וועש, ביי דעם ריטשקעלע האָבן טוטשינער איינוווינער געטרונקען זומער

3. שקיעת הארמון

לפני שנים רבות עלה בדעתו של הפריץ אדוני המקום להרחיב גבולות העיירה, לפתח מסחרה ולפארה בבניני פאר. בראש תוכניותיו היה לבנות ארמון גדול ומפואר תשורה לרעיתו ה„פריצה". לקול קריאתו באו ממרחקים ארדיכלים אמני הבניה לתכן תוכניות ולהציע הצעות בדבר הוצאתן אל הפועל. הפריץ ורעיתו השמיעו באזניהם את דרישותיהם בדבר הארמון המפואר, ששמו יצא לתהילה בכל הסביבה. אז יצאו המומחים לתור את גבולות אחוזתם במטרה לקבוע את המקום המתאים ביותר בשביל בנין כזה.

כעבור זמן קצר, שבו והודיעו לאדוניהם, כי לאחר חקור ודרוש היטב את תנאי הסביבה מצאו, כי המקום המתאים ביותר לבנין עובר בשטח, שעליו משתרע בית־הקברות היהודי ושיש להעבירו למקום אחר. הפריץ נבהל מאד למשמע אזניו בהעריכו אל נכון את הקשיים הרבים הכרוכים בדבר, ביחוד לא נתנו לבו לחלל את המקום ולהדריך מנוחת הנפטרים וכמעט אמר נואש מכל התוכנית. אך לא כן הפריצה, שהיתה עזת־נפש ומרשעת, שלא נרתעה כלל מעשות הנבלה הזאת ועמדה בתוקף על דעתה.

בהיוודע דבר הגזירה בעיר, ניסו להשפיע על הפריץ בדורון ובתחנונים. וכשלא עלה בידם להעביר את רוע הגזירה, הכריזו על ימי צום ותפילה, אולי יקרה נס מן השמים. ובבית הפריץ רבה התכונה וידי המומחים מלאות עבודה. מחנות פועלים הועסקו בהעברת הגוויות והמצבות אל בית־הקברות החדש, שהוקצע למטרה זאת, ומיד לאחר מכן ניגשו הבנאים להקמת הבנין הגדול. הם לא חשכו עמל וכסף ולמועד הנכון עמד הארמון על תלו בכל הדרו ותפארתו.

אך הפריצה לא זכתה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה, כי ניבעו בארמון בקיעים וסדקים ולמרבה מבוכתה התחיל כל הבנין שוקע לאטו באדמה. כל השנים טיפלו אמנים ובנאים מומחים בתיקונו אך ללא הועיל — היסודות שקעו לגמרי באדמה והקירות סדוקים כשהיו. וגרי הבית, שהדריכו מנוחתם של הנפטרים וכל אלה שבאו אחריהם, לא ידעו בו מנוחה לעולם.

לוקט וחובר ע"י דב נגר ז"ל, יעקב כ"ץ, דוד שדה, דוד פטיצ'ר ומקורות אחרים.

קאַלט קרישטאָל וואַסער, און ווינטער איז דאָרט געלאָפן וואַרעם וואַסער. אָט דעריבער האָט מען עס גערופן דאָס סודותפולע קוועלכל...

איך געדענק נאָך די אַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געווירקט אין טוטשין, יעדער איינע אויף איר שטייגער. איך דערמאַן מיך ווי נאָך איידער איך בין געוואָרן בר־מצווה בין איך געווען אַ חבר און מזרחי, און ווען מיינע חברים זענען אַריבער אין אַ צווייטן לאָקאַל, ווייל סע איז דאָרט געווען מער לעבן און טעטיקייט, בין איך אויך מיטגעגאַנגען. אָבער ווען מיין פאָטער האָט זיך דערפון דערוווסט, האָב איך פון אים באַקומען אייניקע פעטש, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט דעם ברי אויף מיין פנים פאַר אַ לאַנגער צייט. די אַלע יוגנט אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך פאַרנומען מיט בילדונג און אַנטוויקלונג און אין פאַרלויף פון דער צייט האָבן זיי אויסקריסטאַליזירט אַ ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע וועלט אנשויאונג.

דער בעלי־בתישער קלאַס אין טוטשין איז באַשטאַנען פון שטילע און אָרענטלעכע יידן. כאָטש זיי האָבן זיך ניט פאַר־נומען מיט קיין פאָליטיק, האָבן זיך אַ גרויסע טייל פון זיי באַשעפטיקט מיט ציוניסטישער אַרבעט, ווי קרן קיימת און קרן היסוד אד"ג. ערב יום־כיפור, ווען יידן פלעגן קומען אין שול אריין זיך אָפרעכענען מיטן גבאי, מיטן חזן און מיטן שמש, אַריינכאַפנדיק דערביי אַביסל מלקות, פלעגן זיי אויך געדענקען זייער חוב פאַר ארץ־ישראל. און ווען סע איז אָנגעקומען דער פריילעכער שמחת־תורה, האָט מען זיך פאַר־נומען מיט קלויבן אַ נייעם גבאי, פאַרקויפן עליות און מצוות און דאַן האָט מען זיך געפרייט מיט הקפות און קידוש, אין וועלכע סע האָבן אַנטייל גענומען אויך די פרויען און יוגנט.

מיט טיפן האַס און צאָרן דערמאַנען מיר זיך ווי די נאַצישע מערדער האָבן אכזריותדיק אומגעבראַכט די באַליבטע און שיינע טוטשין מיט די גוטע און איידעלע טוטשינער יידן.

פטיצ'ר דוד

4. לתולדות היישוב היהודי בטוטשין

מועקה גדולה אופפת אותי, עת אני מעלה זכרונות אלה. קשה ואיומה היתה השואה, שפקדה את מרבית תפוצות ישראל. אין לה אח ודוגמה בכל תולדותינו, הזרועות פורענויות לרוב. עוד לא קם המשורר שישא את הקינה על רצח המוני מתוכנן זה, אשר נעשה בדם קר ובשיטתיות מדעית סדיסטית ואשר התבצע ע״י רבבות אנשים. מיליונים עמדו מנגד וספקו כף מתוך שמחה או השלמה פסיבית לכל היותר.

עיירתי חתמה את קיומה בגבורה ובחרוף נפש עילאי. ראוי שדף זה ייחרת בזכרוננו וננצור את שמה לעד. לעיירתי טוטשין, זו ערש ילדותי ונעורי, היסטוריה ארוכה בשנים, אולם הכל לוט בעלטה של אגדות וסיפורים. ראשיתה במחצית השניה של המאה ה־16, עת חי בה הרה״צ ר׳ אליעזר ב״ר שמחה עם משפחתו הענפה, הנודע בשם הכהן מטוטשין. תאריך קבורתו באוסטראה (שע״ב), הוא למעשה הציון המ־משי הראשון על קיום העיירה.

לפי ידיעות היסטוריות היתה זו תקופת התפתחות ופריחה להרבה קהילות יהודיות בווהלין הגדולה. לצערנו לא נשארו תעודות בכתב. אולם נהגו אבותנו לספר זכרונות, שנמסרו מפי סב לאב ומאב לבן. וכך נתגלגלו הסיפורים בשינוי צורה ונוסח עד ימינו. מה שאני מעלה כאן הרי הם למעשה קטעי סיפורים שנקלטו בזכרוני בשחר־נעורי, עת ישבתי על ברכי סבי ר׳ שלמה ז״ל והקשבתי לסיפוריו על ימים עברו.

סבי אמנם לא נולד בטוטשין, אלא בכפר מיישצ׳אַן. היתה זו משפחה ענפה מאוד, שחלק ממנה עבר לברזנה וחלק מהמשפחה התישב בטוטשין: סבא, אחותו ועוד אח. אחותו של סבא היתה כבר זקנה מאוד עוד בילדותי. עונג מיוחד היה לי עת הייתי מלווה את סבא בזמן החגים לביקור־חג אצל אחותו ולהקשיב לשיחותיהם שנסבו לרוב על זכרונותיהם ועל קורות המשפחה. לא אוכל כמובן להעלות במסגרת זו כל פרשת זכרונותיהם, איחד אם־כן את דיבורי עד כמה שלמדתי מסיפוריו על קהילת טוטשין. —

ראשית התרשמתי, שכאילו ציר התנועה והקשרים בין הקהילות היו ברזנה, טוטשין ואוסטראה. אוסטראה שימשה מרכז רוחני ומשיכה לכל האיזור. ברטט של קדושה דיבר על עירו של המרש״א וכמו כן על הכהן ר׳ אליעזר שנקבר שם לפי צוואתו. לא מעט משוחרי התורה נהרו לאוסטראה ללמוד וכן גם להשתטח על קברי הצדיקים. קשר הדוק היה קיים עם הקהילות בקוריץ וסלאוויטה.

ראשית יישובם של היהודים בעיירה היה לאורך יובל קטן שבמדרון הרמה, לא רחוק מהרחוב, שהוביל לכפר פוסטומיט[1], יותר פנימה ע״י ה„פולווארק״, זו החוה החקלאית נמשך עד למשרפות־הלבנים (הציגעלניות), הבורסקאות והס־תיים בעססיג־סטריט הידוע, ז.ז רחוב העוני והדלות, שהדביקו לו את השם הזה הפיקנטי. שם היה משכן ה„הקדש״, זהו בית־הארחה לעניים, מקום המעין הגדול וכן בית־המרחץ. על הרמה שממול היה מרכז בתי־הכנסת: בית־המדרש הישן, הקלויז והשוהל של „הקוזקים״, ומכאן הלאה למרכז המסחרי ובתווך ה„ברום״.

הברום (מרכז החנויות) היה בנין מאסיבי מאוד ומקומר ומרתפים גדולים הקיפו את הבנין מסביב. בית־המדרש והברום היו שני הבנינים העתיקים ביותר שנשארו בשלימותם. גם בית־המדרש התבלט מאד בבנייתו המאסיבית כלפי־חוץ ומונומנטלי כלפי־פנים. האולם היה מרובע ובעל 4 עמודים המחלקים אותו ל־9 שדות שווים ומקומרים. מקומה של הבימה היה בין ארבעת העמודים ומוגבהת קמעה. העליה אליה במדרגות, מסביב מעקה ברזל רקוע. ארון־הקודש מוצב בכותל המזרחי, עטור בעיטורים מעשי־אמנות חטובים בעץ מסביב, עיטור תבליטי היוו גם ארבעת העמודים. גם מעל הקירות, ביחוד בקיר המזרחי היו ציורים על נושאים תנכיים, כגון „רץ — כצבי וגיבור — כארי וכו׳, שנעשו ע״י צייר אמן על בדי שמן רחבי יריעה.

יתכן, שתחום המרכז המסחרי היה פעם מוקף בניני חומה וגם שער כניסה פנימה היה בה. אם הקיפו בכיוון, שהוביל לחלק השני של העיירה „אויפן זאמד״, הרי משני צידי הכביש היו מוצבים עדיין שני בנינים, שהעידו על עתיקותם, כוונתי לביתו של מ כאל שיינפלד מצד אחד ומצד שני הבית של משפחת הרויטלמנים. מכאן אפשר היה לקבל תמונה ברורה, יתכן גם שחלק מן הגבעה הזו היתה סוללה של אדמה שפוכה.

שמעתי פעם, שכאילו המרכז המסחרי ה„ברום״ נבנה בעזרת אדוני העיר, שבתבונתם עודדו את התפתחות היישוב היהודי דאז, על מנת לקבל את טובת ההנאה במהירות. ואמנם היתה בזה גישה של אופקים רחבים.

„הינטרלנד״ גדול היה לעיירה — שטח מחיה נרחב להת־פתחות. כפרים רבים הקיפו את העיירה בחגורה סביב סביב.

הנהר הורין השתפך בחצי קשת לרגלי העיר ומסביב השתרעו שדות, אחו ויערות למרחקים. לפי סבא, היה בית־

1) בימינו, זה היה תחום היישוב האוקראיני, דומני שקראו לרחוב מיישצ׳נסקה.

העלמין העתיק גדול, והרבה שנים עוד ליקטו את עצמות המתים, כדי להעבירם לקבר־ישראל בבית־הקברות החדש. לעתים כרוך היה הדבר בסכנת־נפשות ובהסתר. הרבה סופר על המאבק שהתנהל אז, כדי להניא את אדוני העיר מלעשות זאת ולא הצליחו. וכשנתגלה אחרי־כן, שהארמון שניבנה מתמוטט, ראו בזה אות, איך שקרא לזה סבא: אצבע אלהים היא.

סבא היה מרבה לספר על יהודים יושבי כפרים, כמעט בכל כפר ישב פונדקאי או חוכר. יהודים היו מכתתים רגליהם במשך כל השבוע מכפר לכפר, על מנת להביא את לחמם ולקיים את המשפחה. זה היה מנת גורלם של מרבית יהודי היישוב. הקהילה היתה מלוכדת, מקרים יוצאי דופן כמעט שלא היו בה.

ח. הלפרין

פרידה מחנוך הלפרין ודוד שדה לרגל עלייתם ארצה

5. זכרונות ילדות ובגרות

אני רואה לנגד עיני את העיירה הקטנה והשלוה, שרוב תושביה הוציאו את פרנסתם בדוחק ממסחר זעיר או ממלאכה. יהודי העיירה סבלו הרבה במלחמת העולם הראשונה. השלטון עבר אז מיד ליד וכל צבא שעבר בעיר דרש כסף או מזון. הרבה טרדות נגרמו לתושבים בגלל הגשר. צבא שנסוג שרף את הגשר והכובשים החדשים דרשו לרוב מהיהודים שיבנו גשר חדש. לא פעם ניצלו את המצב גם כנופיות למיניהן שדרשו סכומי כסף גדולים. אנחנו עוד זוכרים את סיפורי הורינו על הגנה עצמית שארגנו יהודי טוטשין.

במרכז העיירה היה השוק. היה זה בנין גדול שנבנה על־ידי עבדי הפריץ. פעם היה זה כנראה בית השלטון. בזמננו היה זה בנין חנויות. מסביב היה שטח גדול ובמרכזו עבר הכביש. בשנים האחרונות סללו את שטח השוק. מסביב במרובע היו בתים שבחזיתם היו חנויות. מהשוק היו דרכים לרובנה דרך שובקוב, להושטש ומיזיריטש דרך ווסקודב, ולאלכסנדריה וקוסטופול. היתה גם דרך למיקולין וקריפה. מזרחה מהשוק היו שלושה בתי־כנסת. למטה יותר היה ה„הקדש", בית־המרחץ ובית־הקברות. בשוק היתה גם משאבת מים ועל־יד בית־המרחץ היתה באר ארטיזאית משם שאבו התושבים מי־שתיה. השוק ובית־הכנסת היו מרכז החיים של רוב תושבי העיירה. מוקדם בבוקר השכימו היהודים לבית־הכנסת. לעתים תכופות לגמו כוסית משקה אחרי התפילה. מבית־הכנסת הלכו היהודים לעיסוקם לשוק או לבית־המלאכה. ביום שני בשבוע היה היריד. רוב התושבים חיכו ליריד בכליון עינים. ליריד באו איכרים מקרוב ומרחוק למכור את תוצרתם: תבואה, ירקות, עופות, פרות וסחורות שונות כגון שערות־חזיר למברשות, פשתן, מטאטים מענפי לבנה וכו'.

הערה: פירוט השמות בכל התמונות הציבוריות, ראה „מדור הערות" בסוף הספר.

בקיץ היה מבחר גדול של גרגרי יער. האכרים קנו בדים, עור למגפים, נפט, עטרן וצרכי מחיה. ברור שחלק מהנוף היה בית־המרזח, שם בילו הרבה איכרים בימי היריד ובסוף היו הרבה שיכורים שהיו זקוקים לטיפולה של המשטרה. חלק נכבד ביריד היה לבעני. ביום ראשון היה הולך עם השוט ביד לכפרי הסביבה להזכיר לכפריים שיבואו ליריד. ביום שני בשעה מוקדמת הוא התרוצץ בדרכים וזירז את הנוסעים ליריד. היה זה קבצן עליז ולא הפריע לאף אחד. במיוחד היה אהוד על הילדים שנהנו לשמוע את בדיחותיו. היה סוג סוחרים שכוחם רק ביריד. אלה היו נוסעים יום־יום לעיירה אחרת ליריד. בשעה 4 בבוקר העמיסו את סחורתם על עגלות ונסעו ליריד ממנו היו חוזרים מאוחר בלילה. ביום שישי היו נוסעים לרובנה לקנות סחורה.

בקיץ יכלו לראות ביריד את הילדים מוכרי הקוואס, אותו משקה אשר שלום־עליכם כתב עליו. אנחנו ראינו וטעמנו את המשקה המקורי. אותם היהודים, שכל היום התרוצצו בשוק בציפיה לקונה שיסור לחנותם, לא פעם הוציאו קונה מחנות של השכן. בערב בבית־הכנסת היו אחרים. פה עבר הרוגז והיתה נשמה יתרה. בית־הכנסת שימש להרבה מטרות לא רק לתפילה. הוא שימש כבורסה. פה קיבלו אינפורמציה על מחירי התבואה, ובין מנחה למעריב עשו עיסקה. לא פעם הזמינו אצל שיקה ש"ץ עגלת עצים. אחרים דאגו להשיג גמילות־חסד. בפינה אחרת שימש בית־הכנסת מועדון. שם החליפו דעות על פוליטיקה לאומית, בינלאומית וציונית. על־יד התנור, מסביב לשולחן הארוך, קרא יצחק ברונר פרק בעין־יעקב.

אטרקציה לילדים היה מוכר־ספרים שהופיע בעיירה. בבית־הכנסת הוא היה משטח את סחורתו וכל אחד חשב לחובה לקנות אצלו משהו. לשיא הגיעה ההתלהבות כשביקר בעיירה הרבי מטריסק או מסטולין. אם כי אבותינו חיו בדוחק היו לילדים הרבה חוויות. כל עונת השנה הביאה לילדים שמחות וחוויות. עם רדת השלג הראשון יצאו הילדים לשחק בכדורי־שלג. הנאה רבה היתה לילדים לגלוש במגררת מן ההרים או לרוץ על הקרח במחליקיים. עם הפשרת השלגים מופיע עשב רך, העצים מלבלבים ואביב בכל. ההכנות לפסח. אופים מצות. מהחדרים בוקע קולם של הילדים עם הרבי בשיר־השירים ובעיקר התקוה שבעוד ימים ספורים יבוא חופש מהחדר עד אחרי פסח. בקיץ הרחצה בנהר ושיט בסירות. גשם קיץ כי ירד ויצאו הזאטוטים לשלוליות להתחרות מי יצליח להכנס יותר עמוק במים. בסתיו, כשהיינו חוזרים מבית־הספר, היינו משרכים רגלינו בעלי השלכת בתעלות לאורך הפארק. בזאת הרגשנו את סתיו הזהב.

מגיל רך התחילו הילדים ללמוד בחדר. לא קל לתאר את החדר בו למדנו. בית רעוע שעמודי עץ תומכים את התקרה שלא תתמוטט. המשטרה דרשה לא פעם לפנות את הבית בגלל סכנת התמוטטות והגזרה נדחתה בהשתדלותו של לייזר שץ. רוב השמשות נופצו מזמן ואת החורים סתמו בדיקט, פח, ובשעת הדחק גם בכרית. בחדר נוסף לרבי היו לרוב כמה נכדים, מספר עופות ועז.

חויה מיוחדת גרם לנו הגשם. מהתקרה דולפים מים והרבי המסכן מטפס על עליית הגג לתקן מה שניתן לתקן. הרבנית מרכזת את כל הקערות והדליים לאיסוף מי־הגשם וכשהיו מתמלאים היו שופכים את המים החוצה וחוזר חלילה.

אם כי היה משעמם בחדר היו ימים שיצאנו מן השגרה. בערב פסח כשהרבי לימד את תלמידיו שיר־השירים בניגון עליז. בל"ג־בעומר, כשהרבי יצא עם צבאו בפעם היחידה אל מחוץ לעיר, כל אחד מצויד בביצה קשה וכעך. לפני תשעה־באב כשלמדו מאגדות החורבן והרבי מושך בקולו „אשרי אדם מפחד תמיד".

ב ד ר כ י ם

כשפרצה המלחמה בשנת 1939 היו הרבה בני טוטשין מחוץ לבית. חלק היו בקיבוצים וחלק היו גם בשטח הכיבוש הגרמני. במשך הזמן מסרו הסוביטים לליטא את העיר וילנה. הרבה אנשים תלו בזה הרבה תקוות. חשבו חלוצים שאולי תהיה אפשרות של עליה מליטא. יהודים אדוקים, בעיקר בני ישיבות, חשבו שינתן להם להמשיך בסדר חייהם הקודמים. וככה נהרו אלפי יהודים לליטא וביניהם גם יהודי טוטשין. בעיר רדזין לא רחוק מלידא, עירו של החפץ חיים, חנה גדוד חיל־הספר הסוביטי. המטה שלהם היה בבית־הכנסת והישיבה שימשה בית־סוהר. שם פגשתי את יוסף שיינפלד ואהרן בן חיים טורוק. למזלנו יכולנו בעברית למסור הוראות נחוצות שלא לגרום צרות למשפחות. במשך הזמן חזרנו הביתה. אחרים הגיעו לליטא.

הסוביטים גייסו אנשים צעירים לעבודות שונות. אחרים נסעו ללמוד מקצוע. כעבור זמן מה גויסו רבים לצבא. מה נעים היה לפגוש בן עיר אלפי קילומטרים מהבית.

אני זוכר ערבי חורף. כל המשפחה הסבה לארוחת־ערב. אבא מספר על התלאות שמצאוהו במלחמת העולם הראשונה. על הקור העז שהיה בקורסק, אוריול, ליפיצק. נדמה היה לנו שהערים שאבא הזכיר הנן מעבר להרי־חושך. הנה צועד הבן באותן הערים, באותם המחנות שעוד ניבנו על ידי עבדי מלך רוסיה ונושא על שכמו רובה שיוצר בטולה על־ידי תעשיית

הצאר ניקולאי. הרובה עוד נשא את החותמת של בית־החרושת המלכותי לנשק בטולה. חושב הבן, אולי אבא נשא בדיוק את אותו הרובה? אולי היה באותו המחנה? ומה עושים ההורים היום? שמענו קצת מן הנעשה ביהודים באיזור הכיבוש הגר־מני, אבל כל אחד רצה להשלות את עצמו שזאת תעמולה סוביטית. במשך הזמן נוכחנו, כי מה ששמענו היה כאין וכאפס לעומת המציאות.

בני טושין התגלגלו במחנות עבודה ובצבא הפולני. אחרי המלחמה, כשחזרנו לפולניה היו רבים מבני טושין פעילים בשיקום תנועות הנוער בפולניה ובהרבה תפקידים אחרים בגרמניה ובאוסטריה, בצרפת ובקפריסין. כן הקים אליהו רוטנברג בית־ספר למופת בוינה.

אברהם שדה (שנפלד)

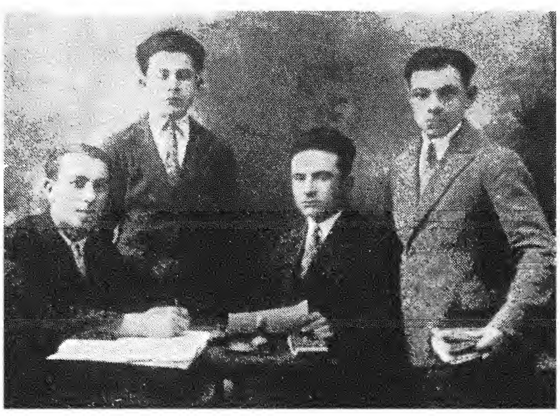
6. זכרונות מקריפה

זוכר אני את עיירתנו קריפה וסביבתה וכמובן את ביתנו וסביבתו. ראשית ההר מצד מערב, שנמשך במדרונים לכל הכיוונים עם צמחיית בר, שהולכות על ארבע היו נהנים מכל זה. אנו הילדים היינו יוצאים מהחדר, שהיה אז ביתנו והיינו מוצאים ענין בקרבתו, אם במשחקים ואם במחבואים וכו׳, ובחורף בגלישה על הקרח בעגלת חורף על נהר ההורין הקפוא.

סמוך לנהר נמצא הבית והחצר ובית־המלאכה — הנפחיה שלנו. את כל זה הקיף גן ירק קטן וחלקת עצי־פרי קטנה, שמצמרות העצים היה מנעים לנו הזמיר בקולו הערב מראשית האביב עם עלות השחר ועד שקיעת החמה. זכורני ימים מושלגים וכפור עז שהברזל היה נדבק לאצבעות ואבי עם אחי ז״ל היו טרודים ועמלים במשך כל היום בחוץ למען הפרנסה. היו ימים, שהחצר היתה מלאה סוסים ועגלות, שבקו־שי הבקענו לנו שביל בחזרה ללימודים. בקיץ היו יושבים האיכרים, כל אחד עם אגדותיו וסיפוריו וממתינים בתור להת־קנת המגלים שלהם, שקציר הקמה חיכתה להם. והיה מי שהמתין גם למחרשה, שאחרי התקנתה אבי היה מוכרח לנסותה במו ידיו בפתיחת תלם על יד ההורין באדמה החולית והלחה. והיה אם נמצאו ילדים בסביבה, כולם עזבו בבת אחת את המשחקים הרגילים ונהרו לתלם ברגלים יחפות בשורה ערפית. והאיכר עמד מן הצד והתבונן וחיכה לתוצאות, כל זה בתמיהה האמנם היהודי חורש? עברו מאז שנים והכל נימחה בצורה כה טראגית... זכורני, שבא לגור שכן לידינו והוכיח במפות שגם חצרנו שייכת לו, ובאה התדיינות ארוכה להוכחת הבעלות.

מזרחה זרם לו בשקט ההורין שהיה לתועלת לכל האיזור רבתי. בליל ירח היינו שטים בסירה על מימי ההורין ושרים שירים עבריים ודנים בבעיות ציוניות.

קן בית״ר בקריפה

מפקד יוסף ווינר, מזכ״ר קאוע מלמד, שני חברים היוצאים לקיבוץ הכשרה: חיים מלמד, פנחס חורש

העיירה בכללותה על עשרות תושביה היתה מין מובלעת באיזור. עם בוקר היו מתפזרים לכל הסביבה לעבודתם ובערב היו חוזרים הביתה. כולם חיו חיים יהודיים מסורתיים וקיימו שני בתי־כנסת. בית הכנסת הגדול התנשא בבנין עתיק ואמרו, שפר״ץ המקום נדב אותו ליהודים. סמוך למקום היה בית־מדרש קטן ובו התפללו שמנה וסלתה של העיירה. בבית־הכנסת הגדול התפלל חיים־משה ז״ל ובבית המדרש — אבא כץ ז״ל (אביו של יעקב כץ יבדל״א).

בזכרוני עולים לילות שבת וחגים בעיירה, כשאור ושמחה מורגשים בכל בית. אך נוסף לזאת בלטה עיירתנו גם בפעילות ציונית. יסדנו סניפים של החלוץ הצעיר ובית״ר; למדנו עברית בערבים מהמורה שפירא, וגם לייבוש הרבה תלמידים; עסקנו בהתרמות לכל אירוע ציוני.

בין העולים לארץ היה גם מורי ורבי אביגדור וינר, שהיה בין הראשונים שנשארו למרות הקשיים שמצאוהו. אך המח־לות והתנאים הקשים הכריעוהו ונטמן באדמת המולדת.

בטוחני כי רבים היו עולים מקריפה לארצנו, אילולא באה השואה וכרתה את תקוותם. יהא זכר כולם ברוך!

פנחס ארסט
(קריפה)

7. מזכרונותי על טוטשין עד שנת 1920

העיירה טוטשין תחת שלטון הרוסים עד למהפכת 1917 היתה במצב נוח. הואיל והיתה מרוחקת מעיר גדולה וגם ממסילת הברזל, לכן התקיים כל המסחר רק בעיירה זאת. הסביבה החקלאית של האיכרים הרוסיים. המושבות הגרמניות וגם המזורים — הפולנים היו מוכרים וקונים בטוטשין במקום לנסוע כשלושים ווירסט לעיר רובנה.

כל שבוע היה יריד בעיירה, ורק יום של יריד היה נותן כמעט כל הפרנסה לבעלי החנויות. חלק גדול של יהודי העיירה היו בעלי־מלאכה שהתפרנסו מיגיעת כפיהם, כמו סנדלרים, חייטים, נפחים, פחחים, נגרים, בנאים וכל אלו היו עובדים בשביל איכרי הסביבה. נוסף לכך היו הרבה פועלים יהודיים, שהיו עובדים בבתי חרושת לעורות. העבודה היתה קשה ומפרכת, ולא יום עבודה בן שמונה שעות כבימינו, אלא מחושך עד חושך ובתשלום זעיר. משכר עבודתו בקושי הצליח הפועל לקיים את משפחתו. היו גם פועלים יהודיים מליטא (הליטוואַקים), שבאו לטוטשין והם היו מומחים לעיבוד עורות. ואף התלחשו עליהם שהם „רבולוציונרים״ רחמנא ליצלן... בחורים אלה היו ברובם משכילים יודעי קרוא וכתוב רוסית ועברית, ידעו נגן והשתייכו לחוג האינטלגנטים של טוטשין.

בהזכרי כיום באחוה ובבטחון, ששררו בין יהודים לגויים באותה סביבה — גרנו משפחה יהודית אחת במושבה גרמנית, היינו חוזרים מטוטשין בלילות ומעולם לא קרה שמישהו ייפגע וכן לא היו מקרי גניבות, לא ממשקנו ולא מבתינו — מתקשה אני להבין איך כל הגויים הללו הפכו בין לילה לחיות־טרף רצחניות וקמו ועשו שמות בשכניהם היהודיים, שחיו אתם במשך מאות בשנים בשלום.

רוב יהודי טוטשין היו יודעי קרוא וכתוב, וזאת הודות למורים — מלמדים טובים מבני העיר. נזכור את מורנו הדגול רב אברהמ׳ל וויטקובר־וקסלר. בין התלמידים הראשו־נים שלו היו: מיכאל שיינפלד, בצלאל ברימן, צליק פרסמן, לוי זלמן וכותב השורות האלה. הוא היה אומר: „ממני בורים לא תצאו, אם לא תדעו גמרא תדעו תנ״ך, אם לא תנ״ך — כתיב״. הכל הוא לימד אותנו. גם בית־הספר הרוסי למחצה של בבצ׳וק היה בעל רמה גבוהה — למדו בו עברית בעברית, רוסית, חשבון, תורה ואפילו שירה ונגינה.

רוב בני הנוער בטוטשין היו שייכים לתנועת נוער ציו־נית. הנני זוכר שהלכתי בשבת 12 ק״מ ברגל, בוסס בשלג עד הברכיים, כדי לשמוע הרצאה על ציונות.

היו הרבה משפחות אריסטוקרטיות בטוטשין. נזכיר כמה מהן — משפ. שפירא בעלי בית־חרושת לצמר, משפ. הקופר־שטיינים, משפ. הש״צים, משפ. לאה גרשונוב ועוד ועוד. אם במקומות אחרים ברוסיה השפה הרוסית צעדה בראש הרי בטוטשין היתה השפה העברית בראש בקרב רוב המשפחות בעלי ההשכלה. אני זוכר בבית לוביש גורביץ, שהיו גרים בלב השדה, רחוק מישוב יהודי ובכל זאת עתון „הצפירה״ היה מגיע לביתם. בכפר ז׳אלינקה למדו וקראו עברית. אנחנו ילדי ריסווינקה היינו נוסעים בכפור ובשלג לטוטשין, כדי ללמוד עברית.

אנשים טובים היו אנשי טוטשין, לא היה רעב ביניהם. אם היה חולה או נצרך שלא יכול היה להרויח לחמו במלאכה או במסחר, היו נשים צדקניות, שאספו כסף בבתים ומוסרים אותו לנצרכים בסתר.

לא נשכח את כור מחצבתנו. וחובה עלינו לספר לבנינו ולנכדינו על מוצאנו, שידעו הבאים אחרינו שהנם צאצאים לאנשים ישרים ויהודים טובים.

נ. גלעד (גלטשטין)

8. בני טוטשין מתיחדים עם זכר עירם

א. העיר, תושביה ופרנסותיהם

עיירה עתיקה על הנהר הורין, במרחק כ־20 פרסאות בערך מרובנה. האוכלוסיה מעורבת מיהודים ואוקראינים ובעשרים השנים האחרונות נוסף עליהם מיעוט של פולנים. בשנת 1897 מנתה העיר 3753 נפש, מהם 2535 יהודים (לפי ברוקהאוז עפרון). בשנת 1920 אמדו את מספר התושבים היהודים ל־1,000 משפחות, אולם במשך השנים הבאות ירד המספר מסיבת נדידה מהעיירה ובשנת 1939 עמד על 700 משפחות בערך. מסביב לעיירה ישובים כפריים של אוקראינים, יערות לרוב ונהרות, — סביבה חקלאית עשירה המכניסה את תנובתה לטוטשין, ומעסיקה את ידי החנונים והמתווכים שבין יהודי העיירה. עיקר פרנסתם של היהודים היה מסחר זעיר וחנויות, עסקי יערות, בתי־חרושת לאטון ולעורות ומלא־כות שונות בעיירה גופה ובסביבה. כעשרה בתי חרושת היו בטוטשין ובהם עבדו עד מלחמת 1914־18 פועלים גרמניים ואוקראיניים, אולם עם גירוש הגרמנים ב־1915 ממקומותיהם בגלל מצב המלחמה — היה הכרח להכניס פועלים יהודיים למקצועות שהיו בידי זרים, וכה חדרו יהודים לבתי החרושת ונאחזו בעבודה בהם. היחסים בין היהודים לבין האוקראינים היו תמיד לא טובים ולא רעים, אלא יחסי שכנים הוגנים — יחסי שלום, איש לא נגע בחברו לרעה. מצבם הכלכלי של יהודי טוטשין בדרך כלל היה טוב, אבל בתקופת שלטון הפולנים הלך ורע מסיבת התחרות במסחר והטלת מסים כבדים.

רובם של יהודי טוטשין היו חסידים ונמנו על חסידי השושלות: טריסק, אוליקה, ברזנה, ומעטים על מקארוב ועל סטולין. רוח החסידות שלטה בעיירה, אולם היא לא היתה קנאית לגבי רוח ההשכלה שחדרה לתוכה. היו בה מוסדות חסד וצדקה ובתי כנסת לא מעטים במקום מרוכז בעיירה: בית הכנסת הגדול, בית המדרש, בית התפילה דחסידי טריסק, בית הכנסת קוזאצקי ועוד בית הכנסת על החולות. לכל בית כנסת מנהגיו ומסורתו, והגבאים שלטו בו בסדר המקובל. בנין בית הכנסת הגדול נחשב לעתיק יומין. כמו כן הארמון של בעל האחוזה (בעל אדמת טוטשין) היה בנין עתיק. לימים נוראים היו באים יהודים מכפרי הסביבה לעיירה להתפלל בציבור ולחיות בתוך יהודים בימי־חג.

דב נגר

ב. טוטשין עיירתי

עברו כבר למעלה משלושים שנה מאז שעזבתי את טוטשין ועליתי ארצה, אך עוד כמה שנים לפני כן כמעט ולא הייתי בעיירה, מאחר ויצאתי לקיבוץ־הכשרה במשך כמה תקופות, אך זכור אזכור את העיירה ובדמיוני היא קיימת עוד כפי שהיתה, ואין להעלות על הדעת כלל, כי יכול היה לקרות כדבר הזה, שיימחקו כל הבתים ושיושמדו כל החיים בהם. זוכר אני את כל היהודים היקרים, והשקטים והעמלים ואת כל המשפחות המסועפות, שגרו בכל בית ובית, שהרי בהרבה בתים היו גרים הורים וילדים עם אחים ואחיות, שכבר הספיקו להקים משפחות משלהם תחת אותה קורת גג ועל ידי כך כמעט ולא נפרדו מההורים גם בזמן השואה.

עיירתנו הקטנה עם מספר די ניכר של יהודים נחשבה כעיירה, שרוב תושביה השתייכו לתנועה הציונית העליה לארץ־ישראל התחילה בעיירה עוד בשנת 1921. מראשוני העולים היו: גלדשטיין גרשון (רמתיים), שניידר שמחה (פ"ת), גלדשטיין אברהם־אשר (ירד), פרסמן נטע (נפטר בגבעתיים), ספוז'ניק שאול (ירד), קליגמן אליהו (בארץ). אחריהם עלו רבים אחרים, אך לא אמנה את כולם.

זוכר אני את פעילי התנועה הציונית בזמני והם: שץ אליעזר, אגרס שמואל, שיינפלד מיכאל, אבי ועוד אחדים, שהתמסרו בלב ונפש לשתול את רעיון הציונות בלבם של אנשי העיירה וגם טיפלו בכל מיני בעיות כלליות שהתעוררו אז בעיירה. היו אצלנו גם תנועות־נוער, כמו: „החלוץ הצעיר", „פרייהייט", „גורדוניה" וקן „השומר הצעיר", שאליו השתייכתי גם אני.

היו גם בתי־ספר, „חדרים", בית־ספר „תרבות", אך העיקרי ביניהם היה בית־ספר הפולני העממי „פובשכנה", שרוב ילדי העיירה למדו בבית־ספר זה. בבית־ספר „תרבות" היו כמה כיתות ובאם זכרוני אינו מטעני שימש הבית של משפחת קליינמן כאכסניה. המורים בבית־ספר זה היו קשטן, קופרמינץ ואחרים. רובם לא זכו להגיע לארץ, רק קופרמינץ זכה, אך נפל בזמן המאורעות ביפו. המורים נתנו דחיפה לנוער להצטרף לתנועות ויזכר לטובה המורה רניש מבית־הספר העממי שעזר לנו בהרבה. חוץ מבתי־הספר היו גם „חדרים", ששם למדנו כולנו בהיותנו קטנים. למדנו בהם עד השעות המאוחרות של הערב, ובשעות הערב החורפיות חזרנו הביתה כשפנסים דולקים בידינו. ייזכר כאן לטובה המורה הורנשטיין, שהנחיל את תורת הלשון העברית בבי־תו לחוגים יותר קטנים של נוער בשיעורים פרטיים. אזכור גם את כל פעולות התרבות ומפעלי הקרנות, שהעבירו בעיי־רתנו ואיך שתושבי העיירה נענו בעין יפה כל אחד לפי יכולתו.

לא אשכח את בתי־הכנסת בעיירה, שהיו כמעט מרוכזים במקום אחד, כמו ה„בית־מדרש", ה„קלויז" וה„קוזצקה שילכן". ואת ההליכה לבית־הכנסת אזכור בשבתות, חג ומו־עד. בערב שבת התחילו לנהור אבות וילדים מלובשים בגדי

קיבוץ החלוץ בטוטשין בבית פרידה קליימן, 1933

שבת לתפילת קבלת־שבת. ומה יפה היה המחזה כאשר מכל בית נראו נרות דולקים בפמוטים והשולחנות מכוסים מפות צחורות ומחכים לשובם של האבות והבנים לסעודת הערב החגיגית. בשבת בבוקר הצטרפו ברוב המקרים גם האמהות. אין באפשרותי לתאר את החגים ולתת ביטוי להרגשת יהודי העיירה בימי חג, להביע את חרדת הקהל בראש־השנה וביום־כיפור, שאימה ופחד תקף את כולם לעומת זאת החגים סוכות, פסח ושבועות היו חגים של שמחה ממש, בהם שמחו כל אחד לפי יכולתו.

בשמחת־תורה היתה רבה השמחה וההתפרקות מהימים־הנוראים היתה ניכרת. אחרי שגמרו תפילת שחרית בבית־הכנסת התפזרו הרבה מנינים עם ספרי־תורה בבתים פרטיים, עלו לתורה וסיימו את התפילה, שתו לחיים וברכו איש את רעהו בברכת „לחיים" ובלשנה הבאה בירושלים. במנינים אלה בחרו כל אחד ואחד את הידידים והשכנים הרצויים לו להיות גבאים בשנה החדשה. המנין הציוני התאסף בביתו של בריל פוקס, אביהם של בתיה ביבר ובלומקה הנמצאות בארץ.

אזכור עוד דברים רבים אחרים ובטוחני שיירשמו ע"י אנשי העיירה בספר הזכרון, ואילו אני לא אוכל להביע על דפים אלה את כל רחשי לבי. כואב רק הלב, שדברים אלה צריכים להיכתב בספר לזכר יהודי עירנו, שהיו ואינם עוד.

רוטלמן זושיה
(כפר סירקין)

ג. משנת 1928 עד שנת 1935

באותן השנים היה אבי ראש הקהילה היהודית, מוכתר העיירה (סולטיס). כפי שזכור לי נשארו כמה יהודים מאלה כמו לוי פוקס ואחרים שבודאי זוכרים הרבה יותר ממני על אותם הזמנים ועל הפעולות שאבי עשה אז במיוחד בשבילם עד שהצליח להוציא אותם מפולניה.

אני הייתי אז ילד וזכורים לי המקרים האלה.

יום אחד תפסו יהודים עם כלי בישול יי"ש, מעשה פלילי לפי החוק הפולני ודינם עלול היה להחרץ למאסר הרבה שנים. אבי עשה מאמצים גדולים עד שהצליח להוציא אותם מפולניה. הם הגיעו ארצה. מקרה דומה היה בשנת 1930 כשתפסו בליל שבת יהודי מקריפה. קראו לו משה הזקן. הוא נתפס עם כל הכלים לבישול שכר. אבי הודיע לבנו של היהודי, שמואליק היה שם הבן, כי תפשו את אביו ושמואליק הצליח להוציא את אביו מתוך ידי שירות הבטחון.

פעם באו אנשי שירות הבטחון מרובנה לעיירה ואבי ידע אצל מי צריכים לערוך חיפושים של שכר וטבק. אני בתור ילד הייתי רץ לכל האנשים האלה להודיע להם על החיפוש העומד להיערך. אותו דבר היה בנוגע למיסים. אבי היה מודיע לאנשים שלא היה באפשרותם לשלם מיסים כדי שיר־ציאו את הדברים החשובים מהבית כדי שלא יוכלו לעקלם.

בשנת 1941 הגיעו הרוסים לעיירה ולקחו את כל העשי־רים לסיביריה. אני זוכר כמה מאמצים וכוחות השקיע אבי כדי להחזיר את אחת המשפחות, משפחת אהרן ברימן עד שחזרו. אך גורלם היה כמו של כל היהודים שנשארו בעיירה

בשנת 1941 עזבתי את העיירה והלכתי לצבא האדום. לקחתי חלק פעיל במלחמת העולם השנייה נגד הגרמנים ושירתתי בצבא 5½ שנים מהן שלוש בחזית.

ישראל גורפינקל

ד. זכרונות מעורבים

בספר זה אנו רוצים להזכר ולקונן את עיירתנו הקטנה טוטשין במערב אקראינה, במחוז רובנה, על יד הנהר הורין, שנהרסה ונשרפה כמעט כליל, ותושביה היהודים הושמדו ונרצחו ונקברו חיים באופן אכזרי ע״י הנאצים ועוזריהם האוקראינים בימי השואה הגדולה של שנות תש״ב ותש״ג (1942־43). היתה עיירה טוטשין ואיננה. היא יקרה לנו, שבה נולדנו ולמדנו ובילינו כל ימי ילדותנו. רק אתמול היית בן למשפחה ענפה של אבא־ואמא, אחים ואחיות, קרובים וידידים, ואילו עכשיו אתה עזוב לנפשך כמו כבשה בשדה בלי רועה. ולפעמים אתה עומד ושואל עצמך: האם זה אמת? האם כל זה קרה בזמן כזה, במאה העשרים של התקדמות העולם?!...

עשרים שנה חלפו אחרי הטרגדיה הגדולה באירופה ובתוכה עיירתנו טוטשין, ומוכרחים אנו להודות ולענות בעל כורחנו, שאמנם זהו המצב. טוטשין בשבילנו אינה קיימת עוד, אך כל עוד שישנם שרידים ונשארו לפליטה המעטים, שבדרך נס ניצלו, אנו מוסיפים לחיות עם קורות העבר הבלתי נשכח של עיירתנו טוטשין עיר מולדתנו, ועמוק בל־בנו יישארו כל הזכרונות, שנשמור כל ימי חיינו. טוטשין היתה עיירה עתיקה, בית־הקברות הישן שבה העיד על מאות השנים שהיתה קיימת.

עיירתנו הקטנה היתה, כמו כל שאר העיירות בסביבתנו, עם כל בתי־הספר, בתי־הכנסת והתנועות הציוניות: „השומר הצעיר”, „גורדוניה”, „בית״ר”, „החלוץ”, „מזרחי”, „פריי־הייט”, וגם כל מוסדות העזרה: „ביקור־חולים”, „גמילות־חסדים” וכו׳. היו יהודים כמו ברוך ברנשטין, שהיה מנהל את „ביקור־חולים” שלא על מנת לקבל פרס, וכן היו כמה יהו־דים, שניהלו את הבנק גמילות־חסד בלי שכר, כדי שאנשים מחוסרי יכולת, שהיו זקוקים לרופא או לתרופות, יוכלו לקבל את העזרה, ומהבנק גמילות־חסד יהנו פועלים או סתם יהודים הזקוקים להלואה קטנה בתשלומים קטנים ובלי ריבית. וגם „תלמוד־תורה” היה שלמדו שם ילדי העיר נטולי יכולת לשלם שכר לימוד. ו„ישיבה” קטנה, שלמדו בה גם כמה בחורים, שבאו מסביבות טוטשין. יהודי טוטשין בכוחותיהם הדלים החזיקו את המוסדות האלו. כמו כן היו אנשים שהת־עסקו בעזרה בסתר, כמו „הכנסת־כלה” או סתם עזרה כס־פית שהמשפחה היתה זקוקה לשם חיזוק מצב הפרנסה. אפילו עזרה אצל מוסדות הממשלה לשם סידור בקשה או רשיון, נמצאו תמיד יהודים שהלכו וסידרו עם פקידי הממשלה.

כל תושבי טוטשין היו כמשפחה גדולה אחת שעזרו אחד לשני, כזאת היתה טוטשין, שאינה קימת עוד. עיירתנו סבלה בעבר מכל מיני פורעניות כמו חמלניצקי, פטלורא, וגזירות אחרות שהשכיחו אחת את השניה. אבל הגזירה הרעה, שגז־רו על העם היהודי היטלר ועוזריו „ימח שמם” במלחמת העולם השניה לכליון כליל על־ידי השמדה פיזית מקטן ועד גדול ומנער עד טף, היתה מרה ואכזרית מכולן.

יירשמו בספר הזה וייחרתו בלבותינו זכרונות הימים המפוארים שנוכל לספר לדורות הבאים אחרינו, לבל יישכח השם טוטשין לעד.

יצחק גילברג

ה. זכרונות מימי הילדות

כשהגעתי עם הורי לגבולות טוטשין הייתי בן חדשים מספר. בימים ההם לא היו כבישים במקום, חוץ מן הדרך שקשרה את הכניסה והיציאה בעיירה. יתר הרחובות היו דרכי עפר המלאות בוץ ברוב ימות השנה. העיר היתה מחול־קת לעיר חדשה שגרו בה יהודים ועיר ישנה שגרו בה הגויים. העיר החדשה עצמה היתה מחולקת לחלק עירוני ולחלק שני שנקרא בשם „זאמד” ובו גרו גם גרמנים ופולנים.

נזכר אני במקרה אופייני להרכב האוכלוסיה ב„זאמד”:

לפני הגשר הקטן מול הכנסיה גרו שני שותפים אחים. פעם רבו עם אחד מחברינו ואחד הגויים תקף את חברנו ופצעו מתוך כוונה להחדיר בו כבוד לפולני. תוך שעתיים התאספו הבחורים שלנו עם סכינים, אגרופנים ועוד כלים, וחכינו בסביבת הבאר. כשהגיעו השקצים והתחילו לנפץ שמשות אצל וולך, התנפלנו עליהם באומץ מיוחד ודם נשפך באותו ערב, אך התוקפים נסו ואנו שמרנו על כבודנו.

ושוב עולה בזכרוני זכרון, הפעם מאחד מימי השוק שביום שני:

גוי אחד מבין אנשי הכפרים הפך מספר עגלות של יהודים שהביאו סחורה, והתחילה בהלה ומנוסה ומכים את היהודים מכל צד. כשנודע הדבר לבנו של אגרס, יצא עם שנים מחבריו לרחוב והתחילו להכות בגויים ולשבור ראשים. הלב התמוגג מנחת כשהגויים החלו לברוח בעגלותיהם אחרי שצעירינו הראו כי הם יודעים לשמור על כבודם.

לובה־אריה קצב

ו. ימי הילדות בעיירתנו טוטשין

אחת התקופות היפות והמאושרות של האדם היא תקופת הילדות שלו: הבית, בית־הספר, הקן של התנועה, כל אלה הם נקודות־ציון, הנותנות לנו יחד את התמונה היפה של הילדות.

כך גם נראתה בעיני תקופת הילדות שלי בעיירתנו הקטנה טוטשין. נזכרת אני כשדמעות בעיני בבית אבא, השופע חמימות אפילו בימי החורף המושלגים והקרים. את אבי כאבא אהבתי וכאדם רחשתי לו כבוד יותר מכל, וכן את אמא ז"ל ואת אמי החורגת, אשר סללו את ראשית דרכי בחיים.

בית־הספר, המקום האהוב עלי ביותר בתקופת־חיים יפה זאת, בו אני מבלה את שעות חיי היפות עם חברי וחברותי לכיתה; נחמה קצב, זיסי קלמוסי, אשר אגרס, צביה זייצ'יק וצפי פלדמן. אתם יחד אני מבלה את שעות הפנאי שלי בקן „השומר־הצעיר". נזכרת אני בהם ורואה אותם אחד־אחד, כאילו היה זה אתמול. רואה אני את חצר בית־הספר הגדולה, את הכיתה, נזכרת אני וקשה לי לשכוח אותם חברים וחברות, שרק אתמול שיחקנו יחד בחצר בית־הספר.

בין השאר נזכרת אני בפרידה הקשה שלי מבית אבא, פרידה מדודי, ומבני דודי, מחברי ומחברותי. היה זה בסיימי את בית־הספר העממי, נסעתי לבית דודתי אשר בקוסטופול, היה זה הצעד הראשון שלי בבריחתי מהצורר הנאצי.

ובזאת אסיים את רשמי ילדותי הקצרים כשדמעות עומדות בעיני, ותמונות הילדות עומדות לפני. רואה אני את הורי ז"ל, את חברי וחברותי, שלא זכו לעלות אתי לארץ־ישראל.

תהא נשמתם צרורה בספר החיים.

שרה גרלר

ז. זכרונות מטוטשין

מוקדש לזכר אמא ז"ל

נולדתי בטוטשין להורים לא עשירים, ללא מקצוע מסוים ובלי מקורות פרנסה, כמנהג הימים ההם, שכל מלאכה נחשבה לפחיתות הכבוד. בעודי קטנה מאד הגיע זמנו של אבי ז"ל ללכת לשרת בצבא וחיפשו דרכים כיצד להימנע מהשירות. והנה הדודה מאמריקה דרשה אותו אליה ואמה נשארה עם שני ילדים קטנים בלי אפשרות קיום.

בעת ההיא פרצה מלחמת העולם הראשונה, הגבולות נסגרו וקשרי המכתבים הופסקו. אמא עבדה כל מיני עבודות קשות, כדי לכלכל את ילדיה עד יעבור זעם ועד שתגיע העזרה המקווה מאבא. והנה הגיע סוף־סוף מכתב ראשון מאבא, שסבל מאד מחבלי־קליטה קשים בנכר. כיהודי אדוק בעל זקן היה עליו לעמוד נגד לעגם של הבריות ולא על נקלה יכול היה להסתדר בעבודה. לאחר תלאות רבות הח־ליטה אמא בשנת 1930 לנסוע לאמריקה, ולאחר שהייתה שם שמונה־עשרה שנה באה ארצה אל הילדים.

ועתה נפל בגורלי לבכות את עיירתנו טוטשין ערישת נעורי, שם גדלתי וחונכתי ואף חלמתי לראותה עוד הפעם. אך לדאבוני ולצערי הורמה עליה יד הכורת והשמידה את יהודיה הנאהבים והנעימים על לא עוול בכפם. והנני להעלות את זכרם הקדוש של כמה דמויות יקרות מבני העיירה, שהם אבידה קשה לכולנו. —

ר' יצחק־אשר ז"ל, רב העיר, יהודי זקן עניו ושתקן. מטופל במשפחה גדולה והפרנסה מהקהילה זעומה מאד, שלא הספיקה לקיומם. אך קיבל הכל באהבה ולא התלונן חלילה על בני־העיר ולא הרהר אחרי מדותיו של הקב"ה.

ישראל לייב גרשון'ס, שנחשב בין התושבים האמידים. היה לו מפעל לעיבוד צמר גס לבגדי איכרים. האיכרים בסביבה ידעו שעבודתו טובה ומשאו־ומתנו באמונה ובאו אליו מדי שנה לקנות מסחורתו. הוא חי חיי כבוד ורווחה עם משפחתו ונהנה מהוקרתם של בני העיירה.

אליעזר ש"ק. דמות מזהירה וכולה אומרת כבוד. היה יהודי נאמן וציוני טוב. היה בעל טחנת־קמח בכפר 7 קל"מ מהעיירה. איכרי הכפר התפרנסו מהעבודה בטחנתו. רצה גורלו והוא מת באופן טרגי בדרך.

מוטל וקסמן, נגר שהתפרנס מיגיע כפיו, עבד באמונה וחי בכבוד.

זליג החייט, בעל־מלאכה אמן, עשה עבודה לתפארת וחי ביושר ובכבוד.

העיירה היתה בנויה על שתי חלקות, האחת קראו „שטאָט" והשניה „זאמד", ששמה היו בנינים יפים, גן של עצי־פרי, גינות נוי מטופחים, שדרה יפה של עצי־שיטה, נחל לשיט וכו'. היתה גם חוילה השייכת ל„פריץ" עם שלט: „הכניסה ליהודים אסורה".

הסביבה היתה כמובן של אוקראינים וההליכה לשם היתה כרוכה בסכנת נפשות. ה„שקצים" היו מידים אבנים ביהודים והזקנים היו עומדים מנגד ומתמוגגים מנחת. הרגשנו את השנאה המפעפעת בלבותיהם וידענו, שהם מחכים ליום, בו יוכלו לשלול שלל ולבוז בז. ואשר יגורנו בא לנו — הם שדדו ורצחו נפש היהודים וכעת הם גרים בבתינו השדודים.

בתיה קנטור—הלפרין
(עפולה)

9. הבית היהודי והנוער הציוני

רבות היו העיירות בפולין, שעל אף השוני מבחינה גיאוגרפית, דומות היו כולן אחת לשניה בהרכבן מבחינה דתית, חברתית ויהודית. בין קהילות ישראל על הוויתן היהודית, על הנוער והתנועות החלוציות שבהן, היתה טוטשין אחת מהן. בעלת אוכלוסיה מעורבת היתה: פולנים, אוקראינים, גרמנים ויהודים. בינינו היהודים ושכנינו הגויים לא שררו אהבה וידידות רבה ולא פעם קראו לקראתנו — Zydzi do Palestyny!, בתוספת קללה עסיסית.

העיירה נחלקה למעשה לשני חלקים — „דער זאמד" און „די שטאט" — החולון והעיר. בין חלק אחד לשני חצה נחל ועליו גשר־עץ צר לעוברים ושבים וכביש צר לכלי רכב. בואך מהעיירה מצד ימין התנוססה הכנסיה הקתולית על נכסיה ומשמאל „הזאמוק" על מגדליו וגניו, שעמד שומם, ובלכתך בלילה בדרך זו הטילה הדומיה פחד ושעמום. אותו ארמון גדול (כך ספרו פעם במשפחה) הקימה אשת הפריץ מראסניק על שטח של בית־קברות יהודי. תחת לחץ העבירו היהודים את עצמות מתיהם למקום אחר, אבל הפריצה, לפי אגדת העם, לא זכתה לגור בו והיה עומד שומם. ידע עמנו, שהיה תמיד השעיר לעזאזל ושימש בידי הגוי כחומר ביד היוצר, ליצור לו קליפה עבה להתכנס בה ולשמור על קיומו על אף הכל, אם גבורת החיים לא עמדה להם, הרי מתיהם נקמו...

משפחתנו גרה בצד העיר ולרחוב שלנו היה שם פולני מיקולינסקא, אך משום מה קראו לו „די ברייטע גאס". מאחורינו היו בתים בלתי סדורים בשורות וקראו להם די אונטער גאס. נקודת המרכז של העיירה היה ה„ברום". היה זה בנין מלבני גדול באמצע ככר גדולה ובו רק חנויות, בבנין כניסות מפולשות וגם בפנים היו חנויות. סביבו השוק על דוכניו. לתוך השוק השתלבו רחובות העיירה.

עזבתי את עיירתי בתחלת שנת 1935 כשברחובותיה אין חשמל ובבתיה אין מים זורמים. רבות הן המחשבות ורבים הזכרונות המכים כגלים על חוף ים ומתנפצים. נהרסו חיי קהילות ישראל בגולה, נהרס ונחרב הווי של דורות ואין תמורה, כה מעטים נשארו... דל הוא הביטוי. בעיני רוחי אראה את היהודי עם הטלית־ותפילין תחת בית שחיו הולך לבית הכנסת — את שבת־המלכה על קדושתה־מנוחתה והתעלות הנשמה היתרה של היהודי ביום זה, אני רואה את אבי ר' של'מקה השוחט, היושב ליד הגמרא ואזני קולטות את נגונו הערב הבוקע מתוך דפי הספר. רואה את אחיותי — רחציע, גולדה, פעריל, טייבל, רחל ומרים הן ובעליהן וילדיהן הרכים, אשר נשרפו חיים על קדושת עתיד עמנו ואשר במותם צוו לנו את החיים. משמונה ניצלנו שניים — אני ואחי דוד, שעזבנו את העיירה לפני בוא החורבן, ואילו הורינו מתו לפני בוא המשחית. ניספו גם יתר בני המשפחה, גיסים, ילדים, דודים, דודות ובניהם, הדוד שעיה, אשתו פייגה ובניהם.

עניה היתה העיירה ומעט ם בה בעלי היכולת אך רבה היתה הנכונות לעזור לזולת. שניים ייזכרו לטובה: אליעזר ש"ץ ואהרון־וולף זייטשיק על עזרתם הנדיבה למעוטי היכולת. על אף העוני קיים היה בית־ספר עברי וגן־ילדים בעיירה, וזה מחוץ ל„תלמוד־תורה", והעם שילם בפרוטותיו האחרונות שכר־למוד. אף שהיה בית־ספר ממשלתי בלי שכר־לימוד, למדו עברית כבכל העיירות בפולין, אשר נמחקו ונחרבו על יקירינו. בהם היו גם יהודי טוטשין, אנשי „עמך" המתפרנסים מיגיע כפיהם: חייטים, סנדלרים, סוחרים זעירים ובעלי־עגלות. כי מטוטשין לרובנה נסעו בעגלות וסוסים מספר שעות בלי חניה. בעלי־עגלות, בעלי לשון עסיסית עממית, אך יראי שמים ונוחים לבריות.

הורינו היו ברובם שומרי דת ומסורת ושמרו על קדושת השבת והחג, ואפילו הגוי לא העז להפר את חגיהם. רב היה העוני בעיירה וצר היה לנוער בה והוא פרץ לו דרך למרחב. שלוש תנועות־נוער היו לנו: החלוץ, השוה"ץ וגורדוניה. הראשונה בתנועות היה השוה"צ ומיסדה היה מאיר זילברברג. והיה אם עלה מישהו ארצה, הלך כל הנוער ללוותו, ועצוב היה בלב... מה אכתוב ומה אוסיף? גדול מדי הכאב, תמים מדי היה עמנו ולא האמין, כי יקום עליו הקוצר לקצור בו.

יזכור עם ישראל את בניו־קדושיו, אשר נהרגו, נשרפו, נרצחו ונקטפו.

אסתר שבניוק
(רמת הכובש)

10. טוטשין־קריפע און אומגעגנט

א. אלגעמיינער איבערבליק

געאָגראַפיע און עטנאָגראַפיע

לויט דער פּאָליטישער געאָגראַפיע פון היינט איז אָנגעעריק דער טוטשינער געביט צום ראָוונער „אָבלאַסט" אין מעריב אוקראַינע. אָבער וואָס אָנבאַלאַנגט טוטשין־קריפע און אומגעגנט אלס יידישע קהילות, וועלן מיר זיי זען קודם כל אַלס טייל פון דער גרויסער וואָלין, וועלכע איז באַקאַנט געוועזן אַלס חשובער יידישער צענטער אין פוילן־אוקראַינע ביז די טעג פון אומקום בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

וועגן צוזאַמענשטעל פון דער באַפעלקערונג אין אוקראַינע איז אינטערעסאַנט צו ברענגען אַ אויסצוג פון אַ געאָגראַפיע לער־בוך, וואָס איז דערשינען אַ פּאָר יאָר נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה:

„דער נאַציאָנאַלער צוזאַמענשטעל פון דער באַפעלקערונג איז אין אַ היבשער מאָס האָמאָגעניש, — די אוקראַינער מאַכן אויס גאַנצע 80% פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. צווישן די וויכטיקע מינדערהייטן זענען פאַררעכנט די רוסן, וועלכע זיצן איבערהויפּט אין געביט פון דאַנבאַס; ביעלאָרוסן — אין צפון־מעריב; פּאָלאַקן — אין מעריב און בולגאַרן — אין דרום־מעריב.

פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן אויך די יידן אויסגעמאַכט אַ הויכן פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג, איבערהויפּט אין די שטעט פון דער מזרח זייט און אין מעריב־אוקראַינע".

אזוי האָט אַ געאָגראַפיע לער־בוך אונטערגעפירט דעם סך־הכל פון ברויזנדן לעבן פון וואָלינער יידן — ער האָט זיי פשוט דערמאָנט אַלס אַ געשעעניש פון דער פאַרגאַנגנהייט...

דער ראָוונער אָבלאַסט איז באַוואַסערט דורך די טייכן הורין און זיין צופלוס סלוטש. אין דרום, אויף דער הויכפלעכע פון וואָלין־פּאָדאָליע, עקזיסטירט אַן אַנטוויקלטע אַגריקולטור, וואָס איז רייך מיט תבואה, טאַבאַק, בוראַקעס, צוקער; אין צפון טייל עקזיסטירט אַ פאַרצווייגטע האָלץ אינדוסטריע. די סביבה האָט זיך באַקאַנט געמאַכט צוליב דער וויכטיקער אייזנבאַן סטאַנציע פון ראָוונע, אייזנבאַן וואַרשטאַטן, פאַרשידענע פעלד־מאַשינען און כעמישע אינדוסטריעס.

געשיכטע

דער אָנפאַנג פון יידישער געשיכטע אין וואָלין איז ניט גענוג קלאָר. פאַראַן אַ סברה, אַז נאָך אין דער תקופה פון ליטווישער הערשאַפט אין 15־טן יאָרהונדערט זענען שוין געווען יידן אין דעם געביט. ווען וואָלין איז אָפּגעריסן געוואָרן פון ליטא און צוגעטיילט געוואָרן צו דער פּוילישער קרוין, איז קענטיק פאַרגרעסערט געוואָרן די יידישע באַפעלקערונג אין וואָלין, איבערהויפּט נאָכן אָנקומען פון נייע איבערזידלער.

די באַציונגען צווישן די אוקראַינער און זייערע פּוילישע הערשער האָבן באַשטימט דאָס אָרט פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף דער פּוילישער זייט. און ווען די אוקראַינישע פּויערים האָבן אויסגעגאָסן זייער צאָרן אויף די פּוילישע „פּאַנען", האָבן זיי ביי דער געלעגנהייט זיך נוקם געווען אויך אין די יידן. נאָך דער כוואַליע פון שחיטות אין די יאָרן ת"ח—ת"ט (1648—1649) האָט דער „ועד ארבע ארצות" פאַרעפנט אַ אויפרוף צו די יידן, ז׳ך מער ניט אומקערן אין די ערטער. אָבער ניט קוקנדיק דערויף האָבן זיך אומגעקערט פיל יידן און עס זענען צוגעקומען פיל אַנדערע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין דער געגנט אין גוטע באַדינגונגען.

אין 17טן און 18טן יאָרהונדערט זענען אריינגעדרינגען די טאַטאַרן אין וואָלין, וועלכע האָבן אויך פיל גורם נזק געווען דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע זענען אָבער שנעל צוריק געקומען צו זיך מיט דער הילף פון ד׳ פריצים, וועלכע האָבן געהאָפט, אַז מיט דער הילף פון די פלייסיקע יידן וועט זיך דער געביט צוריק אַנטוויקלען. אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, אין דער הערשאַפט פון רוסישן צאַר אַלעקסאַנדער III און זיינע יועצים, וועלכע זענען געווען אויסגעשפּראָכענע שונאי־ישראל, האָבן געווירקט אַנטיסעמיטישע אַגיטאַטאָרן אין רוסלאַנד ווי אויך אין אוקראַינע. אַ כוואַליע פון פּאָגראָמען וואָס האָט פאַרפלייצט דאָס לאַנד, איז אויך דערגאַנגען ביז וואָלין. אין 1905 זענען געווען גרויסע אומרוען אין דער ראָוונער געגנט.

אין 1914 האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. אַ פולשטענדיקער תוהו־ובוהו האָט באַהערשט דעם וואָלינער געביט, וועלכער איז געווען נאָענט צום פראָנט. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס די יידן האָבן ניט געלעבט קיין האָניק אונטער דער אָרטיקער הערשאַפט, האָבן זיי זיך דאָך באַמיט צו פאַרבלייבן געטריי דער רעגירונג. אָבער די ניט דאַנקבאַרע רוסלאַנד האָט געהעצט און פאַרשפּרייט ביזוויליקע קלאַנגען, אַז יידן זענען שפּיאָנען, וואָס האָט געפירט צו רויב און טעראָר. ווען דער אַוסטרישער אַטאַק איז אָפּגעשטעלט גע־

וואָרן און די רוסן זענען אין אַ קאָנטער־אַטאַק איבערגעלאָפן גאַנץ גאַליציען ביז פּרעמישל, איז וואָלין פאַרפלייצט געוואָרן מיט פּליטים פון גאַליציע, וועלכע זענען ארויסגעהאָלפן געוואָרן דורך די אָרטיקע יידן מיט וואָס מעגליך.

אין 1917 האָט אויסגעבראָכן די רוסישע רעוואָלוציע און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון ווילדע אוקראַינישע באַנדעס. אַ כוואַליע פון בלוטיקע פּאָגראָמען האָט פאַרפלייצט די יידישע קהילות אין וואָלין. ראָוונע און איר אומגעגנט איז געליגן אויפן הויפּט טראַקט, אויף וועלכן עס האָבן מאַרשירט די קעמפנדע מחנות, וואָס האָבן באַזעצט וואָלין, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט פול מאָל. אויך די אָפיציעלע אוקראַינישע מיליטער אָפּטיילונגען האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די מאַסן פּאָגראָמען און האָבן געהעצט די אוקראַינישע באַפעלקערונג צו גוואַלט־טאַטן איבער יידן. אין אָנהויב האָבן זיך די יידן מאָביליזירט אין פּעטליורעס מיליטער, כדי צו העלפן באפרייען און בויען אַ בשותפותדיקע פאָטערלאַנד, אָבער נאָך די בלוטיקע פּאָגראָמען, אין וועלכע עס זענען אומגעקומען הונדערטער טויזנטער יידן, האָבן זיך די יידן צוריק געצויגן פונם שותפות. אָבער אויך די אוקראַינער האָבן באַצאָלט דעם פולן פּרייז, פאַרלירנדיק די גאַנצע טעריטאָריע, וועלכע איז שוין געווען אין זייערע הענט.

אין פרילינג 1919 זענען די לעצטע אוקראַינער באַנדיטן אַנטלאָפן פאַרן אָנקומנדיקן רויטן מיליטער, און אין פרילינג 1920 א״ז אָנגעקומען דאָס פוילישע מיליטער קיין וואָלין. זיי האָבן אַנעקסירט די געגנט צו דער אויפלעבנדער פוילן. לכתחילה האָבן זיי מקרב געווען די יידן מיט דער טענדענץ צו פּאָלאָניזירן די גרעניץ־קרעסן, אָבער נאָכדעם ווי זיי האָבן פאַרפעסטיקט זייער הערשאַפט, האָבן זיי גענומען אונטערדרוקן די יידישע באַפעלקערונג און האָבן אָפיציעל געשטיצט די אַנטיסעמיטישע פּאַרטייען, וועלכע האָבן געשטרעבט צו אַ פולקאָמענער ליקווידאַציע פון דער אַלטגעזעסענער יידישער באַפעלקערונג.

אויך די פּאָליאַקן האָבן טייער באַצאָלט פאַר זייער שנאת־חינם צו יידן, פאַרלירנדיק זייער זעלבסטשטענדיקייט, פאַר וועלכער זיי האָבן פול בלוט פאַרגאָסן צו זאמען מיט די יידן. דעם 1טן סעפּטעמבער 1939 האָבן די נאַצישע האָרדעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געחברט, איבערגעטרעטן די פוילישע גרעניץ און אין משך פון 2 וואָכן זענען זיי איבערגעלאָפן גאַנץ פוילן מיט בלוט און פייער, שפּרייטנדיק טויט און חורבן. דעם 14טן סעפּטעמבער האָבן זיי באָמבאַרדירט ראָוונע און די געגנט און דעם 17 סעפּטעמבער האָבן אָנגעהויבן שטראָמען די סאָוויעטישע כוחות פון דער זייט פון האָסט־קאָרעץ לויטן באַרימטן ריבנטראָפּ־מאָלאָטאָוו אָפּמאַך. די איבערגעשראָקענע יידישע באַפעלקערונג האָט וואַרעם מקבל פנים געווען די רוסישע באַפרייער, אָבער גלייך נאָכדעם האָבן די סאָוויעטן גענומען פאַרשיקן יידן קיין סיביר.

נאָכדעם ווי די רוסיש־דייטשישע פריינטשאַפט איז געקומען צו אַ ענדע און דאָס דייטשישע מיליטער איז אריין אין דער אוקראַינע און זייער מאַרש נאָך רוסלאַנד, האָט ווידער אויפגעציטערט דער יידישער ישוב אין וואָלין. און נאָך איידער די דייטשן האָבן באַוויזן זיך פאַרפעסטיקן אויפן פּלאַץ, האָבן זיך גלייך אָרגאַניזירט די אוקראַינישע מערדער־באַנדעס, וועלכע האָבן גענומען אויספירן מאָרד און רויב אַקטן איבער יידן אויפן ווינק און מיט דער הסכמה פון די דייטשן, שטרעבנדיק ווידער פאַרן פּרייז פון יידיש בלוט צו דערהאַבערן אַ זעלבסטשטענדיקע אוקראַינע.

יידישע קולטור אין וואָלין

אין דער תקופה צווישן צוויי וועלט־מלחמות האָט די יידישע וואָלין געפלעגט אַ אַלטע יידישע טראַדיציע ווי אויך אַ אַלגעמיינע קולטור, צייטנווייז אַ פוילישע און צייטנווייז אַ רוסישע. און די ראַמען פון ריין יידישער טעטיקייט, האָט עקזיסטירט אַ פאַרצווייגטע נעץ פון שולן, קינדער גערטנער און דערציונגס־הייזער. אַ גרויסע פּלעיאַדע פון שרייבער און שעפער, דערציער און כלל־טוער האָבן טיכטיק געאַרבעט אין וואָלינער שטעט און שטעטלעך. אַ קאָאָפּעראַטיווע באַוועגונג, אַ פאַרצווייגטע אינדוסטריע א.ד.ג. האָבן דערפילט אַ וויכטיקן פליכט אינם עקאָנאָמיש געזעלשאַפטלעכן לעבן פון וואָלינער יודנטום. דער יידישער ישוב אין וואָלין איז, צוגלייך מיט אַנדערע געגנטן, אַלע מאָל באַאיינפלוסט געווען פון אָרטיקע פּאָליטישע און קולטורעלע פאַרעלטעניש. אין 16טן יאָרהונדערט זענען יידן אָריענטירט געווען אויף פוילן. צו אַ הויכער מדרגה פון אינערלעכער אַנטוויקלונג האָבן יידן דער גרייכט אין יאָר 1758, ווען עס איז געוויילט געוואָרן אַ יידישער „מאַרשאַלעק" צו פאַרטרעטן די יידישע אינטערעסן אין דער אויטאָנאָמער „כנסת וואָלין", אַ אַמט וואָס איז ענלעך געווען צו אַ פּאַראַלעלן אַמט אין פוילישן סיים. אָבער צו דער יידישער אויטאָנאָמיע איז געקומען אַ ענדע און די „כנסת וואָלין" איז בטל געוואָרן אין יאָר 1764.

אין לויף פון דער צייט האָט אָנגעפאַנגען אַ שטראָם פון יידישע פּליטים פון דער מזרח־אוקראַינע קיין וואָלין. אין קורצן איז געשען די ערשטע צוטיילונג פון פוילן און די רוסן זענען געקומען קיין וואָלין. הגם די רוסן האָבן זיך קיינמאָל ניט אויסגעצייכנט מיט קיין באַזונדערער אהבת־ישראל, האָבן זיי דאָך געבראַכט אַ געוויסע סטאַביליטעט אינם געביט. פון יאָר 1790 ביז 1915 האָט געהערשט שלום ושלווה ביי יידן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטילע רוסיפיקאַציע און אַ בולטע נייגונג צו רוסישער קולטור.

נאָך דער אויפלעבונג פון דער פוילישער מלוכה האָט ווידער אויפגעוואַכט די אַלטע נייגונג צו פּאָלאָניזאַציע. אין דער נייער פוילן האָבן זיך אַנטוויקלט פאַרשידענע שטרעמונגען און באַוועגונגען, וועלכע זענען פאַר דער רוסישער

הערשאפט געווען איינגעשלאָפן, ווי: ציוניזים, סוציאַליזם און אַנדערע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע אַנשויאונגען.

הונדערטער יאָרן זענען יידן געזעסן אין וואָלין און געוועבט אַ ,אייגנאַרטיק ייד ש לעבן צווישן זייערע ניט יידישע שכנים. ביז די לופט, וועלכע א״ז קיינמאָל ניט געווען איבעריק פריינטליך, איז פאַרגיפטעט געוואָרן דורך פינסטערע מענטשן־פיינט, און אַלע „גוטע שכנים״ זענען מיט אַמאָל געוואָרן בלוטיקע שונאים און אויפגעהויבן אַ האַנט, העלפנדיק דער דייטשישער נאַצי־חיה אכזריותדיק אומברענגען די אומשולדיקע פרידלעכע יידן פון וואָלינער שטעט און שטעטלעך.

ב. די געשיכטע פון טוטשין

טוטשין איז געווען אַן אַלט שטעטל אויפן מערב ברעג פונם טייך הורין, 26 קילאָמעטער פון דער שטאָט ראָוונע. דאָס שטעטל איז געווען צוטיילט אויף צוויי חלקים: „די שטאָט״ און אַ באַזונדער קוואַרטל, וואָס האָט זיך גערופן „די זאַמד״. אין „שטאָט״ איז געווען אַ יידישע מערהייט, דאַגעגן אויפן „זאַמד״ איז געווען אַ געמישטע באַפעלקערונג פון יידן, אוקראַינער, פּאָלאַקן־מאַזורן, דייטשן און אַנדערע. אַרום שטעטל איז געווען אַ ריי אוקראַינישע דערפער, וועלדער און פעלדער, וואָס האָבן געגעבן אַ רייכן „אוראָזשאַי״ פון פאַרשידענע פּראָדוקטן, וואָס זענען געבראַכט און פאַרקויפט געוואָרן אין טוטשין. דער פעלד־פּראָדוקטן מאַרק, דער קליין האַנדל און לייכטע אינדוסטריע פון דער גאַנצער אומגעגנט האָט זיך קאָנצענטרירט אין טוטשין, ווו עס זענען פאָרגעקומען יאַרידים, וועלכע זענען באַצייכנט געוואָרן אין אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיעס.

אין אָנפאַנג 20טן יאָרהונדערט איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ מיליטערישער קעמפּ ניט ווייט פון טוטשין און דאָס האָט פול משפיע געווען אויף דער אַנטוויקלונג פונם שטעטל. עס זענען געבויעט געוואָרן שאָסייען, עס איז געעפנט געוואָרן אַ פּאָסט אַמט, אָפיצירן האָבן אָנגעהויבן קומען אין שטאָט אַריין קויפן, איבערהויפּט האָט זיך אַנטוויקלט ביי די יידן דער מסחר פון מיליטער־צושטעלונגען. מיטן פאַרבעסערן זיך פון עקאָנאָמישן צושטאַנד, האָבן יידן אָנגעהויבן שיקן קינדער צו לערנען אין גרעסערע שטעט און עס איז אויך געעפנט געוואָרן אַ שולע אין טוטשין. עס איז געעפנט געוואָרן אַ ביבליאָטעק, עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ אַלגעמיינע בילדונג, איבערהויפּט רוסיש — און עס איז אַנטשטאַנען אַ אָרטיקע אינטעליגענץ.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די לאַגע געענדערט צום שלעכטן. די אוקראַינער, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פונם פראָנט, זענען שוין געווען דורכגעדרונגען מיט אַ אַנטיסעמיטישן גייסט, וועלכן זיי האָבן איינגעזאַפּט בעת זייערע מיליטערישע וואַנדערונגען, איבערהויפּט נאָך די גרויסע מפּלות. זיי האָבן זיך אויסגעלערנט צו באַשולדיקן די יידן אין אַלעס: א״ן די מיליטערישע מפּלות, אינם עקאָנאָמישן צוזאַמענברוך א.ד.ג. און די באַציונגען צווישן די יידן און די ניט יידן זענען געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. באַזונדערס שווערע צייטן זענען געקומען אויף יידן נאָכן פאַלן פונם צאַר. באַנדעס פּאָגראָמשטשיקעס זענען איבערגעפאַלן יידישע שטעטלעך און געראויבט און געמאָרדעט. אויך אין טוטשין זענען געווען קרבנות פונם אוקראַינישן טעראָר. אין אָנפאַנג פונם בלוטיקן פּעטלוראַ רעזשים זענען די שופּקאָווער אַרטילעריסטן איבערגעפאַלן טוטשין, וועלכע האָבן געוואָלט חרוב מאַכן די שטאָט און אומברענגען די יידישע באַפעלקערונג. אָבער טוטשינער יידן האָבן זיך ניט געלאָזט. איינער אַ ייד מיטן נאָמען נטע ווייסמאַן האָט זיך דערפון דערוווסט און האָט אַלאַרמירט די יידן און זיי געוואָרנט וועגן דער סכנה. האָט מען זיך באַצייטנס אָרגאַניזירט און געשטעלט אַ ווירדיקן ווידערשטאַנד און אפילו געהרגט איינעם פון די פּאָגראָמשטשיקעס, וועלכע האָבן זיך בחרפה צוריק געצויגן קיין שופּקאָוו.

אין דער איבערגאַנגס תקופה, ווען די מאַכט האָט זיך אָפט געביטן, האָט זיך ווידער פאַרשטאַרקט די טעטיקייט פון די באַנדעס, פון וועלכע פול יידן האָבן געליטן, צווישן זיי חיים זייטשיק און ישראל־אשר ריקלים. נאָכדעם ווי עס האָט זיך סטאַביליזירט די פּוילישע מאַכט, איז געווען אַ טענדענץ צו אונטערדרוקן דעם אוקראַינישן טעראָר, אָבער אין קורצן האָט זיך די שנאת ישראל פאַרשטאַרקט און אריינגעדרונגען אין אַ גרויסן מאַסשטאַב אין גאַנצן יידישן לעבנס געביט. מיט דער אינוואַזיע פון די דייטשן קיין פּוילן זענען די רדיפות אויף די יידן געווען בלויז אַ עקסטרעמערע פאָרטזעצונג פון אַ עקזיסטירנדע לאַגע, וואָס האָט געשטרעבט צו אַ טאָטאַלער פאַרניכטונג. נאָכן דייטש־רוסישן אָפּמאַך זענען אַריין די סאָוויעטן קיין טוטשין. עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ אָרטיקער קאָמיטעט, אין שפּיץ פון וועלכן עס זענען געווען יהודה רויטנבערג, באַריא פינקלשטיין, בערל קארפּ, איציע טשובאַק און אַנדערע. אָבער אין קורצן איז אַנטשטאַנען אַ אַנדער קערפּערשאַפט, וועלכער איז באַשטאַנען פון 20 אוקראַינער און בלויז 2 יידן (די ערשטע צוויי). נאָך דער „שטילער איבערקערעניש״ האָבן זיך שוין די ענינים געפירט לויט דער אוקראַינישער טראַדיציע ביזן אָנקומען פון די דייטשן

לויט דער אָפיציעלער ציילונג אין יאָר 1897 זענען געווען אין טוטשין 3753 נפשות, פון זיי 2535 יידן. אין יאָר 1920 האָט מען געשאַצט די יידישע באַפעלקערונג פון טוטשין אַלס 1000 משפחות. און אין יאָר 1939, ווען טוטשין איז אַריבער פון דער פּוילישער הערשאַפט צו דער רוסישער האָבן דאָרט געלעבט 2500 יידן, וואָס זייער צאָל איז געוואַקסן ביז 3000 נפשות בעתן אָנקומען פון די דייטשן.

די הויפט פרנסה פון די טוטשינער יידן איז געווען קליין האַנדל, האַנטווערקעריי, וואַלד האַנדל, פאַרשידענע אָרטיקע אינדוסטריע פון לייוונט, פעל, בוימל, מעל א. אנ. אַ 10 פאַבריקן זענען געווען אין טוטשין, אין וועלכע עס האָבן געאַרבעט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה אוקראַינער און אָרטיקע דייטשן. נאָכן אַרויסטרייבן די דייטשן אין יאָר 1915 צוליב דער מלחמה, האָבן יידן פאַרנומען די אַרבעט שטעלן, ביי וועלכע זיי זענען שוין פאַרבליבן. יידישע בעלי־מלאָכות פלעגן אַרויסגיין אָנהויב וואָך אין די דערפער און האָבן צוריקגעקערט סוף וואָך אויף שבת.

דער יידישער אַרט לעבן אין טוטשין איז געווען פולזייטיק. די מערהייט טוטשינער יידן זענען געווען חסידים, אָנהענגער פון די דינאַסטיעס: טריסק, אוליק, ברעזנע, מאַקאַראָוו און סטאָלין. דער חסידישער גייסט האָט געהערשט אין שטעטל, אָבער טוטשינער יידן זענען ניט געווען פאַנאַטיש אין באַציונג צום השכלה גייסט, וואָס האָט אַריינגעדרונגען אין שטעטל. פול שולן און פילאַנטראָפישע אַנשטאַלטן זענען געווען אַ רעגולערע דערשיינונג. די גרויסע שול, דער בית־מדרש, דאָס טריסקער שולכן, דאָס קאָזאַצקי שולכן און די זאַמד־שול. יעדער שול האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע מנהגים און טראַדיציעס, און די גבאים האָבן געהערשט לויטן מוסטער פון שולן אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך. די גרויסע שול האָט זיך גערעכנט אַלס אַ אַלטע שול פון אַמאָליקע דורות, און אויף „ימים־נוראים" פלעגן קומען אין שטאָט אַריין יידן פון די אַרומיקע דערפער צו דאַוונען בציבור און פאַרברענגען צווישן יידן אין די יום־טוב ידיקע טעג.

ג. די אלטערטומקייט פון קריפע

די זקנים פון קריפע האָבן נאָך געדענקט דעם אַלטן ראָוונער פנקס, אין וועלכן עס איז געווען געשריבן: „העיירה ראוונע הסמוכה לעיר קריפע". אין די יאָרן ת"ח ות"ט איז די שטאָט חרוב געוואָרן און בלויז אַ קליינער טייל פון די קריפער איינוווינער איז ניצל געוואָרן דורכן דוכס דאָראָגאָבוזש, וועלכער האָט זיי אויסבאַהאַלטן אין זיין גרויסער פעסטונג.

דאָס רוב קריפער יידן זענען געווען גאַרבערס, וואָס האָבן געאַרבעט אין זייערע פעל פאַבריקן, וואָס זענען געווען איינגעאָרדנט לענג אויס דעם טייך האָרין פון קריפע ביז דאָראָגאָבוזש. די סביבה איז געווען זייער רייך און דער גרעסטער טייל יידן האָט געפירט מסחר מיט די פויערן, מיט וועלכע זיי האָבן געלעבט אין פריינטלעכע באַציונגען ביז דער לעצטער קאַטאַסטראָפע.

אין יאָר 1910 האָט דער דאָראָגאָבוזשער פריץ אָנגעהויבן אַקערן אַ נייעם שטח ערד און פלוצים זענען אַנטדעקט געוואָרן אַלטע קברים. דער פריץ האָט גלייך געלאָזט רופן צו זיך דעם קריפער רב צוזאַמען מיט די פאָרשטייער פון דער יידישער קהילה און זיי מודיע געווען וועגן דער אנטדעקונג. מען האָט באַלד גרינטלעך חוקר ודורש געווען און אויסגעפונען, אז אויף דעם פלאַץ איז געווען אַ אַלטער בית־עולם פון אור־אלטע צייטן, ווען קריפע איז געווען אַ גרויסע שטאָט, וואָס האָט זיך געצויגן אויף אַ לענג פון 7 קילאָמעטער ביז דאָראָגאָבוזש. נאָכדעם ווי דער רב האָט זיך באַראַטן מיטן טריסקער רבין, וועלכער האָט געהאַט אַ סך חסידים אין שטאָט, איז באַשלאָסן געוואָרן מוסיף זיין אַ שטח צום נייעם בית־עולם און ברענגען אהין די ביינער צו קבר ישראל. די שטעטישע געדענקען נאָך דעם גרויסן טאָג, ווען אלע יידן פון שטאָט האָבן באַגלייט דעם טריסקער רבין מיט זיינע חסידים פון טוטשין, קריפע, האָשט, אַלעקסאנדריע א.א. מיט דער אויסערגעוויינלעכער לוי׳ה צום נייעם בית־עולם.

די איינוווינער פון קריפע זענען געווען איינגעטיילט אין פאַרשיידענע פאַכן, ווי: שניידערעס, שוסטערעס, סטאָלערעס און מוליערעס, וועלכע האָבן געאַרבעט אַ גאַנץ יאָר ביי די פויערים אין דער סביבה. דאָס אַלץ אַ חוץ גאַרבאַרעס, וואָס האָבן געאַרבעט אין די פעל־פאַבריקן, סוחרים א.ד.ג.

מיין פאָטער ר' אבא כ"ץ איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם און אַ עוסק בצרכי ציבור. זיין פרוי אָדעל־הדסה איז געווען אַ ריכטיקע עזר כנגדו, וואָס האָט זיך תמיד מטפל געווען מיט אַרויסעלפן אָרעמעלייט און קראַנקע, וואָס האָבן זיך גענויטיקט אין הילף. אַ דאָקטאָר, וואָס איז געקומען אין שטעטל אויף אַ באַזוך פלעג זאָגן, אז אויב עס געפונט זיך אין שטאָט אַ פרוי ווי אָדעל כ"ץ, קען מען זיכער זיין, אז אַלע אָרעמע קראַנקע געפונען זיך אין טרייע הענט. די משפחה שמשון און גיטל גורוויץ זענען אויך באַקאַנט געווען אַלס קהלעשע טוער, וואָס האָבן זיך תמיד באַשעפטיקט מיט אַרויס העלפן אָרעמעלייט מיט מעות עצים, מעות חיטים א.ד.ג.

פונם יאָר 1917, דאָס יאָר פון דער באַלפור דעקלאַראַציע האָט זיך אָנגעהויבן אין שטאָט אַ ציוניסטישע טעטיקייט. עס איז געגרונדעט געוואָרן אַ ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס איר פאָרזיצער איז געווען מיין פאָטער אבא כ"ץ. דער סעקרעטאַר איז געווען אביגדור ווײַנער. זיי האָבן געגרונדעט אַ רייכע ביבליאָטעק, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען העבראַישע, יידישע און רוסישע ביכער און צוויי מאָל אין וואָך פלעג מען אַרויסטיילן דער אָרטיקער יוגנט ביכער צום לעזן. עס איז אויך געגרונדעט געוואָרן אַ קרן־קיימת קאָמיסיע און אַ קרן־היסוד. חברים פון דער בעסטער אָרטיקער יוגנט האָבן מיטגעאַרבעט אין די צוויי נאַציאָנאַלע אַנשטאַלטן און געהאָלפן צו זאַמלען שפענדונגען. איינמאָל אין חודש פלעגן זיי גיין קילאָמעטערס אין די ווייטסטע דערפער אויסצולליידיקן די בלויע פושקעס.

אין שפּיץ פון „החלוץ" אָפּטיילונג איז געשטאַנען לייבוש פרענקעל. אין שפּיץ פון בית"ר זענען געשטאַנען אברהם גאָרדאָן און חנוך ווײַנער. אין יאָר 1920 האָבן זיך צוגעגרייט און עולה געווען קיין ארץ־ישראל די ערשטע חלוצים. אביגדור ווײַנער, חיים ישראל'ס, מאָטקע גענדלער או חנוך פאַנימאַנסקי. די פיר האָבן צוגעגרייט דעם וועג און נאָך זיי האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטראָם פון עליה.

ד. דער דאָרף אנטאנאווקא

אויפן וועג, וואָס פירט פון טוטשין קיין קאָסטאָפּאָל איז געליגן דער דאָרף אַנטאָנאָווקאָ. אַ זאָנדערבאַרער דאָרף פון יידישע ערד־אַרבעטער. יעדער משפחה האָט פאַרמאָגט אַ שטח פעלד, אַ שטיקל וואַלד און אַ פאַשע אויף שניידן היי, אַ פערד און אייניקע קיה.

זיי האָבן געמאַכט אַ לעבן פון פאַרקויפן תבואה, בהמות אויף פלייש, האָלץ צום בויען, און נאָך איין צוגאָב פרנסה האָבן זיי געהאַט — האַלטן דאַטשניקעס אין די הייסע זומער חדשים. די לופט אין דאָרף איז געווען זייער אַנגענעם און די הייזער זענען געווען ריין און פיין איינגעאָרדנט. עס פלעגן דעריבער קומען פול יידן פון די ארומיקע שטעטלעך צו פאַרברענגען די זומער חדשים אין אַ אַטמאָספער פון דאָרף און סאָסנע וואַלד.

די פעלד־אַרבעט אין אַנטאָנאָווקאַ איז געווען זייער פּרי־מיטיוו, פונקט ווי ביי זייערע קריסטלעכע שכנים. די תבואה האָט מען געשניטן מיט אַ סערפּ, געבונדן סנאָפּעס מיט די הענט און אריינגעבראַכט אין שייער צום מעלייצען מיט די הענט און די ווינטער חדשים. צום אַקערן, פירן און אַנדערע פעלדאַרבעט האָט געדינט דער פערד, די קו האָט געדינט צו האָדעווען קעלבער אויף פלייש ווי אויך אויף גנוי. די מילך איז פאַרקויפט געוואָרן די דאַטשניקעס אינם זומער סעזאָן און אין די איבריקע חדשים פונם יאָר האָט מען געשלאָגן פוטער. און די ווינטער מאָנאַטן איז מען ארויסגעפאָרן אין וואַלד שניידן האָלץ צום הייצן און צום בויען. גרינסן האָט מען באַאַרבעט זייער ווייניק, אויך פרוכט איז ניט געווען קיין סך. מעגלעך, אַז די אורזאכע דערצו איז געווען דער אָרעמער באָדן.

אַ קליינער טייל פון די איינוווינער אין אַנטאָטאָווקע האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט האַנדל. אין דאָרף איז געווען איינע אָדער צוויי געוועלבן. אַריבער 100 יידישע משפחות האָבן געוווינט אין דאָרף און אַלע האָבן פלייסיק געאַרבעט פעלדאַרבעט.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין דער סביבה האָבן ווי געעריק אָפּגעשאַצט די יידישע איינוווינער פון אַנטאָנאָווקע און האָבן זיך באַצויגן צו זיי מיט כבוד און דרך־ארץ. אַנטאָ־נאָווקע איז געווען איינער פון די איינצלנע דערפער אין פוילן, און מעגלעך דער איינציקער, וואָס אַלע זיינע איינ־וווינער זענען געווען יידישע פעלד־אַרבעטער.

דער וואַלד נעבן אַנטאָנאָווקע האָט געדינט אלס צענטער פאַר אויספלוגן און זומער קעמפּן פאַר יוגנט־באַוועגונגן פון די אַרומיקע שטעטלעך.

ה. טוטשין אין די פאלקס-לעגענדן

איינער אַ פאָרשער האָט זיך אויסגעדרוקט, אַז דעם גייסט פונם יידישן פאָלק קען מען לערנען פון זיין תורה און מצוות, אָבער נאָך מער פון זיינע פאָלקס דערציילונגען, פון וועלכע עס איז קענען צו לערנען ווי אזוי און אין וועלכער מאָס זיי האָבן מקיים געווען די תורה און מצוות אין פאַרשידענע תקופות און אין פאַרשידענע באַדינגונגען. און אין דער צייט, וואָס די פאַר־צייטיקע מדרש־אגדות שאַפן אונדז אַ ריכטיק בילד פונם לעבן און קולטור פון אַ פאָלק, וואָס זיצט אין זיין לאַנד באַהערשט פון שטאַרקע פאָטערלאַנד געפילן, שפּיגלען אָפּ די שפּעטערע פאָלקס־לעגענדעס דעם יידישן אַרט לעבן אין די פאַרשידענע גלות לענדער און זייערע הויפּט טעמאַס זענען: פאַרפאָלגונגען, גזירות, קאַמף פאַר עקזיסטענץ, משיח׳ישע האָפנונגען, ניסים ונפלאות א.ד.ג.

די יידישע וואָלין, וואָס איז באַקאַנט געווען מיט אירע אַלטע און שיינע יידישע קהילות; מיט אירע גרויסע רבנים און לומדים, וואָס האָבן באַלויכטן דאָס גאַנצע פאָלק מיט זייער תורה; מיט אירע פרנסים און געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן אָנגעפירט זייער געמיינדע מיט מסירות־נפש; מיט דינאַסטיעס פון באַרימטע צדיקים און חסידים, שרייבער און קינסטלער, פאָלקס פירער אויפן געביט פון נאַציאָנאַלער אויפלעבונג א.א.וו. — די דאָזיקע פּאָל־ייטיקע וואָלין האָט אויך פאַרנומען דעם אויבן־אָן אויפן געביט פון דער פאָלקס לעגענדע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אויפן פרוכט־באַרן באָדן פונם רייכן יידישן לעבן אין וואָלין און איז געווען זיין געטרייער באַגלייטער.

דאָס שטעטל טוטשין, די טיפּישע יידישע קהילה אין וואָלין, האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט אירע פאָלקס לעגענדן, וואָס זענען געוועבט געוואָרן אין מויל פון פאָטערס און זין אין משך פון דורות און וואָס זענען ווי גאָלדענע פעדעם איינגעשטריקט געאָרן אינם גרויסן צויבער־געוועב פונם וואָלינער יידישן פאָלקלאָר. דאָ ווערן געבראַכט אייניקע פון זיי:

ו. דער טוטשינער כהן

צווישן די באַרימטע מצבות, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן אַלטן אָסטראָהער בית־עולם, וואָס די זקנים פונם שטאָט האָבן מיט שטאָלץ דערציילט וועגן זייער אַלטערטומלעכקייט און דער ביי אונטערגעשטראָכן דאָס חשיבות פון די גרויסע נפטרים, וואָס זענען אונטער זיי באַהאַלטן, האָט זיך גערעכנט די אַלטע מצבה פון יאָר שע"ב אויפן קבר פון ר׳ אליעזר ב"ר שמחה, וועלכער איז באַקאַנט געווען מיטן נאָמען דער טוטשינער כהן, וואָס לויט דער פאָלקס טראַדיציע פלעג דער גאון מהרש"א גיין יעדן יאָר צו אים אויף קבר אבות.

ר׳ אליעזר, וואָס איז געזעסן פול יאָרן אויפן כסא הרבנות אין טוטשין, איז באַקאַנט געווען אַלס גרויסער לערנער און צדיק, אָבער באַזונדערס איז ער מפורסם געווען אַלס בעל רוח הקודש און מען האָט דערציילט פון אים פול נסים ונפלאות ביי זיין לעבן און נאָך מער נאָך זיין טויט. פיר־און־צוואַנציק משמרות כהנים האָט ער פאַרמאָגט ביי זיך אין הויז, דאָס זענען געווען זיינע צוועלף זין און צוועלף איידעמס און וואָס אַ דאַנק דעם איז ער געקרוינט געוואָרן מיטן כתר תורה, כתר כהונה און כתר שם טוב.

אַ אַלטע טראַדיציע איז דערציילט געוואָרן דורך די זקנים פון אָסטראָהּ און טוטשין, אַז פאַר זיין פטירה האָט דער טוטשינער כהן אָנגעזאָגט אין אַ צוואה זיינע זין און איידעמס, אַז נאָך זיין טויט זאָלן זיי טראָגן זיין „מיטה״ מיט זייערע אייגענע הענט קיין אָסטראָהּ און אים מקבר זיין צווישן די קברים פון די צדיקים. ווי עס איז איבעראַל באַקאַנט געווען האָבן פול גדולים געשטרעבט צו באַגראָבן ווערן אין דער הייליקער ערד פון אָסטראָהער בית־עולם. וועגן דעם ווי אַזוי די צוואה איז אויסגעפירט געוואָרן האָט מען דערציילט די פאָלגנדע וווּנדער־מעשה:

ערשטנס, ווי עס איז איבעראַל באַקאַנט געווען, איז בלויז אַ קורצע צייט נאָך דער פטירה פונם טוטשינער כהן אַרויס אַ גזירה פונם פריץ אַריבערפירן דעם אַלטן טוטשינער בית־הקברות אויף אַ אַנדער פּלאַץ. די שטאָטישע יידן האָבן אָנגעווענדעט די גרעסטע באַמיהונגען מבטל מאַכן די שרעקלעכע גזרה, אָבער עס האָט גאָרניט געהאָלפן, און דאָס אַריבערפירן איז אויסגעפירט געוואָרן מיט דער גרעסטער שטרענגקייט. דערפון האָבן אַלע אַרויסגעזען, אַז נאָר דער רוח־הקודש האָט גערעדט פון זיין מויל בעת ער האָט איבערגעגעבן די צוואה זיינע זין, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר „גלגול מחילות״. דאָס איז געווען דער ערשטער נס, און דער צווייטער נס איז געווען דער „קפיצת הדרך״. ווי באַוווּסט איז דער טוטשינער כהן נפטר געוואָרן אין דער נאַכט צו י״ז בטבת פון יאָר שע״ב, און געטריי דער צוואה האָבן אים די זין צומאָרגנס געטראָגן אויף זייערע אַקסלען קיין אָסטראָהּ. און דער טאָג איז אויסגעפאַלן אום ערב שבת און דער „קורצער פרייטיק״ דערצו. און דער וועג איז געווען אַ שווערער ווינטער וועג מיט שוערע שניי־זאַווערוכעס, וועלכע האָבן אַזוי פאַרוויט דעם וועג, אַז מען האָט אים אינגאַנצן ניט אַרויסגעזען. און עס איז געווען אַ גרויסע סכנה, אַז זיי וועלן ניט באַוויזן אָנקומען קיין אָסטראָהּ פאַר שבת.

אָבער דאָ איז געשען דער נס פון „קפיצת הדרך״. ווי אויף אָדלער פליגלען האָבן זיי געשוועבט איבער די פאַרשנייטע וועגן און אויף אַ ווונדערלעכן אופן זענען זיי אָנגעקומען קיין אָסטראָהּ, ווען עס איז נאָך געווען האַלבער טאָג. עס איז פאָרגעקומען די לוויה, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט די גאַנצע שטאָט יונג און אַלט, וועלכע זענען געקומען אים אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד, ווי עס פאַסט פאַר אַזאַ צדיק. און עס איז נאָך געווען גענוג צייט פאַר די זין זיך זעצן „שבעה״ און טרויערן נאָך זייער הייליקן פאָטער אַ גאַנצע שעה פאַר שבת. די געשעעניש איז פאַרצייכנט געוואָרן אין אַלטן אָסטראָהער פּנקס אַלס אַ נס און אָנדענק פאַר די קומענדיקע דורות.

2. דער רב ר׳ אהרן פון ראָוונע

אויפן טוטשינער בית־עולם איז אַנטדעקט געוואָרן צוריק מיט אַ הונדערט יאָר אַ אַלטע מצבה פון רב ר׳ אהרן הכהן פון ראָוונע, וועלכער האָט געלעבט צוריק מיט אַ 200 יאָר. אויף דער מצבה זענען ניט געווען קיין שום ערך־טיטלען, אפילו דער נאָמען פון זיין פאָטער איז ניט דערמאָנט געוואָרן, בלויז איין פסוק איז געווען אויפגעשריבן אויף דער מצבה: „עד הגל הזה ועדה המצבה״. די מצבה האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט איר טיפער אַלטקייט, אויף דעם בית־הקברות זענען געווען פול עלטערע מצבות, אָבער איר חשיבות האָט געשטאַמט פון דער פערזענלעכקייט פון דעם נפטר ווי אויך פון די מיסטעריעזע אָנגעלעגנהייטן, וואָס האָבן איינגעהילט די זאָנדערבאַרע מצבה. און דאָס איז דער סיפור המעשה, וואָס מען האָט נאָכדערציילט אין נאָמען פונם בית־הקברות שמש:

איינמאָל זענען אָנגעקומען קיין טוטשין צוויי פרעמדע יידן, וואָס האָבן געצויגן אויף זיך די אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט מיט זייער אויסערלעכן אויסזען. זיי האָבן געזוכט און אויסגעפונען דעם בית־הקברות שמש און אים געבעטן ער זאָל זיי ווייזן דעם קבר פון ר׳ אהרן. דער שמש איז מיטגעגאַנגען מיט זיי אויפן בית־עולם און מען האָט אָנגעפאַנגען צו זוכן דעם קבר אָבער אומזוסט. האָט ער זיי געשיקט צום ועד הקהילה אין ראָוונע אויסגעפונען מער פרטים און סימנים וועגן דעם אָרט פונם קבר. די צוויי יידן האָבן אויסגעפאָלגט זיין עצה און אַוועק קיין ראָוונע און זיך צוריק געקערט מיט פולע פרטים און אַ באַזונדערן סימן — אַ אייזערנע שטאַנג נעבן שטיין. אַרויסהעלפנדיק זיך מיט די סמנים האָבן זיי ענדלעך געפונען דעם קבר. די מצבה איז שוין געווען אַרויסגעריסן פונם אָרט און דער כתב אויף איר איז שוין געווען אָפּגעמעקט פון פול יאָרן. זיי האָבן גלייך אַוועקגעשיקט דעם שמש ברענגען אַ בעל־מלאָכה, מען האָט געמאַכט אַ גדר אַרום דעם קבר און אויף דער מצבה האָט מען געלאָזט אויסקריצן דעם פסוק: „עד הגל הזה ועדה המצבה״.

איידער די צוויי יידן זענען אָפּגעפאָרן האָבן זיי דערציילט דעם שמש די פאָלגנדע געשיכטע:

דער נפטר ר׳ אהרן איז געווען רב אין ראָוונע מיט פול יאָרן צוריק און איז באַקאַנט געווען אלס צדיק און בעל־מופת. אין זיין צייט איז פאַרברענט געוואָרן דער בית־מדרש און להבדיל דאָס מרחץ. אַזוי ווי די ראָוונער יידישע קהילה איז אין יענער צייט געווען זייער אָרעם, האָט דער רב ר׳ אהרן, אַליין אַ גרויסער עני ואביון, געלאָזט באַשטעלן אויף זיין חשבון בעלי־מלאכות און בוי מאַטעריאַלן און מען איז גלייך צוגעטרעטן צום בויען. ווען עס איז געקומען דאָנערשטיק און די אַרבעטער זענען געקומען צום רב מקבל זיין זייער לוין, האָט ער אַרויסגענומען פון אונטערן בעט־געוואַנט אַ זאַק, וואָס אַלע האָבן געזען, אַז ער איז געווען

ליידיק, האָט אַריינגעשטעקט די האַנט און אַרויסגענומען פון דאָרט עטלעכע מטבעות, מיט וועלכע ער האָט באַצאָלט אַלע התחייבותן. אַזוי האָט פּאַסירט אַלע דאָנערשטיק און גאָר אין גיכן איז אויפגעבויט געוואָרן דער בית־מדרש און להבדיל דער מרחץ, און מען האָט דערפון דערציילט גרויס ווונדער.

איך האָט מען דערציילט פול אַנדערע ווונדער פון ר׳ אהרן, וואָס איז באַקאַנט געוואָרן אלס אַ לעגענדאַרע פערזענלעכקייט. אויף דער עלטער האָט ער זיך פאַרזונדיקט ביים פּריץ און ער האָט אים געפּסקנט מלקות. דער פּריץ האָט געלאָזט אַוועקשטעלן אַ שווערע וואַך ארום דעם רב׳ס הויז אין משך פון אַ גאַנצע נאַכט. אָבער ווען די עקזעקוטאָרס זענען געקומען צו מאָרגנס אויסצופירן דעם פּסק־דין, איז דאָס הויז געווען ליידיק. טראָץ דער שווערער וואַך איז דער רב אויף אַ ווונדערלעכן אופן נעלם געוואָרן און איז אָנגעקומען קיין טוטשין, ווו ער איז אין אַ קורצער צייט נפטר געוואָרן און באַהאַלטן אויף דעם טוטשינער בית־עולם.

3. דער זינקענדער פּאַלאַץ

צוריק מיט פול יאָרן האָט דער טוטשינער פּריץ פאַרטראַכט צו פאַרברייטערן די שטאָט און זי באַשיינען מיט פיינע בנינים. איבערהויפּט האָט ער געפּלאַנט אויסבויען אַ גרויסן פּרעכטיקן פּאַלאַץ אַלס געשאַנק פאַר זיין פרוי די „פּריצה״. עס זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן ספּעציאַליסטן בוימייסטער פון מרחקים, וועלכע זענען גלייך צוגעטרעטן צו דער אַרבעט. נאָך אַ חקירה ודרישה האָבן זיי מודיע געווען דעם פּריץ, אַז דער פּאַסיקסטער אָרט פאַרן בנין איז דער פּלאַץ אויף וועלכן עס געפונט זיך דער יידישער בית־הקברות, וועלכן מען דאַרף אַריבערפירן אויף אַ אנדער פּלאַץ.

דער פּריץ איז נשתומם געוואָרן דערערנדיק דעם שרעקלעכן פּלאַן, וואָס איז פאַרבונדן געווען מיט חילול־הקודש און שטערן די אייביקע רו פון די נפטרים. אָבער די פּריצע, וועלכע איז געווען אַ גרויסע מרשעת, האָט זיך גאָרניט דערשראָקן און געפאָדערט פאָרזעצן די אַרבעט.

ווען די גזירה איז באַוווסט געוואָרן אין שטאָט, איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה. מען האָט געפּרווט מיט אַלע מיטלען מבטל זיין די גזירה, אָבער אומזוסט. דאַן האָט מען גוזר תענית געווען מיט תפילות ותחנונים, אפשר וועט מען זיך מרחם זיין מן השמים.

און ביים פּריץ אין הויז האָט זיך גערודערט. מחנות פון אַרבעטער האָבן זיך עוסק געווען מיטן אַריבערפירן דעם בית־עולם און מכשיר זיין דעם פּלאַץ פאַרן בנין. מען האָט ניט געשפּאָרט קיין געלט און גאָר אין גיכן איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער גרויסער פּאַלאַץ, וועלכער האָט אַראָפּגעקוקט אויפן שטעטל מיט זיין פּראַכט און שרעקלעכקייט... אָבער די פּריצע האָט ניט זוכה געווען צו וווינען אין אים. טראָץ דעם, וואָס די בעסטע בוי־ספּעציאַליסטן האָבן אַריינגעלייגט מוח און כוח ביים אויפשטעלן דעם בנין, האָבן זיך די ווענט גלייך גענומען שפּאַלטן און די פונדאַמענטן האָבן גענומען זינקען. די בעסטע פּאַכלייט האָבן זיך באַמיט צורעכט מאַכן אָבער אַומזוסט. לאַנגזאַם האָט דער גאַנצער בנין גענומען זינקען און געשטאַנען פאַרלאָזט דינענדיק אַלס „אצבע אלקים״...

געזאַמלט און מחבר געווען פון:

דב נגר ז״ל, יעקב כ״ץ, דוד שדה,
דוד פּטיצ׳ר און אַנדערע קוועלן.

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים!..

פרק שלישי

יהודי טוטשין-קריפה בפעולתם

טוטשין — רחוב ווסקודאוסקאיא או מזיריצ'ר

פרק ג

יהודי טוטשין בפעולתם

11. טוטשין היהודית והווי חייה

א. מקורות הפרנסה של יהודי העיירה

יהודי העיירה עסקו רובם במסחר זעיר. הם קנו את יבול האכרים ותמורת זאת סיפקו את צרכיהם. היו בעיר בעלי מלאכה שעבדו אף לבני עירם, אך בעיקר שימשו את האכרים. אלה היו סנדלרים, חייטים, מעבדי פרוות. ארבעה בתי חרושת בעיירה עיבדו צמר לחוטים ואיטון גס ששימש לבגדי חורף עליונים. מהאיטון תפרו החייטים מעילי חורף לאכרים. בחמשה בתי בורסקי עיבדו עורות למגפיים. העבודה היתה די פרימיטיבית. התוצרת היתה גסה, אך סיפקה כמות גדולה של עורות לתפירת מגפיים לאכרים. בעיירה היו הסנדלרים תופרים מהעורות האלה מגפים ומוכרים אותם בשווקים, בימי ה„שוק" בעיירה ובסביבה.

חלק מהתוצרת שווק לכל רחבי פולניה, ולפני מלחמת העולם הראשונה — כשטוטשין השתייכה לרוסיה — שווקה תוצרתה גם לרוסיה.

טחנות קמח מונעות על ידי מי ההורין טחנו קמח משובח ששווק גם הוא בכל רחבי המדינה.

כמו כן היו בתי מלאכה לעיבוד שמן וגריסים. הפשתן שימש גם חומר גלם לייצור בדי פשתן גסים לבנים לאכרים. היו בתי מלאכה ללבנים, בתי מלאכה לעיבוד פרוות כבשים למעילי חורף, בתי מלאכה לחביות, נפחיות ומאפיות, ועוד ועוד.

בתי המלאכה העסיקו הרבה בעלי מקצוע וכולם היו יהודים. הסוחרים היהודים היו קונים את התבואות לטחנות הקמח, העורות לבתי הבורסקי, הצמר לבדים והבקר לבשר.

העיירה היתה מרכז כפרי חשוב לכל האיזור וסיפקה את תצרוכת האכרים בסחורה ובעובדים.

ב. מוסדות חינוך, מלמדים ומורים

הילדים למדו בחדרים אצל מלמדים, קודם קריאה ותפילה, ואחר כך התחילו ללמוד גם גמרא בגיל די צעיר.

החדר היה בדירתו הקטנה של הרבי, ושם היו הילדים מבלים את כל היום, ובחדשי החורף גם את הערב. הילדים המבוגרים היו הולכים בערב לבית הרבי ולהארת הדרך היו משתמשים בפנס נרות.

המלמדים היו על רמה שונה. היו מלמדי „דרדקי" שלימדו אלף־בית. אלה היו בעלי מזג שונה. היו שידעו להסביר פנים לילד ולקשור אותו בנימי אהבה (ואלה גם הצליחו בהוראה) והיו קשים כאבן שלימדו את הילד תוך איומים ומכות. לא פעם היה ילד בגיל 3—4 יושב ובוכה ודמעותיו מרטיבות את סידור התפילה בו למד את צורת האותיות. ממלמדי הדרדקי אזכור את שלמה הלפרין, יהודי גבוה, עיור בעינו האחת, שגידל דורות רבים של תלמידים. כן היו בייזה המלמד, הרשה־מנדל (פרול) ויענקל ברוך הערש.

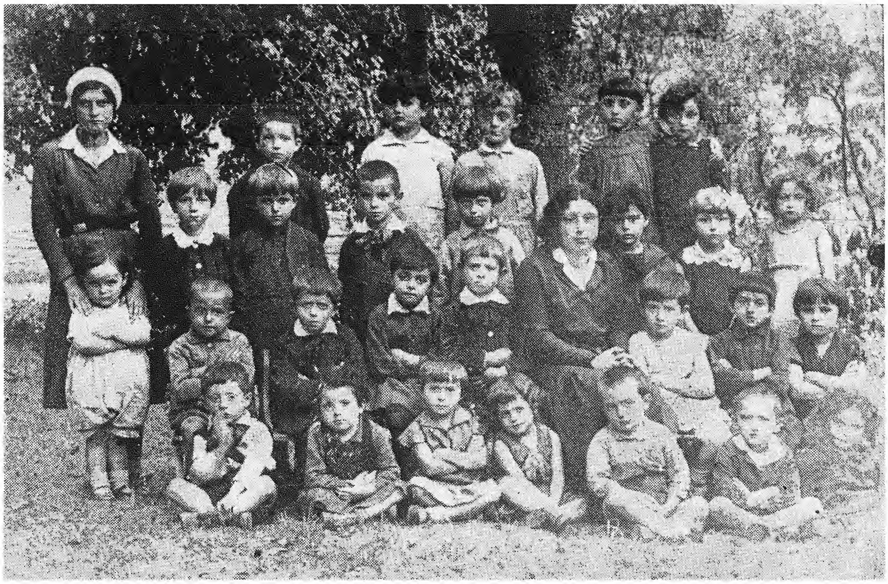
בדרגה יותר גבוהה היו המלמדים של תנ"ך, אליהם היו מעבירים את הילדים שידעו כבר להתפלל ולקרוא בסידור. מאלה אזכור את „דער אנטאניבקער". אבי למד אצלו, וגם אני הספקתי ללמוד אצלו. אני זוכר אותו כיהודי בא בימים, נמוך קומה ובעל זקן לבן ארוך. אצלו למדו תלמידים בני גילים שונים. הוא לימד בעיקר חומש והיה מקבל תלמידים מן המלמד דרדקי ומלמדם עד שעברו לרבי המלמד גמרא.

דער אנטוניבקער היה יהודי חביב מאד ואהוב על התלמידים. הוא ידע לספר יפה ולהמחיש את סיפורי התורה, ובזה היה שובה את לב כל תלמידיו הקטנים והגדולים גם יחד שהיו מפסיקים כל מעשי משובה בהתחיל הרבי את סיפוריו.

יענקל משה־חיים'ס היה מלמד לגמרא ולימד גם תנ"ך. בעיקר הצטיין בהסברת משלי ואיוב.

תלמוד־תורה היה מוסד מעבר מן החדר לבית־הספר. הורו בו גם מלמדים וגם מורה. הרמה הלימודית היתה לא גבוהה ביותר, אך יכלו ללמוד שם ילדים שלא יכלו לקבל שיעורים אצל מורה פרטי מסיבות כלכליות. התלמוד תורה הוקם והוחזק על ידי גיטל שץ לזכר בנם שנפל במלחמה.

בית ספר עברי היה קיים מזמן לזמן. קשה היה לעיירה לקיים על חשבונה בית ספר עברי בלי תמיכה ממשלתית. אבל למרות כל הקשיים קיבל חלק גדול של הנוער בעיירה חינוך עברי או בבתי ספר או בשיעורים פרטיים אצל מורים לעברית תושבי העיר או מחוץ לעיר.

גן־ילדים עברי בטוטשין — הגננת מאַניה רוטנברג

בוגרי הכיתה ה־VII של ביה"ס „פובשכנה", 1927

איני זוכר את כל המורים לעברית שהיו בעיירה במשך השנים ורבים היו. אזכיר רק אחדים: וקסלר, מרדכי קשטן, מיכה הורינשטיין ואשתו דבורה. הורינשטיין הגיע לטוטשין בשנת 1924 מאלכסנדריה שם היה מורה בבית ספר „תרבות". בטוטשין עסק בהוראה פרטית לתלמידים מתקדמים. ביתו היה מעין אי עברי בעיירה. השיעורים שלו בתנ"ך היו יסודיים ומקיפים את קורות הימים בו נכתב התנ"ך, שפת התנ"ך, המצב הכללי באותם הימים והמצב המדיני. אצלו בבית למדו וחונכו רוב המדריכים של תנועות הנוער בעיירה וחלק גדול מתלמידיו הגיע ארצה. אשתו דבורה עסקה גם כן בהוראה עברית. כמו כן אזכור את: יוסף רוטנברג, יליד טוטשין, ממיסדי גורדוניה ופעיליה בטוטשין ובסביבה. הוא היה מורה לעברית בבית הספר הממשלתי ופעיל מרכזי בהסתדרות הציונית בעיירה. הוא נפל מראשוני קרבנות השואה בגיטו. אשתו מניה היתה גננת וניהלה גן ילדים. אברהם ומוניק וקסלר וחיים שמעון פרול. חניכי המורים הנ"ל היו גם הם מורים חלקיים שהמשיכו ללמד עברית מדוברת בתור מורים או מדריכים תנועתיים. (מאיר זילברברג, מורה לעברית, עסק בהוראה בעיירות ווהלין, בבריסטצקה ובהורוכוב, בתפקיד מנהל בית הספר תרבות. הוא עשה הרבה לחינוך וארגון הנוער הציוני ועליו אספר גם בתיאור תנועות הנוער).

הספריה בעברית וביידיש נוהלה בהתנדבות על ידי אידה באט וסאסל פוקס (נמצאת בארץ) והוסיפה דעת ותרבות לילדי העיירה. החלפת ספרים היתה מאורע נעים לכל ילד ולא פעם ראינו ילד או נער יוצא מהספריה עם ספר ומתישב מיד ליד הספריה לקראו. כה צמא היה לקריאה.

בית הספר העממי הממלכתי הפולני הוקם אחרי שפולין קבלה את עצמאותה. החינוך בו היה חינם עד ל־7 כיתות. בית ספר מיוחד היה מיועד ליהודים, ובו למדו את כל המקצועות בפולנית חוץ מדת, שלמדו בעברית. המורים והמנהל היו יהודים, חוץ מהמורה לפולנית שהיה פולני. רמת הלימודים בבית הספר לא היתה גבוהה, אבל עצם קיום בית־ספר שחייב לימוד סדיר במשך 7 שנים הוסיף תרבות לעיירה והטביע את חותמו על הנוער.

הלימוד בבית הספר דחף את הילדים לקריאה, להתענינות יותר רבה בנעשה בעולם הרחב והרים אותם במקצת מחיי שעה הפרימיטיביים בו היו שקועים בעיירה.

קראו את מיטב הספרות הפולנית, שהיתה לאומית וחינכה לאהבת אדמה ומולדת, ולנו הילדים היהודיים המולדת היתה ארץ־ישראל, שהיתה רחוקה מאד ועוררה געגועים עזים אליה.

מנהל בית הספר היה יוזעף פאקער, יהודי מסטאניסלאבוב בגאליציה. שפתו היתה פולנית ולפעמים רחוקות ידיש. הוא היה מורה מסור מאד. המורים האחרים היו:

הילף ואשתו מאורובנה, שניהם מורים מגליציה שהמשיכו במשך שנים רבות בהוראה בטוטשין. פרידובנה, היתה מורה בודדת ומסורה מאד, שהשקיעה את כל מרצה בחינוך ילדים. סוקולובנה, היתה מורה לדת בשפה העברית. היא עצמה היתה בחורה בלונדינית נחמדה והתלמידים מאד חבבו אותה בגלל ידיעתה את השפה העברית. כולנו היינו ציונים חברי תנועות נוער והשפה העברית היתה לנו משהו משותף. יוסף רוטנברג, היה מורה לדת ולמעשה היה מורה להיסטוריה עברית, תנ"ך ועוד, ותרם תרומה רבה לחינוך העברי במסגרת בית הספר הממלכתי הפולני.

ג. מוסדות ציבור ועסקנים

בתי כנסת. בעיירה היו חמישה בתי כנסת. בית המדרש הגדול, בו כיהן הרב יצחק אשר גלעזער והשמש היה שלמה זליג „דער שאַמעס". רוב מתפללי בית המדרש היו בעלי מלאכה, פועלים מקצועיים וחצי מקצועיים. יצויין כאן שבתו של הרב, איטה, היתה חברת גורדוניה. ה„קלויז", בו כיהן הרב יאקל, יהודי אדוק מאד וקנאי, ואחריו עזריאל גולובה, יהודי פיקח מעורב בין הבריות שהגיע אלינו מאוסטראה, אחרי שר' יאָקל עבר לקולק. השמש ב„קלויז" היה בערל ולדמן. המתפללים היו רובם סוחרים גדולים וזעירים ובעלי בתי מלאכה. בית הכנסת שימש לתפילה, ללימודים ולמפגש בימי חול. שם היו מסדרים גם עניני עסק והיו יהודים שפרנסתם לא היתה מצויה ולהם שימש בית הכנסת מקלט, בו היו מתחממים ועוסקים בפוליטיקה ובדברים העומדים ברומו של עולם. לקבצנים נודדים העוברים מעיירה לעיירה שימש בית הכנסת מקום שינה. מקומם היה מאחורי התנור שם היו יושבים בשעות הערב וישנים בלילה. ה„קוזאצקי שולכל", בו היה הציבור מורכב מבעלי המעמד הבינוני העשיר יותר. חוץ מאלה היה עוד בית כנסת ב„ברייטער גאס" ובית כנסת ב„זאמד".

רבנים היו רק שנים בעיירה, ואילו חזנים ושמשים היו בכל בית כנסת. לעתים היה מגיע חזן להופעה ואז היו מוכרים כרטיסים.

ההקדש. זה היה מקום די מוזנח וגרו בו כמה אנשים מופרעים וקבצנים נודדים.

בית המרחץ. היה אחד בעיירה והיה בנוי על יד באר שמימיה היו מאד טעימים וכל תושבי העיירה שתו ממנה. בית המרחץ היה מוסד מרכזי בעיירה וחשוב היה כמוסד היגייני, באשר בבתים לא היו מים זורמים ולא היו תנאים לרחיצה. מי שרצה להתרחץ טוב במים חמים ולהיהנות ממרחץ זיעה טוב עם הצלפות מטאטא זרדים מעץ לבנה „אַ שעפּעלע מיט אַ בעזעמל", היה סר ביום שישי לבית המרחץ, שם היה מוצא חברה עליזה והווי חיים של בית מרחץ יהודי. עם הבגדים הוסרו גם הבדלי המעמדות וגם הדאגות לפרנסה. על האבנים

הלוהטות נשפכו מדי פעם מים ליצירת אדים ומדי פעם נשמעו צעקות עידוד: „א שעפעלע״! כלומר, שיפכו עוד דלי מים ליצירת אדים. על הדרגשים עד התקרה, באויר חם רווי אדים היו שוכבים יהודים מכובדים ונותנים להלקות עצמם ולהאדים עורם עד דם. מבית המרחץ היו יוצאים מלוהטים ומחוממים לרוח הכפור, עטופים בכל הבגדים כדי לא להתקרר, ולא פעם נגמרה רחצה כזאת בדלקת ריאות. בשנים האחרונות הכניסו חידוש טכני חשוב: מקלחת ומזלף. אבל את המים המשיכו לשאוב למיכל וממנו למקלחת. ליד בית המרחץ היתה משאבה „די פאמפע״. המים היו עולים בכוח עצמם בתוך צינור אבל קראו לה בכל זאת בשם משאבה.

בית הקברות. בית הקברות היה בקצה העיירה אחרי בית המרחץ. היה מוקף חומת לבנים גבוהה ושער סגר אותו, כדי שלא תכנסנה פרות בגבולותיו. בית הקברות היה על גבעה והשתרע על שטח גדול, בחלקו נטוע עצים.

הגיטו היה בסביבת בית הקברות.

ביקור חולים. מוסד זה היה מתפקידו לעזור בטיפול בחולים שהיו זקוקים להשגחה ממושכת. היה זה מוסד מאד חשוב ורבים נהנו ממנו, בעיקר זקנים ובודדים וחולים עניים שקיבלו גם תרופות חינם.

גמילות חסדים, מוסד פילנטרופי היה קיים בטושין כבכל עיירה להלואת כסף לנזקקים. לאחרונה, לפני השואה, הוקם בעיירה גם בנק.

בית חולים ממשלתי היה על ה„זאמד״. לשם היו הולכים גם לבדיקות רפואיות.

הכנסת כלה. המשפחות היו גדולות, הילדים גדלו ובעיות נוספו בכל פעם במשפחות העניות. בנות מתבגרות היו נטל מיוחד בגלל הנדוניה. כאן בא לעזרה המוסד „הכנסת כלה״. היו עוברים בבתים ואוספים כסף לנדוניה בשביל כלה עניה. כל אחד היה נענה כפי יכלתו ולפעמים אפילו למעלה מיכלתו כדי לעזור לחתן בת.

מעות עצים. החורף היה עז. קור וכפור היו במשך כל ימי החורף וחימום הבתים היה על ידי תנורי לבנים מוסקים בעצים. העצים הובאו מהיערות בסביבה ועלו די בזול, אבל גם לזה צריך היה כסף ולרבים לא היה כסף. היו גם משפחות עם ילדים קטנים שישבו בבתים שהקירות בהם היו נוצצים מכפור וקרח, וידם לא משגת לקנות עגלת עצים. אף על פי שרוב אנשי העיירה לא היו עשירים, היו תורמים אנשי העיירה ל„מעות עצים״ להספקת עצים לנזקקים ביותר.

מעות חיטין. עבר החורף והתקרב האביב והגיע חג הפסח, חג חשוב למשפחה היהודית. כל אחד חסך כפי יכלתו ותכנן את פעלו לקראת חג הפסח. ההכנות לחג היו במשך כל החורף. היו מאבסים אווזים לשומן ובשר לפסח. היו מכינים סלק לחמיצת הפסח, מכינים „מעד״ (יין מדבש) לפסח, יין צימוקים והיו הולכים לחנויות לקנות בגדי חג. הילדים היו מחכים לחג וכל אחד חשב על הבגדים שיקבל לחג. את הבתים היו מסיידים ומורידים את כלי הפסח שהיו נשמרים משנה לשנה, ולפעמים מדור לדור. לפני פסח היו מתחילים באפיית מצות והכנסתם לקראת החג. הצפייה וההכנות לחג הפסח היו גדולים בכל בית יהודי ובפרט אצל הילדים, ובבתי העניים היה ערב החג סבל אחד גדול וארוך. כדי שלא

החוג הדרמתי בטושין

הצגת פורים ע״י חובבי טוטשין

ישארו יהודים בלי מצות לחג היו מארגנים מפעל התרמה „מעות חיטין״ לשם רכישת מצות לנצרכים. עזרה הדדית ופילנט־רופיה היו מפותחים מאד בעיירה והודות להם יכלו להתקיים גם העניים. הרבה יהודים סבלו ממצוקה מעוני ומדלות. הבתים היו עלובים ולא מוגנים נגד הקור העז ששרר בחורף באיזור. בית חולים לא היה עד התקופה האחרונה ורוב החולים היו שוכבים בבתיהם עד בוא הרופא.

ד. החוג הדראמאטי — ״ליוביטעלסקי טעאטער״

בשנות העשרים הוקם בעיירה חוג דרמתי, בהשתתפות פעילה של איציע טשובאק, שייקע פישמן, שעבד בבית הבד של קריטשמן, פופע זילברברג וגולדה סאַפּוז׳ניק. האחרונה גם נגנה בכינור לפי תווים. לגרעין הפעיל של החוג היו מצ־טרפים מדי פעם כל מיני צעירים, שהיה להם ענין בבמה, או שהוזמנו להשתתף בהצגה.

כל הפעולה בחוג היתה בהתנדבות, בלי כל תשלום. החוג הציג ביידיש הצגות של גולדפאדן ואחרים. אחד מבעלי התפקידים החשובים היה „הלחשן״, שהיה יושב בארגז על הבמה ולוחש לשחקנים את המלים. ההצגות היו מתקיימות באולמות ארעיים, בארמון הפריץ (השומם), ולאחרונה באו־לם של רוטצימרינג או של מכבי־אש.

ה. תחבורה בעיירה — אוטובוס ראשון

בשנת 1927 נקנה האוטו הראשון לתחבורה בין טוטשין לרובנה. המכונית היתה מדגם מרצדס ל־10 נוסעים, בשותפות של נח טורוק ושמואל פונימנסקי. הנהג היה פולני. התחבורה היתה רק בימים, שלא היה גשם או שלג, כי לא היה כביש בין הערים. האוטו השני היה גם הוא מדגם מרצדס, אוטו משומש בשותפות של נוח טורוק, זליג ברן וגיטרמן שמואל. הנהג באוטו הזה היה גם כן פולני. אוטו שלישי חדש ויפה היה מדגם שברולט ל־24 נוסעים. הנהג היה נוח טורוק, שהיה הנהג היהודי הראשון בעיירה. הנסיעה היתה קשה מאד, מכיוון שהכביש היה במצב רע ומזג האויר השפיע על׳ קיום התחבורה.

נוסף לנוסעים מהעיירה שימש האוטו גם כמאסף לנוסעים מהכפרים והישובים החקלאיים בדרך מטוטשין לרובנה. המת־יישבים הפולנים בדרך לרובנה היו מזמינים מקומות לנ־סיעה בטלפון מראש.

האוטובוס היה גם מביא סחורות קלות לעיירה. התח־בורה באוטובוס קלקלה את הפרנסה של העגלונים, בעלי העגלות, שהיו מובילים נוסעים לרובנה.

בשנים האחרונות לפני השואה נרכש אוטו משא ראשון להובלת משאות מטוטשין לרובנה. הכנסת האוטו נתקלה בהתנגדות רבה מצד העגלונים והאכרים, שהיו גם מובילי סחורות ושכר ההובלה היה סעיף חשוב בהכנסותיהם.

ו. מוכר ספרים בעיירה

מוכר ספרים היה מגיע מדי פעם לעיירה. על דוכנו בחצר בית הכנסת היו צובאים מבוגרים וצעירים, ולילדים היתה זאת חויה גדולה, כי לא פעם קבלו מתנה באותה הז־דמנות — סידור תפילה חדש.

על הדוכן היה מוכר הספרים מסדר את ספריו, סידורים, מחזורים, ספרי תנ״ך, גמרות, וכן נרות קלועים להבדלה ובשמים. בשנים האחרונות היו מביאים גם ספרי קריאה ביידיש. פעם קנה לי אבא סידור תפילה עם כריכה יפה ואותיותיו מאירות עינים. בערב התפללתי מנחה ומעריב והמשכתי להסתכל בכל הדברים היפים שבסידור שלי. ישבתי על הבימה, דפדפתי וקראתי בסידור עד שתקפה אותי שינה ונרדמתי.

התעוררתי בערך בשעת חצות. בהתעוררי לא ידעתי איפה אני נמצא. האור היה רב ואיש איננו מסביב. ראיתי כי אני בבית הכנסת ונזכרתי בכל הסיפורים על כל המתרחש בלילות בחצות בבית הכנסת, סיפורים על שדים איומים וסתם מתים. שערותי סמרו מפחד. למזלי בא השמש ברל ולדמן לכבות את המנורות. הוא היה בטוח כי אף אחד לא נמצא בבית הכנסת, ומה הופתע וגם נפחד כשהופעתי לפניו על הבימה.

כמובן שליווה אותי הביתה לשמחת הורי שחיפשו אותי במשך כל אותו ערב.

דוד שדה (שנפלד)

12. העיירה בפעולתה

א. תנועות וזרמים

ההתעוררות ברוסיה בשנת 1917 לא פסחה גם על טוטשין. עם חיסול שלטון הצאר ועם בוא המהפכה בארץ נמשך אחריה הנוער היהודי המקומי, מי אחרי ה„בונד" ומי אחרי הציונים (הללו לא היתה להם השפעה רבה בחיים הציבוריים בימים ההם). הוקמו ועדים של פועלים ואיכרים, ויהודים השתתפו בהם. באותו זמן הגיע לעיירה המורה שמואל שדה ויסד בית ספר עברי. ילדי ישראל מהחדרים התחילו נוהרים אליו וממנו נשבה רוח לאומית בעיירה. מסביב לו התחילו להתרכז בני הנוער הלאומי ואליהם נסחפו סתם יהודים, שרגש ציון פעם בליבם. התפתחה פעולה ציונית יפה. אופייני מקרה מן הימים ההם: פעם ביקשו הציונים רשות מאת מועצת החיילים שבקרבת העיירה לסדר יום־פרח באחד במאי לשם אוסף כספים לטובת קרן קיימת לישראל, והרשיון ניתן בלי קושי (לועד הפועלים והאכרים שבמקום לא פנו, מחשש שהבונדאים לא ירשו את הדבר). הרוסים חברי המועצה הזו, שהשלטון היה בידיהם הבינו אז, כי רשאים היהודים לאסוף כספים ולדאוג לגאולת אדמת מולדתם העתיקה, אולם לא כן חשבו היהודים־הבונדאים, שישבו במועצה המקומית של הדפוטטים הפועלים ורגזו על המעשה, אבל לא היה בידם לשנותו. ראו שהציונים המקומיים הפגינו בפומבי ביום חג הפועלים הבין־לאומי ואספו כ־90 רובלים לטובת קק״ל, סכום שנחשב אז לגדול לגבי עיירה כטוטשין, וחמתם בערה בם, ויעיזו לדרוש שימסרו להם את הכסף הנאסף, אולם לאחרונה הסתלקו מהרעיון, בראותם את כוחם של ציוני המקום ההולך וגדל.

יזכרו לטוב אלה שסייעו לפעולה הציונית ועשו נפשות הרבה: מר כשדן, תושב מקומי, שהיה מסור לבית הספר ולחינוך העברי בכלל; המורים: שדה, הורנשטיין, חיסדא, קשטן וזילברברג. רוב המורים באו מלבוב ומגליציה המזרחית. כמו כן נוסדה בטוטשין פרוגימנסיה ששפת ההוראה בה היתה פולנית. בשנת 1917 בקרו בטוטשין מרצים, ביניהם גור אריה טרלה מרובנה, שהרצה על נושאים ציוניים ועל ארגון המוסדות הלאומיים. תלמידי בתי הספר ומוריהם התחילו לדבר עברית והדיבור העברי נשמע ברחובותיה של טוטשין החסידית. בית הספר התפתח ועלה במשך הזמן למדרגה גבוהה. הרוח הציונית כבשה את משכנות יהודי העיירה. בין הציונים שבמקום היו פעילים צעירי ציון וארגון השומר הצעיר בשנות 22־1921. מסירותם לעבודת הקרן הקיימת, קרן היסוד ויתר המפעלים הציוניים היתה רבה מאד. טוטשין שימשה תחנת־מעבר לפליטים ולחלוצים בדרכם מרוסיה דרך פולין. היו כאלה שהתעכבו בטוטשין ופגשו שם יחס לבבי ודאגת־חברים־אחים מצד הציונים וסתם בעלי בתים. רבה היתה דאגת העסקנים ושל בית ש״ץ לחלוצים שעברו דרך טוטשין והגישו עזרה וסידורים בעת צרה כשנאסרו על ידי השלטונות והצליחו לשחררם ולאפשר להם האחזות והמשכת הדרך לא״י.

ב. „החלוץ"

בראשית שנת 1924 התארגן „החלוץ" בטוטשין על ידי חבורת נוער ציוני מקומית: חיים דב רוטלמן, חיים פוקס, בצלאל פרסמן, גולדה ספוזניק וישראל פינבליט. אליהם הצטרפו צעירים וצעירות אחרים מבני המקום. „החלוץ" יסד נגריה שריכזה סביבה מספר חלוצים חרוצים, ולאחר שהנסיון הזה הצליח והנגריה הכניסה רווחים מסוימים, נפתחה גם מתפרה לחלוצות. החברות טייבל פוקס ושלוה ולדמן, שידעו את מלאכת התפירה למדו והדריכו חלוצות אחרות במקצוע זה. באותו פרק זמן סודרה גם סנדלריה במיוחד לתפירת סנדלים. החברה בתיה פוקס נשלחה לפני זה ללמוד את המקצוע ובשובה ידעה ללמד את המקצוע לאחרות. מלבד העבודות המיוחדות האלה היו חברי „החלוץ" מקבלים על עצמם עבודות פשוטות שונות, כגון: חטיבת עצים, ניקוי וכדומה. „החלוץ" התפרסם בעיירה ורבים היו מזמינים את החלוצים לעבודה.

אנשי טוטשין ראו את חברי „החלוץ" כנושאי אידיאלים, הצוע־דים לקראת תחיית העם ובנין הארץ והמכשירים את עצמם לחיים חדשים בארץ האבות. גם נחכרה חלקת אדמה על ידי „החלוץ" בקרבת העיר והחלוצים עבדו אותה, חרשוה, זבלוה, וזכו גם לקצור את יבולה. פעולה זו — עבודת אדמה ממש בידי יהודים, צעירים וצעירות מפונקים — העלתה את כבוד „החלוץ" בטוטשין ובסביבה. התחילו לבוא אליהם חלוצים גם ממקומות אחרים. חדלו בני טוטשין להתבייש בעבודה ובמלאכה גסה, ונוכחו לדעת שאין העבודה עושה את האדם לעלוב אלא, אדרבא, מרימה את ערכו, ובפרט עבודה שתכלית לאומית בצידה.

את העבודה התרבותית ב„החלוץ" ניהלו החברים: ח.ד. רוטלמן, ח. פוקס וג. ספוזניק. היו מקבלים את השבועון העברי „העתיד" ועתונים אחרים וקוראים בהם ערב־ערב. הדיבור העברי ב„החלוץ" נעשה חי וכמעט כל החברים השתדלו לדבר ביניהם עברית. סודרו שעורי ערב לעברית בהנהלת המורה העסקן מר הורנשטיין ז"ל, שהיה ציוני נלהב וסייע לחלוצים.

לאחר חדשים מספר רכש „החלוץ" כוח חשוב באישיותו של החבר קוגל. הוא היה אחד מבני המשפחות החשובות שבעיירה, שהתמסר לעניני „החלוץ" בלב ונפש, ונעשה לאחד ממסדרי הענינים החשובים שלו. הוא השתתף בכל ישיבות הועד והועדות, תיכן תכניות ודאג לשיפורים בעבודה, בסדורים ובעליה לארץ־ישראל.

„החלוץ" עמד בקשרים עם המרכז בווארשה, ולא אחת ביקרו אצלנו שליחים מווארשה ומרובנה. בביקורי החברים בתיה בנדרסקי ושמואל רוזנהק היה ל„החלוץ" שלנו מה להציג בפניהם, והם העריכו את ההישגים שלנו והתפעלו מהסדר למופת ומהעבודה שלנו. יש לציין את התענינותם של הציונים הוותיקים המקומיים ב„החלוץ", השתתפותם בנ־שפים ומסיבות וכן בקבלת עבודות וכו'. הם חיזקו את ידינו ועודדונו בהיותנו במקום ולקראת הבאות. לא אחד מהם קנא בנו באמרו: „אתם הנכם מגשימי החזון ועתידים אתם להיות בין העולים והבונים, ומי יודע אם אנו נזכה לכך". יהודים תמימים היו וקשורים לחיי הגולה עד שלא יכלו לתאר לעצמם את אפשרות העליה לארץ הנכספת. (אחדים מהם הגיעו במשך הזמן לארץ). רושם מיוחד השאיר נשף חנוכה תרפ"ה של „החלוץ", בו נוכח קהל רב ותכניתו היתה מוצלחת. כעבור חצי שנה נתאשרה עליתם של החלוצים הראשונים מטוטשין לארץ ישראל.

דב נגר ז"ל

מתוך „ילקוט ווהלין" כ"א

13. ניצנים ראשונים לתנועת פועלים

אחרי המהפכה של שנת 1905, כאשר בשורת השחרור התפשטה בכל רחבי רוסיה, התעוררה גם העיירה טוטשין. קבוצת צעירים וצעירות, שחזרו מלימודיהם בערים, התחילו לארגן את הפועלים. אינני יודע, מדוע הם לא פנו אל פועלי בתי החרושת שמספרם היה די גדול. עיקר פעולתם של הצעירים האלה היה לשפר את מצבם של שוליות הסנדלרים והחיטים, שעבדו 10—12 שעות ביום ועל־פי רוב בלי שכר. הפעולה הזאת נסתיימה באופן טרגי. אחד מסר לשלטונות את שמות „המהפכנים" ושלושה מהם נתפסו ונידונו לשלוש שנות גלות או ליציאה מרוסיה. אחד מהשלושה, שלמה דוידזון יצא לאנגליה ושני האחרים אלתר שדרוביצקי ויידל אלקנהס הגלו לפלך רחוק.

אחר מהפכת אוקטובר (1918) התחדשה הפעולה לשיפור מצב הפועלים. בראש הארגון עמדו: ש. קצמן, גדליה גולדין וכותב השורות י. רוטנברג, תבענו מבעלי בתי־החרושת להנהיג יום עבודה של שמונה שעות ותוספת שכר עד 100%. מובן, שהמעבידים לא הסכימו ואנחנו הכרזנו שביתה. המצב שלנו היה די קשה, הפועלים היו עניים וכאשר לא קיבלו שכרם בעד שבוע לא היה להם ממה להתקיים ונאלצנו לשלם לאחדים מהפועלים מכספנו. לא כל הפועלים עמדו על התביעה של שמונה שעות עבודה ליום. זכורני: פועל אחד נרגז אמר לי: למה לי לעבוד שמונה שעות? מה אעשה אחרי־כן בבית, אשב ואסתכל באשתי!?..

הצלחנו כך, שכל התביעות שלנו נתקבלו. היה זה אחרי המלחמה, כאשר לכל הסחורות היה ביקוש גדול, הריווח של בעלי בתי־החרושת היה גדול. השביתה גרמה להם נזקים גדולים ובלב מלא שנאה אלינו מילאו אחרי כל תביעותינו.

בזמן ההוא פתחנו בית־ספר, ששפת הלימודים בו היתה יידיש (עד הזמן ההוא שפת הלימודים היתה רוסית) וכמעט כל ילדי העיירה באו ללמוד. בהקמת בית־הספר סייעו לנו מלכה ברימן וצאַליק ברימן. פתחנו גם קורסים בשביל פוע־לים והם נהנו מאד מפעולה תרבותית זאת. לדאבון לבנו לא נמשכה הפעולה הזאת הרבה זמן, היה לנו להאבק עם החרדים וגם עם הציונים. החרדים לא נחה דעתם עליהם, כי ילדיהם עזבו את ה„חדר" ואת ה„תלמוד תורה" וברחו לבית־הספר. ומדוע לא היו מרוצים הציונים? — נדמה לי, כי היו שתי סיבות לכך: א) רובם ככולם של חברי התנועה הציונית היו מהמעמד הבעלי־בית, פועלים בתנועה הציונית לא היו וקים היה פער גדול בין המעמד הזעיר־בורגני ובין הפועלים וב) הקנאה שקומץ אנשים הצליחו להקים מוסדות אלה. אני כמנהל בית־הספר הייתי מוכן לויתורים שונים, הסכמתי לתת שעות לעברית ולתנ"ך, אבל הציונים באו בכל פעם בתביעות חדשות שלא יכולתי לעמוד בהן. באין תמיכה מצד הצבור נאלצנו לסגור את בית־הספר. אז באו הפולנים, נטלו את האינבנטר ופתחו בית־ספר פולני וילדינו, במקום ללמוד על שאול המלך, למדו על מיעשקו הראשון.

חזקה היתה התנועה הציונית בעיירה במספר חבריה, בראש התנועה עמדו: מיכאל שינפלד, אליעזר שץ, יוסף רוטנברג ועוד. נעשו גם נסיונות מצידם להקים בית־ספר עברי, אבל לא הצליחו, כי אי אפשר היה להתחרות עם בית־הספר הפולני. בבית־הספר העברי צריך היה לשלם שכר־לימוד, כי המורה היה פרטי, ואילו בית־הספר הפולני היה ממשלתי, שהלימוד בו חובה ובלי תשלום. בעת בחירות לס״ום התעוררה העיירה לפעולה. רוב הקולות היה לציונים. הפועלים הצביעו בעד רשימת נח פרילוצקי „פאלקס־פרטיי״. תעמולה בעד הרשימה הזאת ניהל הערש שערעל.

יהודה רוטנברג

14. תנועות ומפעלים

א. התנועה הציונית

יהודי טושישין היו לא פחות אדוקים בדת מיהודי הסביבה ובכל זאת קמה בטושישין תנועה ציונית חזקה. העסקנים הבולטים היו מיכאל שנפלד, אליעזר שץ ושמואל אגרס. תנועות הנוער היו שותפים פעילים בכל מפעל ציוני. אני זוכר שהיה „גדוד קרן הקיימת״ בו היו מיוצגים באי־כח מכל תנועה, שבאו במגע עם התנועה הציונית בעיר. קרן־הקיימת תפסה מקום נכבד בתנועה הציונית ובעיירה בכלל. קופסת קק״ל היתה ברוב הבתים. כל חודש, כשיצאו להריק את הקופסאות, נפגשו לא פעם אבות ובנים. הקק״ל ניצלה כל הזדמנות לאיסוף כסף, החל ממסיבות משפחתיות, ימי פרח, התרמה בחגים בבתי־הכנסת וכדומה. אנחנו זוכרים את־טיולי ל״ג־בעומר של תנועות הנוער. ראו הגויים שליהודים יש נוער ישרי גב. ברור שכל משתתף קנה תו השתתפות, שההכנסה ממנו היתה קודש לקק״ל. בכ׳ תמוז הודבקו בכל החלונות תמונות של הרצל וביאליק. בט״ו בשבט חיכו הילדים שיביאו מפרי הארץ. אותו התמר והחרוב שיכלו לקנותם בפרוטות כל ימות השנה לא היה להם אותו טעם כמו הפרי שקבלנו באריזות הקק״ל.

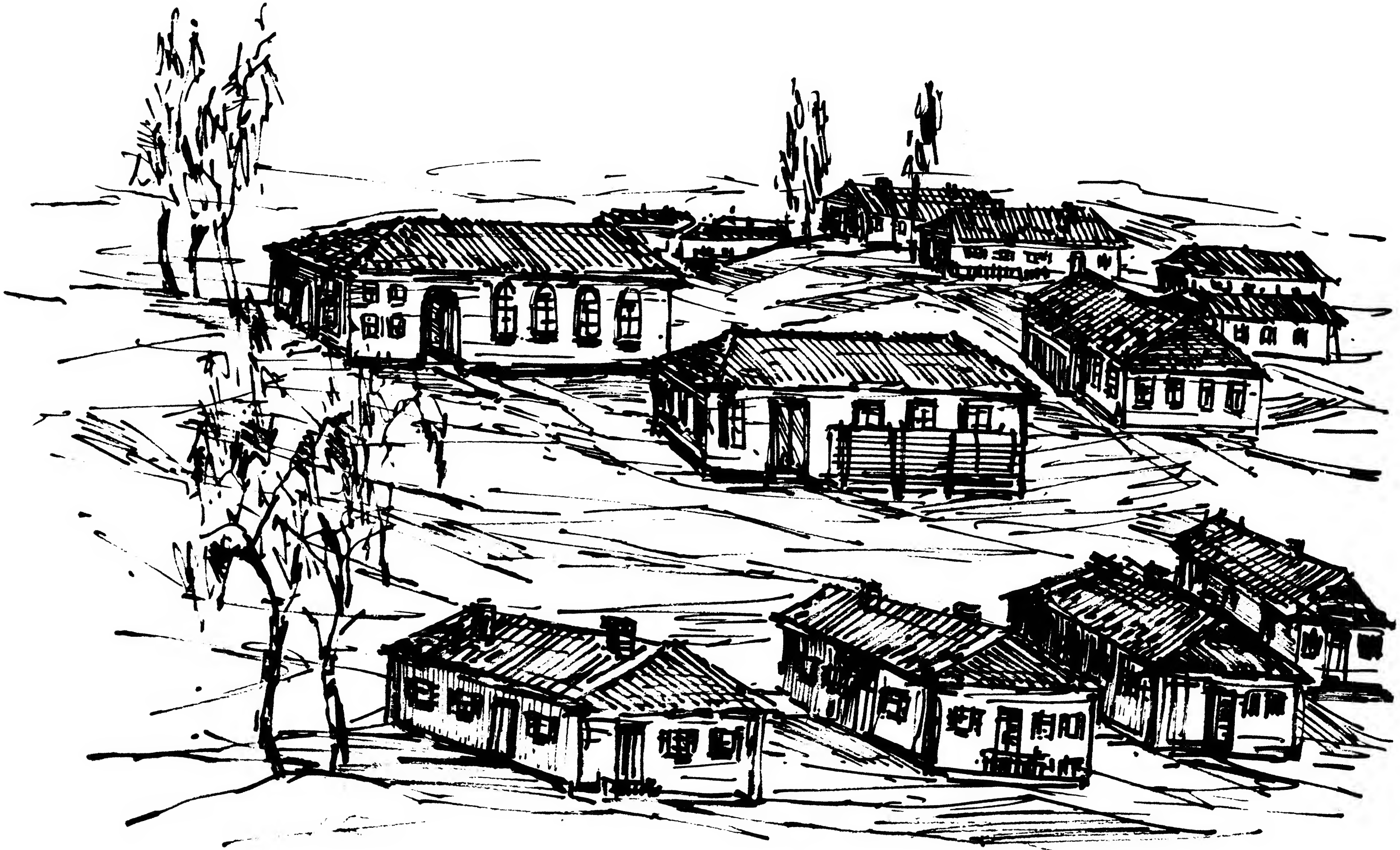
זכורים משתתפי המנין הציוני בביתו של דב פוקס, שם ראינו יהודים אדוקים רוקדים ושרים משירי הארץ. כשבא שליח מהארץ וישבו היהודים בשבת בצהריים בבית־הכנסת ושמעו על החיים בארץ, על יהודים שחורשים את אדמת הקודש בעין־חרוד וכפר־חסידים ונהלל, על גאולת העמק, האזינו מוקסמים לסיפורים. אותם היהודים, שרק אתמול היתה להם מלחמה קשה עם בנם או בתם שלא ילכו ללשכה (מועדון התנועה), ראו פתאום את הארץ באור אחר. באותו הרגע לו היו אומרים להם: יהודים, בואו! היו הולכים בלי לשאול לאן. יש לציין שבכל מפעל נענו היהודים בעין יפה. אנחנו זוכרים איזה פעילות היתה לפני הבחירות לקונגרס הציוני.

15. דאס קאזאצקי שול׳כן

עס זענען באוווסט געווען די מחלוקת־ן און געשלעגערייען צווישן דער טריסקער קלויז און בית־המדרש, צוליב די רבנים, מחמת די קלויזנער בעלי־בתים האבן ניט געקענט מסכים זיין זיך אונטערוואַרפן אונטער דעם יאָך פון דער דינאַסטיע טאובין (ד.ה. בערעזנער). איר מוזט וויסן, אז די דינאַסטיע טווערסקי ציט איר יחוס פון רבי ישראל בעל־שם־טוב פון מעזשיבוזש, און חוץ לזה איז זי פארט געווען דער שפיגל פון שטאט!

איך וועל דא בלויז געבן א בילד פון מזרח וואנט. אנפאנגען פון קרן דרומית צו קרן צפונית. רבי אשר, ווי מען האט אים גערופן, סענדער׳ס זיידע. נאך אים קומט לייבענו איטה־לייקעס הלוי, יונה־טשיקס פאטער. אברהמצע דער חזן אשר למדן׳ס זיידע. וואלף זייוויל׳ס זעלמען. יחיאל רבי יאסיפס לוי זאלצמאנ׳ס פעטער. ישראל לייב גילבערט פון מיזוטש. ביי דעם ארון קודש ר׳ איזע זייווילס הכהן, אלע יארן גבאי פון ביקור חולים. דוד ר׳ ישעיהו־ס משה שוחט׳ס ברודער, חריף ובקי בתלמוד ובפוסקים. אברהם מרדכי־ס שץ זלמן־ס פאטער. שמואל הכהן, יצחק מאיר שפירא, דוד זלמן־ס פינקעלשטיין, חיים־יודל זאלצהענדלער, זיידל קלוגערמאן, מענדל ברימאן, לייב פסח־ס און דער רב יאקל אינם מזרח־צפון ווינקל.

מען האט איינגעטיילט די כיבודים אויף פאלגנדן אופן: די ברייטע גאס זאל האָבן מגידות, דער בית־המדרש — מסדר קידושין, סנדק, מכירת־חמץ, גיטין, און בכלל אלע ענינים וואס שייך צו יידן, ווי א דין־תורה, א שאלה, א השלשה. דאס זאמד שוהל׳כן, ד״ה פון די זאמדיגע בעלי־בתים, זאל האבן די מגידות, די קלויז אלע ענינים וואס שייך צו קהל. אזוי איז אנגענומען געווארן דער פסק־הלכה פון הרב ר׳ שמואליק פון ראוונער אלטן בית־המדרש נעבן דער גרויסער שוהל. זענען עפעס ניט אלע צדדים געווען צופרידן. עס האט

טוטשין — בתי־הכנסת

הועד הציוני הראשון בטוטשין, 1917

גם לפני הבחירות לבית־הנבחרים הפולני היתה פעילות רבה. זכור לנו המאבק נגד רשימה 1. כשבא ראש העי־יה וראש המשטרה לבית־הכנסת בשבת ובקש מן הרב שינהל תעמולה בעד רשימה 1. הרב מסר את דבריהם ואמר לקהל, שהאורחים הנכבדים באו ואומרים, שצריכים להצביע בעד רשימה 1.

געברויזט, רעוואָלטירט, די תפילות האבן ניט געהאט דעם קול זמרה, אהן התלהבות, די עלייה איז ניט געווען מתוק לחך. דער גוט־שבת איז געווען א ברויגעזער, אפילו אין די הייזער. זין האבן געהאַט טענות צו די טאטעס, איידעמס צום שווער, א.א.וו.

האבן זיך צוזאמען גערעדט איבערהויפט יונגע לייט פון דעם זאמד, אהרן ברימאן, פייסע טראכטענבראדער, פון ברייט־ער גאס, חיים נח, מרדכי טענענבוים, פון בית־המדרש אברהם יצחק טאב, פייסע קאפילס, גינזבורג, שבתי דער מלמד בתיה׳ס פאטער, פון קלויז אהרן וואלף, זלמן שץ, אבא אלי׳ס האלפערין, אפרים גארפינקל, בענצי יחזקאל׳ס קרופניק און מען האט זיך צייטווייליק איינגעארדענט ביי יצחק נטע׳ס אין שטוב. זיי האבן ניט געדארפט קיין כלי־קודש. אליין חזנים, בעלי קריאה און חיים־נח איז געווען א ספעציאליסט אַ בעל־תוקע זאָגאַר מיט 2 שופרות אויף ביידע זייטן. האט מען געמאכט קידוש יעדן שבת און מען איז איבערגעגיין אויף אייגענע קעסט. און מען האט געהאט א געלעגנהייט צו ווערן גבאי, ווייל אנקעגן די פני וזקני הדור האט מען ניט מעיז געווען אוועקנעמען די כיבודים. היינט יום־טובדיקע עליות, וואס מען האט געהאט חזקות פון די פריערדיקע דורות. בכלל איז געווען שמחה וששון. שבתי איז געווען שטענ־דיקער חזן. זלמן שץ בעל שחרית. פייסע גינזבורג — תפילת נעילה. אברהם־יצחק, חיים־נח טענענבוים משוררים. צום סוף האבן זיי שוין געוואלט ווערן אמתדיקע שוהל בעלי־בתים. האט מען די דירה פארנומען פאר דער שוהל און כדי ניט דארפן צאלן ראטעס האט מען פארדינגען די שטאַל אין הויף פאר קאַזאַקן, און אזוי האט די שול געקריגן דעם נאמען קאזאצקי שול. מיר האבן געשריבן א ספר־תורה פֿאר דער שול. שלמה זעליג האט געשריבן און מיר האבן מגיה געווען. צום סיום־הספר האבן מיר אלע געמאכט א גרויסע שמחה און מיר האבן אריינגעבראכט דעם ספר אין ארון הקודש.

מאטל ליברטוב

ב. תנועות נוער

בעיירה, בה היה לילד רק החדר ובית־ספר פולני, ולילדה רק בית הספר, מילאו תנועות הנוער תפקיד חשוב. צריכים לזכור שלילד אז לא היה לא רדיו ולא קולנוע. בתנועות הנוער מצא הילד גם מקום לבילוי. כיוונו אותו להשתלמות על־ידי קריאה וחוגים עיוניים, קשרו אותו לארץ, פתאום נתמלאו החיים תוכן. נעים היה לעבור בחורף הפולני הקשה ולשמוע שירה ישראלית. השיר קרב אותנו לארץ. ליווינו כל מאורע בארץ, כל מפעל כמו חומה ומגדל, גאולת עמק־חפר, יבוש הביצות וכדומה לוו על ידינו, כאילו היינו משתתפים בזה. איש לא פילל איזה עננים הצטברו באירופה ובגללם רק מעטים יגיעו ארצה. רבים לא זכו לראות בהגשמת חלומם.

ג. הספריה

אינני יודע מי ארגן את הספריה ומתי. אני רק זוכר שהיינו באים קטנים וגדולים פעמיים בשבוע להחליף ספרים בספריה. תמיד מצאנו שם את ברכה גולדשטיין, ותיבדל לחיים צביה פוקס. בספריה היו הרבה ספרים בעברית וביידיש על נושאים שונים. התשלום היה אפסי. לא קרה שלא יתנו למישהו ספר בגלל אי־תשלום חוב לספריה. חוץ מספרים יכול היה כל אחד לקבל הוראות מה כדאי לו לקרוא. עובדי הספריה קיבלו תמיד את הקוראים בסבר פנים יפות. היתה גם ספריה ב„זאמד" ושם היה שלט „לעזע זאל".

ד. מורים ומלמדים

הופיעו מורים בעיירה. המורה החשוב ביותר היה גורנשטיין ז"ל. יוסף רוטנברג לימד בבית־הספר וגם נתן שיעורים פרטיים. ברוו, ואהרן פרלשטיין „דער געלער". המלמדים נאלצו לעשות משהו כדי לא להפסיד את פרנסתם. כל מלמד ואמצעי משלו. מלמד אחד מול ביתו של השוחט, שכניוק, הודיע שתלמידיו ילמדו לכתוב. ואמנם בתו לימדה א שורה גריזל. הערש־מענדל פרול שיתף את בנו חיים־שמעון, שלימד „לשון־קודש" מספר (פון א ביכל). רבי אחר לימד לכתוב מכתבים מתוך בריוון־שטעלער — (ספר עם דוגמאות של מכתבים לכל ענין וענין) מעין מכתבי מנחם־מנדל לזוגתו.

בקיץ למדו בחדר כל היום ובחורף למדו גם בערב. ענין מיוחד היה ללימוד בחדר בערב.

להארת דרכנו בערבים היינו מכינים פנסים מבקבוק חתוך, שתחתיתו מקופסת משחת־נעלים, ואילו אחרים היו מכינים פנסים מניר משומן.

ה. עזרה הדדית

מסופקני אם מישהו מתושבי טוטשין שמע ביטוי כזה, אף על־פי שהפעולה היתה נפוצה מאד. בראש וראשונה נזכור את הגמילות־חסד, ההלואה לימים ספורים ולפעמים לשעות ספורות. רוב תושבי העיירה נעזרו מקופת גמילות־חסד בהנהלתו של זיסיע באט. נתנו הלואות ללא ריבית והלווה החזיר בתשלומים של זהוב או זהובים מספר לשבוע. ככה זה נקרא גם בשם „דער וואכער". נוסף לזה היו ועדת

תנועת נוער „גורדוניה" בטוטשין

נשים, ועדת יתומים, ועדת ביקור־חולים ומפעלים חד פעמיים כגון הכנסת־כלה. כל זה הוכיח על התנדבות, ברוב המקרים כנה. זכורים גם מפעלים מעות־עצים ומעות־חיטים. כל זה היה מכוון למתן בסתר שלא להעליב את המקבל. אני זוכר מקרים, שיהודי היה נכנס לפנות ערב בחורף ומבקש קצת עצים לנזקק. ככה היה עובר בכמה בתים ומביא את העצים בערב לפני ביתו של יהודי נזקק ללא תמורה והלה היה מוצא את העצים לפני ביתו מבלי לדעת מי שם אותם שם.

ו. עזרה רפואית

בית־המרקחת בטוטשין היה שייך לבאס. גם אצל חיסדו וקשטן היו מוכרים כל מיני משחות שאינן כתובות בתורה. היה גם חובש רוסי, שכפי הנראה הוא לא ידע יותר מדי ברפואה. התושבים היהודים דאגו שיהיה רופא בעיירה, אולם הרופא לא היה נשאר זמן רב, ואחרי שהרופא עזב את העיר היו דואגים לרופא אחר. במקרים רציניים היו מביאים רופא מרובנה או נסעו לרובנה עם החולה. אולם תושבי העיר פנו לרופא רק במקרה קשה. היתה בעיירה עזרה רפואית ללא תשלום רק לשם מצוה. אנסה למנות אחדים מהם. רוסיה ידעה להחזיר כל פרק יד או רגל למקומו הנכון. במקרה של נקע או משהו דומה לזה היו מיד פונים אליה. לגדליה המלמד, חתנו של יידל זייצ׳יק, היתה משחה נגד כאב גרון. ה׳ה לו גם מקל קטן וצמר גפן בקצהו. בזה היו מורחים בגרון וכפרה כל הרופאים. הבקבוק עם המקל עברו מיד ליד וגדליה הרויח מצוות.

אבא הספר זכור לכולנו. הוא היה מעמיד עלוקות. הז־קנים התגעגעו להקזת דם, שמשום מה הפסיקו בפרקטיקה זו. איזו אשה לא ידעה ללחוש נגד עין־רעה. מסתורין אפפו את ביתו של הטאטר. ידענו שכוחו רב, אולם זה היה כמעט סודי. לא פלא איפוא, שהרופאים התבטלו לפעמים בטוטשין ולכן מיהרו לעזוב את העיר.

פחד גדול פחדנו מיוסל הקברן. היינו בטוחים שהוא שותפו של מלאך־המות. השמחה הגדולה ביותר היתה כשיוסל מת, אז היינו בטוחים שימותו פחות.

ז. שונות

וולף הבלן — דער בעדער. מתי היה בלן אינני יודע. בכל אופן, אם קראו לו בשם זה בודאי היה פעם בלן. אני הכרתיו כעגלון.

היתה לו עגלה שבנס החזיקה מעמד. סוסים היו לו חדשים לבקרים. גוי שרצה להיפטר מסוס מסר אותו לוולף במחיר העור. בזכות עורו בילה הסוס את שארית ימיו בפנסיון של וולף. לסוסים של וולף היה חופש מוחלט. בגמר עבודתו שוחרר הסוס לטיול בשוק או בסביבת בתי־התפילה. לא היו להם לסוסים דרישות מופרזות. וולף עשה הובלות קטנות, כגון שק קמח למכולת וכדומה. הובלות יותר גדולות עשה אשר בערל יקותיאלס זבודניק. אשר ובניו היו מובילים חיטה לטחנה ומביאים בחזרה קמח. הם עבדו יפה מאד. נוסף לעגלונות היתה להם עוד פרנסה — בנאות. הם עבדו תמיד בשתי המלאכות אך התפרנסו בדוחק. הסעת נוסעים היתה בידי אשר זליג חיט. הקו שלו היה טוטשין — רובנה.

בשנות השלושים הפעיל ברן קו אוטובוסים בכיוון רובנה. האוטובוס היה נוסע בקיץ. כשירד שלג שותק האו־טובוס ואז הופיע אשר זליג ושוב עלתה קרנו.

אברהם שדה (שנפלד)

כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני הדורות הבאים

16. הסתדרות „השומר הצעיר" בטוטשין

ההנהגה של „השומר הצעיר"

הסתדרות "השומר הצעיר"

בעיירה היו קיימות כל הסתדרויות הנוער שברחוב היהודי: החלוץ הכללי, סתם חלוץ, השומר הצעיר, גורדוניה, ביתר, תפארת ישראל הדתית, פרייהייט, בונד וקומוניסטים. כולן הקימו סניפים אצלנו, מהן שעומדות על כרעי תרנגולת ומהן חזקות ותוססות ומונות הרבה בני נוער מסורים ופעילים. לתנועות הנוער הגדולות יותר היו מועדונים שנקראו „לשכה".

„השומר הצעיר" היה הסתדרות הנוער הראשונה בעיירה ומספר חבריה הגדול ביותר. רבים מביניהם הגיעו ארצה, חלקם בקיבוצים (נגבה, רמת הכובש, גבת, לוחמי הגיטאות ועמיר). ה„לשכה" של „השומר הצעיר" מנתה כ־200—300 חברים וחברות ומרכזה היה ברחוב צדדי תמיד בדירה ענייה, כי איזה בעל בית היה מסכים להשכיר את דירתו למועדון נוער נלהב הרוקד ריקודי הורה לוהטים ומרעיש עד שעה מאוחרת בלילה?

הלשכה היתה מקושטת תמיד בצורה יפה ותרבותית. על הקירות היו תלויות תמונות מן הארץ, סיסמאות שונות לפי המפעלים אותם ביצעו או עמדו לבצע באותו זמן.

מקום חשוב מאד בפעילותנו החינוכית בקן תפסה הקרן הקיימת. לעתים היינו עורכים תערוכות של עבודות יד של כל החניכים שהיו מצטיינות ברב גווניות המוצרים, ומכניסים לנו הכנסה הגונה לכיסוי ההוצאות של הקן, החזקת הלשכה ועוד.

השפה העברית היתה שלטת בקן, כי רוב הבוגרים ידעו עברית והשתמשו בה הרבה בפגישות יום־יום. כל שיר עברי חדש היה מגיע אלינו והיינו שרים הרבה שירים בעברית, וכמו כן גם שירים ביידיש, רוסית ואוקראינית. היינו מקדישים הרבה פעולות לספורט וצופיות וכן ללימוד עברית והיסטוריה של עמנו. ידענו כי תפקידנו לחנך את הילד היהודי, להוציאו מתוך המסגרת הקיימת ולהכינו לעלייה ולהגשמה.

ממיסדי הקן בטוטשין היו מאיר זילברברג, ישראל פינבליט, חיים שמעון פרול, דוד גלטשטיין, גרשון בייזמן, שרה ולדמן, מאניק ווקסלר. מאיר זילברברג, מייסד הקן, היה מורה לעברית בעיירה ברסטצ׳קה ומנהל בית הספר „תרבות" בהורוכוב. מאיר היה בחור יפה, ממושקף, נעים הליכות ומאד חברותי. היתה לו שפה משותפת עם כל בוגר וילד והיה חביב על כל החניכים. הוא ליכד סביבו את חוגי הנוער הלומד בעיירה ואלה הוו את הגרעין של הקן והפכו להיות מדריכים של דור המגשימים.

בביתו של מאיר ובגנו היפה והמטופח שהשתרע בקצה העיירה היו מתקיימות אסיפות המדריכים והקבוצות, ורבות החוויות הנעימות שנשארו בזכרון מביתו וממשפחתו, שגם הם עזרו לו בפעלו והצטיינו בהכנסת האורחים שלהם.

אנו חברי התנועה ראינו את הבית של משפחת זילברברג כחלק מארץ ישראל. ומאיר עצמו היה לנו לסמל. לא קלה היתה דרכו של מאיר לארגן את הנוער. אך הוא התגבר על כל התקלות וביתו וגנו היו העריסה של הסתדרות השומר הצעיר בעיירה. חלק מבוגרי הקן הצליח לעלות, אבל מאיר עצמו לא הצליח לצערנו לעלות לארץ חלומותיו.

יהי זכרו ברוך!

ישראל פיינבליט, הבן של זלאטה־פולסקה, פעל יחד עם מאיר, אבל אחרי זמן קצר עזב את העיירה.

ממשיכי הדרך משכבת המנהלים, ראשי הגדודים, היו:
שרה ולדמן, היתה מדריכת קבוצה של בנים ובנות במשך תקופה ממושכת בהצלחה רבה. עלתה ארצה ובנתה כאן את ביתה, וכאן גם הלכה לעולמה.

חיים שמעון פרול, בן הרשל־מנדל המלמד, מבית עני מאד, הצליח להגיע להשכלה בכוחות עצמו. בחור תמיר, מצוחצח, דבר עברית יפה, היה מורה לעברית, ניהל גדוד והיה זמן מסוים ראש הקן. חלק מחניכיו עלה ארצה אך הוא עצמו לא זכה.

דוד גלדשטיין, ממדריכי הקן, נהרג בכפר בהתנפלות שודדים, בדרכו לאנטונובקה לארגון סניף. הקן קרא לגדוד על שמו — דגל — להנצחת שמו.

טיולי ל״ג בעומר היו המאורע המרכזי בחיק הטבע עבורנו. לקראתו היו מתכוננים הרבה בתרגילי סדר והליכה ובהכנת תלבושת אחידה. טיולים אלה היו לא רק יציאה לטבע כי אם גם הפגנת כוחו של הנוער, והיו מעוררים יחס של כבוד אפילו מצד הנוצרים, בראותם בני נוער יהודים זקופי קומה, בשורות ישרות, בתלבושת נאה בליווי תוף וחצוצרה עוברים דרך חוצות העיירה. אחרי טיול ל״ג בעומר היו מתווספים לשורותינו צעירים רבים, שהופעתנו השפיעה עליהם ושכנעה שאנו הסתדרות חזקה.

הכשרה לעליה

היציאה להכשרה היתה משבר די קשה בחיי הבוגר. עצם הפרידה מהבית ומהמשפחה היתה קשה כשלעצמה. שנית, ההסתגלות לתנאי עבודה, לחיי פועל גם היא לא היתה קלה. היו שנכשלו ונשברו, אבל רוב הבוגרים עברו את ההכשרות ורובם גם הגיעו ארצה.

ולבסוף אזכרה חוויה גדולה שהיתה לי בקן טושטין בקיץ 1939. עליתי ב־1935 לחדרה, בקיבוץ במושבה בה עבדתי בפרדסים, בהתחרות בעבודה ערבית זולה ובשמירה, במאורעות 1936 — בשמירה בחדרה ובסביבה. בשנת 1939 נסעתי לפולניה לביקור בעיירה. שם מצאתי את הנוער, חלקו בתנועות וחלקו חיו חיי שעה. המצב הפוליטי בעולם היה קשה מאד. הפאשיזם התפשט, היטלר כבר התחיל חוגג נצחונות ראשונים, כיבוש אוסטריה והסודטים. בפולניה שלט הפאשיזם האנדקי. היהודים נדחקו מהמסחר והוקמו קואופרטיבים של פולנים ואוקראינים בתמיכת השלטונות במגמה ברורה לשבור את הסוחר היהודי. המצב היה די מיואש. חברי תנועות הנוער חפשו

„השומר הצעיר" במיסדר — קבוצת „גיבורים"

פתח קטן לעלייה אך שערי הארץ היו סגורים. רבים חיפשו פתרון בעלייה ב׳ הבלתי ליגלית, על כל הסיכון הכרוך בה. אבל היתה גם שאננות מסויימת. בהגיעי לפולניה היה אז גיוס חלקי ומיד חזרו כל החיילים והקצינים לבתיהם ונאמר להם כי הם יכולים בשקט לצאת לקייטנות... הקצונה הפולנית המכורה לנאצים עזרה לגרמנים בפזרה את הצבא לפני ההתקפה הגדולה של הגרמנים בספטמבר.

היהודים היו נבוכים. למעשה לא היתה להם אפשרות לפעולה. לא היתה להם גם אפשרות לברוח. כל הגבולות היו סגורים והאוכלוסיה הנוצרית היתה מוסתת נגדם. באותו זמן בחודש אוגוסט ערך הקן מחנה ביער בשובקאוו. למחנה יצאו הבוגרים והצופים, למעלה מ־100 בני נוער. בערב ישבנו מסביב למדורה ביער, שרנו, ובשירתנו היה עצב רב, געגועים למולדת. שמעתי בשירה של בני הנוער היושבים במקום את מחשבותיהם על העתיד. מסביב למדורה התאספו גם בני העיירה, קייטנים שיצאו לנופש בבתי האכרים. היו שם גם בני משפחתי, אבא ואחיות. היה גם זיסיה באט, יהודי משכיל וחביב. ישבנו ליד המדורה, השירה נגמרה, הלהבה דעכה, מסביב רעש היער החשוך והרגשנו בדידות. נתבקשתי לספר על הארץ, על הקיבוץ. ספרתי שעה ארוכה, וקל היה לי לדבר. האוירה היתה כה נרגשת וכה לבבית. המלים השתפכו מפי. רציתי לשתף את הנוער בחוויותי בארץ, בקיבוץ, בעבודה ובשמירה. רציתי לצקת בהם קצת בטחון, הרגשה טובה ואמונה בעתיד העם. אני חושב שהצלחתי. אבן נגולה מעל לבי כשהרגשתי התמזגות עם הנוער היושב אתי ובולע את דברי. בגמרי המשיכו הצעירים לשבת, והתחילה שירה חזקה. הם הבינו והרגישו כל מה שרצו לשמוע ממני. השירה נמשכה עד מאוחר בלילה. סיימנו בשירת התחזקנה ובברכת השומרים „חזק ואמץ" שנשמעה בעוז והדים ענו לה מהיער מסביב.

אחרי גמר המסיבה נגש אלי זיסיה באט, יהודי מבוגר, שקול בדבריו בחיי יום יום, איש רחוק מן השומר הצעיר. הוא היה נרגש קצת מהחוויה ואמר לי: הערב הרגשתי מה רב כוחה של התנועה שלכם ומאין אתם שואבים כוחות לחינוך הנוער להגשמת רעיונותיכם היפים.

כמה ימים אחרי זה התחיל גיוס כללי. בלילה אחד אספו את כל הצעירים היהודים והנוצרים כאחד וזכורני שאמי אמרה לי: סע מהר מפה, כי מי יודע מה ילד יום. וכה עשיתי. לא ידעתי שלא אראה יותר את קרובי, את יהודי העיירה. על יד האוטובוס בו יצאתי עם נסיה זיגר נאספו רבים לאמר לי שלום, אך בשבילם התחילה המלחמה.

דוד שדה (שנפלד)

גדוד על שם דג״ל (ד. גלדשטיין) של השוה״צ, 1926

17. קן „השומר־הצעיר" בטוטשין

קן „השומר־הצעיר" בעיר קלט לתוכו כמעט את רוב הנוער בעיירה. אינני זוכר בדיוק מתי הוקם הקן, אבל אני נכנסתי לקן בהיותי בן 10, וזה היה בשנת 1922.

ראש הקן, מאיר זילברברג, הדריך אותנו זמן ניכר ועודדנו להופיע בתלבושת שומרית גם בבית־הספר, למורת רוחו של המנהל שהתנגד לתנועה. שמורה אתי גם תמונה של גמר שנה בה הצטלמנו בתלבושת ביחד עם המורה הנוצריה.

כולנו היינו כבר פעילים בקן ושימשנו בתור ראשי קבוצות. כפי שהזכרתי לא היו מרוצים מהשתייכותנו לתנועה, אך המשכנו על אף הכל. היינו מתאספים כל פעם בבית אחר או בחורשות.

רושם חזק עשו התהלוכות בעיירה בתלבושת שומרית ועם דגלים. כל תהלוכה כזו היתה מוסיפה חברים חדשים לשורותינו.

חברי הקן היו פעילים במגביות הקרנות ובהפצת שקלים ולהבדיל בחלוקת פתקים „טובים ליהודים" בבחירות לסיים הפולני.

עם עלותם של מיסדי הקן עברה ההנהגה לידים צעירות. מה רבה היתה השמחה, כשהודיעו לנו, שאנו הצעירים צריכים לגשת לבחינות לקבלת אות „חזק ואמץ".

כמעט כל חברי הגדוד ניצלו מן השואה אודות למזלם לעלות ארצה שנים לפני כן וכולנו עומדים דום לזכרם של קדושינו שלא זכו.

רוטלמן זושיה
(כפר סירקין)

השומר הצעיר בהפלגה

שכבת צופים של השוה"צ ביער של סלישט־זוטא, 1931

18. „השומר הצעיר" החלוץ העובר לפני המחנה

התנועה הראשונה שהתארגנה בעירנו טוטשין היתה תנועה ספורטיבית, אשר במסגרתה יכלו צעירים וצעירות לצאת מבית אבא לפגוש חברות וחברים מחוץ לסביבת הבית. משהתאספו מספיק חברים התארגנו בקבוצות. כעבור זמן מה בא אחד גבוה משכמו ומעלה מכלנו, ושמו בושל. הוא קרא את עצמו בשם ראש קן רובנה, וגם חילק הוראות למדריכים המקומיים. אחריו החלו לבוא מן ההנהגה הגלילית ברובנה שליחים שהחלו לארגן קבוצות־גדודים ואז קראו לארגון הכולל בשם „השומר הצעיר". עם התחלת פעולות מאורגנות החלו גם לנסוע להכשרה במושבות קיץ. לקראת בחינות לקבלת „סמלים" היה עלינו לעבור תכנית הכנה בעברית, בהיסטוריה, בגיאוגרפיה וכדומה. זכורה לי חוויה אישית כאשר קיבלתי את הציון „חזק ואמץ" במעמדם של המשורר נתן ביסטריצקי וחבר ההנהגה הראשית החבר יהודה גוטהלף.

כשאנו מהרהרים בעבר, בימי תנועת הנוער בגולה, מת־הזקת ההרגשה, כי תודות לתנועות הנוער ניצלו אלה שניצלו והגיעו לארץ.

בתיה קנטור־הלפרין

19. זכרונות מתנועת „גורדוניה" בטוטשין

מחובתי להזכיר כאן את ראשיתה של תנועת „גורדוניה", הואיל ודומני, כי נשארתי היחידה מבין המיסדים.

גורדוניה בטוטשין נוסדה בשנת 1927. המיסדים היו שחורה פרנקל (צ'רנה זילברברג) הנמצאת בארץ וחיים־בר רוטלמן. שנים אלה הדריכו אותנו תקופה מסויימת עד שנאלצנו להתחיל בעבודה עצמאית, עם עלותם ארצה. שכרנו חדר והתחלנו לנהל אסיפות ושיחות. בקיץ היינו מתאספים בחיק הטבע ומשוחחים על רעיונותיו של א.ד. גורדון. כשבא אלינו יוסף רוטנברג לעזור לנו, השתפר מצבנו מאד. בעזרתו נפ־גשנו עם נוער „גורדוניה" מסניפים אחרים בסביבה וגם יצאנו למחנות־קיץ משותפים.

לקראת ההגשמה גברו קשיינו ורבים לא זכו לממש את שאיפותיהם עד שפרצה המלחמה בה אבדו עם שאר קדושי עיירתנו.

סימה אדמוביץ־חייט
(חיפה)

גורדוניה בטוטשין

גורדוניה — קבוצת „מסדה"

גורדוניה — קבוצת „מסדה"

20. לבנה אחת למצבת ההנצחה

הייתי בטושין בראשית שנות השלושים, כשבאתי למקום להורות ב„ישיבה". הייתי אז צעיר לימים ובגיל שההתלבטויות, הספקות, היאוש והתקווה משמשים בערבוביה, וטושין היתה אחת התחנות שלי בפרשת־הדרכים שבחיי, שבה הבשילו בלבי וקרמו עור וגידים: אידיאות ורעיונות, אשר לא במעט קבעו את דרכי בעתיד. אם כי ברבות השנים רבו תחנות מסוג זה גם בפלך ווהלין עצמו, שבשנות שהותי שם למדתי להכיר ולהוקיר את תושביו היהודיים ולאהוב את תמימותם, כנותם, יושרם וציונותם, וליהנות מידידות אמת ומאהבת רעים נאמנה, הרי לטושין שמורה אצלי זכות ראשונים בכמה שטחים, שחלק להם בעצוב וקביעת דרכי בחיים.

בטושין עמדתי לראשונה על השקפתי הציונית המקיפה והמעמיקה. שם גם טעמתי לראשונה טעמה של אהבה, אהבת־נעורים תמימה וזכה, בטושין עמדתי בפעם הראשונה ונאמתי מעל במה ציבורית בפני עם ועדה. עוד היום זוכר אני עת עמדתי כולי רועד, על הבמה בבית־המדרש, לבוש בתלבושת הצופים של „השומר־הדתי", כשאני עול ימים עדיין ומגשים חלום ילדות להיות „נואם". מטושין נסעתי „במגררת שלג", בליווי חברות וחברים צוהלים, להכשרתי במזיריץ השכנה לקראת עלייתי ארצה, אשר בגלל מצוקת העתים השתהתה והדרך לא"י השתבשה והתארכה, בעברה את ערבות סיבריה והריה של אורל.

אין כמובן בדעתי ואין כאן המקום להמשיך בתיאורים אוטוביוגרפיים ואם נתארכה במקצת הרשימה אין זאת אלא כדי לצלול לעומקי זכרונותי, לדלות ולהעלות מתוכם פירו־רים־פירורים, להשקותם בדמעות עיני, לדבקם ולחברם ללבנה קטנה אחת ולצרפה למצבת ההנצחה, שספר זה מציב לקדושי קהילת טושין. לא אוכל אלא לשרטט בקוים כלליים ביותר ולהעמיד ציון צנוע לשלושה מקומות החנייה שלי בטושין, כוונתי לישיבה ע"ש ש"ץ, „השומר־הדתי" וקבוצת ההכשרה מיסודו של „החלוץ־המזרחי" ששכנה בדרוזדוב הסמוכה.

א. הישיבה ע"ש שמואל ש"ץ ז"ל

הישיבה שכנה בבנין נאה, שנתרם למטרה זאת ע"י הגב׳ גיטל שץ ז"ל, אישה אמיצה ואצילה. למדו בה כמה עשרות נערים מבני טושין והסביבה כולה, אלה שבאו מהחוץ לא התקשו למצוא מקומות אכסון, תושבי טושין פתחו בפניהם את דלתות בתיהם לרווחה, וכל אחד ראה כבוד לעצמו לתת „יום" לבחור־ישיבה.

היתה זאת ישיבה מסוג ישיבות „נובהרידוק", שמיסדן היה „הזקן" רבי יוסף יוזל ז"ל, המבוססות על לימוד המוסר והעבודה על „שבירת המידות". נוסף על לימוד התלמוד ונושאי כליו, שהתנהל בשיטת ישיבות ליטא, הרי היסוד השני והחשוב ביותר היה לימוד המוסר, שעלה בחשיבותו אפילו על לימוד הגמרא. ואכן מיסדה של ישיבה זו וראשה ר׳ חנינא תהילים זצ"ל לא נמנה עם הלמדנים המופלגים, אך לעומת זאת הצטיין במידות תרומיות כנאה לחניך ישיבות נובהרידוק: אדם ישר הליכות, עניו, תמים ומצניע לכת עם אלקים והבריות, דבק בתפקידו ושאף בכל לבו לחנך דור של יהודים שלמים עם עצמם ובוראם.

לידו עזרו חברו צבי בנשצ׳יק ואנכי והשתדלנו לפטם את תלמידיה בסוגיות שונות בתלמוד ובפרקי „חובות־הלבבות", „מסילת־ישרים" ומדברי רבנו יונה.

אהבנו את תלמידינו אהבת אמת. התאמצנו לתת להם מה שחשבנו למועיל ביותר, כדי לעצב את אישיותם ולציידם במזון רוחני.

סדר־היום התחיל בשעות הבוקר המוקדמות ונמשך עד לשעות הערב המאוחרות. עבודתנו היתה על בסיס ההתנדבות, וחוץ מאש"ל לא ידענו פירושה של משכורת, לפי שלא ידענו מה הן שעות עבודה. באנו למלא תפקיד ואותו השתדלנו למלא באמונה.

לאסוננו ולשברנו, רובם של התלמידים לשעבר חילקו גורלם עם יהדות פולין הדוויה והיו לטרף בצפרני החיה הנאצית. עם יחידים מהם נפגשתי וזוכרים הם בהערצה את הימים ההם וניכרים בהם נבטים של הזרע, שנזרע באותם הימים בין כתלי הישיבה.

ב. „השומר הדתי"

מול בנין הישיבה, בחצר ביתו של ר׳ ישעיה יצחק גילברג ז"ל, היה „בית־יוצר" מסוג אחר מאשר הישיבה, אשר גם הוא ינק מאותם השרשים של אהבת התורה, אהבת האדם ואהבת החיים. תנועה צעירה ותוססת, אשר לבנותיה ובניה שרשים עמוקים בבית אבא, אולם הוסיפו אהבה אחת נוספת, אהבה לוהטת לציון וחרתו על דגלם „ארץ־ישראל לעם־ישראל על פי תורת ישראל".

קן „השומר־הדתי" הלך וגדל במהירות, עשרות בני־נוער התדפקו יום־יום על דלתותיו, וליד האח הבכור „החלוץ־המזרחי" הלך והתפתח הקן בצעדי ענק, והדבר חייב את המבוגרים יותר להרתם לפעולות הדרכה.

ישבו בנות ובנים צעירים ופניהם כפני מלאכים זכים, ישבו דחוקים ודבוקים זה לזה והקשיבו בפה פעור לספורי מולדת; על חברון עיר האבות, על קברות רחל אמנו ודוד המלך, בלעו כל מלה על חלוצים יהודיים שזופי שמש, הכוב־שים את שממת ארצנו, על החיים החדשים ההולכים ונרקמים במולדת. לאחר השיחה שרו בדביקות שירי־מולדת על תכול

השומר הדתי בטושטין, 1933

שמיים וים התכלת וראו עצמם נישאים על כנפי חלומותיהם המתוקים אל אותה ארץ נפלאה, בה השמש זורחת תמיד והיא להם מולדת תהיה, ולבסוף השתלבו ידיים, כתף אל כתף, רקדו „הורה" נלהבת עד כלות הכחות.

מה יפים היו ערבים אלה, עת ישבנו יחד מדריכים צעירים וחניכים עוד יותר צעירים וחלמנו על בוא היום הגדול. שאפנו בכל לב וערגנו בכל הנפש לציון ולירושלים, לעת נעלה אליה לגאול אותה ולפדותה בקשת ובזיעת אפיים.

מי מילל ומי פילל שיבוא צר ואויב אכזרי, חיה פראית טורפת ובטרוף דעת יגדע חלומות נעורים וישמיד ע"י עינויים ויסורים איומים נפשות טהורות וזכות כשהם על סף הגשמת חלומם — חלום הדורות.

ג. קבוצת הכשרה בדרוזדוב

בטחנת הקמח של האחים ש"ץ בדרוזדוב עלו וירדו במד־רגות המפותלות צעירים יהודיים, כשעל כתפיהם שקי קמח מלאים ובפיהם שירה נלהבת. הם שרו „אמר רבי עקיבא וכו' " ובשינוי קונדסי שבנוסח הכתוב במקום „זה כלל גדול בתורה" שרו הם „זקלד גדול בטחנה".

היו אלה צעירים וצעירות, חלוצים דתיים של „החלוץ־המזרחי" ו„ברוריה", שהתאספו מרובנה, לוצק והעיירות האח־רות שבווהלין וגם מטושטין להכשיר עצמם ולהתרגל לעבודה פיזית קשה ומפרכת לקראת עלייתם לארץ־ישראל.

היה זה נוער נפלא, מלא חדוות-חיים ויצירה, שמחים בחלקם ומאושרים על שעומדים הם על סף הגשמת חלומם הגדול ולהגיע לשיא שאיפותיהם — לעלות למולדת לבנותה ולהיבנות בה.

הם ראו בעבודתם עבודת־קודש ועשו אותה באמונה ובשלמות וזכו לשבחים מרובים מפי בעלי הטחנה. הם ראו את עצמם ממלאים שליחותה של תנועתם תנועת „תורה־ועבודה" שחוללה מהפכה ברחוב היהודי ובאה לאחד בדבור אחד את התורה עם העבודה וחרתה על דגלה „קדש חיינו בתורה וטהרם בעבודה". החלוצים בדרוזדוב שימשו דוגמה נפלאה להגשמת סיסמה זו.

רובם היו בעלי השכלה, ביניהם תלמידי־חכמים, ישבו בכפר נידח, עמלים ויגעים כל היום ואת הערב מקדישים ללימוד, לשיחה תרבותית, ובכוחות עצמם הצליחו ליצור הווי נפלא, ופינה תרבותית נהדרת ולא פעם קיימו ערבי בידור ברמה גבוהה.

זכורני שבימים־נוראים השאירו בדרוזדוב ובביתם של השצים קו הטלפון פתוח למען אפשר יהיה להאזין בטושטין לתפילתם הערבה של בעלי־התפילה הקיבוצניקים.

למרות הריב המפלגתי הצליחה קבוצת ההכשרה בדרוזדוב להוות נקודת המוקד של הנוער הציוני וזכתה להערצה כללית ובלכתם ברחובותיה של טושטין היוו מטרה למבטי קנאה מעורבים בחיבה ואהבה.

נמנעתי ברשימה זו מלהזכיר שמות, אם כי מספר מהם שמורים בזכרוני, כי הייתי רק אורח במקום ורובם מהשמות נעלמו מזכרוני, הגם שקלסתר פניהם זכורים לי. אחדים ממוסדות אלה שהזכרתי חיים עמנו בישראל, אחרים פזורים

קיבוץ „השחר" של החלוץ המזרחי בדרווזדוב

בארצות נכר ורבים מהם השיגה ידו הארורה של היטלר ימ"ש והם עלו קרבן עולה בלהבת־האש האיומה שהדליקו הנאצים בארצות אירופה ולאורה נתגלתה חרפת הגויים לדראון עולם.

יהא נא זכרם היקר והקדוש של שלושת מוסדות אלה שמור עם זכרם הנעלה של בני טושין הישרים והתמימים, אשר בימי אימים, עת כיבוי אורות עולם היו לטרף לחיה שבאדם ובמותם על קדושת השם הנחילו לנו חיי מולדת ודרור עד עולם.

יצחק נרי (ליכטזש)

21. א חתונה אין שטעטל

פריידה, דו ווייסט אז היינט האבן מיר א חתונה? מ'דארף גיין צו דער חופה, מיר זענען אלע גלאוונע מחותנים. אפילו די וואס מען האט זיי נישט געבעטן וועלן דארט זיין. די געלאדענע געסט וועלן זיין אינעווייניק און אלע אנדערע וועלן שטיין אונטער די פענסטער.

אין א גוטע שעה. מען גייט שוין באזעצן די כלה. דער בדחן האלט זיין טרויעריקע ריידע פאר דער כלה. די כלה לאזט א טרער, אונטערפירער קומען מיט דעם חתן. דער בדחן שרייט: ווייבער, בענטשט דעם חתן! און די ווייבער שרייען: גאט זאל אים בענטשן אז ער זאל נישט באדארפן אנקומען צו קיין מענטשן! דער חתן באדעקט די כלה, די מוזיק שפילט און מען גייט צו דער חופה.

אויפן וועג צו דער חופה שפילן די כלי־זמר און מען שטעלט די חופה אין דער גרויסער שול. נאכדעם קומט מען צוריק אהיים, ווו עס ווארט שוין די גאנצע שטאט, און דארט אויפן טיש שטעלט זיך א מיידעלע און לייענט א ווונש פאר חתן־כלה.

אלע געסט גייען צו די טישן און מען גרייט זיך פאר דער וועטשערע. די מחותנתטה פון כלה'ס צד יאגט ארייין אין קיך און בעט מען זאל קודם כל דערלאנגען די שענסטע פארציעס פאר דעם חתן'ס צד, כדי זיי זאלן זיך חלילה נישט באליידיקן... און אז גאט האט געהאלפן און מען האט געענדיקט מיטן עסן האט מען אנגעהויבן זיך פאראינטערעסירן מיט דרשה־געשאנק פאר דעם יונגן פארל. איינער שטייט אויף דעם טיש און רופט אויס אלע געשענקען. נאכער קומען די כליזמרים ווייטער שפילן, און מער הויבט אן טאנצן א שער. עלטערן פלעגן „קויפן טענץ" כדי זיך באווייזן ווי זייערע קינדער קענען טאנצן.

די חתונה פלעג דויערן ביז פרי מיט אמת'דיקע פרייד, און אמאל פלעג דויערן א פאר טעג ביז דאס יונגע פארל וועט דארפן אנהויבן זארגן פארן מארגן.

רבקה האמוט

22. עיירה ויושבי בה

בשנת 1939 בחודש אוגוסט, ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה, עזבתי את טוטשין. על אף הזמן הרב שעבר מאז, אני רואה בבהירות, בעיני רוחי ובכוח האהבה, את העיירה השלווה והיפה, על נופה, בתיה, ויושביה וביניהם בני משפחתי וידידי וידידותי הרבים. כאילו רק אתמול יצאתי את העיירה, וכאילו הכל נשאר כפי שהיה... ובכל זאת אחרת...

העיירה מכוסה כולה שכבה עבה של שלג... פתיתי שלג יורדים ויורדים.. הנהר הורין קפא תחתיו ושכבה עבה של קרח מכסה את אשר עבר על העיירה. העצים סביב עומדים בדומיה מוזרה, מחרישים גם הם, ענפיהם מורדים ומכוסים שלג ומורגשת אושה שאינה נשמעת לאוזן אך חודרת ללב. ומדי פעם מתרומם עורב בצווחה, להוכיח שהנה הוא חי...

קשה לראות את הבתים הקטנים בתוך לובן השלג, כשכל הגגות מכוסים שלג, מסביב שלג, וכל כך קר ואין רוח חיים... אך פה ושם עולה לאט לאט עשן מהארובות, ופה ושם נדלק אור בחלון כי ירד הערב, ופה ושם נשמע פעמון של עגלת־חורף נוסעת. נדם צליל הפעמון, ואין רואים לא את הסוס ולא את העגלון. שקט. כל העיירה מכוסה לובן קפוא ואין רוח חיים בה...

אך הנה, לאחר שעוברים את הגשר ואת הפאַרק מבפנים לגדר, מתנוססים עצים עבותים מכוסים שלג עד לצמרתם וקפואים בסודיותם. רואה אני בית גדול, מול הפארק והדואר. זהו ביתם של נשי גרשונוב. ארבע נשים, כולן משכילות וחרוצות, היו בבית זה ואף לא גבר אחד. חנות מכולת יפה להן והן לבדן מנהלות את העסק. היה זה בית יפה בתוך גן גדול של עצי פרי ופרחים. בימי קיץ בילינו שעות נעימות בגן זה עם בת דודתן, שהיתה באה לבקר את הדודות. היכן הן עכשיו כולן? החנות הסואנת והסחורות הרבות והנשים הנעימות?...

הלאה, ישר עם הדואר, מול בית המשטרה, בית קטן גדר שבורה, פה ושם עץ לילך, כמה נחמד הוא באביב בפריחתו. צפור בנתה לה קן בענפיו ושרה את שירתה העליזה. הבית הוא של עטל רוטנברג, אם לארבעה ילדים ואלמנה מבעלה משה רוטנברג. חנות בדים קטנה לה והיא אינה נלאית מלנסוע, בימי חום כבימי קור, עם סחורתה לשווקים לעיירות בסביבה, יוצאת השכם בבוקר וחוזרת מאוחר בלילה. בעלת מרץ ובעלת גאוה עצמית היא נושאת בכבוד בעולה הקשה והכפול של אם ומפרנסת, ואין דבר אשר יקשה לה למען ילדיה. גם יפה היא ונעימת הליכות.

ממול, לא רחוק משם, גר בוריה פינקלשטיין, שנשאר לבדו מכל המשפחה. לאחר שאחיותיו נישאו ועזבו את העיירה והוריו מתו, היה בוריה מתגורר בבית הגדול ועוסק בעבודות משרדיות שונות. בחור משכיל היה, חביב ומקובל על הבריות, תמיד עליז ובדיחה בפיו לכל עת ולכל מצב. בביתו היה מועדון „הקלוב האזרחי". בערבים היו נפגשים שם „על כוס תה" עם עוגה הצעירים והמבוגרים, אשר יצאו את המסגרת של תנועות הנוער והיו מבלים כמה שעות בערב בשיחה על נושאים שונים. משחקים שח־מט או „דאמקה", ויש משחקים בקלפים, מדברים על עתון או ספר או שומעים איזה תקליט. בוריה בן־בית היה ב„בית־המרקחת", שם נפגשו כמה ידידים ותיקים, וגם שם היו מבלים ערבים רבים (לא היו בעיירה בתי קפה והמפגש היה או בבתים פרטיים או בבית המרקחת, לפי חוגים חוגים). לא פעם אפשר היה לראות בערבי קיץ יפים, ואפילו בליל חורף, הרבה אנשים על הגשר מעל הנהר, מטיילים, שרים ומשוחחים, קבוצות נוער אשר על חוף הנהר שרו ורקמו חלומות לעתיד... היד האכזרית שקמה על יהדות פולין קצרה גם אותם...

בקצה השני של העיירה, מאחורי בתי־הכנסת ועל־יד בית־המרחץ עם „הפומפה" שמשם היתה כל העיירה לוקחת מים, עומד בית בודד ומוזנח — ה„הקדש", שגם שם היו חיים. הגג מלוחיות עץ — „דראניצעס", שאזוב ירוק כיסה אותם, הקירות מלוכלכים והטיח נופל מהם, החלונות פה ושם בלי זגוגיות, ובפנים — קשה לראות מה בפנים. זהו משכנם של קבצנים נודדים והמשוגעים של העיירה. כל היום הסתובבו בעיירה איש איש על־פי דרכו ושגעונו ולעת ערב התכנסו בבית ה„הקדש" ללינת לילה. אכן, כל עיירה והמשוגעים שלה. הנה חיה־ברכה המטורפת. בקיץ ובחורף באותם הבגדים הקרועים והבלויים והנעלים המרופשות, מפני שהיא נכנסת לכל השלוליות בכוונה. שם היא יורקת במעגל ולוחשת וצועקת ועל־ידי כך היתה מגרשת כביכול את הרוחות הרעות האורבות לה תמיד. לפני שנכנסת לבית לבקש פת לחם, היא נוהגת כמה וכמה פעמים לסובב את הבית לירוק לכל הכוונים, לצעוק, לעשות תנועות בידיים, כאילו מגרשת מישהו, אשר רק היא בטירופה רואה ורק אז היא נכנסת בשקט לבית. ולא מכל אחד תקבל חיה־ברכה את פת הלחם ולא לכל בית היא נכנסת, בתים מיוחדים לה ואנשים מיוחדים לה, שרק אצלם היא מסכימה לאכול ולקבל מהם בגד. עד שהיא לא פותחת בדיבור אסור לפנות אליה, אחרת היא כועסת, מקללת ולעתים גם מרביצה מכות, עיניה הכחולות נעשות פראיות, מכה באגרוף, שוברת חלון ובורחת, ולא פעם אפשר לראות בערבים דמות בין הסמטאות, בקיץ ובחורף, בגשם ובשלג — זו היא חיה־ברכה הנלחמת את מלחמתה הנצחית נגד הרוחות...

והנה מוטיה לבית שפירא. — גבוה מאד ורזה, שערו שחור וארוך, זקן קצר, עיניים שחורות גדולות ותמיד מושפלות. מדבר בלחש ובקשה נצחית בפיו: סיגריה „א פאַפּירוס". אינו מבקש לא לחם ולא בגד, גם לא כסף. כאבע קרוע

השומר הצעיר — קבוצת בנות

לראשו, מקטורן קרוע המכסה את גופו הצנום ללא כותונת, מכנסיים קרועים, ונעליים תמיד גדולות מדי ותמיד בלי שרוכים, כמו צל בלי רעש נכנס הוא לבית, עומד ככל שר־צונו בכך בלי דיבור ובלי אומר והולך כשרצונו בכך. אפילו השובבים שבילדי „החדר" עזבו אותו לנפשו ולעתים היה איזה ילד מגיש לו בדל של סיגריה, ואז ברק של שמחה נדלק בעיניו השחורות והעצובות של מוטיה. — בן למשפחת טובים היה והיו מספרים עליו כל מיני אגדות שקשורות היו עם דמותו של מוטיה.

יוסלה „וורונה" הוא אינו שייך לדיירי ההקדש, הוא סנדלר ממקצועו, אך נטרפה דעתו והוא מסתובב בחוצות העיירה ומכריז על המהפכה הקרבה ובאה, ומכנס צבא לוחמים כשהפיקוד בידיו והוא הגנרל הראשי. ולא פעם נשמעו דפיקות על החלון באישון הלילה ויוסלה צועק: „צבא אדום, קוולריה ארטילריה, לקום לקרב!"

וסביב ל„הקדש" חיו רבים מדלת העם, טיפוסים כתריא־ליים של שלום־עליכם. בבית אחד קטן על שפת הפלג, שכולו רק חדר אחד עם רצפת חמר ועם כירה בפינה אחת ובפינה שניה כלי־עבודה ושולחן־סנדלרים. בפינה אחרת מיטות עץ עם כרים רבים ובאמצע החדר שלחן־עץ מבריק בנקיונו כמו הספסלים מסביבו, וכל החדר אומר נקיון ושלווה... ועוני. חלונות מצוחצחים ועליהם עציצים של גרניום אדום. ליד שולחן הסנדלרים יושב אהרלה הסנדלר, יהודי מגודל ומזוקן, בעל עיני תכלת טובות ותמימות כשל תינוק. לאהרלה בגדים ישנים מתוקנים, אך כל כך נקי ומסודר האיש ודיבורו שקט, נעים ושלו. לעולם לא יגיד מה שכר מבקש הוא בעבור תיקון הנעליים שפלוני הביא לו, כמה שתתן אומר הוא בבישנות ובלבד שלא יהיה יותר מדי בשבילך. לי הרבה לא נחוץ... איני רעב ללחם ברוך השם, לא אני ולא אשתי...

שלמה הסנדלר ומלכה אשתו עם ילדיהם גרו בבקתה קטנה על יד „ההקדש". ידו של שלמה לא השיגה לפרנס את משפחתו אף לא בדחקות, ומלכה ה„אשת־חייל" היתה יוצאת ונכנסת לבתי האמידים — אופה ומבשלת, מכינה לשבת ולקראת חג או סתם שמחה, מטגנת שומן אוזים או מרקחות למיניהם. ידה של מלכה בכל, ושכר לה בעד הע־בודה וכל מיני מתנות וכך היתה נוהגת מלכה להגיד: זה „וישקראב" ומזה היתה אופה לה לעצמה חלה או עוגה — (ווישקראב בלשונה שארית הבצק). לא צריך היה להזמין את מלכה, היא בעצמה ידעה מתי עליה להופיע, וכשבאה כבר היתה משכנעת את בעלת־הבית שאכן יש מה לעשות, והעיקר שריקם כבר לא יצאה מהבית...

אשה יפה היתה מלכה ובריאה, שערה שחור, חלק ומ־סורק יפה. עינים עליזות שחורות, וגומות חן בלחייה הורו־דות. וזיוך עליז תמיד נסוך על פניה, ואת סיפור חייה הקשים והעלובים תמיד מספרת בהומור ובדיחה כאילו רחוק הדבר ממנה והלאה...

שיבע „קאלוזניק" — בימי השוק אפשר היה לראות שני סלים גדולים קלועים מזרדים ובתוכם תרנגולות, אווזים, ביצים

וביניהם אשה קטנטונת, רזה, לבושה נקי ומטפחת נקיה לראשה. בקושי סוחבת היא את הסלים מבית לבית ומבקשת למכור את הסחורה, שהיא עצמה זה עתה קנתה מידי האיכ־רים ביום השוק. זאת היא שיבע קאליוזניק, אלמנה היא האשה ושתי בנות לה, אשר ללמד אותן, להאכיל ולהלביש צריך, ולכן שיבע, האם המסורה והדואגת, לא נלאית, קונה, מוכרת פרוטה לפרוטה אוספת, ובלבד שלא יחסר לילדות ושלא תזדקק „למתנת אדם", כפי שהיתה אומרת. לכפרים הסמוכים היתה הולכת שיבע, והאיכרים כבר הכירו אותה. לא פעם היתה נשארת שיבע ללון בבקתות האכרים וסועדת על שולחנם, כי הלילה ירד והדרך רחוקה הביתה. ולעתים היה מזדמן איכר, שהיה לוקח את שיבע וסחורתה בעגלתו בדרך לעיירה ולאחר מכן היתה מחזרת שיבע בבתים ומוכרת. קונים קבועים היו לה, ששם לא עמדו אתה על המקח — „יהיה כדבריך שיבע", היתה אומרת בעלת־הבית, לוקחת את התרנגולות, הביצים ומשלמת. ולא פעם שיבע בקשה, זקוקה היא לגמילת־חסד — הנה החורף בא ואין לה עוד מעיל חם לילדותיה ותמיד היתה מחזירה את החוב.

גיטל ש"ץ

כל משכנות העוני מרוכזים למרגלות הגבעה, „עסיק־סטריט", ועל הגבעה בתי־הכנסת, השוק, ורחובות העיירה.

רחוב מעזשעריטשער. בית גבוה, גדול ומיוחד במינו. ברחוב הזה חלונות גבוהים וגדולים, דלתות זכוכית. בכניסה ערוגות פרחים, ומאחורי הבית גן גדול. מסביב לגדר עצי דובדבנים, ובגן עצי תפוחים, אגסים, אגוזים, תות גינה, פטל שחור ואדום. על העצים צפורים מקננות ושרות ובין העצים מסתובבת לה תרנגולת מנומרת עם אפרוחיה הקטנים המכוסים פלומה צהבהבת רכה. בחלק הקדמי של הגן סמוך לבית הגדול בנין, המשמש לאורווה ומחסן לעצי־הסקה. באורווה זוג סוסים שחורים לנסיעה. שישה חדרים ומטבח גדול בבית הגדול והיפה הזה, שהוא אחד משני הבתים של משפחת גיטל ש"ץ ושני בניה לייזר ודוד. הבית השני הישן נמצא בין בתי־הכנסת ובתים אחרים, שרק סימטאות צרות מפרידות בין בית לבית. בסימטה ליד הבית היתה תכופות ממתינה הכרכרה עם הסוסים השחורים והעגלון לאחד מהבנים לצאת למקומות שונים ובעיקר לדרוזדוב ששם היתה טחנת־הקמח של משפחת ש"ץ ובית־חרושת לשמן וגריסים

בעלת נכסים היתה גיטל ש"ץ ובניה. אשה חכמה, בעלת הופעה נאה וחוש מסחרי מפותח. היא היתה ממלאת מקום חשוב בניהול העסקים המסועפים, הבנים כיבדו אותה והת־חשבו מאד בדעתה. היא היתה מקבלת את פני הסוחרים הבאים לביתה למכור חיטה ושיפון, היתה קובעת את המחיר, משלמת לאיכרים הרבים את שכרם בעד הובלת חיטה לטחנה בדרוזדוב ובעד הובלת הקמח מדרוזדוב לתחנות הרכבת ברובנה ואלכסנדריה. הקמח היה נמכר בכמויות גדולות ונש־לח ברכבת לווילנה, אושמיני, רובנה וסביבותיה. לאחרונה עסקו גם בייצור ושיווק שמן וגריסים.

לרגל מסחרם העסיקו מנגנון של עובדים רבים ומנהל חשבונות, שנים רבות היה האיש מנהל את החשבונות של משפחת ש"ץ וכבן־בית היה נחשב שם. נוהג היה לעבוד בשעות מאוחרות בלילה כשכל בני הבית שרוים בשינה ומסביב כל הבתים שקועים בשינה. רק בחדר עבודתו אור והוא נותן קולו בזמר נעים וערב להנעים לו את עבודתו. כל הסוחרים חבבו את בוזיה קורולפניק והוא לכולם היה מסביר פנים. משפחתו, אשתו ובנו, גרו ברובנה ורק לשבתות וחגים היה נוסע אליהם.

גיטל ש"ץ לא הסתפקה רק בפעילות מסחרית בעסקים. היתה צמאה להכיר את העולם הרחב והגדול. ותכופות היתה יוצאת את העיירה למקומות־מרפא שונים. נוהגת להתלבש יפה לפי האופנה, פעמים אחדות נסעה גם לארץ־ישראל, אך לא זכתה להשתקע בה.

היתה ערה לכל המתרחש בעולם והיתה כותבת זכרונות ורשמים, רצתה להדפיס את ספר זכרונותיה אך לכך לא הגיעה. בית־ספר „תלמוד תורה" הקימה לזכר בנה שמואל, שנפל במלחמת העולם הראשונה וזה היה יסוד לבית־ספר עברי בעיירה. היתה מחלקת צדקה רבה וגמילות־חסדים. על שולחנה היה סועד יום־יום „אורח", בחור ישיבה, דרשן או סתם קבצן נודד, מעולם לא הושבו ריקם פני איש בבית הזה. בהיודע לה על מצב כלכלי קשה של איזו משפחה, היתה בסתר עוזרת ותומכת בלי אומר ודברים. רבים היו מעשיה הטובים שמעולם לא נהגה לספר עליהם. היא עצמה היתה שייכת לותיקי התנועה הציונית בעיירה.

לייזר הבן הבכור. אשתו שיפקה (בת־שבע) לבית הרב לוצקי מקארעץ מתה בגיל צעיר. שתי בנות היו להם רייקה ושרה. אשה נעימה מאד וטובת לב היתה שיפקה ובעלת חיצוניות נאה. ניהלה בית פתוח, היתה מארחת טובה ונעים היה להימצא במחיצתה. היא מתה מהתקפת־לב בהיותה בבי־קור אצל אחותה בקארעץ. הבנות למדו בגימנסיה „תרבות" ברובנה.

לייזר היה מאד פעיל בחיי החברה של העיירה. לאחר יום עבודה ארוך בעסקים הרבים שלו היה מקדיש הרבה זמן לעניני ציבור. תמיד אוזן קשבת לו לבקשתו של כל אחד ואחד, ובקשות כאלו רבות היו. אחד היה מקבל תמיכה כספית, שני צריך היה לבוא בדברים למענו עם השלטונות, ואחר צריך היה לעזור לו בחוליו. בקשות שונות מסוגים שונים היו מופנים ללייזר ולכל אחד היה נענה בסבלנות רבה ותוך הסברת פנים. קבוץ הכשרה היה בעיירה, ובאין לו אפשרות להחזיק מעמד, מחמת חוסר עבודה, לקח לייזר את החברה לדרוזדוב ואת כולם סידר בעבודה בטחנה לשביעות רצונם של כל החברים.

ציוני פעיל היה. כל האסיפות היו מתנהלות בביתו של לייזר גם לאחר מותה של שיפקה ז"ל. וכמובן את רוב הע־בודות תמיד מקבל לייזר על עצמו, שליח בא מטעם קק"ל

או קרן־היסוד, או כל שליחות אחרת, האכסניה היא בביתו של לייזר, שם נפגשים ומחליטים על פעולות. לא רק האוכלוסיה היהודית היתה פונה בבקשת עזרה בכל מיני מקרים ללייזר, אלא גם האוכלוסיה הלא־יהודית של העיירה והסביבה. לכל מצא האיש זמן, מעולם לא אמר: אני עייף או אין לי פנאי, תמיד עזר ועשה ברוח טובה ולכן אהבו אותו הבריות, וכיבדוהו על פועלו ומעשיו הטובים.

דוד ואידה ש״ץ היו הורים לבן קטן מיכזיה (מיכאל). שניהם היו בוגרי גימנסיה רוסית ברובנה. אנשים שקטים בעלי נימוסים, משכילים, מקובלים בחברה ונעימים, שוחרי ספר טוב וחברה טובה. אידה היתה יפת תואר, הרבה זמן היתה מקדישה לבנה הקטן אשר חלה הרבה בילדותו. דוד התמסר לעניני עסקים ולחיי המשפחה השלוים. היה חביב על הבריות. אידה היתה תקופה ארוכה הספרנית של הספריה הציונית. כולם, וביחוד הנוער, חיבבו אותה מאד. תהיינה המלים אשר העלו את הדמויות מן העבר הרחוק למצבת־זכרון להם.

נסיה שדה (זיגר)

23. יידישע היימען אין טוטשין

א. בילדונג ביי יידן

ווי יידן זענען געווען ארעם דאך האבן זיי אוועקגעגעבן דעם לעצטן גראשן כדי געבן בילדונג זייערע קינדער און דערפאר זענען ביי יידן נישט געווען קיין אנאלפאבעטן. יעדער ייד האט געקענט לייענען. צווישן פרויען איז שוין געווען א פראצענט וואס האט ניט געקענט לייענען. געלערנט האט מען זיך ביי מלמדים. עס זענען געווען דריי קאטעגאריעס מלמדים: 1) דרדקי מלמדים. ביי זיי האבן זיך געלערנט קינדער אין עלטער פון 3 ביז 6 יאר. געלערנט האבן זיי „עברי״, ד.ה. לייענען. דער נאך איז מען אריבער צו א מלמד פון א הויכער קאטעגאַריע. ביי אים האט מען זיך פארפאלקאמט אין דאווענען. מ׳האט געלערנט א פרשה חומש און א פאר פסוקים רש״י און אויך א קאפיטל פון נביאים ראשונים. ביי 9—10 יאר איז מען שוין אריבער געגיינגען צו א מלמד פון דער העכסטער מדרגה. דא האט מען געלערנט גמרא, די סדרה פון חומש מיט רש״י, נביאים אחרונים, א ביסל דינים. דא האט מען פארענדיקט דאס בילדונג.

געציילטע בחורים פלעגן בלייבן אין בית מדרש ווייטער לערנען גמרא. דער גרעסטער טייל פלעג פארענדיקן דאס בילדונג ביים מלמד פון צווייטער קאטעגאריע. קינדער פון בעלי מלאכה האבן א חוץ ביים דרדקי מלמד כמעט נישט געלערנט און דערפאר איז געווארן אזא תהום צווישן בעלי מלאכה און בעלי בתים גראד.

פון די גרויסע מלמדים זענען געווען באוווסט שעפא (שבתי) דער מלמד, בענציע חסקעלס, יענקעל משה חיים׳ס, וואלף יענקעלס. געלערנט האט מען פון אין דער פריה ביז אויף דער נאכט און ווינטער אויך אויף דער נאכט. אז די השכלה ווינטן האבן אנגעהויבן בלאזן אויך אין טוטשין האט מען אנגעהויבן ברייינגען מאדערנע מלמדים, לערערס. דאס זענען געווען: חיים ליטוואק שקאלע (א יונגערמאן פון מעזשיריטש), דוד לייב כץ, קאליעקא. ביי זיי האט מען שוין אויך געלערנט דקדוק (מורה הלשון, המסלול), געליינט א כרעסטאמאטיע (גן שעשועים, נטעי נעמנים), געשריבן. ביי די לערער האבן געלערנט קליינע גרופן קינדער, אממערסטן אויפן זאמד.

אויסער מלמדים זענען געווען שרייבער. זיי האבן געלערנט שרייבן יידיש, און אויך לייענען און שרייבן רוסיש.

מיט דער צייט האבן אנגעהויבן טוטשינער יוגנט ארויספארן אין דער פרעמד זיך לערנען און האבן זיך אומגעקערט אהיים אלס לערער. עס האבן זיך אויך געעפנט יידישע שולן (געלערנט האט מען רוסיש, חשבון) צוערשט פרעסאייזן, דערנאך ראזענבוים, בעבצ׳וק. שפעטער האבן זיך געעפנט העברעישע שולן — שבחל. נאך דער רעוואלוציע האט די „צישא״ געעפנט א שול. אהער זענען געקומען אלע קינדער פון שטעטל און עס איז געווען א גרויס פארגעניגן לערנען מיט די קינדער אויף דער מוטער שפראך, אבער צוליב געוויסע סבות האט די שול נאך קוים א יאר עקזיסטירט זיך פארמאכט און די פוילישע מאכט האט אוועקגענומען דעם אינווענטאר. די יידישע קינדער זענען אוועק לערנען אין די פוילישע שולן. די פרויען פון אייניקע כלל טוערס שץ, שיינפלד, און אַנדערע האבן געמאַכט אַנשטרענגונגען צו עפענען אַ תרבות־שולע, אָבער אָן דערפּאָלג.

ב. למדנים אין טוטשין

א ייד א למדן הייסט, נאך מיין מיינונג, א מענטש וואס קען גוט לערנען און לערנט טאקע אויך.

אויף דעם ערשטן פלאץ צווישן טוטשינער למדנים דארף מען אָן ספק אוועקשטעלן משה חיים דעם חזן. דאס איז געווען א קליינער דארער יידל מיט א ווייס ציגן בערדל. אין זיין שטוב ווי אין א סך יידישע הייזער איז געשטאנען א גרויסער טיש מיט צוויי קאנאפעס און ביידע זייטן אין פארם פון א דלת. ביי דעם גרויסן טיש פלעג ער זיצן ביי דער גמרא און לערנען. א מאל פלעג שטייען אויפן טיש קוויקעכטס.

משה חיים איז געווען א גרויסער תלמיד חכם און האט אויך געהאט א שארפן קאפ. מיין פאטער פלעג אויף א שמחה באדינען משה־חיים׳ען אפגעבן כבוד א תלמיד־חכם. אגב האט ער געהאט אויך א שטארקע שטימע. זיין זון יענקל איז אויך געווען א למדן, נאר ס׳איז שוין נישט געווען דער זעלבער טעם אינם לערנען.

צו טוטשינער למדנים געהערט אויך לייבעניו איטע לאה׳קעס. אזוי פלעג מען אין שטעטל רופן א סך מענטשן ביי דעם נאמען פון זייערע מוטערס. אויך זיין זון יונה איז געווען א לערנער.

צו די לערנער געהערן אויך מיכל דער שוחט, זיין זון יוסל, ר׳ אשר, ישעיהו דער שוחט, שלמה דער שוחט, וועלכער האט אויך געהאט סמיכות אויף רב.

מען פלעג רעדן מיט דרך ארץ וועגן דוד ר׳ ישעיה׳ס. אז מ׳האט באדארפט שיקן א שליח דעלעגאט צום פריסטאוו פלעג מען אים אויסוויילן. איך גלויב אז ער איז געווען א בעל תורה, ווייל אנדערש וואלט מען וועגן אים נישט גערעדט מיט דרך ארץ. איך בן געווען א אריינגייער אין זיין שטוב (א גארבארניע אויף דער ווידימקע) אבער איך בין געווען נאך זייער יונג איך זאל קענען זיך שאפן א באגריף וועגן אים. אויך שמואל דער סופר און חיים דוד סימקעס זענען געווען לערנער.

יחיד במינו איז געווען חסקעל דער קרופניק. א געזונטער ייד (דאס רוב יידן לערנער זענען געווען יאדישלעווע, הוסטערס) א הארעפאשניק, א גאנצן טאג געארבעט אין דער אליניצע און אויף דערנאכט אין שול צו דער גמרא.

אויפן זאמד איז געווען א טיפער קענער פון תלמוד און אויך א לערנער שבח קופערשטיין.

דער צווייטער לערנער איז געווען שמואליע דער שמש. דאס איז געווען א אמת׳ער גוטער ייד. איך האב געהאט די זכיה לערנען צוויי יאר גמרא אונטער זיין אויפזוכט. ער האט ליב געהאט אונדז יינגלאך און ממש זיך געחברט מיט אונדז. אז מיר פלעגן א מאל מאכן א קארט אין ווינקל אונטער דעם אויוון און יידן פלעגן אונדז נאכשפירן, כאפן און מקיים פסק זיין פלעג ער שטענדיק אונדז פארטיידיקן. אלע בעלי בתים אין שול פלעגן אים אפגיבן כבוד. אז ער פלעג מאנטיק און דאנערשטיק נאך קריאת התורה ליינען אין די יהי רצון׳ס: אחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, אדער יום כפור בעת די עשרה הרוגי מלכות, פלעגן זיך גיסן קוואלן טרערן פון זיינע אויגן. נאך צוויי קענערס פון תלמוד און מיט א אויסערגעווינלעכן זכרון זענען געווען אויפן זאמד: יהושע שפירא און מיין פאטער שמואל, אבער יהושע איז געווארן א אחר. און מיין פאטער פלעג לערנען און מאכן א סיום פאר פסח (ער איז געווען א בכור) און אויך אין די ניין טעג כדי מ׳זאל קענען עסן פלייש.

אויך הערש דראזנער דער טראכנבראדער און זיין זון פייסע. ס׳זענען געווען נאך א סך יידן, וואס פלעגן אין שול נעמען א ספר אין האנט און לערנען א פרק משניות אבער קיין גרויסע לערנער זענען זיי נישט געווען.

מעגליך אז איך האב עמיצן דורכגעלאזט, בעט איך ביי אים מחילה. איך האב דאס נישט געטון בכונה. איך האב אנגעגעבן נעמען פון די מענטשן, וועלכע איך האב פערזענליך געקענט אדער איך האב געהערט וועגן זיי פון זיכערע קוועלן.

ג. ימים טובים ביי יידן

„ס׳פאראן א פאלק וואס א גאנצע וואך לעבט דאס ווי הינט און שבת ווערן זיי מלכים" — אזוי האט געשריבן היינריך היינה און געמיינט האט ער דאס יידישע פאלק. און ווירקליך איז דאס געווען אזוי. אפילו ארעמעלייט, וואס א גאנצע וואך האט מען געלעבט מיט א שטיקל ברויט און א הערינג אדער מיט א שטאוויי בארשט, אבער אויף שבת איז געווען אין יעדער יידישער שטוב חלה, ווייז אויף קידוש, עפעס געקאכט פון פלייש אדער כאטש פון דרויב, א קוגל. פרייטאג — אפגעוואשן די פאדלאגע אדער אפגעשמירט מיט ליים, דארט ווו ס׳איז קיין פאדלאגע נישט געווען, די קינדער אויסגעצאגן און איבערגעטאן און וואס ס׳זאל נישט זיין, די מעשענע גלאנצנדיקע לייכטער אויפן טיש און דער בעל הבית, דער מלך, אין זיין שבת׳דיקע קאפאטע. און אז פרייטאג צונאכט האט מען אנגעצינדן אין שטעטל די בענטשליכט (און דאס שטעטל איז דאך געווען כמעט אינגאנצן יידיש) און פון שול האט זיך דערהערט דער רוף: לכו נרננה! האט באמת די שכינה גערוהט אין שטעטל. אויך דער שבת׳דיקער טאג איז געווען פול מיט פראכט און גלאנץ, און פארנאכט האבן די מוטער מיט דער תפילה „גאט פון אברהם" באגלייט דעם אוועקגייענדיקן שבת מיט א ראמאנטי־שן טרויער. און אז אין שול מוצאי שבת האט מען אויסגערופן דעם וואכעדיקן „והוא רחום יכפר עוון" האט זיך געדאכט הערן אין דעם א קרעכץ און א זארג פאר דער קומענדיקער וואך.

שווער איז געווען דער ווינטער אין שטעטל. דורך די דאפלטע טירן און דאפלטע פענסטער באדעקטע מיט אייז (פראסט) זענען די שטראלן פון דער זון כמעט נישט דורכגעדרונגען און אין שטוב האט געהערשט א האלב פינצטערניש. זייער אפט איז דער אויוון (די ריבע) נישט געווען אין ארדנונג, האט געראכערט און שטוב איז געווען א טשאד און קאלט, איז מען געזעסן ביים אויוון, זיך געווארעמט געקרעכצט און געווארט אויף בעסערע צייטן.

פורימצייט אז די זון האט אנגעהויבן שטארקער ווארעמען האט מען זיך אביסל אויפגעטרייסלט, מ׳האט אנגעהויבן מער ארויס אויף דער גאס. דאס פאלקסווערטל זאגט אז פורים איז נישט קיין יום טוב און קדחת איז נישט קיין קרענק, אבער אין דער ווירקליכקייט איז פורים דוקא געווען א גרויסער

יום טוב, בעיקר ביי די קינדער. דאס באקן קישעלעך (לעקעכלאך) המן־טאשן, שיקן שלח־מנות, קלאפן המנען — דאס אלץ האט געשאפן ביי די קינדער הייטערקייט און פרייליכע שטימונג. דאס גיין אין שול אסתר תענית ליינען די מגילה, דאס פראווען די פורים סעודה האבן ארויסגעפירט פון וואכעדיקייט אויך די דערוואקסענע. זייער וויכטיק איז געווען דער פורים יום טוב פאר ארימע קינדער. זיי האבן ארומגעטראגן שלח מנות פון פריינט צו פריינט, באקומען פאר דער טרחה א פאר קאפייקעס און אזוי ארום געזאמלט א פאר רובל פאר עפעס א בגד לכבוד פסח. דער וויכטיקסטער יום טוב איז געווען פ ס ח, און שוין באלד נאך פורים האט מען אנגעהויבן זיך גרייטן צו אים, שטעלן בוראקעס, וויין, זאמלען געגנזן שמאלץ, מעהל און מצות.

יהודה רוטנברג

24. בשולי חיי החברה

א. חברה קדישא — גחש״א

אלה היו מטפלים בהחזקת בית־הקברות בטהרת וקבורת המת.

לחברה־קדישא השתייכו כמה עובדים מקצועיים — הקברנים, ומתנדבים מבני העדה, שראו מצווה לעצמם בהלויית המת ובטיפול בו — „חסד של אמת", כי הכבוד למת הוא שלא על מנת לקבל טובת הנאה.

בזמן המלחמה היה קשה במיוחד התפקיד של חברה־קדישא, כי המתים היו רבים כתוצאה ממגיפת־הטיפוס, שנגרמה מרעב ומתנאים סניטריים בלתי נאותים. הפליטים שהגיעו הביאו בבגדיהם כינים מעבירי־טיפוס, ואלה הפילו חלליהם מבלי להבדיל בין תושבים לפליטים.

הלוייה מיוחדת במינה וקשה עד מאד היתה הלווייתם של בני הזוג יודל וחנה „פון די לאַזאס", משפחה יהודית, שגרה בכפר, בודדים בין נוצרים, ובליל חורף וכפור, נפרצה דירתם ע״י שודדים ושניהם נרצחו, וביתם הוצת ונשרף. המתים הובאו לעיירתנו לקבורה, ובחוץ השתוללה סופת שלג קשה, שנמשכה ימים מבלי להפסיק. השלג כיסה בתים, הרוח היתה חזקה, אי אפשר היה לצאת החוצה.

לא יכלו לכרות להם קבר ולהביאם לקבר ישראל, מכיוון שסופת השלג כיסה כל מה שכרו. בעיירה אמרו, שהסופה היא בגלל המתים שהובאו לעיירה. מה עשו חברה־קדישא? אספו את כל הגברים בעיירה, החנויות היו ממילא סגורות בגלל הסופה. הקימו אוהל ענק בבית־הקברות, שהוחזק על ידי הגברים במאמץ רב, שהרוח לא תעיף אותם יחד עם האוהל. בחסות האוהל כרו את הקברים והביאו את המתים לקבר ישראל.

אחרי שהנרצחים נקברו שככה הסערה.

ב. מכבי־אש — „פוז'ארנה קומאנדא"

גדוד מכבי־אש היה בעיירה. בו לקחו חלק פעיל הרבה מבני הנוער בעיירה.

בתי העיירה, היו חלקם בנויים מעץ והגגות היו מכוסים לוחות עץ. בתי האיכרים והפרברים היו מכוסים קש, ואלו בערו כמו גפרורים. נוסף לכך לא היו צינורות מים בעיירה, ובמקרה של שריפה הצטרכו להוביל מים מהנהר ממרחקים בעגלות־חביות רתומות לסוסים. המשאבה להתזת מים לכיבוי הופעלה בידים ובמקרה של שרפה, היה הנזק רב מאד, ולעתים נשרפו רחובות שלמים.

רוב הבתים לא היו מבוטחים, והנשרפים היו מאד מסכנים, ולא פעם הצטרכו לחזר על הפתחים, כדי להגיע שוב לגג מעל הראש. כל התנאים היו מקשים על פעולות מכבי האש, ולא פעם היו אלה מאחרים את הרכבת והיו מגיעים אחרי השרפה או סמוך לגמר.

אבל ההופעה שלהם היתה יפה; כובעי נחושת מבריקים לראשם ובגדי שרד לבושם. ובכל חג ומועד הם היו מופיעים עם תזמורת וקוצרים תשואות.

ג. שמחת־תורה — חג השיכורים

עד תחילת המאה העשרים בכלל לא היו שום תנועות בטוטשין. לעומת זאת היו קבוצות חסידים של רבנים שונים: חסידי טריסק, חסידי סטולין ועוד, היו גם כמה „מתנגדים". חברי כת אחת התפללו בבית־כנסת אחד, יחד נסעו אל הרבי שלהם, יחד למדו מסכת במשניות ובסיומה ערכו סעודה חגיגית, שום פעולה אחרת חברתית או ציבורית לא היתה קיימת בימים ההם.

חיכוכים היו תמיד בין חברי כת אחת, על־פי־רוב על רקע פרנסה, כאשר חנווני אחד משך לחנותו קונה שרצה להיכנס לחנות אחרת. לפעמים פרצה מריבה ואפילו תגרה בגלל גורמים אחרים. לעניים המרודים האלה היו אמביציות ובעד הסגת גבול בבית־הכנסת בענין עליה שמנה כחתן־תורה או מפטיר של שבת בראשית, אפשר היה להגיע לידי תגרת ידיים.

היתה עוד סיבה אחת: גבאות בבית־הכנסת. הבחירות לגבאים התקימו על־פי־רוב בשמחת־תורה. תמיד נמצא

מיעוט, שלא היה שבע רצון מהגבאי החדש ובחג שמחת־תורה, כאשר היהודי שתה שתי כוסיות יין־שרף עם דבש והתבסם (או העמיד פנים שהוא מבוסם) היתה השעה כשרה להתלקחות. די היה בעילה כלשהי והידיים החלו לפעול. התחלת התגרה היתה תמיד בבית־הכנסת ומשם עברה לרחוב ולפעמים התפשט אפילו לכמה רחובות. לוחמים אלה לא יכלו לאחר זמן אפילו להסביר למה זה ועל מה זה, על־פי־רוב נרגעו הרוחות אחרי החג, כאשר דאגת הפרנסה השכיחה את תלאות החג.

ד. בתי מרזח

היו כמה בעיר, של ריקליס, אגרס, פינקלשיין ואח׳. בימי „השוק" היו באים האיכרים עם משפחותיהם מעמידים את העגלות באמצע העיירה „אין מאַרק" או ברחובות הסמוכים, מוכרים את תוצרתם — תבואה, זרעים, עגל, תרנגולת, ביצים, חזיר, שער חזיר, בדים, פשתן, עצים לבנין והסקה. לסוסים ולפרות היה שוק מיוחד — „טאַרגוביצה", בו היו פוגשים הרבה סוחרי סוסים ובקר, יהודים וצוענים, שעסקו במיוחד במסחר סוסים.

אחרי שהאיכר מכר את תוצרתו היה יוצא לשוק לקנות את צרכיו ולבסוף הלך לבית־המרזח, כדי לחוג את המאורע. יש ועשו להיפך קודם נכנסו לבית־המרזח, וכמובן שאחרי זה הם כבר לא קנו כלום, כי שם גמרו את הכספים שלהם. „וודקה" בבית־המרזח היו האיכרים שותים כוסית למצב־רוח, ויש כשהיה המצב־רוח היו קונים בקבוק קטן או גדול, ולקינוח דג־מלוח.

וככה היו האיכרים מבזבזים את מיטב כספם. היו משתכרים, בוכים מכאב, שרים משמחה, ויש שהיו יוצאים להרבצות בינם לבין עצמם ולפעמים ליהודים.

ה. המשטרה

המשטרה עמדה על שמירת החוק. למעשה לא היה לה כוח ממשי.

כמה שוטרים עלובים, שהיו גיבורים כלפי היהודים, והצטיינו בלקיחת שוחד, אלה היו נעלמים בכל מקרה של תגרה. והיהודים בכוחותיהם הגנו על עצמם בכל מקרה של התנגשות עם אוקראינים או פולנים. ותמיד היו יוצאים מנצחים כמיטב המסורת של יהודי טוטשין האמיצים.

ו. שבוע הגיוס — שבוע של פורענויות

צעירים שמלאו להם עשרים ואחת שנה צריכים היו להתייצב לגיוס בסוף חודש אוקטובר, בכל שנה. לצורך בדיקת המגויסים באה מהעיר המחוזית (רובנה) ועדה המורכבת ממושל המחוז, רופא צבאי, רופא המחוז ועוד. הבדיקות נמשכו כשבוע ימים. כל מגויס הוציא מספר סידורי ולפי תור המספר הזה צריך היה להתייצב. אל העיירה התאספו צעירים מכל כפרי הסביבה ומספרם הגיע לאלפים. בין המגויסים היו מאות אחדות של יהודים. רק חלק מהמגויסים נלקחו לצבא. העיירה צריכה היתה לספק נורמה מסוימת של חיילים וכאשר הנורמה היתה מלאה, נשלחו הנשארים הביתה. בן יחיד היה משוחרר משרות בצבא. גם, כאשר היו שני בנים במשפחה, אבל גיל הצעיר לא הגיע עוד לשש־עשרה שנים, היה המגויס משוחרר. כך היה אצל הנוצרים. לא כן אצל היהודים, המגויסים היהודים היו חולים, נכים וכו׳ כך שאי אפשר היה לבחור ביניהם מוכשרים ולהגיע אל הנורמה הקבועה בשביל היהודים ונלקח לצבא גם בן־יחיד.

היהודים שנלקחו לצבא נאסרו לכמה ימים (מחשש שיברחו לאמריקה) עד שנשלחו אל גדודיהם. על יהודי שלא התייצב לגיוס הוטל קנס של שלש מאות רובל. את היהודים היוצאים לצבא ליוו בני משפחותיהם ביללות, בצעקות ובבכי מר, היתה זאת ממש הלווית המת. הצעירים הנוצרים בילו את ימי שהותם בעיירה בשירים וריקודים, הם השתוללו, התעללו ביהודים תקפו נשים, אף כי הרבה משפחות נהנו מפדיון גדול אצל המגויסים הנוצריים ומשכר בעד לינה. כולם נשמו לרווחה כאשר נסתיימו הבדיקות, העיירה התרוקנה מהאורחים והחיים נכנסו למסלולם הרגיל.

לוקט וחובר ע״י

יהודה רוטנברג, דוד שדה

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים

25. ערשטער טוטשינער קראַנקן־אונטערשטיצונגס פאַראיין אין ניו־יאָרק געגרונדעט אין 1900

און די יאָרן 5־1890 האָבן זיך אַ צאָל טוטשינער יידן געלאָזט אין דער ווייטער אַמעריקע צו זוכן פרנסה. זייענדיק שרעקלעך עלנד, אָן פאַמיליעס אָדער באַקאַנטע, האָבן זיי גענומען טראַכטן ווי אַזוי זיך דערנענטערן איינער צום צווייטן און טאַקי אַרויסהעלפן איינער דעם אַנדערן אין פאַל פון קראַנקהייט אָדער נויט.

האָבן זיך פאַרזאַמלט די פאָלגענדע 10 חברים אין אָק־טאָבער 1900 און געגרונדעט זייער הילפספאַראיין, וואָס עקזיסטירט ביז היינט: יעקב ליטמאַן, זיין זון אפרים־בער, דוד ליטמאַן, זיין זון שעפסל, משה־אהרן קריטשמאַן, מאיר מאַדאָניק, משה מאַדאָניק, מענדל שוואַרץ, משה אבא׳ס, קאָפּיל קריטשמאַן.

אַלס טעטיקער אָנפירער האָט זיך אויסגעצייכנט אפרים־בער ליטמאַן, וועלכער האָט געזאָרגט צו זאַמלען אַ גרינדונג־קאַפּיטאַל פון 25 דאָלער. דער ערשטער טרעפונגס־פּלאַץ איז געווען אַ ביר־הויז, ווו מען האָט געקענט זיצן אומזיסט און ווו מיר האָבן זיך פאַרזאַמלט יעדן שבת־אָוונט. מיט דער צייט האָט זיך די עמיגראַציע פאַרגרעסערט, נאָך דעם קעשעניאָווער פּאָגראָם און אַנדערע גזירות, אַ דאַנק וועלכן די מיטגלידערשאַפט האָט זיך פאַרגרעסערט און מען האָט אָנגעהויבן אויפנעמען נייע חברים מיט מער פאַרזיכטיקייט און באַשרענקונגען, ווי דאָקטוירים עקזאַמען, איינטריט אָפּ־צאָל, באַגרענעצטע עלטער א.א.וו.

עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן באַאַמטע אויף צו פירן דעם פאַראיין און זאָרגן פאַר די חברים: אַ פּרעזידענט און א וויצע־פּרעזידענט, א פינאַנס־סעקרעטער און אַ פּראָטאָקאָל־סעקרעטער, פּראָפּאַגאַנדיסטן, טראָסטיס און אנדערע.

ערשטינס האָט מען געזאָרגט פאַר אַ אייגענעם בית־הקברות. מען האָט געקויפט 12 פּלאָטס קרקע אויפן „הר־ציון״ (Mount Zion), אַ האַלבע שעה רייזע פון וויליאַמס־בורג. ווען די מיטגלידערשאַפט האָט זיך פאַר־גרעסערט, האָט מען געגונען זוכן וועגן אָנערקענט ווערן אין דער געזעלשאַפט. מיר האָבן זיך אָנגעשלאָסן מיט יערלעכע בייטראַגן אין „הכנסת־אורחים״, „האַיאַס״, דעבארע סאַנאַ־טאָריום פאַר טובערקולאָז, דענוועער — קאָלאָראַדער סאַנאַ־טאָריום, געוויסע תלמוד־תורה׳ס א.ד.ג. שוין אָפּגערעדט די יערלעכע שטיצע, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין טוטשין אַלס מעות־חטים און וועלכע איז איינגעטיילט גע־וואָרן פאַר נויטבאַדערפטיקע דורך פאָלגנדן קאָמיטעט: יצחק־מאיר שפירא, ברוך בערנשטיין, יהושעקע זייטשיק, ברוך בנימין איציק׳ס, אהרן־וואָלף זייטשיק, שמואל גיטער.

אזוי האָט אָנגעהאַלטן די נאָרמאַלע אַקטיוויטעט פון אונדזער פאַראיין ביז דער שרעקלעכער היטלער־עפּאָכע, ווען מען האָט גענומען אָרגאַניזירן אַ גיכע הילף אַקציע פאַר די פאַרבליבענע. עס האָט זיך געשאַפן א רעליעף־קאָמיטעט מיט פאָלגנדע פּערזאָנען: הערריַ אַראנאָף, קאָפּיל קריטשמאן, ברוך בעקערמאַן, מאַקס ליבערטוב, הערצל גלאַדשטיין, ברוך רבקה ליבעס עלטסטער זון. אויפן ערשטן מיטינג האָט מען זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן און עס איז געזאַמלט געוואָרן 1075 דאָלער. אָבער דאָס איז בלויז געווען אַ אָנהויב. עס זענען דורכגעפירט געוואָרן פאַרשידענע אונטערנעמונגען, ווי טיי־אָוונטן א.ד.ג. עס האָבן מיטגע־האָלפן הרב בן־ציון גלעזל און הרב דוד שאַכניוק, וועלכע זענען אַרויסגעטרעטן מיט האַרץ־רירנדע אַפּילס. מיר האָבן אויך אָפּגעהאַלטן אַ הספד נאָך די אומגעקומענע און עס איז געשאַפן געוואָרן א סומע פון בערך 4 טויזנט דאָלער.

אויסער די דערמאַנטע אַקטיוויטעט האָבן מיר אויך געהאַט א שול מיט אַ תלמוד־תורה מיטן נאָמען „תלמוד־תורה כתר כהונה אנשי טוטשין״, וועלכע איז אָנגעפירט געוואָרן פון דער טוטשינער ליידיס עקזיליערי, אין וועלכער עס זענען טעטיק געווען ברכה מירל בעקערמאַן, העניע מאַדאַניק און אנדערע, ווי אויך אַ רב מיטן נאָמען דוד טאָלאַנסקי, וועלכער געפונט זיך יעצט אין נתניה.

צום באַדויערן איז קיין שול מער ניט פאַראַן און די שיינע טראַדיציעס זענען פאַרשוווּנדן. אונדזערע קינדער, וועלכע זענען דער דריטער דור און אַמעריקע, נויטיקן זיך אודאי אין דעם ספר טוטשין־קריפה, אַז זיי זאָלן חלילה ניט פאַרגעסן אין זייער שיינער יידישער אָפּשטאַמונג. עס איז דעריבער וויכטיק, אַז יעדער טוטשינער ייד זאָל מאַכן די גרעסטע אָנשטרענגונג און נעמען אַ ווירדיקן אַנטייל און דער הייליקער ארבעט פון פאַראייביקן אונדזער געבוירן־שטאָט טוטשין־קריפה און אירע טייערע יידן, וואָס זענען טראַגיש אונגעקומען אויף קידוש השם.

מאטל ליבערטוב

זכור את אשר עשה לך עמלק!..

26. טרערן פון ווייטיק — טרערן פון פרייד

דאָס איז געווען מיט העכער אַ האַלב יאָר צוריק.

אין איינעם פון יענע שווערע, אומעטיקע טעג פון די חדשים סעפטעמבער און אָקטאָבער, ווען אין דער "יידישער פרעסע" באַווייזן זיך אַלעמאָל מודעות אין שוואַרצע ראמען: — "א הזכרה — אָוונט לכבוד די אומגעקומענע אין די געטאָס פון וואָלין, אין די געטאָס פון ליטע, פוילן, רומעניע, לעטלאנד"...

און געווען איז דאָס אויפן צווייטן טאָג, נאָך יענער שרעקלעכער טרויער־מאַניפעסטאַציע, ווען עס איז געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל — יידן־זייף.

איך דערהער ווי פון ראַדיאָ־געשעפט, אַנקעגן פענסטער פון אונדזער וווינונג, צוהילכט זיך פלוצים דער רעפּאָרטער און שרייט אויס אויף קולי־קולות:

— נעכטן איז ביים יידישן טעמפל פאָרגעקומען אַ מאַסן־מאַניפעסטאציע פון טויזנטער יידן, וועלכע זיינען געקומען אנטייל נעמען אין דער לוויה פון יידן־זייף" — אַזוי שרייט דער ספיקער, און דער באַלעבאָס פון ראַדיאָ־געשעפט שטייט זיך אַזוי אויף זיין שוועל, די הענט אין די קעשענעס און מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט בכונה אַזוי הויך אָנגעשטעלט זיין ראַדיאָ, כדי איך זאָל דערהערן דורכן פענסטער.

מיט אויגן פאַרגאָסן מיט טרערן, האָב איך זיך קוים אַוועקגעשלעפּט פון פענסטער, זיך אוועקגעזעצט אין אַ ווינקעלע, דעם קאָפּ צו דער ערד געבויגן און דאָרט אין דרויסן הילכט נאָך אַלץ אָפּ איבער דער גאַס דער רעפּאָרטאַזש:

— "זייף איז פאַבריקירט געוואָרן פון טויזנטער יידישע קערפּערס, וואָס היטלער האָט געהייסן אומברענגען אין די גאַז־קאַמערן, אין די קרעמאַטאָריעס"...

עס דונערט דער קול פון רעפּאָרטער און איך פיל, אַז די ווערטער זיינע קלאַפּן ווי מיט האַמערס אין מיינע שלייפן, רייסן אויף מיין מוח און מיין האַרץ אָט דאס פאַרווונדעטע, פון ווייטיק צונויפגעקאָרטשעטע האַרץ מיינע — נאך אַ מינוט — און עס פּלאַצט.

און איך הער ווייטער:

"די קרבנות האָט מען געפירט אין שמוציקע, איבערגעלאָדענע, פאַרמאַכטע וואַגאָנעס; אָן אַ צאָל זענען אויפן וועג אומגעקומען, נאָך איידער זיי זענען געקומען צו די טויט־פאַבריקן און דאָרטן"...

גענוג ! — האָט אין מיר מיין קול אויסגעשריגן — איך ווייס דאָס ! פאַר מיינע אויגן שטייט שטענדיק דאָס שרעקלעכע בילד : — ווי צושראָקענע טשער־עדעס טרייבט מען זיי, מיינע שוועסטער און ברידער, אהין צו די באַניעס, אַהין אונטערן שטאָט... דאָרטן זענען שוין צוגעגרייט פאַר זיי גרויסע און טיפע גריבער, מאַסן־קברים. אין מיינע אויערן הער איך זייערע געשרייען, געטראָגן אויף מיילן־ווייט, גערירן צו די הויכקייטן, שפּאַלטן די הימלען...

...מיין וווּנד איז טיף, זי טריפט מיט בלוט — האָט אין מיר מיין האַרץ געיאָמערט — איך וויל ניט מען זאָל זיך צורירן צו איר, זיך גריבלען אין איר ! כ׳וויל ניט אַז מ׳זאָל זי אויפדעקן פאַר דער גאַנצער וועלט, ווי יענער בעטלער וואָס דעקט אויף דעם נאַקעטן ביין פון זיין אָפּגעשניטענעם פוס, שטעלט אַרויס זיין קרעציקע ווונד, כדי אַרויסרופן רחמנות ביים דורכגייער.

ניין, ניין, — האָב איך געכליפּעט און ווי אַ פאַרווונדעטע חיה זיך געשלייד־ערט איבערן צימער, — איך וויל ניט קיין רחמנות ! איך בעט ניט קיין נדבה !..

אָ, איר הייליקע שוועסטער מיינע און ברידער, בעסער וואָלט איך מיט אייך אייער גורל געטיילט, אָט די שווידערלעכע מינוטן איבערצולעבן.

מינוטן — אייביקייטן גאַנצע...

* * *

און דאָס איז געווען —

אין ליכטיקן פרימאָרגן, פרייטיק, דעם 14־טן מאי 1948.
עס קלינגט דער טעלעפאָן.

אזוי פריילעך קלינגט ער — גאָר אַנדערש ווי שטענדיק.

איך גיי צו, עס רעדט מיין פריינדין :

— "מזל טוב אונדז, מיר האָבן שוין אַ יידישע מלוכה" — זאָגט זי מיט אַ ציטערנדיקע שטימע, פאַרשטיקט מיט טרערן — "פון איצט אָן וועלן מיר שוין זיין מיט לייטן גלייך !"...

איך וויל איר ענטפערן, עפּעס וואָס פרעגן, נאָר מיין קול ווערט אויך פאַרשפּאַרט אין האַלדז, טרערן גיסן פון מיינע אויגן און מיר הערן שוין ניט איינע די צווייטע.

גאָט מיינער ! איך קאָן ניט האַלטן די פרייד נאָר מיט מיר, זי שפּאַרט זיך פון האַרצן אַרויס, איך מוז זיך מיט עמיצן טיילן. איך קלינג צו אַ צווייטער פריינדין, זאָג איר אָן די בשורה, זי צעוויינט זיך : "וואָס רעדט איר ? עס קאָן ניט זיין !... איך גיי שוין אָנזאָגן מיינע קינדער"...

יידישע מאַמע! דיין האַרץ איז אזוי צעווייטיקט פון יידישע צרות, גזרות, הבטחות פאַלשע, האָפענונגען געלאַשענע, אַז איז אין אים מער קיין פלאַץ ניט געבליבן פאַר אַ ביסעלע גלויבן, אַז אונדזער ליכטיקער טאָג איז ווירקלעך געקומען...

אַ ווײלע אַרום. עס הילכן שוין די טרומייטן פון ראַדיאָ — ניט ביים שכן, נאָר דאָ, ביי מיר אין שטוב... און דער רעפּאָרטער שרייט אויס:

— "תל אביב, נאָר וואָס פּראָקלאַמירט געוואָרן די יידישע מלוכה, די מלוכה — ישראל. געזאלט פּראָקלאמירט ווערן 12 ביינאַכט, אָבער צוליבן הייליקן שבת וואָס קומט, איז די פּראָקלאַמאַציע געמאַכט געוואָרן פריער".

ווי פון אַ געטלעכער מוזיק קלינגען אָפּ די קלאַנגען אין מיינע אויערן. איך פיל, ווי אַ הייסער שטראָם צוגיסט זיך אין מיין גאַנצן וועזן, פילט מיר אָן מיט פרייד, און עס יובלט מיין האַרץ:

שטיי אויף, מיין פאָלק, דיין געגאַרטער, דיין הייליקער שבת איז געקומען!...

און פאַר מיינע אויגן לעבט אויף אַ ווייט בילד:

פרייטאָג צונאַכטס. די מאמע האָט אָפּגעבענשט ליכט. זי זיצט, קוקט אַריין אין טייטש־חומש. איר פּנים שיינט מיט צניעות'דיקן חן; מיר אַלע אַרום זענען ווי אריבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ פּאַרכישופטער וועלט — אַ וועלט פון קינדער־מעשיות, וווּ אַלץ גלאַנצט, אלץ שעמערירט; ווי סאַפּירן פינקלען דעם טאַטנס בלויע אויגן, וואָס זאָגט אזוי מתיקותדיק "שלום עליכם מלאכי השרת"; ס'בלאַנקט דער ווייסער טישטוך אויפן טיש; עס לויכט דאָס זיידענע טיכל אויף מאַמעס קאָפּ — קדושת שבת!...

און אַ בלענדענדע ליכטיקייט, וואָס שיינט אויף אין דער נשמה, רייסט אַרויס פון האַרץ אַ שירה צו גאָט:

התנערי מעפר!

(טרייסל אָפּ פון זיך דעם אַש);

קומי, לבשי בגדי תפארתך, עמי!

(שטיי אויף, טו אָן דיינע שיינע קליידער, פאלק מיינס);

רב לך שבת בעמק הבכא והוא יחמול עליך חמלה!

(גענוג שוין צו זיצן אין טאָל פון געוויין, און ער וועט שוין אויף דיר רחמנות האָבן);

עורי, עורי, שיר דברי, כי כבוד ה' עליך נגלה!

(וואַך אויף, וואַך אויף, זאָג אַ שיר, ווייל גאטס כבוד האָט זיך אויף דיר אנטפּלעקט)!

רחציע וויינער־דינעס

ריא־דע־דשאנעירא, 14־טן מאי 1948.

27. פאר די העלדן פון טושין

פון מיין טאג־בוך 22.7.1945

געווידמעט די אומגעקומענע יידן פון טושין

פאַר דיר, יידישער העלד, שרייב איך מיין ליד —
פאר דיר, ניט פאַרגעסענער טושינער ייד,
וואס פאַרחתמעט אויף אייביק מיט אייגענעם בלוט
זיין מענטשלעכע גבורה, זיין יידישן מוט.

כ׳וועל שטענדיק געדיינקען די פלאַמען און פייער,
וואָס די האָסט געצונדן קעגן „באַרבאַר״ ;
געפרווט אים באַצאלן פאַר אלץ וואָס איז טייער,
געזוכט צו פאַרהיטן די שטאָט פון געפאַר.

האָסט געהויבן אַ האַנט — געוואָלט זי דערוואָרגן,
די העסלעכע חיה, די גיפטיקע שלאנג ;
און ברענגען פאַר יידישע קינדער אַ מאָרגן
פון פרילינג, פון בלומען, און פייגל געזאַנג.

געקעמפט און געפאַלן, פאַרהילט דאָרט אין טויט,
ערגיץ אין טושין ביים הילצערנעם פלויט ;
פאַרשרייב איך צום אָנדענק איין טרויעריק ליד
דעם העלדישן קעמפער — דעם טושינער ייד !..

דוד פטיצ׳ר

פרק רביעי

דמויות, אישים ומשפחות

פרק ד

דמויות, אישים ומשפחות

28. כלי־קודש ואנשי־ציבור

הרב ר׳ יאקל

שמו של הרב ר׳ יאקל סובה יצא לתהילה ולפרסום הרחק מגבולות העיר והמחוז. אם כי בעצמו חי חיי דחקות ועניות, היה פורס מלחמו לעניים. מקום תפילתו הקבוע היה בטריסקר־קלויז, שם היה שקוע בתורה ובתפילה עד שעה מאוחרת בצהרים. מקום הכבוד שלו היה בפינת כותל המזרח, מקום שם היו קבועים ברצפת העץ שני מדרכים, שכן היה מכרכר ומקפץ מרוב התלהבות בשעת התפילה. לעתים קרובות התעכבו לידו מתפללים מקומיים, וביחוד הבאים ממקומות אחרים, והתבוננו בענין רב במנהגי תפילתו, שהיו בבחינת „כל עצמותי תאמרנה״.

מערים ועיירות רבות מקרוב ומרחוק היו קהילות ישראל מזמינות את הרב ר׳ יאקל להתיעצויות בדבר בניית מקוואות או תיקונן, והוא היה מתמסר לענינים כאלה בלב שלם ונענה לדורשיו ברצון.

בימיו קבעו עתים לתורה בטריסקר קלויז ולמדו כל ערב על שני שלחנות, על האחד למדו משניות ועל השני „עין יעקב״. לעת זקנתו עבר לגור לקולקה, מקום שם חי שנים אחדות ונפטר. השאיר אחריו שלושה ילדים שנולדו לו מאשתו השניה. אמרו על בנו בכורו בהגיעו לגיל „בר־מצוה״, שהוא עילוי ממש.

הרב ר׳ אשר

הרב השני ר׳ יצחק־אשר גליזל היה איש חלוש אבל חכם גדול. התפלל בבית־המדרש הגדול, מן העיירות הסמוכות היו באים אליו לדין־תורה, ובחכמתו השביע את רצון כולם. הוא נפטר בטוצ׳ין בשיבה טובה, השאיר אחריו בן רווק, שישב על כסאו עד שהרוסים נכנסו לאוקראינה. אז ברח מטוצ׳ין בחשבו להגיע בקרוב לא״י. לפני שנים הגיע לסין ושלח מכתב לא״י לר׳ יואל סטולר הטוטשינאי, שהוא מקווה בקרוב להגיע לא״י ומאז אין כל ידיעה ממנו.

החזנים

שלשה חזנים היו בטוטשין אחד בטריסקר קלויז ושמו ר׳ משה־חיים, איש נבון ובר־אורין. קול נעים היה לו וחזק, תפילותיו וזמירותיו נעמו לכל שומע, לעת זקנתו לא התפלל בשבתות רק בימים־נוראים ובשלש־רגלים. השני היה ר׳ מנדל חזן. התפלל בבית המדרש הגדול, קול חזק היה לו. נוסף לחזנות עשה שקיקי ניר בשביל החנויות והתפרנס בדוחק. השלישי היה ר׳ אריה החזן, התפלל בבית־הכנסת דרחוב הרחב, נוסף לחזנות עשה שקיקי־נייר ומלבד זה לימד מספר תלמידים תנ״ך וגמרא. לפני ימים־נוראים שלשתם היו מזמינים עוזרים לשירה, בין העוזרים היו בחורים צעירים וגם זקנים בעלי קולות יפים.

ר׳ יצחק־מאיר שפירא

ר׳ יצחק־מאיר שפירא היה איש עשיר, למדן גדול, בעל מידות־טובות, בעל־בית מכובד. גם בית־חרושת לאריגי־צמר היה לו, תמך בעניים ועזר להם בעת מצוקה, היה מלמד משניות בכל ערב לקבוצת יהודים בטריסקר קלויז, היה עסקן פעיל בכל המוסדות הפילנטרופיים, כמו מעות־עצים, מעות־חטים, בקור־חולים, תלמוד־תורה. אשתו היתה טובת לב, לא יכלה לדבר בקול רם, שניהם ממשפחות מיוחסות, בניהם ובנותיהם הלכו בעקבותיהם והיו מסורים לציונות.

ר׳ ברוך בן ר׳ חיים שפירא, עסקן וחובב ציון נלהב, שעבר מזויהיל ועסק בסחר יערות בסביבת טוטשין. בגלל מעשיו הטובים נתפרסם בעיירה ובסביבה. בעלותו ארצה שימש ביתו בתל־אביב כבית מועד לאנשי טוטשין בא״י.

משפחת ש״ץ

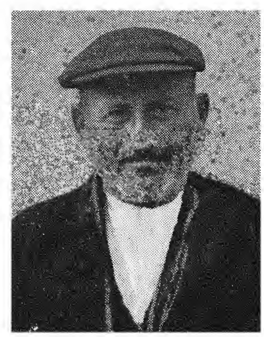
משפחת שץ היו גם כן עשירים גדולים, שתי טחנות קמח גדולות היו להם. ר׳ זלמן שץ בעל המשפחה היה איש יודע ספר, רבים מעניי העיר זוכרים ודאי את טוב לבו. נתן ביד־רחבה ובלב שמח. בעיקר נעשה הרבה לטובת נזקקים ע״י בנו אליעזר שץ. הוא היה מראשי הועד הציוני בעיר, היה ראש המטפלים בכל הנשפים לטובת יחיד או קבוצה, בשביל קרן־קימת, קרן־היסוד ומוסדות אחרים. השפעה מיוחדת היתה לו על הכל, ולא רק במלים, כי אם השתדל והתאמץ ועמל במו ידיו והלך ורץ במו רגליו. גם אחיו דוד היה בין הפעי־לים, זאת היתה משפחה ציונית נלהבת.

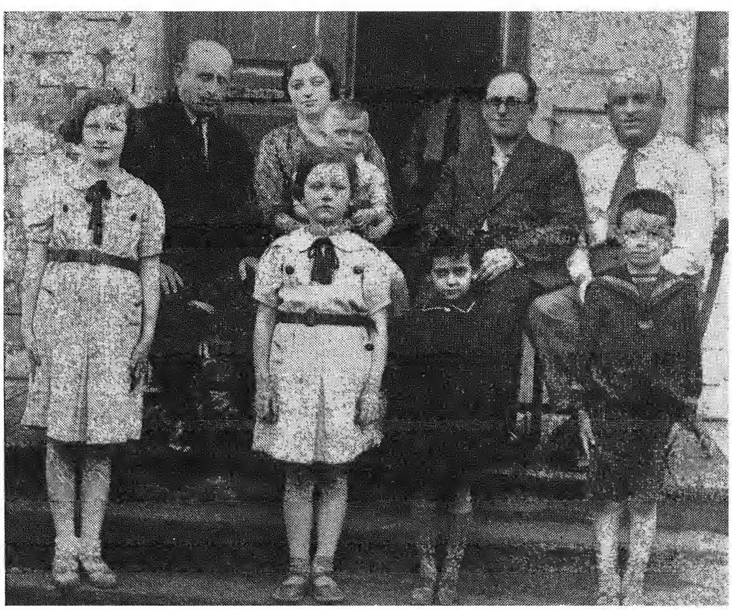
צליק בן אהרן ברימן, אשתו דינה ובנם הרשל

אהרן־זאב זייצ׳יק (אמצע), בתו ינטה (ימין), חתנו חיים גוברמן
(שמאל) עם בתו איטה, ע״י אהרן־זאב חנה׳לה בת שמואל זייצ׳יק

שיקע זייצ׳יק

למעלה מימין: דוד ש״ץ, שמואל זייצ׳יק, אידה ש״ץ, לייזר ש״ץ.
למטה: (—), חנה׳לה בת שמואל זייצ׳יק, שרה בת לייזר ש״ץ, ריקה בת לייזר ש״ץ.

גיטל ש״ץ

משפחת אהרן ברימן

למעלה משמאל: **הבן לייבל, הבת חייקה סודק, הבן מקס, הבן יצחק, הבן משה.**
למטה: **האב אהרן, האם סוסל, הבת מניה קוגל, בעלה לובה קוגל וילדם איזיא**

אחים ברימן

שלשה אחים ברימן היו בטוטשין, בעלי בתי־חרושת לעי־בוד עורות (בורסקי). מזלם שיחק להם בעיקר בימי מלחמת 1914. מלבד שהם הנעילו רגלים יחפות של עניי העיר, הם הקדישו סכומים הגונים כתמיכה לנצרכים.

נזכרתי בדבר ענין חשוב מאד, שכמעט כל העיירה היתה נהנית מזה. ר׳ ישעיהו ברימן התמסר, התענין, וטיפל כדי להקל את המצוקה מתושביה. וזה הוא הענין: בטוטשין היה מעין שהמים זרמו למעלה בגבה של שתי קומות, בלי כל משאבה או מכונה אחרת, והיו זורמים יומם ולילה בלי הרף. כל מי שעבר את העיר או התארח בה, הדבר הראשון היה הולך לראות את המעין הפלאי. קורה לפעמים שהמעין נסתם, או חל בו איזה קלקול אחר, ולא נמצא איש, שהתענין בתיקו־נו. אז הוא השקיע כסף והרבה טרחה ועמל והשקה את העדה מים. מספרים על דבר גלוי המעין על ידי אביהם ר׳ מנדל ברימן, שהתענין בכך וזה עלה לו בהרבה כח ומרץ וגם בכסף.

ר׳ יואל סטולר

ר׳ יואל סטוליאר, איש ישר ועניו היה, שמח בחלקו תמיד, נוח לבריות ואהוב עליהם, ירא־שמים המשכים לתפילת שח־רית. הוא זכה לעלות לארץ ישראל לעת זקנתו ואנשי טוטשין בארץ נהגו לבקר אצלו בתל־אביב ולשמוע מסיפוריו ומזכרונותיו.

נזכרתי באשה אמיצת־לב מטוטשין, גב׳ חיה רויטלמן, אשת ר׳ אביגדור רויטלמן ז״ל. היתה להם חנות נעלים במרכז. הפריץ הטוטשנאי רצה לבנות חנויות באמצע הככר המרכ־זית, ששם היו כל חנויות היהודים וזה יכול היה להסתיר את כל החנויות. וכמה שהשתדלו בבקשות למנוע את הדבר וללא הועיל. בבוקר אחד באו פועלים וממונה אחד וחפרו תעלות

רבקה ברימן וי. ברימן

בשביל היסוד לחנויות. אז נכנסה האשה חוה ז״ל לתוך התע־לה ואמרה שלא תצא בשום אופן. אם הם יכולים ליצוק את היסוד עליה אז יבנו. העיקר לא בנו והפסיקו את עבודתם. יהיה זכרה ברוך.

סלבה נגר

29. די משפחה פון הרב גאלאוואַ

געשריבן פון הרב אברהם גאָלאָוואַ, ברוקלין, נ.י. דער איינציקער איבערגעבליבענער זון פון דעם טוטשינער קהילה־רב, הרב הגאון ר׳ עוריאל זאב זצ״ל.

מיט אַ הייליקן ציטער פון קדושה־וטהרה, נעם איך די פען אין מיין האַנט, צו פאַרצייכענען לדורות דעם אומקום על קידוש השם פון מיין טייערע און הייליקע משפחה, צוזאַמען מיט אַלע טייערע הייליקע יידן פון קהילת טוטשין־וואלין, הי״ד.

דאס יידישע פאָלק האָט שטענדיק פאַרשריבען אין זיין גלות־געשיכטע זיינע צרות און אומגליקן. ירמיהו הנביא האָט אָנגעשריבן די „מגילת־איכה״ אויף דעם גרויסן נאַציאָנאלן אומגליק, דעם חורבן בית־המקדש. אונדזער תורה הקדושה זאָגט אָן: „מלחמה לד׳ בעמלק מדור דור״ און „זכור אל תשכח את אשר עשה לך עמלק״. טויזנטער יאָרן טראָגן מיר אין אונדזערע הערצער דעם צער און ווייטיק פון יענע זכרונות, ווי געשעענישן פון נעכטן. אלע רשעים ווי פרעה, נבוכדנצר, המן, נבוזרדן, אנטיוכוס, טיטוס, אדריינוס, א.א. האָבן מיר ניט פארגעסן און מיר געדענקן אייביק צו דערמאַנען זייערע מעשים און זייערע מפלות. און אָנדענק פון די קדושים־וטהורים פון מסעי־הצלב אין די יאָרן תתנ״ו—תתק״ו איז פאַרפאַסט געוואָרן די תפילה אב הרחמים וואָס מיר זאָגען יעדן שבת פאַר תפילת מוסף. שפאניע מיט איר הויפט אינקוויזיטאָר טאָרקוועמאַדאָ, וועלכע האָבן פאַרברענט יידן אויף קידוש־השם, איז ביי אונדז פאַרשאָלטן שוין באַלד פינף הונדערט יאָר. מיר וועלן אייביק געדענקן די אַלע אויסוואורפן־מערדערס, ווי באָגדאַן כמעלניצקי פון שנת ת״ח—ת״ט, פעטלורע, דעניקין און פול אנדערע רוצחים ימח שמם, וועלכע האָבן באַפלעקט זייערע מערדערישע הענט מיט אונדזער אומשולדיק בלוט, יעדע תקופה פון אונדזער היסטאָרישער עקזיסטענץ האָט פארצייכנט אירע שוידערליכע און טרויעריקע פאַסירונגען. „כתוב זאת בספר״ — שרייב דיר דאָס אַלץ אויף אין אַ ספר, ווייל אַ ספר דערמאַנט אייביק און לאָזט ניט פאַרגעסן. אויך מיר איבערגעבליבענע יתומים פון דער גרויסער און שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע פון אונדזער דור, מוזן אייביק געדענקען און דאַרפן פאַרשרייבן אַלס, כדי קיינמאָל ניט פאַרגעסן, וואס די עמלקים־דייטשן מיט זייער הויפט „פירער״ און רוצח היטלער און זייערע מיטהעלפער רוצחים, ימח שמם וזכרם, האָבען געטאָן צו אונדז, אומגעבראַכט איבער זעקס מיליאָן יידן — א דריטל פון אונדזער פאָלק, השם ינקום דמם. זאָל אונדזער טוטשינער „יזכור־בוך״ דינען אלס אָנדענק־מצבה פאַר די קדושים פון קהילת־טוטשין און אומגעגענט, כדי צו פאַראייביקן און פאַרשרייבן די נעמען פון אונדזערע הייליקע און טייערע טוטשינער יידן התמימים והישרים, פון אונדזערע הייליקע עלטערן, אונדזערע טייערע און הייליקע קינדער, די „תינוקות של בית רבן״, אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, קרובים און באַקאַנטע, חברים־חברות און פריינט, וואָס זענען דורך די ווילדע חיות־רעות אומברחמנותדיק דערמאָרדעט און אומגעבראַכט געוואָרן מיט כל׳ערליי מיתות משונות ואכזריות — געה׳רג׳ט, דערטרונקן, דערשטיקט, באַגראָבן לעבעדיקערהייט, פאַרגאַז׳ט, פאַרברענט צוזאַמען מיט די אַלע מיליאָנען יידן קדושים אין די יאָרן ת״ש—תש״ה. אונדזער אומגליק איז דאָך גרויס ווי דער ים, און אונדזער וווּנד איז טיף ווי דער אָפגרונט, עס איז אוממעגלעך ארויסצוברענגען האָטש טיילווייז די גרוילעכע טייוולאָנישע דייטשישע מערדערייען אויף אונדזערע טוטשינער קדושים און אומגעגענט, וועלכע זענען אזוי אכזריות׳דיק פאַרשניטן און אומגעבראַכט געוואָרן, צווישען זיי אויך מיין גאַנצע משפחה. מיר זענען פאַרבליבן אייביקע אבלים נאָך אונדזערע ליבע און נאָענטע. דער גורל פון די הרוגי מלכות הרשעה איז ווי דער גורל פון די פאַרברענטע ספרי־תורות — דער פאַרמעט ווערט פאַרברענט, אָבער די הייליקע אותיות שוועבן אין דער לופט, אזוי זענען די קדושים־וטהורים: זייערע גופים זענען פארברענט געווארן, אָבער זייערע הויכע הייליקע נשמות שוועבן אין „צרור החיים״ ארום די הויכקייט פון כסא־הכבוד, תחת כפני השכינה. זאָל דער קאָלעקטיווער „יזכור״ און „קדיש״, וואָס מיר־איבערגעבליבענע טוטשינער יידען פון עקען וועלט זאָגען מיט בלוטיקע טרערן אין אנדענק פון אונדזערע קדושים קרבנות, זיין א אייביקער זכר תיקון פאַר זיי און א נקמה רוף פאַר די נידערטרעכטיקע בעסטיאַלישע מערדערס, וועלכע האָבען זיי דערמאָרדעט און פארניכטעט. זאָל געגרויסט, געהייליקט און געבענטשט זיין אויף אייביק דער ליכטיקער אָנדענק פון אונדזער געוועזענער קהילה־קדושה טוטשין והסביבה מיט אירע הייליקע מאַרטירער אומגעקומענע על קידוש השם, קדושת התורה וקדושת עם ישראל.

אונדזער שטעטל טוטשין איז געווען איינס פון יענע יידישע שטעטלעך אין וואָלין־פוילן, וווּ מען האָט געלעבט אַ גאַנץ יאָר א יידיש לעבן, וווּ די לופט איז געווען א יידישע, זיך ממש גע׳טובל׳ט אין יידישקייט. דער קול תורה האָט אַרויסגעזונגען פון די חדרים מיט חן און באַהאַרצטקייט, למדנות און פאָלקס לערנען, ווי אַ פרשה חומש מיט רש״י, א פרק משניות, מדרש, עין־יעקב, און אַ דין אין שלחן־ערוך האָט ארויסגעשפאַרט און זיך געלאָזט הערן פון די חסידישע קלויזן און סתם הייזער, מיט זייערע הדרת־פנים׳דיקע און פשוטע יידען. יעדער יידיש הויז אין טוטשין איז געווען אַ „בית־מקדש מעט״ מיט דער שיין און ליכטיקייט פון תורה און מצוות און מידות טובות פון צדקה וחסד.

יעדע קליינע שטאָט אין פוילן איז מסוגל געווען צו זיין אַ תורה־צענטער אויב דער מרא־דאתרא האָט זיך אויסגעצייכנט ווי א תלמיד חכם און, האט משפיע געווען מיט זיין למדנות און צדקות אויף די מיטגלידער פון זיין קהלה. אונדזער שטאָט טוטשין, ווו מיין פאָטער זצ״ל האָט פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אַלס רב־דקהלה, האָט טאַקע מיט זיין אויס־געצייכנטע גאונות און צדקות, חסידות און יראת שמים, זיך אָפגעגעבן בכל נפשו מיט די ענינים פון זיין עדה און מיט פאַרשפרייטונג תורה און יראה צווישן די בעלי־בתים פון זיין קהילה.

מיין פאַטער, מורי ורבי הרב הגאון וכו׳ מוהר״ר עזריאל־זאב זצ״ל, איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט קאמיאָנקאַ־סטרימלאָווע, גאַליציע אין יאר תרל״ח ביי חסידישע בכבוד דיקע עלטערן, וועמענס אָפשטאַם איז פון בני־תורה יראים ושלמים און ציען זייער יחוס פון גזע המהרש״א זצללה״ה פון אוסטראה (דער מחבר פון מהרש״א אויף ש״ס). נאָך אַלס יונגערמאַן ווערט ער באַרימט אַלס אַ חריף און בקי אין אלע ווינקעלעך פון דער תורה, און דערצו אַ גרויסער בעל מידות, א ירא ושלם, און א רודף צדקה וחסד. מיט זיין רבני׳שן הדרת־פנים פון תורה און חכמה רופט ער אַרויס רעספעקט ביי יעדן, און איז איינער פון די חשובסטע גדולי החסידים פון בעלזער רבי׳ן אדמו״ר הגה״ק ר׳ ישכר־דוב רוקח זצוקללה״ה. היתר־הוראה און סמיכה, האָט ער באַקומען פון אַזעלכע גאונים ווי רבינו ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק פון בריסק, פון בעל „ערוך השלחן” רבינו יחיאל־מיכל עפשטיין פון נאָוואָרדאָק און פון אַנדערע גאונים פון זיין צייט. ווען מיין פאָטער איז געווען ביים בריסקער רב זצ״ל צו נעמען סמיכה, נאכן שמועסן אַ צייט אין לערנען, האט ר׳ חיים בריסקער דערקענט אין אים די עילוי׳אישקייט פון זיין חריפות און בקיאות אין ש״ס און פוסקים, זאגט ער צו מיין פאָטער: איך דאַרף אייך ניט פרעגן קיין שאלות וועגן הלכות איסור והיתר, אייך קען איך פרעגן וויפל מאָל געפינט זיך אין ש״ס דער אויסדרוק „רב תנאי הוא ופליג”. ווי נשתומם איז געווען דער בריסקער רב, ווען מיין פאָטער האָט תיכף אנגעהויבן אויסרעכענען אלע „רב תנאי הוא ופליג” פון גאַנץ ש״ס. מיין פאטער ז״ל פלעגט אויך דערציילן, ווי זייענדיק ביים נאָוואָרדאָקער רב אויף א שבת, האבען זיי א גאַנצן שבת פאַרבראַכט אין לערנען. ביים געזעגענען זיך פאַרן אָבפאָרן, זאָגט אים דער „ערוך השלחן” זצ״ל: אייך וויל איך מכבד זיין מיט היתר־הוראה און האָט אים אַרום גענומען אַ קוש צו טאָן, און ער האָט אים טאַקע דאַמאָלס געגעבן סמיכה.

דאס ערשטע רבנות פון מיין פאָטער זצ״ל איז געווען אין שטעטל אפאלין, וואלין. אפזייענדיק דאָרט עטלעכע יאָר, איז ער אויפגענומען געוואָרן אלס רב אין אניפולי. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אניפולי געבליבן אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד, האָט מיין פאָטער אַלס פליט משמש געווען ברבנות אין אוסטראָה, אַן ערך 2 יאָר ביז 1920. פול פון די אוסטראָה׳ער נכבדי העיר, מיט דעם באַרימטן גביר ר׳ שמאי׳קע אייזנבערג בראש (מען פלעגט אים רופן „דער אידישער גראף”), האָבן אים געשטיצט און שטארק געוואָלט ער זאָל פאַרבלייבן אוסטראה׳ער רב (זע יזכור־בוך „פנקס אוסטראה” זייט 388 „הרב מאניפולי”), אָבער צוליב געוויסע סיבות האָט ער פאַרלאָזט אוסטראה און איז אויפגענומען געווארן אין טוטשין אלס רב דורך דער טריסקער־קלויז און קאָזאַצקער שול און שפעטער אויסגעוויילט געוואָרן אלס קהילה־רב, ווו ער איז געזעסן על כסא הרבנות ביז דעם טאג פון זיין פטירה, יו״ד אדר ראשון תרצ״ח (1938). אין טוטשין איז ער געזעסן יום־ולילה על התורה והעבודה. די גליונות פון זיינע אַלע ספרים ווי ש״ס, רמבם׳ס שלחן־ערוך׳ס א.א. זענן געווען פול באַשריבן מיט חידושי תורה, וואס זענען פאַרלוירן געגאַנגען אין די חורבן־יאָרן.

חוץ דעם, וואָס ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם אין אלע ווינקעלעך פון תוה״ק, איז ער געווען אַ חכם גדול אויך אין מילי דעלמא. — מען פלעגט אים ארויסרופן אין דער סביבה, מברר צו זיין גאָר שווערע דין־תורות בין אדם לחבירו. אויך דער הייליקער בעלזער רב זצ״ל פלעגט אָפשיקן צו מיין פאָטער ז״ל פול סכסוכים און דין־תורות. פיל מאָל געזעסן אין דין־תורות צוזאַמן מיטן לוצקער רב הגאון ר׳ זלמן סאָראָצקין, מיט די ראוונער רבנים מה־יפית און ראָטענבערג, מיטן דאָמבראָוויצער רב, הרב הצדיק ר׳ נחום פעטשעניק, א.א. מיין פאָטער איז אויך געווען באַוווסט אַלס בעל־תפלה און אין די ימים־נוראים פלעגט די גאַנצע שטאָט קומן אים הערן דאַוונען, פיר יאָר פאַר זיין פטירה איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַ געפערלעכע קרענק וואָס האָט אים געמאַטערט מיט שרעקלעכע יסורים ביז דער פטירה. ר׳ גדליה׳ ז״ל דער גמרא מלמד, אַ באַוווסטר תלמיד־חכם, וואָס האָט ניט אָפגעטרעטן פון זיין בעט, האָט עדות געזאָגט אַז נאָענט פאַר דער פטירה האָט מיין פאָטער געעפענט די אויגן און געזאָגט צו אים בזה הלשון: „איך זע, אַז עס קומט אָן אַ אומגליק אויף דער וועלט, נור וואָס זאָל איך טאָן, אַז מען האָט מיך געבונדן און אריין געלייגט אין בעט”. ער האָט אויך אָנגעזאָגט אַ צוואה אַז מען זאָל קיינעם ניט מקבר זיין אין די ד׳ אמות אַרום זיין קבר און אַרום צוימן די פ״ר איילן אַרום דעם קבר, און דאן האָט ער אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה און נפטר געוואָרן בקדושה ובטהרה, און אין זעלבן טאָג געקומן צו קבורה אויפן בית־החיים אין טוטשין, מספיד געווען האָבען אים זיינע 4 איידעם׳ס רבנים, און די רבנים פון ראַוונע, סעלישץ א.א.

עם איז קוים אריבער אַ יאָר און אַ האַלב און זיין טרויעריקער חזון און נבואה איז געקומען און אומגעבראַכט זיין גאַנצע הייליקע עדה יידן על קידוש־השם, און צוזאַמן מיט אַלע טייערע טוטשינער יידן איז אויך אומגעקומן זיין פרוי אמי מורתי הרבנית הצדיקת מרת שרה עה״ש מיט

כמעט אַלע זייערע קינדער און אייניקלעך הי״ד. מיין מוטער עלי׳ השלום איז געווען אַ טאָכטער פון דעם חשוב׳ן בעל־הבית אַ בן־תורה און אַ שניט־סוחר, מוהר״ר אַלטער בוימל פון טאָרטשין־וואָלין, וואָס זיין ערלעכקייט און יראת־שמים האָט אים געשאַפן אַ נאָמען און כבוד אין זיין צייט. מיין ערשטע שוועסטער הרבנית בתיה מיט איר מאַן דער איוואָניטשער רב, הרב ר׳ ישראל בוימעל, מיין צווייטע שוועסטער, הרבנית איטאַ מיט איר מאַן, דער קאָסטאָפּאָל׳ער רב, הרב ר׳ ברוך קריגער, אומגעקומען אין טרעבלינקע מיט זייערע 2 קינדער. מיין דריטע שוועסטער, הרבנית צינאַ מיט איר מאַן הרב ר׳ יצחק כ״ץ — געבליבן אויף דער חזקה פון כסא הרבנות אין טוטשין נאָך מיין פאטער׳ס פטירה. ער איז פארמוטשעט און אומגעבראַכט געווארן אין מעכאטש־קאלער טורמע ניט ווייט פון טאַשקענט, רוסלאנד, פאר פרעדיקן יידישקייט. מיין טייערער ברודער, הקדוש מוהר״ר שמעון (שאַמע) איז צוערשט אַנטלאָפן מיט מיר און מיין שוואָגער הרב ר׳ יצחק קיין קאָרעץ, אָבער שמעון האָט זיך צוריק געקערט קיין טוטשין, און ווען די דייטשע מערדערס האָבען אומגעבראַכט און פאַרניכטעט די טוטשינער־געטא, איז שמעון מיט אַנדערע יידען אַנטלאָפן אין פאסטור־מינער וואַלד. דאָרטן איז ער קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און געשטאָרבן אין וואַלד הילפלאָז חנוכה־צייט אין יאר תש״א (1941).

מיין פאטער זצ״ל האָט אויך געהאַט נאָך צוויי קינדער פון אַ זיווג־ראשון (דעם סווינעכער רב׳ם טאכטער). דער ער־שטער מיין טייערער ברודער מרדכי, איז אומגעקומען אין אוס־טראָה צוזאַמן מיט זיין פרוי דבורה און זייער גאַנצע פאמיליע. מיין שוועגערן דבורה עה״ש האט גע׳שמ׳ט מיט אירע אויס־ערגעווייגלעכע מידות־טובות אלס אמת׳ע אשת־חיל, א צדקת און א גרויסע בעלת הכנסת־אורחים. געוועזן די טאָכטער פון אַ חשובען אוסטראָהער בעל־הבית, א גרויסער גביר אַ נאַפט־עקספארטער און אַ גרויסער בעל־מידות.

די צווייטע איז מיין טייערע שוועסטער הרבנית מרים מיט איר מאַן הרב ר׳ משה מאָרגענשטערן פון טומאַשוב, לוב. זענען אַנטלאפן קיין רוסלאַנד און דאָרטן זיינען זיי ביידע געשטאָרבן איבערלאָזנדיק 3 קינדער זאָלן לעבן. איין זון מיט איין טאָכטער געפונען זיך אין ברוקלין, נ.י. און איין טאָכטער ווינט אין ישראל.

און אני הגבר, צוזעענדיק דעם שבט עברתו, דעם גאַנצען אומגליק און חורבן, בין אַנטלאָפן קיין רוסלאנד, פאַרשיקט געווארן קיין סיביר, געלעבט אין שרעקליכע באַדינגונגען ביז אין יאר 1945. צוריקומענדיק קיין פוילן, האָבען מיר אויסגעפונען, אַז די זון איבערן יידישן הימל איז אונטער געגאַנגען, עס איז געווען א יידיש שטעטל טוטשין, מיט נאך טייערע שטעט און שטעטלעך, מיט טייערע הייליקע יידן, און ניטא מער. מיר טוטשינער געראַטעוועטע, קליין אין צאָל, וועלן עס טראָגען אין האַרץ און אין מוח ביז אונדזער לעצטן אטעם.

הכותב בדמע.

הרב אברהם גאלאוואַ בן הרב הגאון
וכו׳ אב״ד ורב־הקהלה דטוטשין־וואָלין.

.30 דובריש רייטמן

דוברש חי׳ זיסלס היתה אשה משכילה וסוחרת חריפה היתה שייכת להסתדרות הציונית ועשתה הרבה למען הזולת בעלה היגר לארצות הברית והשאיר אותה לבדה עם שני ילדים בת ובן בטוצ׳ין. היא נהלה את כל העסק הבורסקאי שהיה שייך לה ולאחותה לייקה ואחיה אייזיק גוכמן. חנכה את הילדים הבת חנה למדה בימים ההם בגמנסיה ברובנה ובשנות העשרים נסעה עם הילדים לארצות הברית שם היתה חברה בהסתדרות נשי הדסה ועבדה למען ארץ־ישראל שם חתנה את הבן אהרן והבת חנה עלתה ארצה כאן התחתנה עם יעקב כץ מקריפה ונולד להם בן אבי. בשנים האחרונות עלתה דובריש ארצה לעת זקנתה ובלתה כמה שנים במחיצתה של הבת החתן והנכד שבעה מהם נחת וביום יז אייר תשכ״ו נפטרה אחר מחלה בתל אביב.

צבי גילברג

דורה (דאָבריש) רייטמן

31. יהודי תורה ומסורה

אני רואה חובה לעצמי להשתתף בהקמת המצבה הגדולה לזכר נשמתם של קדושי עירנו טוטשין ולהעלות אי־אלה זכרונות מהחיים בה. טוטשין היתה כמו שאומרים „אַ יידיש שטעטעלע", לא היה בית־כנסת, שהיה פתוח רק משבת לשבת, אלא כל בתי־הכנסת בעיר היו פתוחים יום־יום, ומהשכם בבקר התקיימו מנינים עד השעות המאוחרות ביום. כל היום היו האנשים טרודים בטרדת הפרנסה, מי במסחר ומי במלאכה, ובערב שוב לבית הכנסת למנחה־ומעריב וללימוד.

בטריסקר קלויז, בין מנחה ומעריב, התקיימו שעורים קבועים: ע"י ר' יצחק נוטס ב„עין־יעקב", ע"י שולחן אחד ע"י התנור. המשתתפים נמשכו לשעור ז.ה בהמונים, כי ר' יצחק היה מסביר את האגדות בטוב טעם. ונוסף לאלה שישבו ע"י השלחן, עמד עוד טור שני סביב היושבים והיו מאזינים בענין רב לאמרי פיו. ובשולחן השני ע"י התנור השני התקיים שעור במשניות ע"י ר' ברוך פייטילס (ברנשטיין), ואחרי מעריב שעור בדף גמרא. פעם בשנתיים סיימו את ששת סדרי המשנה ואז התקיים סיום המשניות, שהשתתפו בו, חוץ מחברי חברת משניות, הרבנים וחשובי העיר. אז היתה גם הזדמנות להתקבל כחבר חדש בחברת משניות וליהנות מכל הזכויות שבתקנון החברה. פעם בשבע שנים סיימו ללמוד את הש"ס ואז התקיים הסיום הגדול בסעודה כיד המלך, בבשר ודגים וכל מטעמים.

ר' ברוך פייטלס זה, היה גבאי של בקור־חולים. היו שבתות מיוחדות, שהיו מעבירים מפעל כספי עבור בקור חולים, כגון פ' משפטים שנזכר בה „ורפא ירפא" ועוד, ובכסף זה היו תומכים בחולים, שלא היה ביכולתם להרפא.

ר' יצחק נוטס היה גבאי של חברת־תהילים, בכל שבת השכם בבקר היה השמש עובר מבית לבית ומעיר את האנשים בניגון: „עורו ישנים לעבודת הבורא" ועד שעה שבע בבוקר הספיקו לסיים את ספר התהלים, ואז התחיל להתפלל המנין הראשון. בשמחת־תורה התאספו חברי חברת־תהילים לביתו של ר' יצחק נוטס וקראו בתורה. כל אחד עלה לתורה ואחרי תפלת מוסף נערך קידושא רבה. ואם כבר נגעתי בשמחת־תורה עלי להזכיר בכלל על אופי החגים בטריסקר קלויז:

בקלויז לא היה נהוג להשכיר „מקומות", לבעלי־הבתים היתה חזקה על המקומות, שעברה בירושה מסבא לבן ומהבן לנכד וכן הלאה. המקומות היו נמכרים במכירה גמורה לצמי־תות עם שטר־מכר, ומי שהיגר מהעיר, הרי כמו שמכר את ביתו כך מכר גם את מקומו בבית־הכנסת, וכמובן היה צורך בהסכמת השכנים על הקונה, והשכנים היו „ברי מצרה", אם הם רצו לקנות את המקום. החזקת בית־הכנסת היתה ע"י מכירת המצוות, נדרים בחגים ותשלום שנתי. בערב יום־כפור הכניסו האנשים את המגיע מהם בעד כל השנה. כנהוג אז עמדו קערות לעשרות כגון: בעבור ת"ת ב־קור־חולים, גמי־לות־חסד, ישיבות, קק"ל, קרן היסוד ועוד. בפנה שניה בקלויז היה פרוש שטיח ור' יענקל ברוך־הרש היה מכה מלקות לאנשים שרצו בכך.

לפני התיבה בקלויז עברו בחגים לתפילות שחרית ר' פרידל הזקן ולתפילת מוסף הרב ר' עזריאל גולובה זצ"ל. התפלה של הרב בנוסח גליצאי היתה נעימה ועשתה רושם עז על שומעיו הרבה מתפללים מבתי־כנסת אחרים עזבו את בתי־הכנסת שלהם ובאו לקלויז לשמוע את הרב, וזכור לי במיוחד ר' ישראל־אשר ריקליס שלא החסיר מעולם לבוא לתפלת מוסף לקלויז והתישב ע"י מיכאל שיינפלד. הקלויז בתפילת מוסף היה צפוף עד אפס מקום ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום. לשיא המתח הרגשי הג־יעו בתפילת „ונתנה תוקף", וכשהרב הכריז „כבקרת רועה עדרו, מעביר צאנו תחת שבטו", ואחרי כן „בראש־השנה יכתבו... מי יחיה"... צמרמורת עברה בכל אחד, וכל אחד ראה את עצמו כאילו הוא אחד מהצאן־קדשים שבו מדובר, ובאותה שעה בקעה הבכיה של הנשים מעזרת־נשים.

כשהגיעה שמחת־תורה, היו נוהגים כך: בערב אחרי תפילת מעריב היתה הפסקה ורוב רובם של האנשים הלכו לביתו של ברוך פייטילס, הגבאי של חברה משניות, ושם היה מוכן קידוש וכל מיני עוגות בדבש, סימן לשנה טובה ומתוקה וכן יי"ש מבושל בדבש, אשר היה המשקה המיוחד לשמחת־תורה, וככה היו מבלים ב„שבת אחים גם יחד" עד השעה 11 בלילה. אחרי־כן חזרו לקלויז והשמש הכריז על בחירת הגבאים. אחרי הבחירה עלו הגבאים הנבחרים, אבי ר' ישעי׳־יצחק ז"ל היה הגבאי בטרוסקר קלויז הרבה שנים עד פרוץ השואה, והתחיל למכור את המצוות לכל השנה. אטרקציה מיוחדת היתה, אחרי שמי שקנה מצווה וברל וולדמן עשה לו „מי־שברך" מיוחד ו„צאן־קדשים" ענו אחריו אמן במקהלה שלמה. אחרי מכירת המצוות, שזו היתה ההכנסה העיקרית של הקלויז, כובד הרב ב„אתה הראת" והתחילו ההקפות, שנמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. למחרת בבוקר, אחר התפילה, התקיים קידוש בבית־הכנסת, שהשתתפו בו כל המתפללים. אחרי תפילת מנחה, שהתפללו בנוסח של נעילה ביו"כ, עלה על הבמה ר' הלל דער מלמד, שהיה כבר בגילו־פין לעילא ולעילא, וקבע את רמת החיים לשנה הבאה. הכריז על העלאה במחירים של כל צרכי המחיה, ומשהגיע למחיר של היי"ש, קבע מחיר נמוך.

מכיוון שהזכרנו כאן את ר' הלל, עלינו לדעת מה תפקידו של הלל זה בחיים הציבוריים של העיירה. הלל „דער מלמד" היה גבאי של הכנסת־אורחים. בליל־שבת הסתובב בין המת־פללים וחיפש פנים חדשות, ולא רק בטריסקר קלויז, גם בבתי־הכנסת הסמוכים, כגון בית־המדרש הגדול וקוזצקי שול.

ואחרי שאסף את האורחים שבאו לשבות בעיר, התחיל להס־
תובב בין המתפללים ולארח אצלם את האורחים. תפקיד כפול
ומכופל היה לר' הלל בחול־המועד סוכות ופסח, כאשר היה
צריך לסדר „ימי" אוכל לילדי הישיבה למשך החורף או הקיץ
(עסין טעג אופין זמן).

הישיבה הקטנה בעיירה היתה סניף מהשיבה הגדולה
דנוברודוק „בית יוסף" בפינסק. הישיבה התנהלה ע"י ראש־
הישיבה ר' חנינא תהילים זצ"ל, אשר נעזר ע"י מספר בחו־
רים, שהיו נשלחים למשך הזמן מפינסק. אחד הבחורים מה־
מורים היה מוחזק בקביעות ע"י הגב' גיטל ש"ץ באכילה
ושתיה ואפילו בלבוש. לישיבה היו באים כל שנה כמה עשרות
נערים מחוץ לטוטשין, שסודרו באוכל, שאכלו כל יום בשבוע
במקום קבוע וכן בשינה אצל בעלי־בתים במקומות קבועים.
ע"י הישיבה התארגן סניף „תפארת בחורים" וקיימו שעורים
כל ערב בתלמוד ע"י הרמי"ם של הישיבה. בשעורים האלו
היו מבקרים מספר רב של צעירים. בפורים שנת 1928 אורגן
מחזה „מכירת יוסף". את יעקב אבינו הציג אנשיל וולדמן, את
הדיקורציה סידר איצי טשובוק ז"ל. המחזה התקיים באולם
של רוצימרינג, בה ביקרו רוב אנשי העיירה, הכסף שנכנס היה
לטובת הישיבה. הישיבה התאכסנה בבנין החדש שהוקם
למטרה זו ע"י גב' גיטל שץ ע"ה ע"ש בנה שמואל, שנעדר
במלחמת העולם הראשונה. את המגרש תרם אבגדור ליבנויס
(רויטלמן). בשנים האחרונות לפני השואה עברה הישיבה
לבנין של „התלמוד תורה" והת"ת עברה לבנין הישיבה, היות
והשתדלו לקבל רשיון לניהול הת"ת, כדי לשחרר את תלמידי
הת"ת מחובת הלימוד בבית־הספר הפולני. עם קבלת הרשיון
נתמנה כמנהל רשמי בת"ת המורה הילף החי כיום בארה"ב.
כל עניני הת"ת התנהלו ע"י ר' יצחק מאיר שפירא זצ"ל,
שהתמסר לזה בלב־ונפש. על פי רוב היו מבקרים בת"ת ילדים
מבתים מחוסרי יכולת, ור' יצחק־מאיר דאג למחסורם, נוסף
ללימוד חנם, גם להאכילם, להלבישם להנעילם. מעשה בילד
בן סנדלר, שלא בא לת"ת במשך שבוע ימים, וזה היה בימי
חורף קשה. ר' יצחק־מאיר, למרות מחלתו ויסוריו בשנים
אחרונות, הלך אישית לבקר בבית הילד, לברר את הסבה להי־
עדרות הילד מהלימודים. כשבא לביתו סיפר לו אביו של הילד,
כי הילד יחף ואין לו נעליים. ר' יצחק־מאיר אמר לאבי הילד,
שהיה בעצמו סנדלר, שיתן הוראה לחנות לעורות לתת לו
עורות עבור זוג נעלים בשביל הילד ויתפור אותם בעצמו,
כדי שהילד לא יתבטל מתלמוד־תורה. אך תשובת הסנדלר
היתה, כי אינו יכול לתפור נעליים בשביל ילדו, כי מי ישלם
לו שכר־עבודה והרי הוא צריך להרויח לפרנסה. רק אחרי
שר' יצחק־מאיר הבטיח לאבי הילד לשלם לו גם שכר־עבודה
סודרו הנעליים והילד חזר ללימודים. כזה היה ר' יצחק־מאיר
שפירא, ועוד כאלה וכאלה, חבל על דאבדין ולא משתכחין.

מעות חיטין. שלושים יום לפני החג שואלין ודורשין
בעניני החג. ונכבדי העיר היו כבר מתעסקין באסוף כסף
למעות־חיטין בשביל העניים. על פי רוב היו מחלקים מצות
מוכנות ומצרכים לפסח, אך היו גם עניים מכובדים שהיו
תומכים בהם ע"י מתן בסתר. בביתו של משה בלובשטיין היו
אופים מצות־יד ואצל אלי' יתום היתה כבר מכונה לאפיית
המצות. את המצות היו מביאים לבית הקונה במוט וסדין לקיים
מה שנאמר „וישאוהו במוט בשנים". את המצות של מעות־
חיטין לא היו מוסרים לסבלים, אלא נכבדי העיר היו מתעס־
קים בעצמם בהבאת המצות לבית המקבל, כדי לקיים את
המצוה בשלמותה, מעשה שהיה, שאליעזר שץ ז"ל בכבודו
ובעצמו עם עוד נכבד אחד הביאו סדין מצות לבית מקבל
מסוים, וההוא עסק במלאכתו ולא זז ולא קם אפילו ממקומו,
אלא פנה לאליעזר שץ ואמר: לייזרקה, תואיל בטובך לסדר
את המצות יפה ע"ג התנור. אליעזר לא ענה דבר, אלא
הזיז את השולחן ע"י התנור ועלה עליו ובעזרת השני סדר
יפה את המצות ע"ג התנור, ובאיחולי „חג שמח" עזבו את
הבית.

מכיון שנזכר למעלה הטריסקער קלויז, אינני יכול שלא
להזכיר כאן את האדמו"רים מטריסק. הרבי ר' יעקב־ליבניו
זצ"ל היה בנו של ר' אברהמעלע המגיד מטריסק זצ"ל. בשנת
תר"פ בא לשבות בעיר הרובשויב ובעש"ק קם בבוקר ללכת
למקוה לכבוד שבת. הגבאי העיר לו, שיקח עמו את הכביסה
והרבי ענה שאין צורך. אחרי שהרבי שהה במקוה זמן רב
יותר מהרגיל, באו לראות מה קרה ולתדהמתם מצאו את
הרבי עומד במקווה ללא רוח חיים. ורק אחרי שהביאו לשם
רופא וקבע את מותו, הוציאוהו והשכיבוהו. זה היה עש"ק
כ"ח אייר תר"פ. אחרי פטירתו מילאו את מקומו ארבעת בניו
וכל אחד מבניו ניהל את האדמורות במחוז אחר: ר' משה־לע
בלובלין, ר' יוחנן בוורשא, ר' דוד־ל בצ'נסטוחוב ור' וועל־
וועלע הצעיר מכולם בווהלין ומקום מגוריו בעיר קובל. פעם
בשנתיים היה ר' וועלוועלע בא לשבת לטוטשין. היה זה
שבוע של חג, כל התפילות ועריכת השולחנות התקיימו
בטריסקר קלויז. היה מתאכסן אצל ר' יצחק־מאיר שפירא וכל
ערב באו אנשים לבקר אצל הרבי ולקבל את ברכתו. כל
שנה בא גבאי של הרבי לאסוף „מעמד". אבי ז"ל היה מתעסק
בא סוף מעמד זה עבור הרבי. פעם בא גבאי חדש ופנה לאבי,
היות והרבי נמצא במצוקה והוא צריך כל מיני מצרכים לפסח,
כגון מצות תפוחי־אדמה וכו' תשובת אבי לגבאי היתה: לא
כך באים לחסידים. לבקש כסף בשביל תפוחי־אדמה באת? עליך
לבוא ולטעון, כי הרבי צריך לפסח „שטריימל" חדש, קפוטת
משי חדשה וכן בגדים לבני משפחתו וזה לכבוד הרבי. וככה
התעסק אבי כל השנים במעמד זה. גם אני כותב השורות
האלו ביקרתי אצל ר' וועלוועלע בחורף שנת תרצ"ו. כשהרבי
שבת במזוריץ, בא גם אבי לשבת למזוריץ עם הרבי ואז
קבלתי את ברכתו לרגל עלייתי ארצה.

זכור לי מקרה שהיה בשנות העשרים. ר' דוד־ל עבר
במקרה בווהלין ולא הספיק להגיע לביתו ונשאר לשבות
בטוטשין עם הפמליה שלו. ומעשה שהיה: העיירה טוטשין
היתה שייכת לדוכסית אולגה אוטוינובסקה והתושבים

היו משלמים דמי חכירה שנתיים. את המס הזה היה גובה פקיד של הדוכסית בשם טוצינסקי, שהוא היה המקשר בין הדוכסית לבין התושבים. והיה מקרה שטוצינסקי זה בא בפקודת הדוכסית לחייקה „פון דער וידעמקה" ובעלה גדליו דר טויבר (שטיינוורצל) ואמר להם, שהדוכסית דורשת מהם לעזוב את החוה שלהם. גדליו ומשפחתו היו גרים בחוה מחוץ לעיירה ומעבד חלקת אדמה וגידל כמה פרות. את החלב היתה חייקה משווקת כל יום בעיירה והיתה נעזרת ע"י בנותיה שרה וליבה והבן ישעיהו. הבנות הגיעו לפירקן והיה צורך להשיאן והפקודה שהגיעה אליהם מהדוכסית היתה כמהלומה, ולא עזרו כל ההשתדלויות וגם הציעו מחיר גבוה מאד כדי לקנות את החוה, אך ללא הועיל. והיות ובמקרה והרבי ר' דוד־ל בעיירה באה במוצש"ק לפניו חייקה ובכתה לפניו והתחננה: רבי! אנא הושיעה נא! והרבי, אחרי ששמע את טענותיה, אמר: דבר אחד לי אל׳ך, אנא הודיעי לי שם הדוכסית ושם אמה. אחרי שהודיעוה אמר: אל תלכי יותר לדוכסית לבקש ממנה, היא כבר תבוא אליכם... וכעבור זמן לא רב בא טוצינסקי והודי״ע, שהדוכסית מזמינה את חייקה לבוא אליה. כשבאה לדוכסית, אמרה אליה הדוכסית: אמנם אמרתי לכם לעזוב את החוה, אך היות ואני צריכה כעת כסף אני מציעה שתקנו את החוה ודרשה בעדה מחיר נמוך יותר מהמחיר שהיציעו לה קודם. גדליו וחייקה שילמו את הכסף וקנו את החוה מידי הדוכסית ונרשמה כחוק על שמם לצמיתות.

ב. מוסדות הפועל המזרחי

בעיר טוטשין היו קימות כל המפלגות וארגונים שונים, כמו: החלוץ, השומר־הצעיר, גורדוניה, פרייהייט, בית"ר ועוד, ומפלגה דתית לא היתה בטוטשין עד שנת 1932 ובתור עיירה דתית היה מורגש מאד העדרה. הרבה מיהודי טוטשין משכו את ידם מהציונות וכן מלתרום לקרן הקיימת ומפעלים ציוניים, עד כי בסוף שנת 1932 הגיע מרובנה הח' הניק גרמן (כיום בתל־אביב) לשבות בטוטשין והתאכסן אצל משפחתו המורה דב ברו, שהיה גר אצל שמואליק חנציס.

בליל שבת התאסף הגרעין הראשון בדירתו של ברו. השתתפו אז בפגישה: מרדכי ודב מוסמן, בן ציון פינקלפארב, שבתאי שקולניק, צבי שץ וידלח"א דוד שכנויק ואנוכי כותב השורות האלו, וגרעין זה אירגן את סניף החלוץ המזרחי בטוטשין, הדרך הראשונה היתה קשה מאד. הארגונים בעיר לא ראו בעין יפה את הבריה החדשה וגם מנהיגי הציונות במקום שמו כל מיני מכשולים בדרכה, וכשפנינו להנהלת קק"ל לשתף אותנו במפעל הרקת הקופסאות דחו אותנו בלך ושוב. למזלנו היתה אז שנה לפני הקונגרס הציוני ה־18 ונכנסנו לפעולה להפצת השקל הציוני והצלחנו לחדור כמעט לכל בית חרדי, שעד אז לא רכשו שקל וגם הבאנו מרצים דתיים, במיוחד אפשר לציין את העצרת שהתקיימה בשבת

הפועל המזרחי בטוטשין

אחה"צ בטריסקר קלויז בה נאם החי פנחס גרטמן מרובנה (כיום פנחס קהתי מתל־אביב שהוציא את המשנה היומית והלכה יומית) על הקונגרס הציוני ה־18. בית־הכנסת היה מלא מפה־לפה והמשתתפים יצאו אז בהתרשמות חזקה, ואח"כ לאט־לאט הכירו המוסדות דה פקטו במפלגה החדשה והתחילו לשתף אותנו בכל הפעולות והמפלגה עשתה חיל. ע"י החלוץ המזרחי אורגן השומר־הדתי, שמנה אז כ־150 ילד. ובל"ג־בעומר שנת 1933 השתתפנו יחד עם כל המפלגות בתהלוכה המסורתית בדגל המפלגה ובסיסמאות של „תורה ועבודה". החברים היו לבושים בתלבושת אחידה.

פעילי הסניף התחילו לחשוב על אפשרות לארגן קיבוץ הכשרה בקרבת המקום, כי בימים ההם לא היה קיבוץ הכשרה דתי הממזג בתוכו יחד תורה ועבודה. תושבי המקום לא תיארו לעצמם איך אפשר לקיים קיבוץ של צעירים העובדים כל היום בכל מיני עבודות בחקלאות, בסדנה, בטחנה וכו' ויחד עם זה לשמור תורה ומצות, לקיים יום־יום מנין לתפילה בציבור לפני העבודה ואחריה, לשמור את השבת כהלכתה, לקיים שיעורים בתורה, בדינים וכן בתולדות הציונות וכה באנו בדברים עם אליעזר שץ הי"ד על דבר ייסוד הקיבוץ בדרוזדוב. אליעזר שץ הבטיח לתמוך בקיבוץ, אך לא רצה לקחת עליו את האחריות להחזקת הקיבוץ, ולכן טרח ועזר לנו למצוא מקומות עבודה בחקלאות. כמה מהחברים סודרו בעבודה חקלאית אצל התושבים הפולניים (אוסדניקעס) ותמורת העבודה שילמו בתוצרת חקלאית, כגון: קמח, תפוחי־אדמה, חלב, חמאה ביצים וכו'. חברים אחדים סודרו גם אצל שץ בטחנת הקמח, הקיבוץ מנה אז כמה עשרות חברים והתפרנסו בכבוד. בערבים ניהלו פעולות תרבותיות שונות. במיוחד יש לציין את אוירת השבת בקיבוץ. במשרד הטחנה היה ספר־תורה ושם התקיים מנין קבוע של הקיבוץ וגם בימים־הנוראים והחגים. הקיבוץ היה חלק בלתי נפרד מסניף החלוץ המזרחי בטוטשין ובשמחת־תורה שנת תרצ"ד הגיעו חברי הקבוץ לטוטשין והשתתפו בהקפות של המנין הציוני אצל דב פנקס ואחרי התפלה סודר קידוש בסניף, שהיה אז בביתנו, בהשתתפות הרב דמתא וחשובי בעלי־בתים מהעיר ובילו יחד עד שעות הצהרים המאוחרות. מסיבה זו השאירה אחריה רושם כביר. אחרי זמן התדלדלו מקומות העבודה אצל האיכרים והקיבוץ נשאר לעבוד רק בטחנת הקמח ונהפכו לגורם חשוב בטחנה התמחו בבצעם כל מיני עבודות מקצועיות ואחרות. תושבי העיירה שמרו על הקשר והידידות עם הקיבוץ ומדי פעם בפעם היו מבקרים בקיבוץ, בעיקר בחורף במוצאי־ שבת היו באים להשתתף במלוה־מלכה, שנמשכה עד שעה מאוחרת והיו מבלים בנעימים. אחדים מהחברים זכו אחרי־כן לעלות לא"י ושומרים ביניהם קשר ידידותי הדוק.

צבי גילברג

32. על ביתי שנחרב

בתוך ים של עצים ופרחים רבגוניים, בתוך מקהלת צפרים רבת־משתתפים, עומד היה ביתי שופע חיים ותנועה. בו גדלנו והכרנו לראשונה אהבת הטבע והאדם מהן. בו היינו מתכנסים עם קבוצות חברינו־חניכינו ועל רקעו פיתחנו רעיונותינו, השקפות־עולמנו הראשונות, היסודיות. — מקור היניקה ומרכז המשיכה לכולנו.

על גבעה גבוהה, בתוך חצר רחבת־ידים עמד ביתנו, מוקף גן עצי פרי גדול, שהשתרע לכל אורך המגרש הגדול. בין העצים לבין הגדר היתה חלקת אדמה נמוכה ורווית מים ועליה דשא טבעי גבוה ורענן, מלא פרחי־בר למיניהם. באמצע הגיא הזה היתה בריכת־מים קטנה, אותה התקין אחי מאיר ז"ל בשביל דגי־נוי, אך נסיונותיו הרבים עלו בתוהו, כי הדגים מתו שם ובמקומם היו שורצות שם צפרדעים שהיו מחרישות אוזנים בקרקורן בציבור. סמוך לגדר על שפת הנחל, שזרם מעבר למגרש, היתה שורת עצי־ערבה מסועפים וגבוהים, שבקושי ראו את צמרתם. הם נראו כחורשה נאה ובהם קיננו צפרים רבות וביניהן אף זמירים, שקול ציוצם הערב היה מעירנו יום־יום עם שחר. ברווחים שבין עצי הערבה ניטעו עצי־נוי נמוכים וצפופים יותר. שבמרוצת הזמן שימשו גדר חיה טבעית. מבין עצי הגן נחרת בזכרוני במיוחד עץ האגס הענק, שגדל קרוב לבית, כשענפיו נגעו בחלקם בקיר ובחלקם עלו והתפשטו על גג הבית. חוויה מיוחדת היתה לנו הילדים, לעלות על אדן החלון ולקטוף אגסים גדולים ונפלאים בטעמם; או שהיינו עושים זאת בעליית־הגג, שהיתה מלאה שחת ריחנית, שם אהבנו לשכב ולקרוא בימי הקיץ, ובעד החלון שבעליה היינו קוטפים את האגסים.

בצד המזרחי של המגרש, על שטח ישר ומרווח היו עצים צעירים וגינת פרחים נהדרת, שבמרכזה היתה סוכה גדולה עגולה ובה שולחן וספסלים רחבים ונוחים. הסוכה היתה עשויה שיחי פרחים ומטפסים שונים — לילך, עוזרד ואחרים, שהסתבכו והתחברו אחד בשני והיוו ע"י כך את דפנות הסוכה וגם את הגג. מסביב לסוכה היו ערוגות־פרחים מסודרות בטוב טעם ובצורה אמנותית ולא אגזים אם אומר שלא היה פרח בסביבה כולה שלא צמח בפינת קסם מרהיבת עין זו, המשכרת בריחותיה. זכור לי עדיין העמל הרב שהשקיע אחי ז"ל, ברצותו לאקלם בגינתנו את פרח הזיונית (לנדיש) עד שיכול לו והזיונית נקלטה בגינתנו בין כל הפרחים הרבים על שלל צבעיהם הנהדר. כל החלק הזה של הגן על תכניתו הנפלאה היה מעשה ידי אחי ז"ל, שלשם לימוד גידול העצים רכש לו ספריה מקצועית שלמה, ואכן כל פינה בגן, כל עץ וכל פרח העידו על טיפול קפדני ונבון

ועל אהבה ומסירות אין סוף לצמח. בגינה זאת בלינו רוב ימי הקיץ, אם בלמודים ובקריאה ואם בעבודת־יד, בה היו מתקיימות אסיפות הנוער שלנו על זרמיו השונים, בה היינו מתווכחים בבעיותינו ובה נרקמו חלומותינו היפים על עליה ועל חיי יצירה בארץ.

ביתנו היה האחרון בעיירה וגבל בצד אחד עם שדות־תבואה נרחבים ובצידו השני עם בית־הקברות של העיירה. בהיות ביתנו מבודד, היה חשוף להתנפלויות, לגניבות ולשוד. רבות סבלנו בזמן מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, בעיקר בזמן המהפכות, כאשר התחלפו מדי פעם השלטונות והכ־נופיות. הדבר הקוסם ביותר לכנופיות בזמן ההוא היה בית־החרושת לעורות שהיה להורי ושהיה תמיד הקרבן הראשון לביזה. הבולשביקים היו שודדים בשם החוק ומש־אירים „קבלה" ואחרים שדדו לשם שוד וביזה. זכור לי מקרה שוד אחר בביתנו שנחרת היטב במוחי ומזעזע אותי מחדש כל פעם שאני מעלה אותו בזכרוני. אחי ז"ל למד אז באודיסה וזמן ממושך היינו מנותקים ממנו מבלי לדעת מה אתו. ערב אחד הביאו לנו מברק ממנו בו הוא מודיע כי חוזר הביתה. בעודנו עומדים כולנו מאושרים מהידיעה, נפתחת הדלת ולחדר פורצים שישה אנשים רעולי פנים ומ־זוינים; אחד מהם נעל את הדלת ונשאר עומד על ידה. מיד התנפלו על ההורים, היכו אותם באכזריות בקתות הרובים, בדורשם להראות להם את מקום הכסף והזהב. אותנו הילדים העמידו בשורה עם הידיים מורמות ומולנו אחד מהם עם חרב שלופה הזהיר אותנו, שמי שיעשה תנועה כלשהי — דמו בראשו. ההורים נתנו להם את מפתחות הארון והם הריקו את הכסף ותכשיטי הזהב שהיו שם, אך לא הסתפקו בזה ודרשו עוד. סחבו את ההורים למרתף, מקום העורות המוכנים למכירה ומשם שמענו את אמא בוכה, מתחננת שלא יהרגו את אבא ונשבעת, כי לא הסתירה דבר מהם. מהמרתף הוציאו את כל העורות והעמיסו אותם על עגלה שחיכתה להם מעבר לגדר. שבורים בגוף ובנפש נשארנו אחרי ליל זוועות זה. אבא ז"ל היה כולו מוכה, נפוח ועם צלקות רבות בגופו, לאמא שברו שן באקדח שתקעו לה לפה, הבית היה ריק מכל, הכל נשדד. היתה סברה, כי בשוד הזה השתתפו גם פועלים שהיו עובדים אצלנו, בקיאותם בבית ובבית־החרושת העידה על כך. שוד זה, היה הנורא ביותר, אך לא האחרון, ובסופו של דבר היו הורי נאלצים לסגור את בית־החרושת, כי לא היו להם אמצעים בשביל לחדשו עוד.

אבא ז"ל

אבי ז"ל היה יהודי שומר מצוות, אך לא פנטי ולכן לא השתדל לכפות עלינו את השקפותיו הדתיות. אולם דוקא משום כך היה קיים בינינו כעין הסכם הדדי: הוא לא הפריע לנו לחיות לפי רוח הזמן ואנו לא נצלנו זאת לרעה ומעולם לא עשינו בבית דבר העלול לפגוע ברגשותיו הדתיים. אך

משפחת שמואל זילברברג

לעומת זאת היינו שטים בשבתות בנהר בסירה ואבי ז״ל ידע זאת ולא התנגד לכך. הוא עצמו אהב את הנהר והיה נוסע מדי פעם עם אחי ז״ל להתרחץ ולשחות בו; היה אומר, כי השיט והאויר הצח של הנהר בריאים לגוף. אבי ז״ל היה ציוני נלהב והיה מספר בגאווה, שגם אביו היה ציוני ואמנם שמורים היו בביתנו שקלים שרכש סבי ז״ל. יהודי בעל חוש הומור היה אבי, שמח בחלקו ואהב להתלוצץ תמיד. חרוץ היה, אהב עבודה, כל עבודה וידע לעשות הכל: עבודת בנין, עבודה בבית־חרושת, בנגרות, בגן עצי־פרי, שלבדו נטע וטיפל בו. הפועלים שעבדו אצלנו, והיו מהם שעבדו אצלנו שנים רבות, לא ראו באבא „בעל־בית" לפי מושגי הזמן ההוא, כי אם שותף בעבודה, כי אבא היה עובד יחד אתם תמיד. ריב כי היה פורץ במשפחת הפועל (עבדו אצלנו רק גויים), ובעיקר היה קורה הדבר ביום־ראשון, כשחזר הבעל מבית־המרזח שתוי והיה מכה את אשתו, היה הזוג בא לאבא להישפט. אבא שמע את טענותיהם, נזף בבעל על שהיכה את אשתו והבעל הנזוף הבטיח חגיגית להתיחס טוב לאשתו, ואמנם שמר על הבטחתו זו עד יום הראשון הבא... את שכר־העבודה לפועל נהג אבא לשלם מיד אחרי גמר יום־העבודה באמרו כי הפועל צריך לקבל את שכרו כשעדיין ידיו עייפות מהעבודה.

כפי שהזכרתי לא דרש אבי ז״ל שהילדים ישמרו על אורחות חיים ישנים, אדרבה, עשה מאמצים רבים לחינוכם ולא היה דבר יקר למען הקניית השכלה לילדים. ובאין בית־ספר במקום נשלחות אחיותי ללמוד בבית־ספר בלודוויפול, אחי לומד בגמנסיה ברובנה ואחר־כך ממשיך להשתלם באודיסה ובוורשה וכותבת השורות הללו — בגמנסיה ברובנה. בחברת הילדים עם חבריהם היה אבא כאחד מאתנו. אהב להקשיב לוכוחינו הסוערים בעניני תנועות-נוער ציוניות שונות שהשתייכנו אליהן, וכשהגיע הויכוח לנקודת רתיחה, היה אבא מתערב באומרו: „הרי כולכם שואפים לדבר אחד — לעלות ארצה ולבנותה, וכי לא מספיק האידיאל המשותף הזה לכולכם, כדי שישכון שלום ביניכם? למה תריבו פה על צורת החיים שם? השאירו זאת לזמן שתהיו שם, אולי תשנו דעתכם?..." שופע מרץ היה אבי ורגע לא עבר עליו בבטלה. היה משכים קום תמיד ואחרי תפילת שחרית, בעיקר בחורף, היה לומד או קורא ספר עד שבאו הפועלים לעבודה ומתחיל אתם יחד את יום עבודתו הגדוש.

שנים מספר לפני השואה נפטרה אמי. מותה השרה אבל כבד על כל משפחתנו ובעיקר על אבי ז״ל. מכתביו אלינו היו מלאי כאב וגעגועים לאמא ז״ל. עידוד רב הוא שאב מהתקווה לעלות ארצה ולהיות יחד אתנו, וכשיצאנו להתישבות וכתבנו לו שנעלה אותו אלינו בקרוב ושלא יצטרך לעבוד עוד קיבל זאת בשמחה רבה. אך הגיב יחד עם זאת, כי לא יסכים שלא לעבוד והוסיף: „ההשגחה צריכה להיות מלמעלה למטה ולא להיפך", כלומר רמז שלא יסכים לת־

מיכת הילדים. אך לדאבוננו הגדול לא זכה אבי ז״ל לעלות אלינו ואנו לא זכינו לראותו עוד.

אמא ז״ל

בחושבי על אמי ז״ל, ניצבת לפני דמות אשה נפלאה גבוהת־קומה, יפת־תואר ואצילית בכל הליכותיה, דמות אדם הממזג בתוכו אהבת מסורת יהודית יחד עם השקפות־עולם חפשיות. משכילה היתה אמי ז״ל והשכלתה רכשה לא בבתי־ספר אלא בלימוד אכסטרני, ידעה שפות וקראה, מלבד ספרים ביידיש, גם ספרות רוסית, פולנית וגרמנית. הקריאה היתה בשבילה לחם־חוקה, כי אהבה מאד לקרוא. נזכרת אני, כשנוסד השלטון הפולני והשפה הפולנית הונהגה כשפת־הוראה בבתי־ספר, היתה זאת אמא ז״ל, שעזרה לי לרכוש את השפה, בהיותי אז תלמידת השישית בגמנסיה.

איש שיחה מענין היתה. בני־הנוער, שהיו מבקרים אצלנו, אהבו לשוחח אתה ופיהם היה מלא שבחים עליה. אכן, גאוות כלנו היתה אמא. מוסיקלית היתה ובעלת קול ערב, שהיה חודר ללב. עדיין זוכרת אני הרבה משיריה שהיתה שרה. את קולה הורישה לאחותנו לאהקה ז״ל. אינני זוכרת שתעניש פעם ילד (חמישה ילדים היינו בבית) או שתרים קולה על מישהו מאתנו. עצם הבעת אי־רצון מצדה היה מספיק שירתיע ממעשה שלא נראה לה. ידעה להחדיר בנו הילדים מעין „נעשה ונשמע" לא מתוך כפייה או פחד, אלא מתוך אהבה, אימון והערצה אליה. ישרה היתה, לא סבלה סילוף או שקר. היא מתה ממחלה ממארת ומותה השרה אבל כבד על משפחתנו, שלא ידעה נחמה במשך שנים.

כעת חושבת אני, שהיתה לאמי ז״ל זכות גדולה במותה הטבעי, בין בני־משפחתה, שכה אהבוה והעריצוה.

כן, זוהי זכות גדולה נוכח מותם האכזרי של בני־משפחתי היקרים, שנרצחו בידים טמאות של חיות־הטרף בצורת אנוש.

מחמשת הילדים שגידלו הורי נשארנו בחיים רק אחותי הבכורה, הנמצאת זה שנים רבות באמריקה ואני הצעירה בכולם. אמי ז״ל היתה אומרת, עלינו הילדים, שאין אנו דומים אחד למשנהו בחיצוניותנו, אך יותר מזה נבדלים אנו בקוי האופי, בכשרונות ובתכונות השונות. כל אחד הוא עולם בפני עצמו. וכשסוקרת אני עכשיו את כולם רואה אני, כי צדקה אמי ז״ל.

אחותי פופה

שופעת מרץ, אמיצה מכולנו, בעלת אופי חזק, כוח־רצון חזק כברזל, שלא ניתן להכנעה או לוויתור; לא ידעה לבקש ולהתחנן בדבר המגיע לה, כי אם לדרוש, להאבק ולא להרפות עד הנצחון, אם משוכנעת היתה, כי הצדק עמה. כזאת זוכרת אני אותה בהרבה מקרים, שארעו לנו עם פקידי מוסדות שונים של השלטון העוין ליהודים. לעולם

לא נכנעה לעוול הנגרם על ידיהם, אלא לחמה נגדו. אך יחד עם זאת טובת־לב להפליא היתה, מסורה ונאמנה לכל הבא במגע עמה. מוכשרת בהרבה שטחים ורבת־שכל היתה. בכמיהתה לדעת ולהרחבת אופקים לא ידעה גבול.

בהיותה נערה צעירה, אחרי גמרה בית־ספר בלידוויפול ומצבנו הכלכלי קשה אז, נודדת פופה לעיירות הסמוכות סלישצה הקטנה ואלכסנדריה, עוסקת בשעורים פרטיים וממשיכה את למודיה באופן אכסטרני. כל פרוטה שהיא חוסכת קודש היא לרכישת ספרים, ואמנם היתה לה ספריה עשירה מאד של ספרות יידיש ורוסית. בעלת תפיסה יוצאת מן הכלל ובעיקר בלימוד שפות, שירשה מאמנו ז״ל. חרוצה היתה וכל רגע נוצל למשהו פרודוקטיבי. היתה פעילה בתנועה הציונית, משתתפת באופן קבוע בחוג הדרמתי שבעיירה, שהכנסותיו היו קודש למטרות ציוניות או פילנטרופיות. היתה משחקת תמיד תפקידים ראשיים, בעיקר הצטיינה בתפקידי גיבורה, שהתאימו לאופיה החזק והלוחם. לוחמת עם האנלפביתיות של דלת־העם ומלמדת בנות קרוא וכתוב בערבים ואף דואגת להן לספר ומחברת, באין ידן משגת לקנות זאת. לכאבי הגדול לא עמד לה כוחה החזק מול הרוצחים הנאציים.

אחותי לאה׳קה

גבוהת־קומה, תמירה ויפה להפליא, בעלת עינים גדולות חולמות ומלאות רוך ילדותי. בעלת לב עדין ורגיש לכל סובל וכואבת את כאבו של כל אחד ואחד. מוכנה תמיד לעזור, להקל, להיענות לכל הנזקק לעזרתה. תמיד טרודה באיסוף תרומות ובחיפושים אחרי מקורות כסף, שאינו מספיק לה לעולם. כל זה עד כדי שיכחת עצמה, כי על־כן מטופלת היתה לאה׳קה בנצרכי העיירה הרבים. בידה רשימה ארוכה־ארוכה של צרכים חיוניים הקשורים בהוצאות גדולות, והם כה רבים ושונים, החל מחיתולים לרך הנולד וגמור בעזרה לכלה עניה וחסרת כל. רבות הצרות בעיירה, רב העוני, המחסור והחולי. אינה משתפת איש במשימה הקשה שנטלה על עצמה, ורק לעתים מגייסת היא את מישהו לעזרת איסוף תרומות, אך אין היא מגלה בשביל מי. מדי פעם נעלמת לאה׳קה מן הבית מבלי להגיד לאן ולכמה זמן, ואם כי חורג דבר זה ממנהג הבית, כי נוהגים היינו להודיע להורים, לאן שהולכים, אין הדבר הזה חל עליה, כי ידעו ההורים שבודאי ענין דחוף יש לסדר.

אדם אחד מדלת העם חלה בשחפת פתאום ויש לדאוג לרופא, לרפואות ולמזון מתאים לחולה. והן לא רק כסף דרוש לחולה, זקוק הוא גם לטיפול, דרושה עזרת ידים — ולאה׳קה מבלה שם ימים ולילות. בבית צר, מאוכלס וקיימת סכנת הידבקות, אך הסכנה לבריאותה אינה מרתיעה אותה מלטפל בו, לנגד עיניה אדם סובל וצריך להקל את סבלו. והנה בעלת דוכן לירקות באה ומסתודדת עם לאה׳קה תוך בכי, לאהקה מבטיחה לה לסדר את הענין וזאת יוצאת מעודדת ומלאת תקווה, שהכסף לחידוש הרשיון יינתן לה. והנה נודע לה ללאה׳קה, כי בא אדם אחד מאמריקה לביקור קרוביו בטוטשין, ולאה׳קה רצה אליו בערב לבקש ממנו תרומה בשביל הנצרכים שלה. והנה החורף ממשמש ובא ולילדי שכונות העוני אין נעליים ובגדי חורף ועליה הדאגה. גם מההכנסה שלה משעוריה בנגינה היא מפרישה חלק הגון לעזרה לכל אלה. לחתונתה באו רבים מאלה, שהיתה עוזרת להם במצוקתם.

שתקנית היתה אחותי, מכונסת בעצמה, היא דובבה את הגיטרה שלה במקומה, בה היתה משקיעה את נפשה העדינה, וצייתו לה הצלילים תמיד והביעו את רחשי־לבה החם והרחב. וכך היתה נסגרת בחדרה בערב, מבלי להעלות בו אור, ומנגנת שעות רצופות, ואנו בחדר השני היינו מקשיבים לצלילים הנפלאים, היוצאים מתחת לאצבעותיה והחודרים עמוק ללב. משעוריה בגיטרה רכשה לה פסנתר ולמדה לנגן אצל האורגניסטן, הוא גם עבד על פיתוח קולה הנהדר. חיברה כמה קומפוזיציות לגיטרה, מהן זכורה לי אחת במיוחד, שתמיד בקשתיה לנגן אותה. היא קראה לה „געגועים״. חוויה מיוחדת היתה לנו כשהיתה לאה׳קה לוקחת את הגיטרה אתה לסירה. נדמה לי שעדיין שומעת אני את קולה הנפלא מלווה צלילי גיטרה הנישא על פני המים למרחקים.

נדם קולה, נתיתמו הגיטרה והפסנתר שלה שכה אהבה והלב כה כואב, כה כואב!..

אחי מאיר

בן יחיד היה להורינו והרביעי בילדים. בגיל שלוש וחצי התחיל ללמוד ב„חדר״ כמנהג הימים ההם. כבר בגיל רך זה, כשעדיין מתקשה מאיר׳קה לבטא אותיות אחדות, כמו קוף ושין (היה אומר במקומן טוף וסין), מפליא הוא את הרבי בתפיסתו הבלתי רגילה. בסיימו רק „זמן״ אחד אצל המלמד הזה מעבירים אותו ל„חדר״ אחר שלא לפי גילו וגם שם הוא מצטיין והרבי מלא התפעלות ממנו. הוא היה מספר עליו, שמדי פעם נדמה היה לו, שאין הילד מקשיב לשעור אלא שקוע במשהו שמחוצה לו, אך כשנשאל ענה תמיד תשובה מלאה ונכונה. בחדר זה למד מאיר׳קה זמנים אחדים. זוכרת אני, שפעם אחת בא הרבי אלינו והודיע להורי בצער, כי לא יוכל עוד ללמד את מאיר׳קה, כי אין רמת הידיעות של תלמידיו מתאימה לזו שלו, ולכן מציע הוא למסור אותו לחדר גבוה יותר. ומאיר׳קה שוב מועבר לחדר חדש.

בד בבד עם הלימודים התורניים לומד אחי בבית עברית ומקצועות כלליים אצל מורים פרטיים, כי בית־ספר לא היה אצלנו. אחד ממוריו היה שדה ז״ל, שעלה אחר־כך ארצה והמשיך בהוראה שנים רבות. בערבי שבתות ובשבתות היה הולך אחי עם אבא לבית־הכנסת להתפלל. ובגיל מאוחר יותר, כשהיה לומד כבר גמרא, היה מצטרף ללומדי הגמרא בבית־הכנסת והם היו מתפלאים מחריפות המוח של הילד. בגיל ארבע־עשרה עוזב מאיר׳קה את הלימודים התורניים

ופונה ללימודים חילוניים: לומד רוסית ומקצועות כלליים ומתכונן לבחינות לחמישית גימנסיה. צעד זה גורם אכזבה מרה לרבים מקרובי משפחתנו וסתם ידידים, שתלו במאיר׳קה תקוות רבות, נבאו לו מקום נכבד בעולם התורה ועתיד של רב בישראל. מאיר׳קה לומד אצל מורה פרטי וכעבור שנה הוא נבחן ומתקבל לחמישית גמנסיה ברובנה. באמצע השנה הוא „קופץ" כיתה וגומר את השישית בהצטיינות. תודות לתעודתו המצוינת הרשה לו להתכונן במשך חופש הקיץ ולהיבחן לשמינית. וכך גומר אחי ז״ל את הגימנסיה במשך שנתיים וחוזר הביתה לשנה.

זמנו ומרצו הרב הוא משקיע בהסתדרות „השומר הצעיר" שיסד ועמד בראשה במשך שנים רבות לאחר מכן. פעולותיו בהסתדרות הן מגוונות ומלאות תוכן ושוב — בכשרון, אהבה ומסירות המיוחדים לו. הוא מתמסר גם לטיפול העצים שלו. מהספרים הרבים שרכש לו בענף גידול עצים הוא לומד שיטות טיפול חדשות: הוא מדלל, גוזם ענפים, משפר זנים ע״י הרכבה מיוחדת שעושה במו ידיו. עץ כי יחלה, לא ינוח עד שלא ימצא את המחלה ואת גורמיה, וכשמצליח לסלק את גורמי המחלה ולהבריא את העץ — אין גבול לשמחתו. כל עץ, כל שיח או פרח היה לו יקר כילד טיפוחיו. בסוף שנה זו הוא נוסע לאודיסה להשתלם, בה נשאר שנתיים. משם נוסע לורשה וממשיך את לימודיו במוסדות השכלה גבוהים, שם הוסמך להוראה ועובד בה שנים רבות בבתי־ספר שונים בפולניה: בגמנסיה עברית „הבצלת" ברובנה, בסטולין, בגימנסיה בחלם, מנהל בית־ספר עברי בברסטצ׳קו ועוד. את ברסטצ׳קו אהב אחי מאד והיה קורא לה „ארץ ישראל הקטנה", על היותה עברית כולה, כלומר, מגדול ועד קטן דיברו שם עברית, ממש השפה המדוברת.

גם בעט שלח ידו אחי ז״ל וחיבר ספר ללימוד היסטוריה וגיאוגרפיה של ארץ ישראל, המכיל בצורה מרוכזת ותמציתית את קורות הארץ ויושביה מכיבוש יהושע ועד התקופה החדשה. ספר זה נבע מרצונו להמציא לקורא העברי מקור לידיעות על ארצנו ועמנו בתקופות השונות. הוא מהווה גל־עד לאהבת ארץ ישראל ועם ישראל, אהבה שבאה לידי ביטוי בפעולתו הרבה בחיי התנועה שבעיירה ומחוצה לה. הוא חיבר עוד ספר, אך לא זכה להוציאו לאור. פעמים אחדות היה אחי ז״ל על סף העליה, אך הגורל רצה אחרת. בגלל מות אמא הוכרח לדחות את עליתו, כי קשה היה לעזוב את אבי ז״ל שהיה מדוכא מאד. פעמיים נתעכבה עליתו ע״י מרכז החלוץ, שבו פעל אחי בשנים האחרונות, ולא זכה לראות את הארץ שכה אהב ושאף אליה.

נחמה׳לה בת אחותי פופה ז״ל

ולזכרך, נחמה׳לה, מה אומר? התוכלנה מלים להביע, ולו רק חלק קטן, מאהבתי העזה ומגעגועי הגדולים אליך? היהיה בכוחן לתאר את כאבי האיום והבלתי פוסק על כי נגדעת ונעקרת יחד עם כל משפחתי היקרה? ולבת טיפוחים

נחמה׳לה בת פופה זלצברג

של כולנו היית וכה אהבנוך, כה הרבה הבטחת. בעיניך העמוקות והחודרות, בכשרונך הרב והמפליא, בדמיונך העשיר וברצונך החזק ללא גבול, שכבר משחר ילדותך ניכר ובלט — ארשת אמך בכל.

שופעת מרץ, ערה, דינמית, מלאת חיים, תוססת תמיד. צחוקך הצוהל ממלא את כל חלל הבית ומשרה שמחה וחג. כה הרבה תקוות תלינו בך. בהיותך ילדה קטנה, בטרם למדת קרוא וכתוב, התחלתי ללמדך לדבר עברית. ומה מהר תפסת את השפה! אנשים זרים שהיו שומעים אותך לדבר עברית חשבו כי ילידת א״י את. וכשגדלת ולמדת כבר לכתוב היית מבקשת ממני במכתביך לשלוח לך נושאים שונים ותמורתם היית שולחת לי שירים וסיפורים מלאי תוכן. ורבים הם שיריך וספוריך, ששלחת לי מפרי כשרונך הנפלא! שמורים הם אצלי ויקרים לי מכל. אך זה שנים לא קראתי בהם — לא יכולתי, כי שותתים דם הם. הפעם אתגבר ואעלם על הנייר, כדי להנציח גם אותך.

אכן, נכון אמר המשורר: „נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן"!

נכרתה משפחתי היקרה, ובמותה הטרגי והאכזרי יחד עם מותן של עוד רבבות רבבות רבות של משפחות, נתיתמנו לא רק אנחנו קרוביהם, כי אם כל עם ישראל המתאבל אתנו על השואה הגדולה שפקדה את עמנו.

יוסילה רוטנברג

לא אוכל לסיים את רשימתי בטרם אזכיר עוד דמות נפלאה אחת, שבמשך שנים רבות היה בן־בית אצלנו והשתזר במשפחתנו, כאחד מאתנו — דמותו של יוסילה רוטנברג

ז"ל. יוסילה קראו לו, כי אהבוהו כולם. בגיל צעיר מאד התיתם יוסילה מהוריו ופירנס את עצמו משעורים פרטיים לעברית ולרוסית. איש לא ידע איך ומתי למד יוסילה. אך בעל ידיעות רחבות מאד ובשטחים רבים היה. כשהתחילו ללמד פולנית בבתי־הספר נעשה יוסילה מורה לפולנית ואף מתחיל ללמד בבית־ספר בעיר אוסטראה, ושוב תוהים אנשים: מתי למד ואיך הוסמך להוראה?

היה כותב נפלא, מחבר מחזות ביידיש ובעברית, אך מעולם לא הוציא אותם לאור. היה קורא אותם לפני בתנאי שלא אגלה זאת לאיש, ואמנם שמרתי זאת בסוד. אך פעם כל־כך התרשמתי ממחזה אחד שלו, שבקשתיו לתת לי אותו והראיתי אותו לאחיותי שהיו משתתפות בחוג הדרמטי. ולאחר שנקרא בפני כל חברי החוג הוחלט לבקש את הסכמתו של יוסילה להציג את המחזה בעיירה. הוא הסכים והמחזה הוצג בטוטשין.

יתמותו של יוסילה לא שיברה אותו. מלא מרץ היה תמיד, למרות היותו עסוק תמיד בהוראה ובלימוד עצמו, היה מקדיש הרבה מזמנו גם לפעולות בהסתדרויות נוער ציוניות ובכל מקום היה הרוח החיה. יחד יסדנו וניהלנו סניף „גורדוניה" בטוטשין. שנינו נבחרנו להנהגה הגלילית של גורדוניה והוטל עלינו לארגן סניפים חדשים, לבקר סניפים קיימים במקומות שונים בסביבה, לדאוג ללימוד השפה העברית בסניפים, לדאוג לחומר ספרותי ועוד הרבה תפקידים, שדרשו התמסרות, זמן וידיעות. אני זכיתי להגשים את חזוננו המשותף בעלותי ארצה ואולם יוסילה נספה בשואה. בדברי הפרידה בסניף לפני עלותי ארצה, הביע יוסילה תקוותו, כי בקרוב נתראה כולנו בארץ. כך קיווה הוא ורבים רבים אתו שלא זכו. רבים מחניכיו שזכו לעלות ארצה יזכרוהו תמיד.

שחורה זילברברג־פרנקל
(חרות)

33. משפחת מיכאל שיינפלד

למעלה (מימין): **שלמה, שמואל, יהודה, יוסף**
למטה: **דוד, אמא שיפקה ואחות שרה**

מיכאל שיינפלד, אשתו שיפקה ובתם חנה

בית אבא היה בית משכילים ציוני. אבא היה ממיסדי התנועה הציונית בעיירה, ברוב זמנו הפנוי התעסק בפעילות ציבורית, בתנועה הציונית ובענייני העיירה.

אמא גמרה את לימודיה בתור מילדת בקיוב. אחרי שחזרה הביתה עבדה במקצועה בעיירה, גם הנוצרים, האיכ־רים ובעלי־האחוזות מהסביבה היו מזמינים אותה ללידות. הנשים בעיירה ילדו בבתיהן, כי בית־חולים ליולדות לא היה קיים.

הפרנסה העיקרית בבית היתה מחנות בדים, שבקושי היתה מספיקה לצורכי המשפחה הגדולה, אך למרות התנאים הכלכליים הקשים, לא חסר כלום לילדים, וכולם למדו בבית־ספר, וגם אצל מורים פרטיים לעברית.

אבא נפטר מספר שנים לפני השואה בשנת 1937. בשואה ניספו אמא, האחות שרה, שהיתה בהכשרה וחזרה לעזור בבית לאחר שאמא חלתה, והאחים: שמואל, שלמה ויהודה.

שרה'קה שכניוק,
אשת ר' שלמה השוחט

מכל המשפחה נשארנו אני ואחי דוד. הקימונו משפחות וילדינו מתחנכים לפי המסורת של הורינו, הציוניים.

יוסף שיינפלד

34. בית אבי ואמי

משפחת שיינפלד יצחק
יושבים מימין לשמאל: ההורים יצחק ושרה ולידם הבנות שפרה ורעיה
עומדים: אברהם, דוד, מרים

אבא

במשפחת אבא היו עוסקים במסחר תבואה, קמח וגרי־סים מדורי דורות, וכנראה שגם שם המשפחה שנפלד הושפע מהעיסוק בתוצרת חקלאית, ואולי גם מחקלאות ממש. בכל אופן סבא, דודיע שיינפעלד עסק בתבואות ואבא המשיך באותו עיסוק, אחרי שאביו מת עליו.

אבא התיתם בגיל 12, וכל עול פרנסת המשפחה נפל עליו והמשפחה היתה גדולה, עם שלוש בנות מבוגרות, שהגיעו לפרקן. אמנם היה לו אח מבוגר, מיכאל, אבל הוא גויס לצבא הצאר כך, שכל עול הפרנסה והאחריות לאחיות המבוגרות נפל על צוארו של אבא. עול הפרנסה מנע מאבא להמשיך בלימודי התורה שכה אהבם, והדבר ציער אותו מאד.

לא פעם היה אבא מספר, כשהיה עובר ליד בית־הכנסת ושומע ורואה את הבחורים יושבים ולומדים בהרוחה ובהנאה היה לבו בוכה עליו מקנאה, שאין הוא יכול כמוהם לשבת וללמוד. אך למרות הכל היה לומד קצת מזמן לזמן, ובגיל מבוגר המשיך ללמוד, כדי להשיג מה שלא הספיק בנעוריו. אבא לא התבייש בלימודיו, ואף בבית חותנו המשכיל, כשחיזר אחרי אמא, למד עברית מודרנית. בארון הספרים שבבית מצאתי בין כרכי עתון „הצפירה" גם מילון עברי־יידיש, בכתב ידו של אבא. הוא היה רושם כל מלה בעברית שלא היתה מוכרת לו, ואחר כך בבית חותנו היה שואל עליה, מקבל הסבר ורושם במילונו.

אבא היה גם פעיל בתנועה הציונית וכן היה גם איש־עסקים מצליח. הוא חיתן את כל אחיותיו, ואחר נשא אשה והקים משפחה. כל השנים היה עובד קשה, עסוק כל שעות היום והערב. בבית היה מופיע מאוחר, כיוון שסדר יומו היה ארוך ומגוון. מהבוקר היה רץ לבית־הכנסת להתפלל במנין, חוזר ואוכל ארוחת־בוקר חטופה ורץ לחנות לעסקיו. אחרי הפסקת צהריים קצרה היה חוזר מיד. ברדת היום היה הולך לבית־הכנסת ורק אחרי־כן היה חוזר לארוחת־ערב עם כל המשפחה.

אולם יש והיה צורך לשלוח תבואה לרובנה לרכבת, ואז היה נאלץ לעבוד גם בערבים ובבוקר היה משכים ונוסע לרובנה.

עם הרעת החוקים הכלכליים נגד היהודים הורע מצבו הכלכלי של אבא, ובמכתביו האחרונים הרגשתי עצב רב. במשך שנים נתהדקה החגורה עד שבא הקץ המר.

אמא

בית סבא שמואל למשפחת רוטנברג היה הבית המשכיל בעיירה. סבא היה יהודי לומד תורה וגם משכיל, ומכובד על שומרי המסורת והמשכילים כאחד. הילדים בבית סבא למדו עברית ושפות זרות, רוסית וגרמנית, וגם ספרות לועזית הגיעה לבית. אמא היתה קוראת עברית, רוסית וגרמנית. כשאנו הילדים התחלנו ללמוד בבית־ספר פולני היא למדה יחד אתנו גם פולנית. כשנהייתי חבר בתנועת „השומר הצעיר" היתה אמא קוראת את כל החוזרים והחומר הספרותי של התנועה, ולא פעם היה אבא אומר: „גם אמא היתה יוצאת לקיבוץ הכשרה, לו היו מקבלים אותה". ואכן אמא היתה לנו לילדים בבית לא רק אמא, כי אם גם חברה מבוגרת ומסורה. נטל הבית, החינוך וגידול הילדים היה כבד לאמא. אמנם היתה תמיד עוזרת בבית אבל גם לאמא נשאר הרבה מאד מה לעשות. נוסף לכך היתה באה לחנות לעזור קצת בעסקים. בערב היתה אמא מספיקה תמיד משהו לקרוא, עתון או ספר. לעומת זאת לא היה לה זמן לרכילות ולשיחות חולין ואולי ראו אותה כמתבודדת קצת בביתה.

אמא פשוט לא מצאה כנראה ענין בנושאים, שהיו מעניינים את שכנותיה. היו לה הרבה לבטים וקשיים, שלא יכלה לעבור עליהם. פעם מצאתי דפים מיומן של אמא, שהיה כתוב בעברית, ובו רשימות של אמא צעירה על כל לבטיה. החזרתי את הדפים מהר למקומם שאמא לא תרגיש שאני קראתי בהם, וחבל שאינם אתי.

שקטה וצנועה היתה אמא, עצורה ברגשותיה. לא פינקה אותנו ביותר. אבל ידענו כי אמא אתנו, ובכל הלבטים עזרה לנו, גם בהכנת השיעורים וגם בלבטים של יציאה להכשרה ועליה לארץ. לא התלוננה ולא ציערה, היתה תמיד מוכנה לעזור, להטות אוזן, לשמוע, להגיד מילה טובה ועצה נבונה. ראויה היתה לחיים יותר קלים, לשבוע קצת נחת מילדיה שחינכה.

הבנות הושמדו, הבנים ניצלו וילדים להם — נכדים לאמא ואבא, וחבל שאין להם סבא וסבתא שיוכלו להיהנות מהם לעת זקנה, תמורת סבלם הרב וטרחותיהם בגידול הילדים.

היתה אמא ואיננה עוד, היה אבא ולא זכה לעלות לארץ אבות שכה רצה בה, ואנו ילדים גדולים, יתומים. ויש שאנו שוכחים מה שקרה, וחושבים הנה עוד מעט יבואו אבא ואמא ויחד נעלוז, ויחד נשמח בחוג המשפחה הגדולה, אבל הם אינם עוד ולא יחזרו עוד. וחבל שכה מר היה סופם, כה אכזרי ובלתי אנושי.

ב. טיפוסים בעיירה

1. חיים־לייב דער שוסטער ולאה־פסיה חייט

הוא היה תופר מגפיים לאכרים מעור גס, מגף המתאים לביצה הווליניאית. כל השנה היו תופרים את המגפיים, הוא וכמה נערים מתלמדים. בקיץ מחושך עד חושך ובחורף לאור מנורות נפט, ובסתיו היו נוסעים לימי השוק למכרם.

ומעשה שהיה, ורצו „לארגן" את חיים־לייב שיעבוד רק 8 שעות, כמו כל פועל נאור. טיפל בארגון הפועלים יידל רוטנברג, שרצה לשכנע את הסנדלרים לקצר את יום העבודה שלהם.

אחרי הסברה רבה על חשיבות הדבר, שהפועל צריך לעבוד רק 8 שעות, ענה לו חיים־לייב: יידעלע, אין דיין פרייער צייט, לייענסטו גאזעטן און ביכלעך, אבער וואס וועל איך טון נאך דער ארבעט, קוקן די גאנצע צייט אויף מיין לאה־פעסיע? (כלומר, יידעלע, בזמנך הפנוי אתה קורא עתונים וספרים, אבל מה אעשה אני אחרי העבודה — אסתכל כל הזמן על לאה־פעסיה אשתי?). כמובן שהוא לא קיצר את שעות העבודה שלו והמשיך לעבוד שעות ארוכות.

לאה־פעסיה אשתו היתה מילדת („אַ באַבע"). הנשים ילדו ילדים, כל אחת בביתה, בלי תנאים סניטריים מינימליים. כשקרבו ימי אשה ללדת, היתה מזמינה את המילדת לעזור לה בלידה. בעיר היו כמה מילדות (אקושערקעס). היתה אפילו מילדת שעברה השתלמות, אבל רבות נעזרו בלאה־פעסיה כמילדת ובעזרת השם הצליחה בפעלה. לאה־פעסיה היתה גם „מעמידה באנקעס", והיה מי שתקפה אותו צינה, היו מזמינים את לאה־פעסיה, והיא היתה מעמידה לו באנקעס על המקום הכואב, ומשאירה סימנים לאורך־ימים.

2. אהרן־גדליה שטיינוורצל החרש

אהרן־גדליה היה יהודי ענק בעל זקן גדול ועבות. הכרתי אותו, שהוא מדבר בשקט וחרש לגמרי. צריך היה לצעוק אליו כדי שישמע, או שיענה לא לענין, כי לא תמיד שמע מה שצועקים אליו.

הוא היה חקלאי מצוין, גר מחוץ לעיר „אויף דער ווידומקע", יחידי בין הגויים. היה לו משק חקלאי קטן, כמה פרות. את החלב היה מוכר בעיר. את השדות היה מעבד בעזרת בנו, שייקה, שהיה חבר ב„השומר הצעיר", ובתו. אשתו טיפלה במשק־בית ובפרות. השדות שלו היו מעובדים לתפארת והניבו יבולים יפים. תמיד היה לדוגמא לאכרים שכניו. גם הפרות שלו היו מטופלות יפה. אהרן־גדליה היה יהודי גברתן, והאוקראינים הכירו בכוחו אחרי שהתנסו ולא היו פוגעים בו לרעה.

איך נעשה חרש?

מספרים שפעם בליל חורף פרצו גנבים לרפת שלו והוציאו את הפרות. למרות שהחלונות בחורף היו סגורים, הרגיש אהרן־גדליה שמישהו ברפת. אולי שמע את נביחת הכלב. הוא לא חשב הרבה, קפץ מן המטה יחף, ורץ בשלג אחרי הגנבים שהובילו את הפרות.

הוא השיג אותם. הם היו שניים והוא אחד והם לא רצו לותר על הפרות. אבל גם אהרן־גדליה לא ויתר על הפרות. התחילו מכות תוך שימוש במוטות של עץ. הסוף היה שהפרות נשארו אצל אהרן־גדליה, אבל כתוצאה מהמכות הוא התחרש בשתי אזניו.

ספרו עליו בדיחה, שבזמן המלחמה עמדה על־יד ביתו סוללת תותחים. הוא שמע את קול היריות אבל חלש. השתומם אהרן־גדליה ואמר: איזה תותחים הם אלה, הרי לא שומעים את קול היריות שלהם?

מה שמענין, על־יד ביתו עברה החזית והוא לא הפקיר את משקו ולא עזב את ביתו.

דוד שדה

35. צום אנדענק מיין ברודער גדליהו בן ראובן וויניצער און זיין פאַמיליע

דער 22־סטער יוני 1941 האָט אויך אויפגעטרייסלט דאָס קליינע שטעטעלע קריפּע, 25 קילאָמעטער פון ראָוונע, מיט אירע 40 יידישע פאַמיליעס. אָנפאַנג יולי, ווען דער פראָנט האָט זיך געצויגן אויף צוריק און די סאָוויעטישע מאַכט האָט זיך געפאַקט און וועג אַריין, האָבן אַ טייל פון דער יידישער יוגנט באַשלאָסן, קעגן דעם ווילן פון זייערע עלטערן, אַנטלויפן מיט זיי קיין רוסלאַנד. אייניקע האָבן זיך אומגעקערט פון מיטן וועג און זענען פון די ערשטע אומגעקומען. דערווייל האָבן זיך די דייטשן דערנענטערט צו ראָוונע און זייערע אָעראָפּלאַנען האָבן באַשאָסן די מענטשן אויף די וועגן, אזוי אַרום האָט מען שוין בכלל ניט געקענט מער לויפן און מען איז פאַרבליבן אין שטעטל מיט גרויס שרעק פאַר דעם מאָרגן.

ענדלעך האָבן די דייטשן דורכמאַרשירט לענגאויס דעם שטעטל. איין אָפּטיילונג איז געבליבן שטיין אין שטעטל און די צווייטע אויסערן שטעטל, ווו דער טייך האָרין איז געווען די גרענעץ צווישן דער דייטשישער און רוסישער אַרמייען. רעכטנדיק זיך אויף אַ רוסישן אָנגריף, האָבן די דייטשן גענומען יידישע איינוווינער, זיי אויסגעלייגט ביים טייך און זיי געוואָרנט, אז אויב איין דייטש וועט אומקומען פון אַ רוסישער קויל, וועט מען אריינטרייבן אַלע יידן אין טייך צו דערטרינקען. די רוסן האָבן אויף דער זייט ניט געשאָסן און די יידן האָט מען אין דער פרי אָפּגעשיקט אַ היים.

דאַקעגן אויסערן שטעטל האָבן די רוסן שווער באַשאָסן און געטראָפן אין די גרויסע דייטשישע אויטאָס מיט אַמערניציע. אַלס נקמה האָבן די דייטשן גענומען 20 יידן פון שטעטל און מיך צווישן זיי, און זיי אכזריות'דיק געפייניקט אַ גאַנצן־טאָג, און נאָר בדרך נס זענען בלויז אַ פּאָר אומגעקומען און די רעשט זענען ניט טויט און ניט לעבעדיק צוריק געקומען אין שטעטל. אָבער די ריכטיקע בהלה האָט זיך אָנגעהויבן ווען דער פראָנט איז אַוועק ווייטער און די

אהרן גרושקו

אוקראַינער מערדער האָבן איבערגענומען די מאַכט. זיי האָבן פאַרעפנטלעכט זייערע פאַראָרדנונגען וועגן רויב און מאָרד און עס האָט זיך געשאַפן אַ לאַגע פון הונגער און טויט־שרעק.

עס איז געווען שבת מברכין חודש אב. די פּאָר צובראָכענע יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט ביי מיין ברודער גדליה אין הויז צו דאַוונען און בענטשן ראש־חודש. הערשל דער מלמד האָט געדאַוונט פאַרן עמוד און צובראָכן די הערצער מיט געוויין און געשרייען. ווען די אוקראַינער האָבן דאָס דערהערט, זענען געקומען אַ 20 מאַן מיט גומינע שטעקנס און צושלאָגן אַלע יידן ביז די ווענט און די פּאָדלאָגע זענען געווען בלויז בלוט. דעם צווייטן שבת, וואס איז געווען ג' אב, האָבן די אוקראַינער מערדער ארויסגעיאָגט יידן פון די הייזער כלומרשט אויף אַרבעט. מען האָט זיי געטריבן קיין באבין און דעם גאַנצן וועג געשלאָגן און געהרגעט. מען האָט זיי געפייניקט פון 6 אין דער פרי ביז טיף און דער

נאַכט. מײַן ברודער גדליהו האָט מען מיט אַ לאָפּאַטע צובראָכן דעם רוקן און ער האָט געמוזט אויף אַלע פיר קריכן ביז באַבין. ווען עס איז פינסטער געוואָרן זענען זיי אָנגעקומען צום „ליסן באָרג" אונטער באַבין, ווו מען האָט זיי ענדלעך דערשאָסן און באַפרייט פון די אונגעהוירע יסורים.

דאָ איז די רשימה פון די 17 פאַרפײַניקטע קדושים:

גדליהו וויניצער	קאָווע מלמד
שפסיל ארסט	חיים ווינטמאַן
אביגדור חודירקר	מאָטיל מיל
מלך דוד גורוויץ	פייסי פונימנסקי
זיין פאָטער פיני גורוויץ	זיין פאָטער משה
שמוליק פונימנסקי	יוסל סאָסיד
אברהם הימלפאַרב	יהודה־לייבס אײדים אלי
פנחס ארסט (ציפעס)	יונה געלמאַן
	אהרן גרושקע

איבערלאָזנדיק די קרבנות אויפן פעלד, זענען די מערדער אַוועק טרינקען אַ גאַנצע נאַכט, און ווען זיי זענען געקומען און דער פרי זיי באַגראָבן, האָבן זיי באַמערקט אַז איינער פעלט. דאָס איז געווען אהרן גרושקע, וועלכער איז געווען לייכט פאַרוואונדעט און אוועק. ער איז אַוועק צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין ראָוונע, אָבער די אוקראַינער האָבן זיך צושטעלט אויף אַלע וועגן און האָבן זיי געכאַפּט. זיי האָבן זיי דערשלאָגן צום טויט און אַרײַנגעוואָרפן אין אַ ברונעם. זיין פרוי יענטע איז געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין ראַסניקער וועלדל, ווו איך האָב זיך אויפגעהאַלטן, און מיר דאָס אַלעס דערציילט. איינמאָל איז זי אַוועק בײַנאַכט אין שטעטל זען אירע צוויי קינדער, האָט מען זי געכאַפּט און דערמאָרדעט.

אייניקע קריפער ייִדן זענען אומגעקומען אין ראָוונער געטאָ, וווהין זיי זענען געלאָפן זוכן רעטונג פון די היימישע מערדער. אַלע איבריקע קריפער ייִדן זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין טושינער געטאָ, ווו זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן צוזאַמען מיט די טושינער ייִדן און באַגראָבן געוואָרן אין די ברידער־קברים ביי קאַטאַווסקין אין וועלדל איין טאָג נאָך יום־כיפור 1942. אייניקע האָבן אויך אַנטייל גענומען אין באַוואוסטן טושינער געטאָ־אויפשטאַנד, פון וועלכן אַ קליינעם טייל פון די אַנטלאָפענע איז געלונגען זיך ראַטעווען.

בעת דער ליקווידאַציע פון טושינער און קריפער געטאָ, האָב איך זיך געפונען אין דאָרף מיקולין אויף אַ בוידעם, פון וועלכן איך האָב דײַטלעך געהערט די שיסערייען און געזען די ברענענדיקע געטאָ. בײַנאַכט האָב איך עוקר געווען פונם פלאַץ און בין אַוועק מיטן האַרץ צום קריפער וואַלד. בעת מיינע פילע וואַנדערונגען האָב איך פיל צוגעזען און אויסגעהערט וועגן פליטים און זייער ביטערן גורל.

נאָך דער באַפרייאונג, ווען מיר זענען אָנגעקומען שוין מיטן רוסישן מיליטער, זענען די אוקראַינער מערדער פון אונדזער שטעטל אַריינגעפאַלן אין דעם זעלבן פאַלק וואָס איך. איך האָב זיי גלייך אויסגעגעבן דער סאָוויעטישער מאַכט און מען האָט זיי אַלע געמשפט צום טויט.

זייענדיק אין מיקולין נאָך דער ליקווידאַציע פון טוטשינער געטאָ, האָב איך זיך געטראָפן מיט גדליה׳ס פרוי שרה מיט אירע צוויי קינדער ראובן און מיכלה. כדי צו פאַרלייכטערן איר לאַגע, האָב איך גענומען מיט זיך דאָס יינגל, וועלכער האָט מיטגעמאַכט מיט מ׳ר אַלע מיינע שווערע ליידן ביז דער באַפרייאונג. אָבער שרה מיטן מיידל האָבן ניט לאַנג אָנגעהאַלטן נאָך אונדזער צושיידן זיך. ניט האָבנדיק מער דעם כוח און מוט זיך אויסבאַהאַלטן איז זי אַוועק צו זיך אין שטוב, ווו עס האָט געוווינט אַ גוי, אַ געוועזענער גוטער פריינט, ביי וועמען זי האָט געהאָפט צו באַקומען שוץ און הילף, אָבער וועלכער האָט זי זעלבסט דערמאָרדעט צוזאַמען מיטן מיידל.

ב. די משפחה וויינער

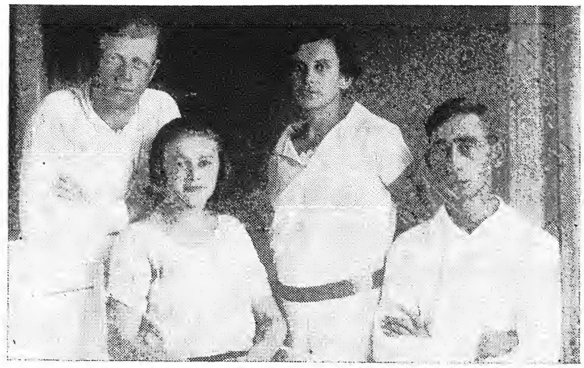
פון די עטלעכע און פופציק ייִדישע משפחות פון קריפע, האָט זיך באַזונדער אויסגעצייכנט די גרויסע פאַרצווייגטע משפחה וויינער: זעקס ברידער און איין שוועסטער.

ר׳ אברהם־הערש מיט עטלעכע טעכטער און אַ בן־יחיד אביגדור, וואָס זענען אַלע געווען משכילים און די העברעאישע שפּראַך איז ביי זיי געווען מאַמע לשון. ער האָט גענומען פאַר זיינע טעכטער אינטעליגענטע איידעמס, וועלכע האָבן אויפגעשטעלט שיינע ייִדישע משפחות. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען געקומען די קריפער פעטלוראָוצעס און באַהאַלטנדיק זיך אויפן בוידעם האָבן זיי אומגעבראַכט ר׳ אברהם־הערשן און דאָס גאַנצע שטעטל האָט אופגעציטערט.

אביגדור וויינער איז געווען דער שפּיגל פון שטעטל. ער איז געווען אַ גרויסער קענער פון עברית און דער ערשטער לערער, וואָס האָט דערמעגלעכט דער דעמאַלסדיקער יוגנט פון קריפע צו דערלערנען די שפּראַך.

ר׳ ניסל וויינער, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין ראָוונע, האָט אויך געשמ׳ט מיט זיין בכבודיקער משפחה. דער פערטער ברודער מאיר האָט געוווינט אין מעזשיריטש און דער פינפטער יוסף איז געבליבן אין רוסלאַנד.

דער זעקסטער ברודער ר׳ חיים־ישראל האָט געהאַט פיר זין און דריי טעכטער, וואָס זענען אַלע געווען איבערגעגעבענע ציוניסטן און גוט געלערנט, ספּעציעל אין עברית. אַלע

אביגדור ביילים ואשתו. אביגדור וויינר ואחותו חסיה (קריפה)

האָבן געאַרבעט פאַרן אָרגאַניזירן די ציוניסטישע אָרגאַני־זאַציע אין קריפּע און געבראַכט די יוגנט אויפן וועג צו עליה קיין ארץ־ישראל. דער עלטסטער זון אביגדור איז אין אָנפאַנג צוואַנציקער אַפּגעפאָרן קיין ארץ און איז דאָ געש־טאָרבן. דאַן האָט עולה געווען דער צווייטער זון חנוך און איין טאָכטערביילה און צו לעצט האָבן עוקר געווען פון קריפּע די רעשט משפחה, די מוטער מייט אַ טאָכטער עטקע און קלענסטן זון יוסקע.

זייער שוועסטער, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט שמחה הימלפאַרב, וואָס איז געווען אַ שותף צו דער וואַסער־מיל, וועלכע איז געווען די איינציקע אין דער געגנט. דער נאָך איז די מיל צוטיילט געוואָרן צווישן די יורשים.

ניסל וויינר ומשפחתו, מראשוני קריפה

יוסקע, דער יונגסטער זון פון ר׳ חיים־ישראל, איז פון זיינע יונגסטע יאָרן געווען איבערגעגעבן דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטעטל, עד האָט שטענדיק נאָר געזאָרגט פאַר שאַפן פאָנדן פאַרן קרן־קימת און אויסצוהאַלטן די אָרגאַניזאַציע און אירע אַנשטאַלטן. ער האָט געזאָרגט צו ברענגען גוטע רעדנער, כדי צו דערמוטיקן די יוגנט צו עליה, שאַפן העבר־עאישע קורסן, שיקן אויף הכשרה א.ד.ג. צוזאַמען מיט דער

חיים־ישראל וויינר ומשפחתו (קריפה)

לערערין פייגע שפּירא האָט ער אָרגאַניזירט אויספלוגן מיט דער קריפּער יוגנט, ווי אויך האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט העלפן שאַפן און שטאַרקן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין די דערבייאיקע שטעטלעך. אויפן בילד (זייט 66) זעען מיר ווי יוסקע און זיין מזכיר קאָווע מלמד שיקן ארויס די ערשטע צוויי יוגנטלעכע אויף הכשרה.

אין אָנפאַנג פון די דרייסיקער יאָרן, ווען יוסקע האָט עולה געווען, איז די טיכטיקע אַרבעט כמעט אָפּגעשטעלט געוואָרן. אין יאָר 1937 איז יוסקע געקומען אויף אַ באַזוך קיין קריפּע און שוין דעם ערשטן אָוונט האָט ער געהאלטן אַ פלאַמענדיקע רעדע, פאָדערנדיק, אַז די גאַנצע יוגנט זאָל פאַרלאָזן דאָס שטעטל און פאָרן קיין ארץ־ישראל כל זמן מען קען. אַ שאָד וואָס ניט אַלע האָבן אים געפאָלגט אין דער ריכטיקער צייט און זענען טראַגיש אומגעקומען אויף פרעמדן פיינטלעכן באָדן.

אברהם וויניצער (קריפּע)

36. ר׳ אברהם און בתיה טשאַבאַק

מיינע עלטערן ר׳ אברהם און בתיה טשאַבאַק ז״ל זענען באַקאַנט געווען אַלס פרומע און אָרנטלעכע מענטשן. אין זייערע יונגע יאָרן זענען זיי געווען גאַנץ פאַרמעגלעך, דער פאָטער איז געווען אַ סוחר און די מוטער האָט אים מיטגעהאָלפן אין דער פרנסה.

לכתחילה האָבן זיי געהאַט אַכט קינדער, אָבער אַ זון יונה, אַ טאָכטער שפרה און אַ זון צבי זענען געשטאָרבן פאַר דער מלחמה, און אין דער משפחה זענען מיר פאַרבליבן פינף קינדער. —

אַ טאָכטער רחל, די שרייבערן פון די שורות, וואָס האָט געוווינט אין לודוויפּאָל מיט איר פאַמיליע.

אַ טאָכטער חייצה, וווינט אין בוענאָס־אַיירעס, אַרגענטינע, מיט איר זון מאיר. איר מאַן שמואליק פאַניעמאַנסקי ז״ל איז אומגעקומען ביי די דייטשישע רוצחים. אויך האָט זי פאַרלאָרן איר שיין טעכטערל שפרה, וואָס איז געווען אַזוי געראָטן און באַליבט ביי אַלע.

אַ זון לייזער ז״ל, האָט געווינט מיט זיין פאַמיליע אין טוטשין.

אַ זון חאַנה ז״ל, האָט געוווינט מיט זיין פאַמיליע אין טוטשין. לייזערס זון שלום און חאָנהס זון יעקב זענען לעבן געבליבן דורך גרויסע נסים און האָבן אייגענע פאַמיליעס.

אַ טאָכטער לאה, די יונגסטע טאָכטער, נאָך ניט פאַרהייראַט, איז פאַרבליבן ביי די עלטערן. ווען די סאָוויעטן זענען אָנגעקומען אין יאָר 1939, האָבן מיר זי אַריבערגענומען צו מיר קיין לודוויפּאָל. אָבער דער פינצטערער גורל האָט איר פאַרפאָלגט און זי האָט אָנגעהויבן בענקען אַ היים אין איר געבוירן שטעטל. ניט קוקנדיק אויף אונדזערע פּראָטעסטן, איז זי באַשטאַנען אויף דאָס איריקע. און ווען אונדזער אַ שכן איז געפאָרן אין אַ דאָרף נעבן טוטשין, האָט ער זי מיטגענומען מיט זיך, צוזאָגנדיק זי ברענגען קיין טוטשין גלייך צום שטוב. אָבער צום גרויסן אומגליק איז ווי נאָר זי איז אָנגעקומען קיין טוטשין, איז אויסגעבראָכן די מלחמה מיטן דייטש און דער שכן ווי אויך לאה האָבן זיך שוין מער ניט צוריק געקערט קיין לודוויפּאָל. ווען איך האָב זיך אָנגעפרעגט ביי די איבערגעבליבענע פון טוטשין, האבן זיי

חנינה וגולדה סטולר

לאה טשאַבאַק

משפחת טשאַבאַק, משפחת אלברט, חנה ספיבק, ראובן ספיבק ואשתו גולדה (סטולר), מנדל סטולר.

מיר איבערגעגעבן, אַז זי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון שטעטל.

יעצט האָב איך זיך דערוווּסט, אז זייענדיק אין טוטשין האָט זי חתונה געהאַט פאַר איציק לייניק פון קאָרעץ, וואָס איז ווייזט אויס געווען אַ איידעם ביי וואָלף שפרינץ און זיין פרוי איז אים געשטאָרבן. און ווען לאה האָט נעביך ניט געהאַט ווער עס זאָל איר העלפן אין איר נויט, האָבן זיי זיך פאַרבונדן און געלעבט אַביסל צוזאַמען, איך ווייס ניט וויפיל און ווי אַזוי און ווען זיי זענען אומגעקומען.

די לאַגע פון די עלטערן האָט זיך אין די לעצטע יאָרן פון זייער לעבן פאַרערגערט. זיי זענען געוואָרן עלטער און אומבאַהאָלפן און זייערע קינדער אין טוטשין ווי אויך מיר אין לודוויפאָל האָבן זיי ארויסגעהאָלפן ווי ווייט מעגליך. אין די גוטע יונגע יאָרן, ווען מיין פאָטער איז געווען ביי זיינע כוחות, פלעג ער ארויסהעלפן נויטבאדערפטיקע משפּחות און געטון אנדערע מעשים טובים.

מיין מאַן יהושע קליינמאַן ז"ל איז געשטאָרבן אין יאָר 1956 איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ גוטן נאָמען. מיינע פינף טעכטער או אַ זון האָבן חתונה געהאַט פאַר זיין לעבן.

רחל קליינמאַן (טשאַבאַק)

37. על בית זילברברג

על בית אחד שנחרב ועל יושביו אני רוצה לספר. כמה קשה הדבר! מי פילל שאי־פעם יקרה אסון כזה? מי מסוגל לדובב שואה זו?! בית זה נשאר לי יקר וזכרונות רבים אופפים אותי בהיזכרי בו. בית זה שימש מוקד לראשית התנועה של „השומר־הצעיר" ומשחר התפתחותה הקן פשט צורה ולבש צורה, אך תמיד האציל מאיר מרוחו.

כיצד לתאר את דמותו רבת־האנפין? — ראשית היה זה פדגוג ברוך־כשרון, תוסס וער, שחיפש את האמת האו־טנטית שלו רחוק מרציונליזם־יבש. תוהה הייתי הרבה על דרכי מחשבתו והגותו. מורגל היה בפיו: „אַל תקבל דברים מן המוכן, תפוש את האמת, ברר אותה היטב, נתח אותה לאור רגשותיך והוייתך, אך לא מתוך מצב סטטי, אלא מתוך פעולה, מתוך שיתוף עם החברה. קרא, עיין וחשוב, ואז יש ליצור השקפת־עולם מקיפה". אולם לא אפליג רחוק בזכרונות, במיוחד זהו חורף אחד ערב עלייתי ארצה.

נזכר אני, שעות אחרי־הצהרים או בין־הערביים, שקט דממה. אמא ופופה ישבו בחדר השני וקראו, ומאיר ואני היינו מעיינים, או שהיה קורא לפני מפרי עטו, וקולחת היתה השיחה כמעין המתגבר. מה לא העלינו בשיחות אלו?! האיש היה שופע בשיחתו, שליטה גדולה היתה לו במכמני הספרות וההיסטוריה. איזה כשרון ציורי היה לו לגלם דמות או לנתח באיזמל חד משפט אחרי משפט. לא מהקונפור־מיסטים היה מאיר, לא רצה להסתגל לאורח־החיים הבעלי־בתי כבני־חבורתו. למד באקדמיה לספרות בוורשה מפי המ־

שורר יעקב כהן והרביץ תורה לאחרים, מעמיק ומנתח, רענן וער לכל מאורע וענין. כמה חמימות היה בבית. זוכרני, אמא טויבה ז"ל, למרות שהיתה חולנית, באיזה מאור פנים היתה מקבלת. לעתים היתה מפסיקה אותנו בויכוח, או בקריאה וקוראה לפנינו קטע מספר שקראה. דומני שאז קראה את שלום־אש והתרשמה מאוד וגם שיתפה אותנו, וחזקה עליה, שקטעים אלו היה באמת מלאי ענין.

אשר לפופה הרי היתה פנומן ממש בזכרונה המצוין. היא היתה מסוגלת לספר ספר שלם מתחילתו ועד סופו, ואתה יכולת לשבת קשוב מבלי לפסוח על שום תיאור. זה היה מרתק אותך להקשבה דרוכה עד הסוף. נוכחתי בזה לא פעם, כעבור זמן, כשקראתי את הספר לבדי. גם אבא שמואל ז"ל היה זורק לעתים איזו הלצה או חידוד מלא ענין ומאיר היה מאוד נהנה מחידודים אלה וצוחק במלא הפה.

כזאת היתה האוירה, שאפפה את הבית הזה. מתוך גן בבית הידהדה לא פעם שירת „תחזקנה" אדירה וגם שירים אחרים השתפכו למרחב. כאן טופחה אוירה חלוצית ישראלית, כאן נתקיימו ישיבות, אשר קבעו קוי פעולה ציונית, חינוכית. כאן היתה המולת נוער סוער, אשר חיפש לו את המחר וגם בחלקו מצאו. ננצור אם־כן את זכרונם בתוכנו, ואת רוחם זו שהאצילו עלינו.

חנוך הלפרין

38. משפחת סנדר גאלדשטיין

אלע טוטשינער האָבן גוט געקענט די פאַמיליע סנדר גאָלדשטיין, אָדער ווי מען פלעג אים רופן סנדר ריוועס, מיט זיין פרוי און פינף קינדער — 3 זין און 2 טעכטער. אלע זענען אומגעקומען אין דעם גרויסן אומגליק, דער איינציקער געראַטעוועטער פון דער פאַמיליע איז סנדר'ס שוועסטערס אַ זון מיטן נאָמען אהרן פעלדנקרייז, וועלכער געפונט זיך אין ישראל אין קיבוץ לוחמי הגיטאות.

די פאַמיליע גאָלדשטיין האָט געהאַט אַ מאַנופאַקטור געשעפט און געפירט אַ שיין בעל־הבתיש לעבן צו גאָט און צו לייט. ווען די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן האָבן זיי איבערגענומען דאָס געשעפט און עס פאַרגרעסערט. דער עלטערער זון אַהר'קע איז געווען דער איינקויפער און פלעג פאָרן קיין לאָדז און קיין וואַרשע נאָך סחורה. דער צווייטער זון וואָלקע, וועלכער האָט חתונה געהאַט און געלעבט אַ זעלבסטשטענדיק פאַמיליען לעבן, פלעג זיך ווייניק מישן אין מסחר און האָט די מערסטע צייט פאַרבראַכט אין קלויז ביי אַ בלאַט גמרא מיט מאָטיע דעם שוחטס. כמעט דער גאַנצער בעל־דעה אין געשעפט איז געווען דער יונגסטער ברודער יעקב.

און דאָ קומען מיר צו צום רעכטן פונקט אין דער פאַמיליע גאָלדשטיינס לעבן. יעקב האָט געהאַט אַ גראָבן בוך, אין וועלכן עס זענען געווען פאַרשריבן די נעמען פון מענטשן, וואָס פלעגן נעמען ביי אים גמילות־חסדים. ווער עס איז געקומען א סוחר, אַ בעל־מלאכה אָדער סתם א ייד, האָט ער באַקומען זיין גמילות־חסד, ווער אויף אַ וואָך אָדער אַ חודש און ווער אויף אַ יאָר און מער. ער האָט קיינמאָל קיינעם ניט געמאָנט און ווען מען האָט אָפּגעבראַכט איז געווען רעכט. עס האָט זיך אויך קיינמאל ניט געטראָפן, אַז ער זאָל זאָגן, אַז גראָדע דאָס מאָל האָט ער ניט צו געבן, און יעדער איז געגאַנגען צו יעקבן פונקט ווי מען גייט צו זיך אין קאַסע, זיכער און מיט א לייכט האַרץ.

דאָס אַלץ איז געטון געוואָרן שטיל און באַשיידן, ווי עס האָט געפּאַסט פאַר די שיינע מידות פון דער משפחה גאָלדשטיין.

יצחק חאמוט

39. לזכרו של נטע פרסמן

א ב א

איני יכולה לשבת ולכתוב כדרך שאנשים נוהגים לכתוב על אלה שאינם עוד עמנו, איני יכולה לכתב נולד ב־, עלה ארצה ב־ ובכלל בכל אותו סגנון, כי לגבי אבא הוא לא שורה של תאריכים והערכות מקובלות.

אבא לגבי הוא לטיפה על תלתל וניגוב עין מדמע, כשהייתי עדיין קטנה קטנה, אבא לגבי הוא שיר־ערש ונשיקה על המצח לפני יציאה לשמירה בימי המאורעות.

אבא לגבי הוא צפיה ליום שישי המיוחל במשך כל השבוע הארוך, בו היה חוזר מאוחר מאד מעבודתו ואז —

נטע פרסמן

חימום המים בצוותא לאמבטיה לא על ידי דוד חשמלי אלא בעזרת גזרי עצים שנאספו קודם לכן ושירה אגב השגחה משותפת על האש. ואחרי הארוחה הכמעט יחידה בשבוע יחד

שלמה פרסמן ואשתו

ישיבה על ברכיים ושמיעת סיפורים על מה שהיה פעם, על החיים בחוץ לארץ, על העליה ארצה, על ייבוש הביצות.

אבא לגבי, בתקופה מאוחרת יותר, הוא הבנה ונכונות לתת את הצרכים, הרצינות והעידוד, אם זה ספר, יציאה למהנה או הליכה לנחל הקיבוץ.

בצלאל פרסמן

אבא לגבי הוא נסיעות ארוכות מאד בתנאים קשים וב־הרגשה פיסית קשה ביותר לאילת, לראות את הנכדים וליה־נות מכל מוצא שפתיהם הרכות.

לכן איני יכולה לתחום את אבא בתאריכים.

אך, אם הערכה על אדם נקבעת על־פי הזכרונות שהשאיר על משפחתו ועל סביבתו לאחר לכתו, הרי שאב לאחר כמעט שש שנים מאז לכתו מאתנו עדיין זוכר אותו בני, שהוא בן 11 עכשיו, ומספר עליו לאחיו הקטן ממנו בבהירות רבה וב־געגועים רבים, תבינו מדוע איני מספרת עליו במספרים.

רשום באהבה ע״י בתו

40. משפחת גלדשטיין

יש דברים, שככל שמסך הזמן סוגר עליהם ומפריד בינך לבינם, דומה והם מתקרבים ללב יותר ויותר וקשה להסביר זאת. כי היום כולנו כאן, לכולנו משפחות וכולנו הכינו שורשים עמוקים וגם זכרונותינו מלאים וגדושים מאורעות מחיי יום־יום, תעלולי הילדים וכל אשר פקד את המדינה ואותנו כאן. אך תמיד שומר לו אדם פינה חמה אי־שם במעמקי הלב לילדותו ולסביבה בה גדל וראה לרא־שונה אורו של עולם — ובה היה בית־אבא.

אבי אריה גלדשטיין ז״ל היה איש מצוין במידות, שצרכי הציבור קרובים ללבו היהודי, שלא היסס להקדיש מזמנו, מהונו ומאונו לטובת הכלל ובפרט למטרות ציוניות. לנו, לארבעת בניו ובתו, הציב דוגמה של בית פתוח לכל דכפין ושל לב יהודי חם אמיתי. עיסוקו בבית־חרושת לגזוז לא מנע ממנו לעולם לקחת חלק בפעילות ציבורית ענפה. ואנו בניו למדנו ללכת בעקבותיו. ולא היה זה נחלת ביתנו לבד — זה איפיין את העיירה כולה. כשאני נזכר בטוטשין, מיטיב אני לזכור אותה משום־מה בחורף. — היה לה אז איזה הדר מיוחד, עם שמיכת הלובן העבה ברחובות, הגגות עמוסי הש־לג שקצותיו שקועים, המזחלות הרתומות לסוסים מצטלצלים בפעמונים כשנחיריהם פולטים סילוני אד חם אל הכפור; האנשים העובדים בפינוי השלג, על ראשיהם כובעי פרווה גבוהים ובידיהם אתי חפירה עשויי עץ רחב; היער הטובל

בלובן, ועל הכל הנהר שבעת הקיץ התפתל לו שובב ופחזני במימיו הצלולים ועת מכונס היה מתחת למעטה הקרח, כשפה ושם איכרים שוברים חור בקרח ושואבים דליי מים אותם נושאים על שכמם באסלים.

מה אהבתי להתרוצץ בחוץ, להקים גולמי שלג, להילחם עם חברי בכדורי־שלג ואח״כ לבוא הביתה שם חיכתה לי אמי רחל גלדשטיין עליה השלום ונותנת לי מנה על שוב־בותי, כשבעינים מרצדים ניצוצות צחוק וטוב־לב. אח״כ הייתי נכנס לחדר של אבא ומסתכל בו שעות כיצד הוא קורא בעתון ורוטן: בולשביקים, לבנים, מאי נפקא מינה? — כולם ימח שמם שונאי ישראל..

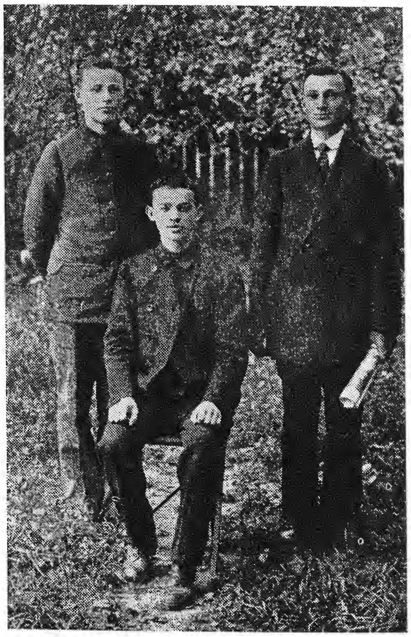
מה שאפיין את העיירה במיוחד, זה כושר הארגון בו הצטיינו היהודים. היתה פעילות ציונית ענפה ורבים עסקו בזה או בפעולה אחרת למען אחינו בני ישראל. זוכר אני איך יושבים היינו ללמוד עברית, משננים מלים, כשהגדולים עוזרים לקטנים. אני זוכר כיצד לימדתי קטנים ממני לדבר ב„לשון עבר״ כשהתבגרתי מעט.

ואז באו הפוגרומים של ההיידמקים מאנשי פטליורה וצריכים היינו לעמוד על נפשנו מול הפורעים ימח שמם. אמי ואחי שמואל, יצחק, חיים ואחותי יהודית עמי היינו מסתתרים ביערות יחד עם יהודים אחרים. אח״כ התארגנה ההגנה היהודית העצמית נגד הגויים כך למדו יהודי טוטשין בדרך הקשה לעמוד על נפשם מול האנטישמים.

אני זוכר את הערבים, שישבנו והתווכחנו על בעיות יהודיות, על הצורך לעלות ארצה וכו׳. היינו שומעים על ארץ־ישראל מפי שליחים ועל הבנין ההולך ומוקם בה הימים

ברוך גלאַטשטיין, אשתו פייגה־זיסל, אביה משה סאניס, ילדיהם: חיים, זלמן, דוד, טשערנע ובעלה ברל זלצמן.

חיים גלטשטיין, באָמע קרבנשפרינג, בנו של ה„צוקערקעמאַכער״ מה„זאַמד״.

היו ימי המאבק בין הבולשביקים ללבנים. ווהלין היתה מוצ־פת דם לרוב. פעם היו ההיידמקים של סימוסנקו, פעם פטל־יורה ופעם דניקין — הדם היה תמיד דם יהודי. ואז החלה להתגבר ההרגשה, שליהודים אין מקום בין הגויים חוץ מלע־לות ארצה. הפעילות הציונית החלה להתרחב וביתנו היה אחד ממוקדי הפעילות. במיוחד יש לזכור את מא״ר זילברברג עליו השלום, שפעל ועבד למען הענין.

בשנת ה־30 עליתי ארצה במסגרת הקיבוץ הארצי. הת־ישבנו והתחלנו מכים שורשים. לכולנו נשארו יקירים בטוט־שין ונשארנו אתם בקשר. והנה התקדרו השמים ובאופק הופיעה המפלצת הנאצית. אנו כאן בארץ לא ידענו הכל רק משמועות, ורק אח״כ שמענו מה שהיה. טיפין טיפין שמענו על הצתת הגיטו ומאבק הגבורה האחרון, הבריחה ליערות מהם לא חזרו רבים מיקירנו. ממשפחתי נעלמו ביערות לנצח אמי היקרה ואחי שמואל עם בני ביתו. לא ידוע לנו עד היום על אמי ז״ל שהיתה בגיטו.

וכך נוסף למסכת זכרונותינו דף עגום של יקירינו, שהלכו לעולמם במאבק גיבורים.

מיכאל גלדשטין
(כפר סירקין)

41. על דוד גלאטשטיין ז״ל

ער שטייט מיר פאר די אויגן:
נישט אלט, נישט איינגעבויגן;
קיינער האט זיך נישט געגלויבט,
אַז דוד איז שוין טויט.
מערדער האבן אים געשאסן
און בלוט א סך איז געווארן פארגאסן,
מען האט זיין קערפער אן רחמנות צענומען
און דוד האט שוין אהיים ניט געקענט קומען.
ווי מען האט דעם שרעקליכן מאָרד אין שטאט אנגעזאגט,
אזוי האבן אלע מענטשן געוויינט און געקלאגט;
מען איז געשטאנען אויף די וועגן און געווארט,

ביז מען האט דוד'ן דעם טויטן העלד אהיים געבראכט.
און אזוי האט מען אים אופן הייליקן ארט אוועקגעטראגן.
דאן האט יעדער איינער נאר פון טרויער געטראכט;
אלע מענטשן האבן אים געטאן באוויינען, באקלאגן,
און אזוי האט מען אים אופין הייליקן ארט אוועקגעטראגן.
טינט און פעדער איז ניט צו באשרייבן
וואס פאר א פיינקייט, איידלקייט אין א·ם איז געוועזן,
נאר ליידער בין איך צו קליין זיין ווערט צו באשרייבן
נאר אן איינדענק וועט ביי אונדז אלע בלייבן.

רבקה חאָמוט

42. משפחתי

נולדתי ברוסיה בעיר ברדיצ׳ב. אמי רבקה פעל ז״ל למדה בגמנסיה באודיסה ושם התחתנה עם אבי אברהם קצב ז״ל, אשר היה בעל בית חרושת קטן לעיבוד עורות. זה היה בשנת 1919 בתקופת המהפכות. ברוסיה לא היה יותר מקום להישאר. אבי עקר אז לפולניה והתישב אצל סבי ז״ל, אבי אמי בטוטשין. סבי עזר לו לסדר עסק דומה לזה שהיה לו ברוסיה, אבל העסק לא הצליח והוא החליט לעבוד כשכיר אצל משפחת ברימן.

בגיל צעיר הצטרפתי לתנועת „גורדוניה" והסניף שלנו היה ברחוב „ברייטע גאס". בערך באותו גיל התחלתי גם לעזור לסבי בניהול העסק וגביית ההלואות שהיה נותן לכפריים מכל הסביבה.

הגויים היו לוקחים הלואות בכסף ומחזירים בחיטה לפי מחיר שנקבע מראש, וגם אז לא היו מחזירים הכל והחובות היו הולכים וגדלים, אך סבי לא שעה לעצתי והמשיך בדרך זו, שגרמה לו הפסדים רבים.

בטוטשין למדתי בבית ספר עממי כללי ועברית למדתי אצל מורה פרטי בשם בארו. היתה לו בת בגילי בשם איטה, גם היא חברת „גורדוניה". מדי מוצאי שבת היינו מתאספים יחד עם גיטעלע קובזאלו שגרה אצל משפחת פרסמן והיינו יוצאים במגלשות לעיירה הסמוכה.

קשים היו לי המסעות לכפרים לגביית החובות וקנאתי בבעלי רגליים קלות משלי. אחת מאלה היתה סבתי רחל פל, אשתו השניה של סבי. היא היתה יוצאת לכפרים למרחקים גדולים עם פת לחם ושום והיתה מטבילה את הלחם במי הנהר הורין ואוכלתו כסעודה. אף פעם לא נסעה בעגלה והיתה מנהלת מסחר נפרד מסבי וגם קופה נפרדת.

ביתנו היה חד קומתי עם גג רעפים אדומים. היו בו שני חדרי שינה, מטבח ואולם גדול. דרך המטבח היו יוצאים לפרוזדור ושם היה חדר סוכה עם גג מתרומם ויורד. כן היה לבית מחסן תבואה עשוי כפרוזדור ארוך שמשני צדדיו דלתות ולארכו חלקים חלקים של קרשים לשפיכת גרעיני התבואה השונים. חשמל, מים או גז לא היה לנו. מים הביאו בדליים, וחשמל לא היה עד למלחמת העולם השנייה.

אחותי נחמה קצב ז״ל

נחמלה היתה ילדה צעירה ויפה ושקדה על לימודיה בתקוותה ללמוד רפואה. היתה שקטה וטובת לב, רחמנית ולא גנדרנית.

לובה־אריה קצב

43. ציון לבית אבא

ברגשי כבוד וברטט הנני כותב את השורות האלו למצבת זכרון נצח לזכר הורי, אחי ואחותי היקרים, שנספו בשואה הי"ד. סבי ר' ישראל־לייב ז"ל בנו של ר' אשר ממיזוטש התחתן עם סבתי האשה הצדקנית מרת מלכה ע"ה בת ר' גרשון הלוי.

משפחת גילברג

יושבים: סבא ר' ישראל־לייב גרשונס, סבתא מלכה
באמצע: בתם הצעירה שיינדל (כיום באמר קה) מחזיקה את טייבל בת אברהם ופעסל
עומדים: אבי ישעיהו־יצחק ואמי ריקל

סבי היה אז בגיל 14 וסבתי בגיל 13, ובפי אנשי טושטין קראו לו ישראל־לייב גרשונס. להם נולדו שלושה בנים וחמש בנות, אשר אחד מהם היה אבי. כשעברו ממיזוטש לגור בטושטין היה אבי ישעיהו־יצחק ז"ל ילד בגיל שלוש. אחרי החתונה ישב סבי יחד עם אחיו ר' ירמיהו ז"ל ולמדו בצותא־חדא כמה שנים, אחרי־כן, כשהמשפחה גדלה, חשב על מתי אעשה לביתי, וקיים מאמר־חז"ל „טוב תורה עם דרך־ארץ" ונכנס לסייע בעסק של חותנו ר' גרשון ז"ל בבית־החרושת לעיבוד צמר כבשים ואריגה.

סבי, שהיה שייך לחסידי סטולין, חינך את בניו בדרכי התורה והחסידות. אבי ישעיהו יצחק ז"ל היה בצעירותו מלומדי בית־המדרש. אחרי־כן התחתן עם אמי מורתי ריקל ע"ה בת ר' צבי ומינצה גנדלר מלודויפול, שהיתה מתיחסת מצד הסבתא למשפחת המגיד מטריסק זצ"ל. אבי היה מהחסידים הנלהבים של טריסק, ולמרות זאת ביקר גם אצל אדמו"רים אחרים שבאו לטושטין, כגון: סטולין, ברזנה ועוד. אבי הסתדר בטושטין ופתח לו חנות מכולת בביתו של ר' אפרים שיכוו גר וניהל את החנות עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. בזמן המלחמה נסע אבי לעיר פלטבה ושם עבד במאמץ המלחמתי, ואמי נשארה עם תינוק בטושטין. אחרי המלחמה חזר אבי לטושטין ובהשפעת סבי נכנס לתוך העסק של בית־החרושת והמשיך לנהלו בשותפות: סבי, אבי ודודי שמואליק ז"ל, התפרנסו בכבוד והיו מבעלי־הבתים האמידים בעיירה. אחרי פטירת סבי בכ"א אדר א' תרפ"ד המשיכו אבי ודודי לנהל את השותפות עד שנת תרפ"ח. עם חלוקת הירושה פתח אבי שוב חנות מכולת בביתנו והתפרנס בכבוד.

למרות טרדות הפרנסה התמסר לעניני ציבור. היה גבאי בקלויז הטריסקאי הרבה שנים עד פרוץ השואה הנוראה. קבע גם עתים לתורה, כל יום היה מראשוני הבאים לבית־הכנסת. מזג האויר הקשה, הגשם בקיץ, הסערות והשלג בחורף, לא מנעו ממנו מללכת כל ערב לבית־הכנסת לתפילת מנחה וערבית בציבור ולהשתתף בשעורי משניות ותלמוד. היה גם חבר בחברת משניות, ולא פעם גם באמצע היום עזב את החנות, בהשאירו את אמי לבדה והלך להתעסק בצרכי ציבור, בעניני הקלויז, מעמד של הרבי או לעזור לזולת.

מימין: אלימלך, מינצה (ניספו), צבי (הרשל) ורעיתו חוה (בא"י), שמואליק (ניספה)

אמי ע"ה היתה אשה כשרה וצדקנית ועסקה הרבה בצדקה וגמילות חסדים עם הזולת. הורי עמלו וטרחו הרבה בחנוך הילדים. לא חסכו עמל וכסף וחינכו אותם אצל המלמדים

והמורים הטובים ביותר בעיירה, כגון: אהרן פרלשטיין, דב ברו, יעקל משה־חיים׳ס ועוד וחינכו אותם לתורה וחסידות. היינו שלשה אחים: אנוכי כותב השורות האלו, אחי שמואל גרשון ואלימלך ואחותי מינצה. אמי נפטרה (בהיותי כבר בארץ) ביום שבת ערב חג השבועות תש״א, ואבי ושני האחים ואחותי ניספו בשואה הנוראה בשנת תש״ג, ואנוכי נשארתי היחידי מהמשפחה היות ועליתי ארצה בשנת תרצ״ו (לפני השואה) יחד עם אשתי חוה־לאה תחי׳ בת ר׳ אברהם ושיינדיל ע״ה שפיגלמן מפשוקי, שגם היא נשארה יחידה ממשפחתה. היו עוד 4 אחיות, אח וגיס, אחותה מניה עם בעלה (בוזיה) ברוך קרמר, אחיה שמואל־אריה (מוניה) ועוד 3 אחיות: אסנה־רחל, מלכה ודובה. בבואנו ארצה קבענו את ביתנו בבני־ברק וחננו ה׳ בבן ובת שחינכנו אותם בדרך התורה והישרה לכבוד הורינו ומשפחתנו ונזכה במהרה לראות בנחמת ציון וירושלים השלמה בנויה על תלה.

צבי גילברג

44. לזכר הורי ומשפחתי

גילברג יוסף־שמואל בן ישראל־אריה היה יליד מיזוטש. היתה זאת משפחה ציונית, דתית ומסורתית ונמנה בין המשפחות המכובדות, המסועפות והותיקות בעיר טוטשין. אבי ז״ל היה נודע כאיש ישר ונוח לבריות. חוץ מעול משפחתו ומסחרו התעסק גם בעניני ציבור, כגון איסוף כסף למעות־חטים לפני פסח לנצרכים, ומעות־עצים לקראת החורף. אמי חסיל ז״ל היתה ילידת ברז׳ניץ ע״י סרני. שמה הטוב הלך לפניה כאם מסורה למשפחה ובעלת אוזן קשבת לכל נצרך בסתר ובגלוי.

היינו חמישה אחים ושתי אחיות. אחי הבכור, זאב, היה חבר בתנועת בית״ר, עבר הכשרה בעיר רוקיטנה וחיכה לעלות ארצה. בזמן היותו בהכשרה הוא עבר לסיעת גרוסמן ועזב את בית״ר. באותו הזמן שחיכה לעלות התמסר לעבודות ציוניות בעירנו. חבר ועד קק״ל, ועד־יתומים וכל מיני עבודות ציוניות. האח מרדכי היה גם־כן חבר תנועת בית״ר. אחרי שהתחתן התמסר לעול המשפחה כמו כל הבעלים הצעירים. אחותי שושנה. אחרי גמר לימודיה בגימנסיה ברובנה, התחתנה עם בחור מברזנה בשנת 1939 וגרה בעיר בעלה ונולדה להם בת בשנת 1940. יתר 2 האחים, ישראל־אריה ומשה, ואחות מלכה היינו יחד עם ההורים עד פרוץ המלחמה. לפני פרוץ המלחמה הרוסית גרמנית גייסו אותי יחד עם כל הנוער מעירנו לצבא הסובייטי. ככה נשארתי לפליטה מכל המשפחה. וכולם ניספו באופן טרגי יחד עם כל בני עירנו בידי הקלגסים הנאצים והאוקראינים ימ״ש.

רייזל גילברג

מלכה ומשה גילברג

זכרם יבורך לעד!

יצחק גילברג

מימין: שרה שפירא — נפלה בגיטו, רות אייזנברג — נפטרה בארץ,
צפורה שפירא — נרצחה לפני השחרור, רבקה גיבל — בארץ.

אברהם דעם רב'ס (קריפה)

יעקב לרנר ואשתו (קריפה)

לייזר ליברטוב, אשתו מלכה וילדיהם

45. משפחות קפלן־גלפרין

נולדתי בקריפה בשנת 1899 להורי ר׳ דוד־אברהם ובתיה ובשנת 1914 התחתנתי לבית קפלן בטוטשין.

אבי היה סוחר מכובד ומקובל על הבריות, יהודי בעל תורה ושומר מצוות. אמי היתה אשה צדקנית ותמיד עוסקת בדברים שבצדקה. אבי נפטר בגיל 67 בחיק משפחתו ואמי מתה כבר בתקופת הנאצים. ניספו להם בשואה הגדולה חמישה ילדים ותשעה נכדים.

אני, שנשארתי אחרי תלאות ונידודים עם 4 ילדים, ממ־שיכה בעקבות הצאן, שגדלו והיו לחברים פעילים בקיבוץ.

אחותי חנה־איטה היתה נודעת ביופיה ובאופיה ושמה הלך לפניה במעשי הצדקה בסתר ובגלוי.

אחי משה־יודיל היה סוחר ידוע, שנשא ונתן באמונה והצטיין במעשים טובים. פעם נסע לרגל מסחר לוורשה, בדרך פגש בחלוצה, שנגנב ממנה כספה, שהיה שמור עמה להוצאות הדרך לארץ־ישראל. החלוצה שחשך עליה עולמה חשבה לברוח מאין לה עוד תקוה להמשיך בדרכה. אחי משה־יודל העניק לה מכיסו להוצאות הדרך, שתוכל להגיע ארצה.

אחי צבי גלפרין היה למדן גדול וסוחר ועסק במעשי צדקה וחסד עם הבריות. ניספה בשואה.

גיסי ואחיו של בעלי אהרן בן צבי קפלן יליד טוטשין. היה איש תם וישר והושיט עזרה לכל נצרך הן באופן מוסרי

וולף ובלומה קפלן

בשורה ראשונה: יצחק (בארץ), האם שרה קפלן (בארץ), ישעיהו קפלן (נספה), חיים (ברוסיה)
בשורה עליונה: צבי (נספה), לאה (בארץ), פוליה (בארץ)

והן בכסף. סיפרו עליו, שהוא וחברו יהושע זייצ׳יק (שיקע) התעטפו בטליתותיהם וקפצו לתוך באר, כדי לא לנפול בידי הצוררים.

* * *

חנצה ברגרמן, חברה מסורה, שיחסי ידידות נאמנים שררו בינינו והיינו עוזרות אחת לשניה בכל עת צרה ומצוקה. היה מקרה שגנבו אצלי הכל ונשארתי בעוני ובחוסר כל ונאלצתי לעזוב את טוטשין ולעבור למקום אחר. בבואי להיפרד ממנה חיכתה לי הפתעה — חבילה גדולה ובה כל מיני סחורה. התחזקתי ע״י זה והתחלתי שוב לעשות פרנסה בריווח.

היתה לה משפחה של בעל ושתי בנות יקרות, וכדי לא לנפול בידי הנאצים נתנה מנות רעל לבעלה ולשתי בנותיה וגם לעצמה לקחה וכך מצאה את מותה משפחה יקרה.

שרה קפלן (משק גבת)

46. די אומגעקומענע נפשות פון מיין משפחה (וויינער)

מיכל וויינער ואשתו (קריפה)

מיין שוועסטער פעסיע וויינער־ווינטמאן, איר מאן חיים ווינטמאן, זייערע קינדער, אברהם הערש און עטעלע.

מיין שוואגער יוסף סליוועקע, זיין פרוי, זיינע קינדער רחלע, שרהלע און עטעלע, מיין ברודער אביגדור וויינער, זיין פרוי חנה וויינער־פלאטאק, זייער זונעלע אברהם־הערש.

פון מיין טאטנס צד: מיין מומע חייה ביילע וויינער־חאדירקער, איר זון אביגדור וויינער, זיין זונעלע נחום׳ל און טעכטערל שרהלע. איר טאכטער חוה וויינער. די משפחה פון מיין פעטער ניסן וויינער, זיין פרוי באבל, זיינע קינדער מאיר און נחמקע וויינער און זייערע קינדער. מיין מומע פערל וויינער־זאלצמאן און איר טאכטער שיינציע. מיין מומע שרקע וויינער־אייזענבערג און איר מאן אברהם אייזנבערג, זייערע קינדער און אייניקלעך. מיין פעטער חיים־ישראל׳ס זון מיכל וויינער, זיין פרוי און טאכטער.

מיין פעטער מאיר וויינער — זיין זון פסח וויינער, זיינע טעכטער לאהציע און פינקע מיט זייערע מענער און קינדער, זיין זון יהודה וויינער, זיין פרוי און קינדער. די משפחה פון הערשל וויינער, זיין פרוי רבקה, זייערע צוויי טעכטער סאניע און יהודית מיט זייערע פאמיליעס.

די משפחה פון מיין פעטער שמחה הימלפארב: זיין טאכטער חאסיע הימלפארב־אייזנבערג, איר מאן הערשל, איר זון לייביש, אירע טעכטער חנה און קריינדל אייזנבערג, און זיסל אייזנבערג.

בוציע הימלפרב-באבערמאן, איר מאן בעריש באבערמאן, זייער טאכטער חנה. מלכה הימלפארב, איר מאן לייזער און קינדער. פייגע הימלפארב־פלאטאק איר מאן וועווע פלאטאק און קינד, מיין פעטער איציע וויינער און זיין פרוי זיסל.

פון מיין מאמעס צד: די מומע מלכה סליוועקע־גאז, איר מאן שמואליק גאז און זייער טעכטערל.

רחציע וויינער-דינעס

47. משפחת טורוק־ריקליס

ככל שאר תושבי העיירה טוטשין, ברצוני לתרום מזכרונותי מבית אבי.

על תקופת מלחמת־העולם השניה עלי לדלג, מכיוון ששהיתי בתקופה זו בארץ־ישראל, בה אני חיה כבר כ־30 שנה. תקופת ילדותי חרוטה בזכרוני, כאילו היה זה רק תמול־שלשום.

מצבנו הכלכלי היה מזהיר. ביתנו היה במרכז העיר, חנותו של אבא היתה גדולה ובה היו כל המוצרים, כעין כל־בו בימינו. אבי היה נוסע לערים הגדולות לקניית סחורות עבור חנותו.

כל זאת היה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. במהפכת אוקטובר 18 — 1917 התחלפו השלטונות ועירנו סבלה ביותר מהפרעות.

מכיוון שביתנו היה במרכז העיר וחנותנו התבלטה, פרצו הפורעים לחנות וגם לבית והריקו מכל הבא ליד. אנו נותרנו בעירום ובחוסר כל. נוסף לזאת דרשו מאבי גם כסף במזומנים, שלא נמצא בידו באותה עת, ופורע אחד שלף חרב וחתך את אבי בכל חלקי גופו. בנס גדול נותר בחיים, שנה שלמה התהלך עטוף בסדין, כי לא יכול היה ללבוש בגד בגלל גופו השסוע. בתקופה זו היינו מחוסרי כל ומצבנו היה בכי רע.

כעבור זמן רב החלו החיים לחזור למסלולם, אבי פתח את החנות בזעיר־אנפין והפרנסה הספיקה כדי לחיות בקושי.

בשנת 1922 אמי נפטרה. אולם מצבו הכלכלי של אבי השתפר, הוא עסק בסוכנות למשקאות חריפים.

אבי היה איש ציבור, היה לו מגע עם השלטונות. הוא היה אהוד ומקובל על כולם. כל שנות חייו היה הגבאי בבית־הכנסת הגדול. אחרי מותו נבחר אחי הצעיר מיכאל לתפקיד הגבאי בזכות כבוד אבי.

שלוש שנים אחרי מות אבי בשנת 1937 עליתי עם משפחתי לארץ־ישראל.

בתיה ריקליס טורוק

מיכאל ריקליס

ישראל־אשר ריקל־ס ומשפחתו

חיים וחנה אייזנברג (ריקליס)

חיים ושפרה טורוק ומשפחתם

וולף טורוק

לובה וכסמן וחיה שפיגלמן

ברל וטשרנה זלצמן וילדיהם

ישראל קליימן, אשתו פריידה ובתם בתיה

איטה כ"ץ, רייזל הלפרין, פייגל דנסקר וטוטשינאי אחד

רייזל (שושנה) קפלן

48. משפחת רזניק

משפחתנו היתה ענפה. לאבי היו הרבה אחים ואחיות, שגרו ברחוב מעזשיריטשער. זהו רחוב ארוך וישר, שבבוא הגשמים התמלא תמיד בוץ. ברחוב זה היה גם בית־חרושת קטן לייצור שמן, ששימש כמקור פרנסה למשפחה. משפחת אמי כללה שבע נפשות ואזכיר פה את האח אהרון קפלן שגר במרכז העיירה.

בית הורי היה בסימטה לא הרחק ממרכז העיר. בדירה בת שלושה חדרים גרתי עם עוד שתי אחיותי ושלושת אחי, שמכל אלה נשאר מלבדי, רק אחי צבי רזניק. ברחוב שבו חייתי גרו יהודים האופיניים להעיירה הגלותית, עניים ומרו־דים שחיו מהיד אל הפה. זכורתני פייגה בלושיין, אשה אלמנה עם שלושת יתומיה, מלכה בוניס ויואל „הגדול". מידי ערב היו באים אל ביתינו לבקש תה, ולפעמים קיבלו גם חתיכת סוכר, מצרך שהיה נדיר גם בביתנו.

את אמי, אסתר פרדלס, כולם הכירו. היא היתה „אשת חיל", יושבת כל הימים בחנות התבואה, ואילו אבא כמנהג ישראל היה יושב ולומד גמרא.

לנוער היו חיים חברתיים משלהם. הייתי חברה ב„השומר הצעיר". מדי שבת הייתי באה עם עוד חברותי לביתו של מאיר זילברברג (שמוליק נוטקעס) לשם ריכוז התנועה. תחילה הייתי חניכתם של סוניה קרפ וסילה שפיגלמן ובמ־רוצת הזמן, כשגדלתי, הדרכתי בעצמי קבוצות נוער קטנות.

המלחמה בכל מוראותיה הגיעה לעירתנו באוגוסט 1941. אז כבר הייתי נשואה כחודש ימים לבן עירי, יצחק גלדשטיין. יחד ברחנו לעבר הגבול הרוסי ונמלטנו על נפשנו. אחרי דרך של תלאות ויסורים מצאנו את המנוחה והנחלה בארץ־ישראל.

זכר קדושי העיירה, שנרצחו, נטבחו ונחנקו יעמוד נוכח עיני לעד.

חנה רזניק (גלדשטיין)

49. די משפחה פון מיכל חאמוט

מיין שטעטל איז קליין, אָבער מיט פול זכרונות, אַמאָל גוטע און שיינע און אַמאָל טאַקי ניט אַזוי גוטע. אונדזער פאַמיליע האָט געוווינט אויף דער מיקולינסקאַ גאַס, וואָס מען האָט זי אויך גערופן די ברייטע גאַס, כאָטש זי איז גאָר ניט געווען ברייט.

אונדזער שטוב איז געווען אין צענטער פון גאַס, רעכטס האָט זי געהאַט די שול, וואָס יידן פלעגן גיין דאַוונען צוויי מאָל אַ טאָג, און לינקס להבדיל דעם קלויסטער. מיר זענען געווען 7 יונגע קינדער און הויז, האָבן מיר געליטן פון רעכטס און פון לינקס. אַז עס פלעג קומען דער שבת־קודש,

משפחת חאמוט

חנה'לה בת יצחק ופרל
חאמוט

אליק בן מיכל ודבורה
חאמוט

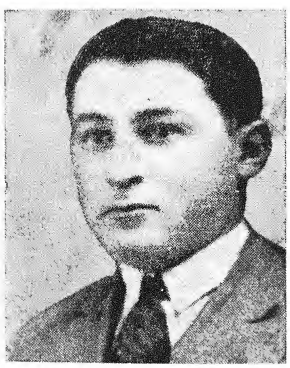
ינטה בת יהודה ומרים
שניידר

שרה'קה גלעדשטיין,
אחותה של פרל חאמוט

פרץ וחיה שניידר

פרידל גלעדשטיין

האבן מיר ניט געטאָרט זינגען און אַמאָל אפילו הויך רעדן, ווייל דער טאַטע עליו השלום פלעג זאָגן, אַז אין שול הערט מען אַלס און עס שטערט צום דאַוונען. און להבדיל פונם קלויסטער איז שוין אָפגערעדט. אַז אין אלע 7 צימערן האָבן מיר ניט געהאַט קיין איין גאַנצע שויב.

איך דערמאַן מיר, ווען עס פלעג קומען דער פרייטיק־צו־נאַכטס, די גרויסע גלאַנצנדיקע לייכטער אויפן טיש און אין שטוב איז אַ הייליקע ליכטיקייט. מיין פאָטער מיכל איז געווען איין שיינער מענטש און מיין מוטער דבורה נאָך שענער, דער טאַטע פלעג זאָגן, אַז פרייטיק־צו־נאַכטס רוט די שכינה אויף יעדן יידן.

און מיר פלעגן זיך גיבן אַ זעץ אויס צו אַ טיש — דער טאַטע אויבן־אָן און נעבן אים די מאַמע און דערנאָך די קינדער: מרים, יצחק, ביילה, שרה, נחמה, אליק און רבקה, איז אודאי געווען א עונג־שבת.

צום גרויסן באַדויערן זענען פון די אַלע געבליבן נאָר נחמה און רבקה, וואָס געפונען זיך אין ארץ־ישראל, און אונדזער ברודער יצחק מיט זיין פרוי פערל מיט זייער קינד לאבעלע אין אַמעריקע. אָבער מרים מיט איר מאַן יודל מיט זייער איינציק קינד יענטעלע; ביילקע מיט איר מאַן יוסקע און זייער קינדער גיטעלע, בערעלע און באָמעלע; שרה און עליק זענען אלע פאַרניכטעט געוואָרן דורך די היטלער באַנדעס.

נחמה חאמוט־פיודוק
(עפולה)

שמואליק זייטשיק, ישראל קרבנשפרינג
בנים: לייבל, פינעס

רזניק צבי, גילברג מרדכי, מרקוש עוזר

משפחת זליג חייט

זליג, אשתו רייזל, בנם אהרן ואשתו ביילה, בנם מיכאל, בתם פייגה (באמצע), בתם סימה אדמוביץ (בארץ), נכדתם הינדה.

צבי פליישמן, חיה, פנינה

ישראל סאניס, אשתו פעסיע ומשפחתם (שובקוב)

מאָטל פינקלפרב ואשתו חייקה

שמשון וגיטל גורביץ

פרק חמישי

מלחמה, גבורה ושואה

פרק ה

מלחמה, גבורה ושואה

50. בימי מצור ומצוקה

אנשי פטליורה

אנשי פטליורה פקדו לעתים תכופות את העיירה. החיילים שוכנו בבתי התושבים, שהוחרמו לפי הצורך. היהודים פחדו מהם. הפעטליורובצעס היו די פרועים, ונשקם הוסיף להם חוצפה. הם גם לא נזהרו בנשקם וחוסר זהירות זה כמעט שגרם לאסון בעיירה. ומעשה שהיה כך היה:

חיילי פטליורה חנו בעיירה, אנשי הגוואדריה הלבנה, לבו־שים טוב, בלבוש קוזקים לאומיים. הם מלאו את כל רחבת השוק ובאמצעיתו העמידו מכונת יריה כבדה, „פולימיאט" עם יחידה המשרתת אותה.

פתאום נשמעה התפוצצות עזה מבית המפקדה ששכן אצל „זלאטע-פאלסקה". כל התושבים התחבאו מהר בבתיהם, מתוך חשש לבאות.

האטמאן „הקצין" הפטליורי החליט מיד שיהודים בולש־ביקים זרקו רימון על המפקדה, וערך תכנית לעשות שפטים באוכלוסיה האזרחית. הוא פנה לועד העיירה באיום שאם לא ימסרו לו את המתנקש תוך זמן מסויים, הוא יפנה את מכונת היריה לבתי העיירה. התחילה פעילות בעיירה כדי לגלות את זורק הפצצה. למזלם של התושבים התברר כי חיילי המשמר, שהיו מצוידים ברימונים, נהגו באי־זהירות. אחד מהם שם „בקבוק" על השולחן. הבקבוק התגלגל על הרצפה והתפוצץ מבלי לגרום לנזק. לחייל היה האומץ לגלות את המעשה והודות לכך נמנע אסון מתושבי העיירה היהודים, מאנשי פטליורה שלא ידעו רחמים בהפגשם עם יהודים, ורב הדם שנשפך על ידם בהזדמנויות אחרות.

בולשביקים

רוב תושבי העיירה נמנו על המעמד העני והבינוני, ועל כן לא פחדו מכניסת הבולשביקים לעיירה. לא היה להם מה להפסיד. כולם גם ידעו שהבולשביקים מתייחסים טוב ליהו־דים, וביניהם היו הרבה יהודים בחורים ובחורות, שכלל לא הסתירו יהדותם. ויש שהתושבים היו מקבלים מהבולשביקים מצרכי מזון, כשהיה להם מספיק.

ביום קיץ לוהט של שנת 1917, נפרצה החזית הפולנית, וצבא הבולשביקים זרם דרך העיירה לכיוון הגשר על ההורין, בדרך המובילה לרובנה. איך נראה צבא הבולשביקים? האם בכלל אפשר היה לקרוא להם צבא? קשה להגיד. החיילים היו לבושים בלויי סחבות, בגדי נשים, לעתים פרוות (למרות שהיה זה קיץ לוהט). גם הציוד הצבאי היה מרופט. היהודים קבלו את הבולשביקים יפה ושרתו אותם בחלוקת מים קרים לצבא העייף, שזרם באלפים לכל אורך הכביש. הצבא התע־כב בעיירה והשתכן בבתים, שם בשלו להם את אכלם וכבסו את בגדיהם. בשעות הפנאי שוחחו רבות ובידידות עם אנשי הבית על כל המתרחש מסביב, ולא פעם דנו בשאלה היהודית.

פולנים

בעיירה עבר כביש וגם גשר היה על נהר ההורין בדרך המובילה לרוסיה. לכן שמשה טוטשין מעבר לצבאות והרגישה כל שינוי בחזית. וככל העיירות ששכנו על דרכי המעבר, סבלה גם טוטשין מכל תנודה בחזית. הפולנים שהיו משועבדים תחת הרוסים והגרמנים־אוסטרים, התארגנו ולחמו על שחרור ארצם וכינון מדינה עצמאית. בעיקר לחמו בחזית המזרחית נגד צבא הבולשביקים. יש והפולנים התקדמו עד קיוב והצבא האדום היה מתקיף ושולח תגבורת והודף אותם חזרה לעומק פולין. אני זוכר לילה אחד של נסיגה פולנית וזה היה בליל יום הכיפורים.

בערב שמענו חילופי יריות חזקים בסביבה. אמרו: הפו־לנים נסוגים והבולשביקים מתקדמים. היהודים פחדו להתרכז לתפילה בבית הכנסת, ולכן קוימה תפילת ליל יום הכיפורים במנינים קטנים בדירות פרטיות, תוך איפול על החלונות והדלתות, כאילו היה בזה להבטיח את התושבים. התפילות נאמרו במתח רב כי לא ידעו מה ילד רגע. התפילה נגמרה, המתפללים חזרו כל אחד לביתו. לפתע נשמעו דפיקות בדלת ביתנו וצעקות ביידיש ופולנית. פתחנו את הדלת וראינו חיילים פולנים עם חבורה גדולה של יהודים מובלים לתיקון הגשר לשם מעבר הצבא הפולני הנסוג. גם אבא נקרא לגיוס וגם הוא הלך למרות קדושת יום הכיפורים. לא היתה כל ברירה וכל אותו הלילה עסקו היהודים בתיקון הגשר.

אחרי הנסיגה מיקשו הפולנים את כל הדרכים ויש לציין שלמרות העבודה בחושך חזרו כל היהודים בשלום בליווי החיילים שהעבירו אותם בין השטחים הממוקשים.

פינוי האזרחים

כאמור עברה טוטשין מיד ליד ויריות וקרבות בקרבת העיירה לא היו דבר נדיר. אותו בוקר הודיעו הבולשביקים שחנו בעיירה כי עלול להתחולל קרב בעיירה ומיעצים לאז־רחים להסתלק בעוד מועד. היהודים היו כבר רגילים לקרבות וידעו מה להכין. ראשית הכינו אוכל, אפו לחם ובישלו תפוחי אדמה, לקחו קצת בגדים והיו מוכנים לדרך. לאן הולכים יהודים? לבית הכנסת שהיה בנין לבנים חזק ובו היתה הרגשת בטחון. בדרך עברנו על יד ביתו של זלמן שץ. הוא ראה את אמא עוברת עם שני ילדים ועוזרת והזמין אותנו אליו הביתה, אבל אמא העדיפה ללכת לבית הכנסת, וטוב עשתה, כי אותו יום פרצו חיילים לבית שץ ושדדוהו ביסודיות. מבית הכנסת המשכנו למקום שנחשב ליותר בטוח: בית הקברות. לשם הגיעו רבים מתושבי העיירה, בהתרחקם על ידי כך מדרך המלך, שם נעו כוחות הצבא.

הנשים והילדים הסתדרו בין מצבות האבן, כל אחד התיר את צרורו וסעד את לבו. ממש „פיקניק". אבל המנוחה לא ארכה. הכדורים והפגזים הגיעו גם לבית הקברות. זזנו הלאה דרך הפרבר האוקראיני לעבר ה„זאמד", שהיה מרוחק גם הוא מדרך המלך, עד יעבור זעם.

הגנה עצמית — "סאמואובורונא"

עקב מלחמת־האזרחים נוצרו כנופיות רבות, מיעוטן בעלות מגמות פוליטיות וברובן כנופיות שודדים ובריונים.

היהודים באוקראינה סבלו סבל רב מכנופיות אלה, ורבים היו המקרים של שוד, אונס והרג. יהודי טוטשין יזמו והקימו ארגון ל„הגנה עצמית", רכשו נשק רובים ואקדחים, עברו אימונים, והיו מוכנים לקבל פני הכנופיות לא בתחנונים או במתת, כי אם בנשק חם. הכנופיות לא היו מוכנות להתנג־דותם של יהודים ואחרי מספר נסיונות של התנפלות שלא הצליחו, נמנעו מלפגוע בעיירה. מיוחד ולא רגיל לאותם הימים, היה שיתוף התושבים האוקראינים של הפרברים בהגנה העצמית עם אנטון קורנין בראש. מובן ששיתוף זה אף חיזק את ההגנה של העיירה, וכנופיות רבות לא התקרבו אליה.

חברי ההגנה, רוב הנוער בעיירה, היו עוברים אימונים ושמרו לפי תור, חלק היה יוצא למשמרות לקצוי העיירה, כדי לשמור על צרכי הכניסה לעיירה, ולמנוע חדירת כנו־פיות או חוליות לשם שוד, בחנויות או בבתים בקצה העיירה.

זכורני שפעם התקרבה חולית סיור של כנופיה לעיר, התפתח קרב קצר וראש הכנופיה „ללקה" נהרג. הכנופיה היתה חזקה מאד, ושכנה בסביבות הכפר „שובקאור". בעיר היה פחד גדול מהתנפלות לשם נקמה. הפחד גדל עם הגיע הידיעה, שכל הגדוד משובקאו הולך לטוטשין, וזה מסר „בעל־עגלה" שבא מרובנה. הוא ראה את ההלויה הגדולה שערכו לראש הכנופיה ובה השתתפו אלפים אוקראינים. אבל שמע כח ההגנה ופעליו, הרתיע את הכנופיות מהתנפל על העיירה. הם קברו את ראשו בבית־הקברות של הכפר שובקאו והראו לי אחרי שנים את קברו המפואר. מ„ההגנה העצמית" אני זוכר את אברהם סטולר שהיה ברשותו רובה, והיה מרשה לי לעתים ללחוץ על ההדק.

ה„הגנה" היתה מונעת ימי שוק, „יארידים". באותם הי־מים, היו סוגרים את כל הדרכים לעיירה בימים הקבועים של ה„שווקים", כדי למנוע חדירת פורעים. עם סיום המל־חמות, התפרסם צו האומר: כל כלי־הנשק יש למסור לשל־טון, אחרת צפוי עונש כבד, לכשימצא נשק ברשותו של אזרח. היהודים החזירו את הנשק, באשר לא יכלו לנהוג אחרת. אבל רוח ההגנה המשיכה לפעם את תושבי העיירה טוטשין, ובכל מקרה של תקיפת יהודי על־ידי אוקראיני או פולני היו היהודים בחרף נפש משיבים מנה אחת אפיים. במיוחד היה הדבר מסוכן אם התחילה תגרה ביום־שוק — „יאריד", כי אז היה בעיר ריכוז גדול של איכרים, חלקם שתויים וקלים לתגרות.

זכורני ש„אוסאדניק" פולני שיכור הלך בשוק, מתנודד על רגליו, ירד גשם קל והאדמה היתה רטובה וחלקה. הפולני התחלק, נפל בבוץ והתלכלך. מה עשה? נכנס לחנות של זישה באט, לקח חתיכת בד מבלי לשאול רשות והתחיל לנגב את הבוץ מבגדיו.

למרות שהיה פחד מהאוסדניקים שהיו אנשי־צבא מאו־מנים ובעלי חוצפה רבה, שהשלטונות תמכו בהם ללא גבול, לקח זישה באט ודחף את הפולני החוצה מחנותו. החנות היתה די גבוהה, והפולני שנזרק היה די מופתע ולא מוכן שיהודי עם זקן יעיז לזרקו החוצה. הוא אף החוצה והתגלגל כמה פעמים, מלא כעס הוציא סכין לדקור את היהודי. לעזרתו באו עוד כמה חברים שלו, אבל גם היהודים לא טמנו ידם בצלחת, ואלה קבלו מנה כזאת, שכל ההנאה מיום השוק נשכחה מהם. רתמו מהר את הסוסים והסתלקו, אבל בדרך אל כפרם עברו את ה„זאמד" והם רצו שם לגמור את החשבון שלהם עם היהודים, וכי חשבו ששם יהודים אחרים. אך הם קבלו תוספת מכות נמרצות, שבקושי עזבו את העיירה מוכים ופצועים.

האוקראינים, במקרה של מכות עם פולנים, היו נויטר־ליים ונהנו בהסתכלם מהצד, איך הפולנים השנואים עליהם מאד מקבלים מכות מיהודים.

גם האוקראינים קבלו לא פעם מכות מיהודים, ואלו הורידו ראש לפניהם. אני זוכר לא פעם, שאוקראיני היה מתחצף ומתחיל לקלל היה אבא תמיד עונה לו אחת ואחת ומוסיף: עבר הזמן שפטליורה שלכם היה קיים, הוא איננו עוד, ואיש לא מפחד מפניכם. וקרה לא פעם שהתחילה קטטה עם אוקראינים והיהודים הגיבו בכל החריפות. וזה היה

מתפרסם חיש מהר בכל הסביבה. כל הפולנים והאוקראינים ידעו, שלא כדאי להם להתחיל עם היהודים בטוטשין, כי אלה לא ותרנים, וכה נמנעו הרבה תגרות.

פעם נכנס גוי לחנות של תנחום וולאך, לקנות בדים היה זה ביום־שוק, כל העיר היתה מלאה וגדושה עגלות גויים. חשקה נפשו של הגוי בבד מבלי לשלם, הוא בחר חתיכת בד, ובהסתר טמן אותו בבגדיו. מניה אשתו של תנחום, גבוהה, בעלת פנים סמוקות, ראתה מה שעשה הגוי ומבלי הזהרה סטרה לו בכל כוחה. הגוי הנדהם נפל מתעלף או מכוח המכה ואולי מההפתעה הגדולה, שאשה יהודיה יכולה ככה לסטור. המקרה היה די לא נעים, התחילה הת־קהלות גדולה מאד, כי חשבו שמא הוא נפל מת. אחרי זמן מה, התעורר הגוי מהתעלפותו והסתלק בחרפה, בראותו שלא קל לגנוב.

ברוך מוצ׳אר, סוחר תבואה זעיר, הלך לכפר לקנות תבואה, פגשו אוקראיני גברתן מבוסם והתחיל לריב אתו. ברוך ענה לו, ה„גוי" התרגז והכה ביהודי מכות רצח. היהודי לא יכול היה לעמוד נגד הגוי הזה, שהיה חזק והיי"ש הוסיף לו כוח. ולכן הסתלק מהתגרה עם „פנסים" ניכרים. הגוי לא הסתפק בזה, הוא הבטיח לו לבוא עם חבריו אליו לרחוב ולהראות לכל היהודים השכנים של ברוך מוצ׳אר מה כוחם של הגויים. הלך כבר ברוך מהר הביתה להזהיר את היהודים על הסכנה הצפויה להם. לקחו היהודים והכינו כלי הרבצה, מעדרים, ידיות של אתים וחיכו, מחשש שמא יקיימו האוק־ראינים ויגשימו את איומיהם. ואכן הם קיימו. תוך זמן מה הופיעו ברחוב מספר אוקראינים גברתנים ושתויים והחלו לקלל את היהודים, את אמות־הם ואת דתם. היהודים ידעו, שלא יימנעו מתגרה וענו להם אחת אחת, ואז התחילו הגויים לרדוף אחרי יהודים ולהרביץ להם. לזה חיכו היהודים שהופיעו מכל הצדדים והרביצו בהם מכות רצח. עלובים ופצועים נשארו הגויים ברחוב, על היהודים נפל פחד, שמא תבא המשטרה ותאסור את היהודים. מה עשו? הודיעו למשטרה שהגויים השתכרו והרביצו אחד לשני. הגויים התביישו לספר שהיהודים הרביצו להם, אבל זכרו את הלקח ומאז לא הוסיפו עוד להתגרות ביהודים, ולפגוע בהם בהופיעם ברחוב האוקראיני.

ה„פריזיבניקים", אלה היו בחורים צעירים שהיו עומ־דים למבחן בריאותם לגיוס לצבא. הועדה לבדיקה מושבה היה בטוטשין ולכאן היו באים כל בחורי העיר, ומכל כפרי הסביבה. אלפי בחורים היו באים העירה מכפרים נדחים. ההתיצבות לגיוס „הפריזיב" היה בשביל הרבה „שקצים" יציאה מהכפר וחג גדול בחייהם, והם חגגו אותו ע"י שתייה לשכרה והתפרעות ברחובות העיר. במיוחד סבלו מכך תושבי ה„זאמד" שם ישבה ה„פריסודסטבה" — הועדה הרפואית. המשטרה לא היתה מתערבת בתעלולי ה„פריזיב־ניקים" והסתכלו עליהם בין האצבעות. מה עשה חיים שפ־רינץ? בידעו שקצין העיר יושב עם משפחתו ואורחיו לשתיית תה, לקח לבנה וזרק לתוך החלון. כמובן שכל המשטרה באה במרוצה. חיים טען שהפריזיבניקים זרקו את הלבנה. ראתה המשטרה שהפריזיבניקים מפריזים ואסרה למכור להם יי"ש ולהתרוצץ ברחובות העיר.

ככה חיו היהודים האמיצים בטוטשין חיים בלי פחד משך שנים רבות, מוכנים להגן על חייהם וכבודם, עד שבאו הרוצחים הגרמנים, ובקשרם קשר עם הלאומנים האוק־ראינים, שברו והרסו את כבוד היהודים. בתכסיסים שונים הרגו מדי פעם את המנהיגים ברחוב היהודי והחלישו את כוח ההתנגדות של העדה. אך כשהגיע היום המר, התעוררה העדה היהודית בטוטשין. ובראותם שרוצים להשמידם, עשו כמיטב יכולתם כדי לפגוע ברכוש שלא יפול לידי השונאים, שרפו הכל מה שניתן לשרוף, חלק טרפו נפשם בכפם שלא ליפול בידי הגויים, מאות רבות ברחו ליערות, רובם הוש־מדו חסרי מגן מול כוח עדיף מהם של האוקראינים. בודדים התחבאו, חלק הצטרפו לפרטיזאנים, שעברו את ימי השואה והצליחו לצאת מגיא ההריגה.

פרשת ה"סאמוגון"

קשה היתה הפרנסה על בני־ישראל. מקורות הפרנסה היו מוגבלים ורבים סגורים בכלל בפני יהודים. לכן חיפשו היהודים מקורות פרנסה חדשים. מקור פרנסה חשוב להרבה יהודים היה ייצור סאמוגון — יי"ש מתפוחי אדמה או קמח שיפון, שהיה מיוצר בהסתר מהשלטונות ונמכר לאכרים. יצרן סאמוגון היה צפוי למאסר ממושך, וגם המוכר היה צפוי לקנס ומאסר. ולמרות הכל עסקו יהודים רבים בפרנסה זו. ייצור הסאמוגון היה מאורגן על־פי רוב בבית כפרי בודד או באסם תבואה, בגורן, במרתף סגור ומסוגר ומבודד, ביע־רות וכדומה. במקום כזה היו עובדים עד שמתגלים העקבות ואז היו עוזבים ועוברים למקום אחר.

המשטרה היתה על־פי רוב משוחדת והעלימה עין ולפ־עמים היו מודיעים מראש לאנשים, שהיו עוזבים את המקום, והמשטרה היתה מחרימה את הציוד.

ליצרני הסאמוגון היו סוסים מצוינים, שהיו מתחרים עם סוסי המשטרה, ולא פעם כשהיו מרגישים שהמשטרה עוקבת היו עושים „ויברח", מבלי שהמשטרה תוכל להשיגם. ויש והמשטרה השיגה אותם ואז היו מסתלקים מבית הסוהר.

מעשה וראש היצרנים נשפט ונעלם מבית־המשפט והר־בה זמן חיפשו אחריו ופרס גדול הוכרז עליו. פעם נתפס זקן המשפחה בשבת בבית־הכנסת בחיפוש פתע של המשטרה, כנראה כתוצאה מהלשנה. ראש המחוז בא לראות את האיש, שהעמיד את כל המשטרה במחוז על הרגליים.

דוד שדה

51. בצל השלטון הסובייטי

באחד בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השניה. בימים הראשונים היתה בטושטין רק בהלה. הגרמנים הפציצו את פולניה המערבית ולטושטין הגיעו הרבה פליטים, רובם יהודים, שסודרו כולם בבתי היהודים. בראש־השנה הפציצו הגרמנים את קיברצע, על־יד לוצק ופגעו בקרון תחמושת. בערב ראו את השמים אדומים וחשבו שהחזית מתקרבת. היהודים התכוננו לברוח. ברור שרובם נזכרו במלחמת העולם הראשונה ולא היה קל לצאת מהבית ולהתחיל בנדודים. כשרק יצאו בכיוון הושטש, קיבלו אותם הגויים ברוגזה. וצעקו, שבגלל היהודים הפציצו הגרמנים גם את כפריהם. בערב חזרו רובם והתכוננו למחרת לצאת מוקדם בבוקר לדרך. למחרת יצאו ובדרך שמעו כי הסובייטים נכנסים לאוקראינה.

ברגשות מעורבים קבלו היהודים את הבשורה. ברור שכולם שמחו שנגמרה המלחמה, אבל היהודים הזקנים נזכרו במלחמת העולם הראשונה ופחדו שלא תהיה הפקרות כמו אחרי מלחמת העולם הראשונה. הסוחרים ידעו שאם כי הוציאו את פרנסתם בקושי, עכשיו נשבר מטה לחמם והם עומדים בפני אבוס שבור. האדוקים דאגו לכשרות ולאידישקייט. החלוצים ידעו שזמנית הכל נפסק. רובם עמדו בפני הבלתי ידוע. בערב היתה העיר מלאה חיילים סוביטיים וערכו להם קבלת־פנים נלהבת. בימים ספורים התארגן של־טון מקומי מורכב מיהודים ואוקראינים בראשות הסוביטים. טבעי הוא, כי כל היהודים היו לויאליים והיו מוכנים לצאת לעבודה, כדי להכנס למסלול החיים החדשים. בעיירה לא היתה עבודה. הבורסקאים שותפו במפעלים שעבדו בהם קודם. קצת אנשים הועסקו בפקידות ובשירותים ורבים הס־תובבו באפס מעשה. במשך הזמן התחילו בכריית כבול. רוב הסוחרים יצאו לעבוד שם. היתה זו עבודת פרך, שנעשתה בשיטה פרימיטיבית ביותר. יהודים ישישים עמדו במים עד המתנים והוציאו גושי כבול, ז.א. בוץ בגודל של בלוק בנין. אחרים העבירו את הכבול על אלונקות עץ לשטח ייבוש.

אלונקה כבול שקלה לפחות 150 ק״ג. השכר היה אפסי. בכל זאת המשיכו לעבוד מכמה טעמים. ראשית היו זקוקים להרויח לקיום; שנית, מכרו אז לחם רק למשפחות עובדים. וחוץ מזה חשבו על־ידי עבודה להרויח זמן, כדי להסיר את הכתם של סוחרים. אולם הרבה זמן לא יכלו להמשיך בעבודה זו. היתה זו תקופה קודרת למדי. לא נשמעה עוד שירה חסידית בקלויז. לא שמעו ברחוב היהודי את זמירות־שבת. תנועות נוער שותקו. הספריה שרוב תושבי העיר, צעירים ומבוגרים, קראו בה ספרים נסגרה. לא טרחו לפסול את הספרים הלא־כשרים אלא הלכו בדרך הקלה — להלאים. מההלאמה ההיא נהנו רק העכברים, שכרסמו את הספרים.

הקפיטל של מרכס וכתבי לנין העלו עובש. נדמו השי־רים הישראליים ברחוב. במקומם באו רמקול ותקליט מלווים מחיאות־כפיים שכורות. ותהו יהודים, שכל השנים סבלו מהמשטר הפולני ובקושי הוציאו את לחמם, ופתאום נודע להם שהם היו קפיטליסטים, פרזיטים. יאוש אכל בכל. הרבה צרות באו ליהודי טושטין מהפעילים האוקראינים, שבמשך הזמן היו לפעילים בשלטון הנאצים לכן אין פלא שבשנת ארבעים ואחת לא ברחו רבים לברית־המועצות. וכי מה אפשר היה לקוות, כשאיציק וישנו ביזער וקירילו פרוקופ־צוק היו פרנסי העיר.

ריקנות היתה בכל. חיי התרבות התבטאו רק באספות־עם פרוזאיות. שם דובר שצריכים לזרוק את ליזר שץ מהבית. פעילים לימדו בחוגי בית את החוקה, „קונסטיטוציה״. הציגו סרטים על הגיבור הלאומי חמלניצקי. חלק מן הנוער נסע ללמוד נהגות או נהיגת טרקטור. אחרים נסעו לעבוד בקרים. היו הרבה הצעות קוסמות ורבו המתפתים לנסוע. רבים גויסו. בסופו של דבר נשארו בעיר רק זקנים וילדים. ידענו, שעוד יהיו רגעים גורליים ובעיר לא נשארו צעירים.

אברהם שדה

52. מרד גיטו טושטין

ידיעות שנאספו ב־1944 מפי יהודים ולא יהודים — הובא ע״י מנדל מן

לא לרבים ידוע הדבר, אך עובדה היא, ואולי מפתיעה, שיהודי העיירה הווהלינית הקטנה טושטין, ליד דרך צדדית 27 ק״מ מזרחה לרובנה, שהיו כלואים בגיטו, הרימו נס המרד נגד מעניהם הנאצים ותומכיהם האוקראינים. אם לדון לפי היקף האוכלוסיה ולפי כוחות הצבא והס.ס. הגרמנים והמשטרה האוקראינית, שנאלצו ללחום כמה ימים עם היהודים המתקו־ממים בגיטו טושטין ומחוצה לו, היה זה מרד עז, אחד הגדולים שבתולדות הגיטאות. ללא הפרזה יש לרשום פרק זה, שהיתה לו השפעה רבה על עיירות ווהלין, בשורה אחת עם ההתקו־ממויות הנועזות בוורשה, ווילנה וביאליסטוק.

קורות עיירות ווהלין בימי השואה הנאצית לרוב אינן ידועות. רק מעטים נשארו בחיים ממאות העיירות היהודיות

של וולין, ואין כמעט מי שיספר על הזוועות שעברו עליהן ויתאר את חורבנן ופרטי השמדת יהודיהן. ליהודי וולין לא היתה אפילו ה„זכות" להשלח אל המחנות. הם הובלו כצאן טבחה אל בורות גדולים, שם נרצחו ונקברו פצועים וחיים יחד. רק חלק קטן גורש לקיוב ומשם לא חזר איש לעיירתו, וחלק ברחו אל היערות ואבדו שם על הרוב. מכאן יובן למה אין מוצאים, אלא במקרים מועטים, ברשימות הרוצחים שהת־גלו, שמות גרמנים ועוזריהם שהשמידו את יהודי עיירות וולין. הם חפשיים, חיים בנוחיות ומתהלכים בשחצנות ואין מי שיכירם, יעיד נגדם או יתבעם לפני „משפט צדק".

חלפו עשר שנים לתקופת הדמים ולמרד יהודי טוטשין ולא תישכח פרשת ההתקוממות הנואשת מלב בני וולין, פרשת גבורה עזה מצד קומץ יהודים מדוכאים מול אויב חזק, הראויה לתפוס את מקומה בתולדות האומה ולהירשם לדורות.

כשעברה טוטשין מיד הפולנים לשלטון הרוסי בשנת 1939 חיו בה כ־2,500 יהודים, ועם כניסת הגרמנים לעיירה ב־1941 הגיע מספרם ל־3,000 נפש, מלבד מסחר זעיר התפרנסו רבים מיהודי המקום מסנדלרות וחייטות. הסנדלרים והחייטים היו נודדים בירי־דים עם סחורתם לפי סדר קבוע: יום ב' בשבוע היריד בטוטשין גופה; יום ג' — בקוסטופול; יום ד' — בהושטש; יום ה' — באלכסנדריה, ולשבת היו חוזרים עייפים לבתיהם. מלבד אלה עסקו מספר אנשים, יהודים ואוקראינים, בבתי הבורסקי ובביהח"ר לאריג פשוט שבעיירה. היחסים בין בני שתי הדתות שעבדו יחד היו טובים למדי. משנכנסו הסובייטים ונשתנו פני החיים — הפכו את שני בתי החרושת ל„ארטלים" והם קלטו ידים עובדות נוספות. בעלי המלאכה התארגנו בקואופרטיבים וחדלו לנדוד מיריד ליריד ולהתחרות זה בזה. הנוער התעורר וגברה בו השאיפה להשתלמות ולהשכלה. נוסף על בית הספר העממי הוקם גם בית ספר תיכוני ושעורי ערב למבוגרים.

כך זרמו החיים עד 30 ביוני 1941, בו התפרצו חילות הגרמנים לטוטשין ועננים כבדים כיסו את שמי היהודים. יהודי טוטשין לא הושמדו מיד על ידי הגרמנים ואף לא בשנה הראשונה. הפולשים הנאצים בחרו לנצל תחילה את יהודי העיירה לתועלתם בהעבידם אותם בשני בתי החרושת. השי־חיטות בוצעו חלקים חלקים ב„אקציות" על פי שיטתיות גרמנית מחושבת.

וכך מוסרים מאיר פרידמן ואחרים, שהתחבאו ביערות וניצלו, וכן המורה האוקראיני יאגור קריזאנסקי, שעבד כמ־תרגם אצל הגרמנים:

ביום כניסתם לעיירה הוציאו הגרמנים בפרבר שעל החולות את כל ספרי התורה מבית הכנסת, פרשום ברחוב והכריחו כמה יהודיות באות בשנים לרקוד על הגוילים. אחרי זה אילצו אותן לקרוע את ספרי התורה ליריעות ולשרפן לעיני כל ברחוב. הצער, הכאב והעלבון היו קשים מנשוא. גבר הפחד ואיש לא ידע מה ילד יום.

מאז הוצאו יום יום יהודים תחת משמר גרמנים והועמדו בשורות עם מטאטאים לניקוי הרחובות. לתכלית זו בחרו דוקא את „פני" העיירה ומבין האינטליגנציה וכן העליבו ודיכאו את היהודים בצורות אחרות.

לפני שהגרמנים נטלו לידם את האדמיניסטרציה בטוטשין ערכו האוקראינים המקומיים בראשית יולי 1941 פוגרום ביהודי העיירה, שבוצע לפי פרטי הפרעות של ימי פטלורה ובשיטות הקוזקים. הם פעלו במוטות ברזל, בגרזנים ובכלים אחרים, היכו ביהודים, שדדו ופרעו והתוצאות: 70 הרוגים, מספר גדול של פצועים, ובין אלה נשים וילדים. הגרמנים העמידו פנים של רודפי צדק, וראש הגיסטאפו ברובנה כאילו התמרמר על מעשי האוקראינים. למשלחת יהודי טוטשין שבאה לרובנה לבקש הגנה מהפורעים אמר ראש הגיסטאפו: „להרוג יהודים — זוהי זכותנו בלבד. אנו נסדר את הענין".

בימים ההם שלטה המשטרה האוקראינית יחידה בעיירה. לשם הצדקת מעשי האוקראינים בעיני הגרמנים הכינו פרובוקציה נגד היהודים: קראו למשטרה 20 איש מבין האינטליגנציה (רופאים, עורכי דין, מורים וכו') ותחת איומים הכריחום לחתום על כתב שהם קומוניסטים ובולשביקים פעילים. אחרי זה עזבום לנפשם. את הכתב החתום המציאה המשטרה לראש הגיסטאפו ברובנה בהסברה מקיפה: היהודים בכלל קומוניסטים, והנה ראשיהם עצמם מודים בכך בחתימתם, לכן אין פלא שהחמון הנסער והסובל מהיהודים שפך את זעמו ופגע בכמה יהודים קומוניסטים בטוטשין.

למחרת היום הופיע בטוטשין אוטו שחור. קמה בהלה בקרב היהודים והרחובות התרוקנו מאדם. היתה זו ועדת עונשין מרובנה. כל 20 החתומים על ה„כתב" נלקחו לחצר הבורסקי ונרצחו שם במקום (בין הנרצחים היו: משה גומר, מאיר זילברברג, מילקה רוזנברג ואחיה, פריידל גלטשטיין, מוליה גומר ואחרים). היו אלה הקרבנות הראשונים של הגרמנים בעיירה.

עוד בחודש הראשון לשלטון הגרמנים בעיירה — יולי 1941 — הוקם בעיירה על פי דרישת הגרמנים ועד יהודי „יודנראט" ובראשו נקבע גצל שוורצמן. על הועד הוטל להיות מבצע פקודות השליטים, ולא עבר יום בלי דרישות ונגישות. פעם דרשו מהיהודים 80 זוגות מגפים מעור חום הטוב ביותר; פעם שניה תבעו 100 חליפות חדשות; בפעם השלישית — שעוני זהב, כסף, נחושת, מעילים ועוד ועוד. כל הזמנה־דרישה חובה היתה למלאה לשעה הקבועה. מלבד דרישות רשמיות היו מופיעים שוטרים אוקראינים וסתם אנשי הפקר מהסביבה (הורינגרוד, דרוזדוב ושובקוב) ודרשו חפ־צים שונים, ואוי היה למשיבים פניהם ריקם. הפחד היה גדול והיהודים נתנו כל מה שהיה להם.

בחדשים האחרונים של 1941 הודבקו בזה אחר זה צווים גרמנים נגד היהודים: איסור המסחר בין האכרים, מניעת מגע ביניהם ואחרים. כתוצאה מזה החל רעב בין היהודים. רק אכרים יחידים סיכנו את עצמם ובסתר הכניסו ליהודים

מזונות נגד תמורה הגונה, אולם העניים, שלא היה להם מה להחליף, נפגעו ביותר וסבלו רעב ממש. אמנם נמצאו שחילקו את מעט הלחם עם השכנים הרעבים, ואותה שעה שהם עצמם היו נתונים במצב קשה זה נפל בגורלם לחלק את פת הלחם המצומצמת עם אחיהם פליטי העיירות הסמוכות קוסטופול, לודביפול, פרזנה, הושטש, אלכסנדריה ואף בניורובנה שמצאו להם מקלט בטוטשין.

בינתיים הסתננו ידיעות ממקומות אחרים על רציחת ישובים שלמים, על „אקציות" שבהן מוצאות להורג בהמונים קהילות שלמות, נער וזקן ללא חקירות או שאלות. והיתה הרגשה שהתור מתקרב גם לטוטשין. החושים אינם מסוגלים לקלוט ולהאמין, ומה שמעליב ומכאיב ביותר הוא יחסם של האוקראינים, השודדים והרוצחים לעין השמש את שכניהם־ידידיהם מאתמול.

בימים ההם התקשרו יהודי טוטשין עם פליט מלודז, אינג'ינר גרוס, והרחיבו את פעולת בית החרושת לאריג וכן התרחב הבורסקי, והגרמנים ראו ענין בתוצרת שני המפעלים החרשתיים האלה לצר־כיהם. הם קיבלו לידיהם את המפעלים והעסיקו בהם רבים מיהודי העיירה, גברים, נשים ואפילו זקנים. עובדים אלה קיבלו מהגרמנים תעודות שנחשבו ל„תעודות חיים", כי למעשה לא נשארו אז בכל מחוז רובנה יהודים וכל העיירות סביב טוטשין היו נקיות מיהודים, ואילו לעובדים בעלי התעודות הנזכרות ניתנה זכות לחיות. ברם מזמן לזמן נערכו אקציות קטנות שבהן הומתו יהודים, אבל לידי השמדה המונית כללית לא הגיע עדיין המצב. ברציחות אלו עסקו השוטרים האוקראיניים. הם היו מוציאים מאות יהודים אל בית־המשרפות של לבנים שמחוץ לעיירה, יורים בהם וזורקים את גופר־תיהם אל בורות. הדברים היו ידועים ולא היה בטחון ביום המחר. גם לאלה שנמנו על העובדים במפעלי התעשיה לטובת הגרמנים היה מובן שבמוקדם או במאוחר עלולים להיות מוצאים להשמדה. על כך יעיד מכתב שנמסר על ידי אשה זקנה מקומית לשכנתה האוקראינית בשביל לשלחו לבנה באמריקה, ובין השאר נאמר בו: „אנו כבר האחרונים. בירידֿ" (מכתב זה נמסר על ידי האוקראינית לידי רושם הדברים האלה). ואמנם יהודי טוטשין היו האחרונים להשמדה בווהלין.

בסוף הקיץ 1942 הגיעה פתאום פקודה לרכז את כל היהודים שנותרו בחיים בטוטשין לתוך גיטו שנקבע באיזור של בית הכנסת והקלויז, ומיד העמדו היהודים לגדור את המקום בגדר גבוהה עם שער כניסה, בחמרים שנלקחו מבתי העיירה שהתרוקנו חיש, וכ־3,000 יהודים נדחקו לתוך גיטו זה. כמה משפחות נאלצו להסתדר בכל בית קטן בצפיפות ובמחנק לא יתוארו. גם גרי החולות וגם העובדים במפעלי התעשיה בשביל הגרמנים נדחפו לגיטו ללא הבדל. השער נסגר וכמו מן האדמה צמחו אוקראינים וגרמנים חמושים וחסמו את כל הדרכים ופקחו על כל תנועה של היהודים הכלואים. הפשפש הקטן שבשער הגיטו נפתח בכל פעם ואחרוני היהו־דים שנמצאו מתחבאים הושלכו פנימה.

כאן נעשה ברור, שהגיע תורה של טוטשין, והכלואים החלו לטכס עצה מה לעשות. והנה יומיים אחרי יום הכיפורים תש"ג (23.9.1942) הגיע אל שער הגיטו קומיסר גרמני, איש הגיסטאפו מרובנה, ופקד שכל היהודים יתאספו ליד השער. אגב הודיע שהיותר צעירים יוצאו לעבודה מחוץ לגיטו. איש לא ידע מה מסתתר מאחורי ההודעה, אך הלב רעד ופחד. טוביה טשובק, בן 33, בנו של הנפח המקומי, לשעבר חבר „החלוץ", וש. טאפליק, כבן 32, התעוררו ופתחו בתעמולה נגד הגרמנים: „אל נשמע להם, אין להאמין להם". לקריאתם התכנסו יהודים רבים בבית המדרש הסמוך. וכאן קפץ יהודי אחר על הבימה והכריז: יהודים אחים, הצרה לנגד עינינו, אין לתת את הצואר לשחיטה, נצא נגד האויב של עמנו. הקהל התלהב. אחריו אץ שני והתיצב על ספסל למעלה מההמון והכריז: להוי ידוע לכולכם שהבורות כבר הוכנו ליד יער קאטאווסקי, ודעו מה לפניכם!

רוגז מעורב בחרון ומהול בפחד, תוך התעוררות הצעירים ואנשי „עמך" מהדברים שנשמעו, אחז את הנאספים. דומה שכולם היו בדעה אחת לצאת למלחמה עם העמלקים ו„תמות נפשי עם פלשתים" ומישהו זרק קריאה: „להדליק, להצית, להבעיר ולכלות הכול".

ומאי שם מתגלגלות כבר חביות נפט וקומקומים ודליים, סירים וכלי מטבח אחרים, ממולאים נפט נישאים בידי נשים וטף, הכל משתתפים בזריזות בפעולת המרד והנקם. הבהלה אינה פוסקת. כמה יהודים חרדים שאינם לוקחים חלק בהתקוממות נתאספו בבית הכנסת ועוסקים ב„אמירת תהילים" בקול קורע שחקים ובבכי מר. האמידים, שנשתמרו אצלם מלבושים וכלי ערך, זורקים את רכושם, ואף זהב וכסף, אל תוך תנורים מוסקים. נמצאו נשים שניסו לקפוץ מעל לגדר הגיטו כדי להימלט, אך לא לכולן שיחק המזל. יריות פולחות את האויר מזמן לזמן למרבית הבהלה והמבוכה. ההתקוממות גוברת והכנות אחרונות נעשות בגיטו באין עין הרוצחים רואה את המתרחש.

ירד הערב ובא הליל. משנדלק הכוכב הראשון ששימש אות התלקחה אש בגיטו. להבה ראשונה ואחריה להבה שניה ושלישית, וכל הסביבה הוקפה מיד להבות אש. הגרמנים והאוקראינים הופתעו ונבוכו. לא שיערו הללו שה„יודן" המדוכאים ופחותי הדרגה יהיה בכוחם לצאת נגד השליטים. חוצפה כזאת לא חזו בתכנית השטנית שהוכנה מראש. לא הורגלו בכך. והם ירו, רקעו וצרחו וירו אל תוך האש, אל בתי הגיטו הריקים והבוערים, וסתם אל תוך האפלה ללא מטרה, כאילו בטאו בזה את רוגזם. ואפשר שהפצצות המעטות שהופלו לצידם הפחידו אותם עד כדי יאוש. אי פה אי שם הופיעו יהודים צעירים בגרזנים וקרדומים והיכו באוקראינים ואף בגרמנים, תוך סכנת נפשות לעצמם. עם אש התבערות הת־לקחה אש בנפש היהודי המורד והלוחם, ללא תכנון מוקדם מראש. והנה נשמעה במהומה קריאה „לפרוץ גדרות!" וגדרות נפרצו על אף היריות של האויב ודרך הפרצות ברחו רבים אל מחוץ לגיטו. אותה שעה נמצאו אמהות חלשות שמתוך יאוש הפילו את עצמן עם תינוקותיהן לתוך האש בקריאות „קץ לעינויים, שמע ישראל!"...

האש התפשטה וגברה. היא לחכה כל מה שפגשה בדרכה וכל הסביבה הוארה למרחוק. השמים האדימו, ענני עשן וזיקי אש התפשטו מסביב. אלה יורים, אלה לוחמים, אלה בורחים ואלה משליכים את עצמם לתוך האש. מספר הקרבנות לא היה קטן ומוסרי הפרטים מציינים שהנחל ליד בית המדרש היה אדום מדם משך כמה ימים.

כאלפיים מן הנמלטים מהגיטו הגיעו ליער. אוקראינים דרי הבקתות והמשקים הקטנים שבדרך ליער וביער גופו ארבו לבורחים, הכום ודקרום בקלשונים. לא היה זה מקרה בודד שיהודים לעשרות נפלו בידם ונרצחו. מה חיכה לאומללים ביער נקל לתאר. חוסר גג, חוסר מזונות, חוסר בטחון, קור ופחד. כל אלה היו מנת חלקם ביום ובלילה.

והנה פרסמו הגרמנים מודעות כי מותר ליהודים לגור באופן חפשי בטושטין ואיש לא יגע בהם לרעה. ואכן אלה שנתפסו בדרכים בימים ההם והובאו לפני השלטונות בעיירה לא נרצחו אז והם נהנו מחופש. הגרמנים התחכמו ומסרו לרשות אלה את הבתים שנשארו מהשרפה בעיירה. השמועה הגיעה אל היער ויהודים תועים וסובלים, שנפשם קצה בחיים, נטו להאמין ש„הזאב החליף עורו" ובחרו לשוב לטושטין. נמצאו גם כאלה שרצו למות בעיירתם, וכך חזרו יחידים ובקבוצות קטנות. היותר אמיצים שלא רצו להאמין לפיתוי האויב העמלקי נשארו ביער והיו יוצאים בלילות לסביבה לבקש אוכל מן האכרים. הרעב הציק ואנשים מסרו את כל מה שהיה להם עד כתנתם האחרונה בעד מזון. אך היו מקרים שהאכרים לקחו מהרעבים את בגדיהם ותחת אוכל רצחום נפש. כל זה היה ידוע ברבים ולא נמצאו, אפילו בין הנאורים ובין אנשי הכמורה האוקראינים, שניסו לגנות התנהגות זו ואחינו נפלו ומתו בהכרה שהעולם גהינום לנו וכולו שונא ישראל...

משך 4 שבועות חזרו לטושטין כ־400 נפש. אך לא הספיקו לנוח מטלטוליהם ופתאום נלקחו כולם בלילה אחד והוצאו להורג ליד בית העלמין. וביער נמשכו חיי הבלהות והפחד. מספרם הלך ופחת. נמצאו אכרים שאחזו בחייט או סנדלר יהודי והעבידו אותו אצלם ופרנסוהו ואח"כ היה הלה עובר למקום אחר, עד שנפלה קטטה בין האכרים בגלל עבודתו של החייט או הסנדלר היהודי ונגמרה ברצח היהודי ובשתיית יי"ש להשכנת שלום. מבעלי מלאכה אלה נשארו בחיים רק שניים: מיכאל זייטשיק החייט ומאיר פרידמן הסנדלר.

בנובמבר 1943 נמסרה פניית הגרמנים ליהודים שביער שיחזרו לטושטין עיירתם ויאחזו בה. הובטח שלא יגעו בהם לרעה בשום אופן, ושוב חזרו כ־150 יהודים שנפלו בפח ונורו מיד לבואם. בזה נסתיימה פרשת טושטין היהודית.

הצבא האדום שנכנס לטושטין ביום 17 בנובמבר 1944 מצא את העיירה בחורבנה, תלי אבנים מכוסים שלג. כותב הטורים האלה, שהגיע אז לטושטין, נקרא על ידי אחד הניצולים שחזר מן היער אל בית הכנסת. הקירות נשארו שלמים ובכניסה התגוללו גוילי יריעות של ספרי תורה. לפי סימניו פרצו קיר והוציאו ממחבוא 16 ספרי תורה בכתנות קטיפה. ומאחר שלא היה אפילו מנין יהודים במקום העבירו את ספרי התורה לרובנה, מקום שם רוכזה אז קבוצה בת כמה עשרות יהודים ממקומות שונים.

מרד היהודים בטושטין נגד מעניהם ראוי להיחקק על לוח לבנו ולשמש סמל לדורות.

מתוך ילקוט ווהלין כרך ב'
קובץ ט"ז—י"ז עמ' 56

53. פרשת טושטין

עדויותיהם של יעקב צ'ובוק, נתן שולמן ומרים שוורצמן—קוץ, נגבו ע"י נסיה רוזניק („מורשת 63—360). יתר העדויות מארכיון „יד ושם".

העיירה טושטין שוכנת על חופו השמאלי של הנהר הורין, 26 קילומטר מעיר־המחוז רובנה.

בטושטין חיו לפני המלחמה אוקראינים, פולנים, גרמנים ויהודים. כבכל עיירות ישראל, עסקו בה היהודים חלקם במסחר וחלקם במלאכה. עד פרוץ המלחמה נראו היחסים בין התושבים כאילו תקינים. על גורלם של יהודי טושטין, עם פרוץ המלחמה מספרות העדויות הבאות.

„מלחמת רוסיה גרמניה פרצה ב־22 ביוני 1941 וכעבור זמן קצר היו כבר הגרמנים בעירנו (זה היה בהתחלת יולי).

האוקראינים יצאו לקבל את פני הגרמנים. אני זוכר שהם פרשו שטיח אדום וזרקו פרחים לעבר החיילים הגרמניים. בין מקבלי פני הגרמנים היו: משפחת הקאצאפים (כך קראו להם בעיירה) משפחת צמטי, איבאן סטנדיק ואחרים. הם קראו קריאות ברכה לעבר הגרמנים וצעקו: „מוות ליהודים". הגרמנים התמקמו בעיר. אוקראינים התמנו למשרות גבוהות: ריצ'אַק הצולע נכנס למשטרה. סטנדיק

היה לסגן ראש־העיר ואחיו וסיל, שהיה בזמן הרוסים פעיל במפלגה הקומוניסטית עבד בעיריה והצטיין בפעילות רבה״.

„האוכלוסיה האוקראינית קיבלה את הגרמנים בהתלהבות. הם עזרו לצבא הגרמני להיכנס לעיר. העמידו לרשותם סירות יעזרו לעבור את הנהר הורין״.

„האוקראינים החלו פועלים כבר ביום הראשון לכניסת הגרמנים. נכנסו לבתי היהודים ושקים גדולים בידיהם. כאשר יצאו, היו השקים מלאים רכוש יהודי. אף אחד לא התנגד להם. האוקראינים חרפו וגדפו את דיירי הבית. ...שלשה ימים אחרי כניסת הגרמנים התפרצו חיילים גרמניים לביתו של חיים שפרינץ, יהודי זה בנה את בית־הכנסת בחצרו. בבית־כנסת זה היו ששה ספרי־תורה. הגרמנים הוציאו את ספרי־התורה מארון־הקודש, זרקו אל החולות והציתו אותם. הם הבטיחו לאוקראינים, כי ישחררו את אוקראינה והיא תהיה מדינה ברשות עצמה. בשבת, אחרי הצהרים, עברו אוקראינים בבתי היהודים, הוציאו את כל הגברים החוצה. ניתנה פקודה להקים שער בשביל חיילים אוקראיניים שהתגייסו לעזרת הגרמנים.

...כל אחד מהם היה מצוייד באלה, הם צעקו אלינו: סטאלין כבר איננו וגם אתם, יהודים לא תהיו בקרוב״...

חזרתי מהעבודה. על יד הבית עמדה עגלה. גוי אוקראיני, אנדריי דוביץ׳ מרחוב סינה עבר מבית לבית, אסף את הרכוש והניחו בעגלתו. בנו מיכלקה בן ה־17 ובתו בת ה־12 ישבו בעגלה ושמרו על הרכוש. אנדריי זה הרביץ בכל אשה שנקרתה בדרכו. הוא עבר מבית לבית.

באתי וראיתי את המחזה. דמי רתח בי. נגשתי לעגלה, הורדתי חלק מהריתמה והתחלתי מרביץ באנדריי ובנו. הם לא חיכו לתגובה כזו וברחו. השאירו את כל השקים המלאים שהספיקו להעמיס על העגלה.

אחרי תקופה קצרה היה פוגרום בטושטין. את הפוגרום ארגנו ד א מ י א ן ר י צ ׳ א ק הצעיר. כמובן שגם פ ר ו ק ו ף ד מ י ט ר י ידע יפה על העומד להתרחש והיה בתוך העניינים. אותו לילה התפרצו הפורעים לביתו של ס י ו מ ה ס פ ו ז ׳ נ י ק. את אשתו טייבל, רצחו, ילדה הפעוט ששכב על ידה במיטה נשאר בחיים. מה עלה בגורלו של סיומה איני יודע. אני יודע שהתינוק נמסר לשכנה מניקה.

„עוד בטרם הוקם הגיטו, נצטוו כל היהודים לענוד טלאי צהוב, שעליו היה מגן־דוד, שני טלאים ענדו, על הגב והחזה. אסור היה ליהודים לצאת מחוץ לעיר. העובר על פקודה זו היה מוצא להורג. הרעב אילץ את היהודים לעבור על הפקודה. היהודים היו מסתכנים ויוצאים לכפרים, כדי להחליף בגדים ודברי־ערך בלחם. ריצ׳אק הצולע היה שומר על היהודים. היה שוטר. פעם תפס אותי ואת אמי. הוא הרביץ לאמי מכות רצח. אני צעקתי בקול רם. הוא כיוון את הרובה מול אמי. נבהלתי עוד יותר והגברתי את צעקותי:

„הפעם לא אירה בך בגלל הילד. אם תיתפסי עוד פעם, כבר לא ארחם׳!״ ריצ׳אק זה היה פעם שכן שלנו. הפעם חזרנו בשלום הביתה.

בחרו ביודנראט. בראש היודנראט עמד ש ו ר צ מ ן ג צ ל וסגנו היה מאיר ה י מ ל פ ר ב. ...היהודים קיבלו פקודה להביא את כל הפרוות ותכשיטי הזהב לגרמנים.

האחראים לביצוע פקודה זו היה היודנראט. הודיעו שיהודי שבביתו ימצאו תכשיטי־זהב או פרווה יירה״.

„ב־4 ליולי, ביום חמישי כבשו הגרמנים את טושטין. בליל ה־6 ביולי 1941 יצאה קבוצת שוטרים אוקראינית מצויידת בסכינים, גרזינים ובקרשים שבהם תקועים מסמרים וערכו פוגרום.

...בפוגרום הזה נפלו כ־60 יהודים. 10 מתו אחרי יסורים רבים ולמעלה מעשרה פצועים התאוששו לאחר־כך. הרופא האוקראיני ה ו מ נ י ו ק, לא רצה להגיש עזרה רפואית ליהודים. הוא הצהיר שהיהודים חיו מספיק.

ימים אחדים לאחר הפוגרום ציוותה המשטרה האוקראינית ליהודים לאסוף מצעים, כלים, צלחות וכפות. בכל בית הורשה להשאיר רק צלחת אחת וכף אחת.

היהודים, ברצונם לחיות בשלום עם כולם, השתדלו לספק את רצונם, ובלבד לא לגרום לפרובוקציה, ובלבד לדחות אקציות — — —

..היהודים מטושטין החלו לברוח לרובנה, בחשבם שבעיר גדולה יותר אין מקום להשתוללות. האוקראינים עצרו את היהודים בדרכים, שדדום והוציאו אותם להורג.

4 שבועות לאחר כניסת הגרמנים, הגיע לטושטין הקומנדנט הגרמני ג ר ב נ ר. גרבנר הטיל „קונטריבוציה״ על היהודים, ציווה למסור את הפרוות, הסוסים, העגלות, אפניים, מכונות, רהיטים, בגדים וכו׳.

במשך כל זמן הכיבוש הגרמני היו הגרמנים והשלטון המקומי האזרחי וכן גם האוקראינים האזרחים, למרות שלא היה להם שום קשר רשמי עם השלטון, נוהגים להזמין בלי הרף הזמנות של חפצים ודברי ערך.

..היהודים מכל העיירה היו אחראים, אם נתגלה בתוכם יהודי אחד מעיר אחרת. היודנראט בטושטין שיחד במידת האפשר את השוטרים והאכרים כדי לפדות את היהודים שנפלו בידיהם.

בטושטין היה חובש אוקראיני ה ו מ נ י ו ק ורופא ד״ר ב ו ר ט נ ו ב ס ק י, הומניוק היה א״ש רע ושונא יהודים, ד״ר בורטנובסקי היה אדם הגון. האוקראינים אמרו שאם יגישו עזרה ליהודים פצועים ייענשו קשות.

למרות האיומים הגיש ד״ר בורטנובסקי עזרתו ליהודים פצועים. הוא עזר ליהודים בכל הזמנים הקשים. היתה אחות רחמניה ותיקה בטושטין, שמה היה ג נ י ה, היא היתה רוסיה. גם היא עזרה...

...היה בטושטין יהודי מהנדס בשם ג ר ו ס. איני זוכר אם בא לעיירה מוארשה או מלודז׳. היו בעיירה כעשרה בתי־חרושת לעיבוד עורות. גרוס הבין שחשוב מאוד ליהודים שיעבדו. הוא נסע לגביטס־קומיסר (מושל־האיזור) והוציא תעודות־עבודה לכל הגברים מגיל שש־עשרה. הוא הפעיל את כל בתי־החרושת ודאג שלכל יהודי יהיה מקום־עבודה קבוע. בתי־החרושת סיפקו כמויות של מוצרי־עור. הגרמנים היו מעוניינים בתוצרת הזאת וזו אולי אחת הסיבות שגיטו טושטין המשיך זמן כה רב אחרי שהרגו את היהודים בכל עיירות הסביבה.

אני עבדתי בקבוצה שהיו בה חמשים גברים. המנהל שלנו היה נחום בלינסקי. העבודה שלנו היתה מיוחדת במינה: הכנת עצי־הסקה לגרמנים.

לנו היתה אפשרות לספק עצי־הסקה לכל יהודי העיירה. היינו מוכרים עצים גם לאוקראינים תמורת לחם. סיפקנו לחם ליהודים היינו כורתים עצים ביערות פוסטומיט (כ־12 ק״מ מטושטין).

הגביטס־קומיסר היה ק ו ד.

יום אחד בא קוד אל גרוס ואמר לו: „אתה אמנם יהודי, אבל אני מרשה לך להוריד את הטלאי״.

„אני יהודי ודיני כדין כל היהודים״, ענה גרוס ואת הטלאי לא הוריד...

...„בקיץ 1942 בוצעו כמעט על פני כל שטח ווהלין האקציות „יודנריין״. עוד חיו יהודים בטושטין, זדולבונוב, מיזוץ׳ ואוסטרוג. בקיץ 1942 החלו לדבר על כך, שביערות נמצאים פרטיזנים, היהודים חיפשו קשר לקשור איתם קשרים. נמצא פולני שאמר, שהפרטיזנים אינם מקבלים אנשים ללא נשק, שהוא יכול לספק נשק ולקשור את הקשר עם הפרטי־זנים. למטרה זו אספו היהודים הרבה כסף וזהב. הפולני לקח את הכסף ושוב לא ראוהו״...

אחי שוורצמן דוד, יצחק פורטנוי, לודביק גרוס, אהרן מרקיש, זילברברג ניסל וצעירים אחרים התחילו לחפש דרך אל הפרטיזנים. ברצ׳יצה הכפר היו יורדים לא פעם צנחנים רוסיים. פעם ראיתי במו עיני אש ניצתה בלילה וצנחנים יורדים. לרוב היה גורלם של הצנחנים מר. רבים מהם נתפסו והוצאו להורג. האוקראינים היו מוסרים אותם לידי הגרמנים.

הצעירים, שאותם הזכרתי לעיל, התחילו מתעניינים מי ומי דואג לצנחנים. התעוררה ההשערה שבקרבת מקום נמצאים אנשים שיש להם קשר עם הצנחנים.

יום אחד בא ו ו ר נ י צ ק י. זה היה רוסי. לא רכשנו לו אימון רב ביותר וורניצקי אמר שהוא קשור עם הפרטיזנים ומוכן להיות המקשר בין הצעירים היהודים לפרטיזנים. אחרי היסוסים רבים הוחלט להסתכן. יום יום היו יוצאים מטושטין צעירים (כ־50 איש) לכרות עצים ביערות. נ ח ו ם ב ל י נ ס ק י היה הבריגדיר בקבוצה הזאת... נדברו עם וורניצקי. אותו יום הכפיל היודנראט את מספר האנשים היוצאים אל היער. גם שני אחי דוד וליובה יצאו אותו יום ליער לכרות עצים עם וורניצקי. הוסכם שמישהו מהפרטיזנים יחכה לצעירים ויוביל אותם אל המחנה שלהם. הצעירים יצאו ליער. עד השעות המאוחרות עבדו. איש לא בא. מאוכזבים חזרו הצעירים לבתיהם.

המצב בטושטין החמיר. פליטים היו מגיעים יום יום לטושטין. כי על עירנו התהלכו אגדות: עיירה ללא גיטו, יהודים עובדים וחיים. מספר היהודים גדל. 6000 נפשות (יהודים) היו כבר בטושטין...

.. ניתנה פקודה להקים גיטו. היה עלינו לעזוב את המקום ולעבור לתחום הגיטו שהיה במרכז העיר. העברנו חלק מהבגדים והרכוש למרכז ונשארנו לגור בביתנו עד שתינתן פקודה לעבור. יום אחד קמתי בבוקר — אמא שלחה אותי לקנות חלב. פתאום ראיתי בחוץ, בכל פינה, שוטרים אוקראי־ניים. רצתי הביתה ואמרתי לאמי: „אמא, צרה מתקרבת ובאה״. ספרתי לה מה שראיתי ברחוב. סגרנו את דלת הבית וישבנו לאכול ארוחת־בוקר. בעד החלון ראינו שוטרים מזויינים מסתובבים סביב הבית. אני נבהלתי מאוד ואמרתי לאמי: „אמא יהרגו את כולנו״. אמא הרגיעה אותי ואמרה: „לא יקרה כלום, יובילו אותנו לגיטו.

יצאתי מהבית ונכנסתי לביתו של איצ׳ה הנפח, ראיתי בדרך שבנו של איצ׳ה, הרשל, בורח, שוטרים אוקראינים רדפו אחריו. הם ירו בו. הכדור פגע והבחור נפל מתבוסס בדמו...

נבהלתי וחזרתי הביתה. שוטרים נכנסו אלינו וציוו ללכת לגיטו. אספנו את כלי המיטה ויתר המטלטלים ויחד עם המשפחות שגרו בקרבתנו הלכנו לגיטו. את הדברים שלא יכולנו לקחת אתנו אמרנו לשכנתנו שתקח לעצמה. בשער הגיטו עמד א ה ר ן ק ו ז י ו ן. הוא אמר אלינו: „טפשים, הרי חופרים פה בורות. אנשים חושבים כיצד לצאת ואתם באים״. פרצתי בבכי. לא הייתי יחידי, כל הגיטו בכה. זה היה יומיים לפני יום הכפורים...

„נפוצה שמועה שבלילה יוצאים כל היהודים אל חורשת קוטובסקי. שם הוכנו כבר ארבעה בורות. גוי אחד בא וסיפר על כך. סביב הגיטו הוקמה גדר מלוחות־עץ. שער הגיטו היה ע״י ביתה של משפחת זייצ׳יק. מצד שני גבל הגיטו עם בית־הקברות, שהיה על הגבעה. על גבעה זאת, מחוץ לתחום הגיטו, התרכזו השוטרים והגרמנים. כל הנעשה בגיטו היה לנגד עיניהם, הם יכלו לירות מהגבעות ישר לתוך הגיטו...

היתה התרוצצות בגיטו. אנשים לא ידעו מה לעשות והזמן חלף. מאיר הימלפרב וגצל שוורצמן אספו את היהודים לבית־הכנסת ואמרו להם: יהודים, אל תלכו כצאן לטבח! עיניכם הרואות, הגויים עומדים כבר מוכנים סביב הגיטו ונשקם בידיהם. הם מוכנים לשדוד את רכושנו, עמל דורות. כל יהודי

שבידו גרזן, אקדח — הזדיינו מכל הבא ליד. למי ש״ש נפט, בנזין — הוציאום! אנחנו אנשי טושטין נלחם. ברגע שתראו אש פורצת מאחד הבתים — זה יהיה לכם האות. צאו והציתו את בתיכם.

איש הגסטאפו הופיע בגיטו. הוא אמר שכל הבחורים הצעירים צריכים להתייצב, מארגנים פלוגת־עבודה.

גצל שורצמן ענה: „אין אנחנו יכולים ברגע זה לארגן אנשים לעבודה״. איני יודע במה נגמר המו״מ. אנשים לא יצאו לעבודה״.

...היהודים היו כבר מרוכזים בעיר לפני כן. עתה הוקמה רק הגדר. הוקם הגיטו. כאשר אספו את היהודים וריכזום במרכז העיר היה כבר ברור לנו, שתקום גם גדר ונחיה בגיטו.

שוורצמן העביר ידיעה להכין נפט ובנזין, ככל שתשיג ידנו. היה ברור שעם הקמת הגדר יתקרב הקץ לגיטו טושטין. הפלוגה בה עבדתי אני, פלוגת היערות, השיגה תמורת כסף נשק. היו לנו שלושה רובים וכמה רמוני יד. את הנשק הסתרנו. שוורצמן אמר רק להכין בנזין. המטרה היתה ברורה לכולנו. מחסני־התבואה היו עתה בתחום הגיטו. במחסנים אלה היו כמויות עצומות של תבואה.

בשלוש וחצי נשמעו יריות. גרמנים ואנשי משטרה התרכזו ע״י הגדר. מיד התחלנו אנחנו, המעטים שהיה בידיהם נשק, לירות לעבר הגרמנים. כל אדם דאג לשריפת ביתו. אמי נשרפה אז בתוך הגיטו. פרצנו את הגדר וכל מי שהיה בכוחו לרוץ, רץ לעבר יערות פוסטומיט. אני חושב שבין הבורחים נהרגו לפחות כאלף אנשים ביריות הגרמנים. הם ירו ללא הפסק.

יהודים זקנים, בעלי זקנים ופיאות התפללו ותוך תפילה קפצו אל האש. ביניהם היה רבי אברהמל ויטקובר. שמואל מרקיש, יהודי כבן ארבעים ושתיים, לקח את בנו בן העשר ויחד אתו קפץ לתוך באר קרובה. שניהם טבעו. אותו יום קרו דברים איומים. העיירה בערה. מכל העברים ירו. משפחות איבדו האחד את השני. היו מקרים שאם ברחה והאב עם הילדים נשארו בגיטו הבוער.

מכר שלי, שפסל חרובשוב, ברח עם שני ילדיו. בילדו האחד פגע הכדור ועם הקטן בזרועותיו הגיע ליער.

ברחנו. הבתים כולם עלו באש. בתי הכנסת שהיו מלאים תבואה נשרפו עד לגרעין האחרון ..

בגיטו התחילו אנשים לאבד את עצמם לדעת. יהושע זייצ׳יק בעל חנות ברזל טיבע את עצמו בבאר מים. מוטל בן החייט חתך את ורידיו. יהודים התכוננו לפי הוראות היודנ־ראט. משפחתנו גרה בבית של חיה ברן. לפנות ערב הכניסו אותי ואת בנה של חייקה לבונקר. פתאום שמעתי את קול אמא: יעקב! יעקב! יצאתי מתוך המחבוא שלי, ראיתי שביתה של שרה הארבאטע (גבנת) בוער. מיד נשמעו יריות. בית אחר בית הועלה באש. מוטל, בעלה של חייקה, לקח שני כדי נפט, שפך על כל החבילות והרהיטים, התעטף בטלית וקרא: שמע ישראל! אלינו הוא צעק: „תברחו כולכם, אני רוצה להשרף בתוך הבית״. הבית בער ומוטל עטוף בטלית נשאר עומד בתוך הלהבות. אבי תפס אותו ביד ואמא החזיקה את אחי הקטן בזרועותיה. אני זוכר שבידי אבי היה גרזן וחצי ככר לחם. אמא אמרה לאבי: „אתה ברח עם יעקב. אני נשארת פה. אין בכוחותי לרוץ עם הקטן. אם אוכל — אנסה. בינתיים אתה אל תחכה לי. ברח!״

ברחנו, אבי ואני. רצנו. הגדר כבר היתה פרוצה. יהודים רצו לכל העברים. כל הגיטו בער. היה אור מסביב. היריות מהגבעה לא נפסקו אפילו לרגע. רוב האנשים רצו למורד, בכיוון בית הקברות, כי משם קל היה יותר לצאת אל השדות. טוביה צ׳ובוק רץ לבית־הטהרה. ראיתי כיצד פגע בו כדור והוא נפל. עשרות אנשים נפלו. אבא ואני הצלחנו לצאת ולהגיע עד יער סובובקה. איני יודע כמה אנשים הצליחו לברוח. אומרים שברחו כשלושת אלפים איש״.

לפנות בוקר החלה האוכלוסיה המקומית להביא לגסטפו יהודים שנתגלו בגנים, בגינות ובמקומות אחרים.

האוכלוסיה הכפרית עשתה אותו דבר. את היהודים שהיו בדרכים שדדה. לעתים רצחה אותם או שהסגירה אותם לידי הגסטפו. בליל השריפה נפלו כמה מאות יהודים בגיטו. היתר ברחו לכל עבר. מיום חמשי (יום כפור היה ביום שני) עד יום ששי נתפסו 1000—1500 יהודים.

...יהודים ששוטטו ביערות, ברעב ובזוהמה, לא ידעו איפה להסתתר ומה לעשות עם עצמם, בעיקר הורים עם ילדים קטנים חזרו לטושטין. עד למחרת היום נתאספו כ־300 יהודים. מסרו להם 3 בתים. ביום ששי בבוקר הקיפו את הגיטו החדש. האוקראינים והגרמנים הובילו את היהודים לבית־העלמין ושם ירו בהם.

רוקחת יהודית נתקבלה שוב לעבודה. כשהובילו את היהודים לבית העלמין ראתה שמובילים את ילדיה. היא קפצה מבית־המרקחת. גרשו אותה. היא נאבקה עם השוטרים ויחד עם הילדים הלכה למות.

לאחר יום ששי זה, למרות שנודע שהגרמנים מרמים ומ־עודדים את השיבה לגיטו, הוסיפו היהודים לחזור לעיירה. הם חזרו למות מתוך הכרה, יחד עם ילדיהם והוריהם הזקנים, כי לא היה להם איפה להסתתר ולאן ללכת. האכרים לא נתנו להם להכנס לבתים, לא נתנו להם פרוסת לחם, אף לא לגימת מים.

...בדרכים היו משוטטים הרבה ילדים גלמודים, כשהם ממררים בבכי. ילדים אלה או שאבדו להוריהם, או שנעזבו במתכוון. תינוקות היו זוחלים על ארבעתם בכבישים וביער. עמי היה בני בן השלוש. קשתה עלי הריצה עם התינוק בזרועותי, שהרי ברגליו עוד לא היה בכוחו לרוץ יחד אתי.

בקשתי להשאירו, אך הוא פרץ בבכי והתחנן שלא אשאירנו. הוא אמר: „אמא, תשליכי את המטפחת ואז יהיה לך יותר קל לשאת אותי". השלכתי את המטפחת ביער, פגשתי את דודני, נתאספנו קבוצה של עשרים איש והחלטנו להעמיק לתוך היער, עד שנמצא את הפארטיזאנים.

...הלכנו ביער, בדרך הצטרפו אלינו עוד ועוד יהודים עד שהיינו 50—60 איש. גברים צעירים, בריאים ללא משפחות. התחילו משכנעים אותנו, כי אין אפשרות להלך בקבוצות כה גדולות, כי הדבר כרוך בסכנה וכי בצורה כזאת לא נגיע למחוז חפצנו. הם דרשו שנתפצל לקבוצות קטנות יותר. השמועה אמרה, כי פרטיזנים מצויים ביער הברזולבי במרחק 20—30 קילומטרים מן המקום בו נמצאנו אותה שעה.

אז הוחלט, כי קבוצה של גברים ונשים ללא משפחות תצא דרך השדות, קבוצה שניה תלך בדרך קצרה יותר, אך יותר מסוכנת, ואילו הזקנים, הנשים והילדים ילכו דרך היער. עברנו מרחק כשלושים קילומטרים ולא גילינו כל סמן למציאותם של פרטיזאנים. הרעב, הצמא וכן הכינים והזוהמה הציקו לנו נוראות, עד שהגענו לאפיסת־כוחות גמורה. אני עם עוד שתי נשים עם תינוקות החלטנו לצאת מן היער, לקנות או לבקש בנדבה קצת לחם ומים. ילדי היה בן שלוש, לרחל אלברט היה ילד בן שנתיים וחצי, אהרן שמו, אשה שלישית נשאה עמה תינוק בן חודשים אחדים.

מאחורי היער מצאנו כמה בקתות, ליד אחת מהן עמדה אשה. נגשתי אליה ובקשתי פרוסת לחם. היא השיבה לי כי אינה מתגוררת באותה בקתה, וכי אם אמתין ביער היא תביא לי לחם כעבור חצי שעה. כעבור זמן מה הצצתי מתוך היער. ליד אותה בקתה עמדו מלבד האשה גם שני גברים, בידו של האחד ראיתי גרזן. הוא השגיח בי ושרק לחברו. הבנתי וכל עוד רוחי בי התחלתי לרוץ אל החורש העבות ועמי שאר הנשים. יחד עם ילדינו נצמדנו אל האדמה. מרוב פחד נשתתקו הילדים ונרדמו. ביער כבר ירדה החשכה. האכר בעל הגרזן עבר פעמים אחדות קרוב לנו, שכן הבין כי הסתתרנו שם, אך לא השגיח בנו. אלוהים הכה עיניו בסנוורים. האכר עשה בגרזנו סימנים על עצי החורש וחזר הביתה. התחלנו לדבר בינינו בלחש. מה יהיה לכשיתעוררו הילדים ויתחילו לבכות. כולנו הגענו לכלל מסקנה, כי בגלל הילדים אין אנו רוצות למות. כל אחת מאתנו קוותה למצוא עוד את הילדים שאבדו ואת הבעל.

...כולנו התחלנו לרוץ כשהתינוקות בזרועותינו. בכוחות על־אנושיים עברנו את כל המכשולים שהיו בדרכנו, דהיינו, את השיחים והענפים של החורש שגדל פרא ואשר קרעו את גופותינו ובגדינו. הגענו עד ל„יער הישן". רחל שהחזיקה בזרועותיה את ילדה אהרון, אשר בפיו היתה תקועה ממחטה, נתקלה בגזע עץ ונפלה. הילד איבד כנראה את הכרתו. רחל, בהיותה סבורה שהתינוק מת, השאירה אותו במקום והמשיכה במרוצתה. רצנו כברת־דרך ארוכה ואחר כך המשכנו בהליכה.

רחל מיררה בבכי על שהשאירה את התינוק המת. הרחקנו כ־20 ק"מ מן החורש ההוא. כעבור ששה ימים פגשה את רחל איזו אשה יהודיה מטוטשין וזו אמרה לה, כי במרחק שלשה קילומטרים מאותו מקום בתוך היער ראתה את אהרון משוטט לבדו. נתברר, כי למחרת היום מצא שומר היער את הילד ואספו לביתו. כעבור יומיים באו אליו יהודים לבקש לחם. שומר היער אמר להם, שמצא ילד יהודי ודרש מהם שיקחוהו עמם. זהו בן דתכם — קחוהו, שאם לא כן אובילו העירה. ברל זלמן לקח את הילד, הוא נשאו כמה ימים והביאו עד לאותו מקום, אך בראותו שהילד גורם לו טורח רב, החביאו בתוך ערימת קש. אולם הילד יצא מתוך הערמה ותעה ביער. רחל יצאה אל המקום ההוא לפי תיאורה של אותה אשה, מצאה שם את אהרון שלה אשר יצא לקראתה מאחורי אחד השיחים. הוא החזיק בידו האחת מקל קטן ובשנייה כמה בלוטים, הילד היה נפוח מכפן. כעבור שבועיים היתה רחל אנוסה ללכת יחד עם ילדה אהרון ועם עוד שלושה ילדים שמצאה ביער ולחזור אל טוטשין. כדי לשבור את הרעב והצמאון שלה ושל ילדיה בטרם יובילום לגרדום.

אני הלכתי עם ילדי עוד מרחק 5—6 קילומטרים. מצאתי שם קבוצת יהודים אשר אמרו לי, כי לא הרחק משם ראו את בעלי, ואכן מצאתי אז את בעלי ואת ילדי הגדולים יותר...

ברחנו. יערות פוסטומיט. התאסף שם קהל רב. אני משער שהיו שם כאלפיים יהודים. היו נשים ילדים וגברים. היו נשים שבאו בלי ילדיהן. אבות ששכלו או איבדו את נשיהם וטפם. התאספו ביער שרידי משפחות, אנשים רצוצים. הסתובבו ילדים מיותמים ועזובים שהצליחו לברוח בלי לדעת לאן.

הם הסתובבו בינינו.

שבועיים היינו ביער. סתיו. מתחבאים ביערות. היה קר. יום אחד הגיע לאזני בכי ילד קטן. יצאתי. זה היה לפנות בוקר — יומיים אחרי שריפת הגיטו. על האדמה הרטובה שכבה אשה (זו היתה בתו של דוד־וולף, שהיה לו בית מרזח בעיירה) ומשני צדיה שני פעוטים. האם היתה מכווצת מקור, רועדת ומיואשת. היתה לי עדיין פרוסת־לחם. חילקתי אותה בין השניים.

למחרת בבוקר לא שמעתי מעבר הפינה בו שכבה האשה אף קול או רשרוש. נגשתי: שלושתם היו שוכבים הרוגים. היער היה קרוב לכביש. אוקראיני אחד בשם יוכים, שהיה שוטר בזמן הרוסים, עבר בעגלתו, נכנס ליער, פגש באשה וילדיה והרג אותם במקום.

הסתיו היה בעיצומו. היינו ביער. יומיים שכבנו בחוסר־כל. לא היה אוכל ואני ואחי יוסל יצאנו לכפר פוסטומיט, שעמד מאחורי היער. נכנסנו לביתו של אוקראיני אחד, בפטיסט, שמו היה סרגיי, ביקשנו ממנו אוכל. הוא הוציא שתי ככרות לחם ומסר לנו.

כרגיי אמר לנו: „אני בא זה עתה מטושטין. הגרמנים אספו הרבה עגלות רתומות לסוסים. אנשים מספרים שהם מתכוונים להגיע ליערות פוסטומיט ולאסוף מכאן את כל היהודים

חזרנו ליער וסיפרנו את החדשות. רק הספקנו לספר וכבר נשמע מרחוק רעש גלגלי העגלות. עבר זמן קצר והאוקראינים ואנשי הגיסטפו שמו מצור על היער. יריות נשמעו. כדורים התחילו מתעופפים ביער. נשים וילדים לא ידעו לאן לברוח ורצו מול מכונות הירייה. האוקראינים ואנשי הג׳סטאפו אספו מעל לאלף נפשות.

..אני, אחי יוסף ובת דודה שלנו צעירה התחלנו לברוח.

מטר יריות ניתך עלינו. בדרך ראינו בור גדול, קפצנו לתוכו. שכבנו וצעקות האימים של היהודים הגיעו לאזנינו.

שכבנו בבור עד שעה 10 בלילה. היה ליל ירח. חזרנו אל היער, אל המקום בו התחבאנו לפני כן.

התקרבנו אל הבורות. הבורות היו פתוחים. גוויות היהודים התבוססו בתוך נחלי הדם.

דיירי הכפר התחלקו בבגדי היהודים.

...רצנו אל ביתו של מכר שלנו בכפר. בעליית גג ביתו מצאנו את כל האחים וגם את נשיהם. אספנו את בני המשפחה וכן גם את כל הנותרים וחזרנו ליער פוסטומיט. הפעם התרחקנו מהכפר, נכנסנו לעבי היער והתחלנו לחפור בונקרים.

אחי: יוסף, גרשון, נחום, אייזיק ואני — חמשת בני שולמן ובני משפחת שף, שיקה, ריקל ואורי ופישל רוזגוביץ׳ — היינו הבחורים שלקחנו את ההגה לידיים.

התחלנו בבניית בונקרים. גמרנו לחפור. היו לנו 8 בונקרים. בכל בונקר חיו כ־20 נפשות — המעטים שנשארו אחרי המצור על היער.

את הכניסה לבונקר חסמנו בגזעי עצים. בלילות היינו יוצאים אל הכפר ואוספים מזונות אצל הכפריים. לא גילינו את מקום מחבואנו. את האוכל היינו מחלקים לכל הבונקרים.

ירד השלג הראשון. מוכרחים היינו לצאת לכפר לקבל אוכל. העקבות היו ניכרים בשלג. הרועים בכפר השגיחו בעקבות. יום אחד הביאו הרואים כלבים לכפר. הם זיהו את הבונקרים, נסעו לטושטין והודיעו לגיסטפו: „ביער מתחבאים יהודים".

הגרמנים פחדו להכנס ליער. הם שלחו ליער חיילים איטלקיים. הללו פוצצו את שמונת הבונקרים. כל היהודים ניספו. הבונקר בו התגוררתי אני היה מרוחק משמונת הבונקרים האלה כשני קילומטרים. פישל רוזגוביץ יחד עם אקה היו שני הניצולים היחידים מכל שמונת הבונקרים. שניהם באו בריצה אל הבונקר שלנו וסיפרו מה שקרה.

עתה נשארנו ארבעה־עשר איש מאלפיים שברחו ליערות ביום שריפת הגיטו. אי־אפשר היה להשאר יותר בבונקר בתוך יערות אלה.

מתחילה דרך ארוכה רבת יסורים בנדידה ובהס־תתרות בכפרים; שבהם אורב המוות ע"י כל שביל, בית ורפת. מגיע חורף 1943. הבנדרובצים שלחמו קודם לצדם של הגרמנים החלו להלחם נגדם. בכדי להתגבר על הבנדרובצים החלו הגרמנים שורפים כפרים שלמים שחשדו שיש בהם תומכים בבנדרובצים. והרדיפה על שרידי הפליטה היהודים לא פסקה —

המשך עדותו של יעקב צ׳ובוק:

„נפגשנו ביער עם קבוצה של עשרים איש. גוי אחד שנפגש בדרכנו הזהיר אותנו לא לרוץ לכוון הכפר זלינקה, כי שם עומדים גויים מזויינים בקילשונים וסכינים ושודדים את היהודים. עלי לציין שכל הדרכים היו חסומות. בכל מקום חיכו לנו האוקראינים. הם היו מפשיטים את היהודים עירומים. היו אוקראינים שבמו ידיהם רצחו את היהודים. אחרים הובילו בחזרה לגיטו ומסרום לידי הגרמנים.

..בפטרובצה פגשנו ביהודי מטושטין. הוא אמר לנו שזקנים נשים וילדים אף הם ברחו לכוון יערות פוסטומיט. רצינו לפגוש באמא. הלכנו ליערות פוסטומיט. אמרו לנו, שראו את אמא והראו לנו גם את הכיוון לאן שהלכה. הלכנו. למזלנו מצאנו גם את אמא. האח היה בזרועותיה. היא היתה לבושה בשמלה קרועה.

...שוטרים גרמניים ואוקראיניים היו שמים מדי פעם מצור על היערות והורגים את היהודים.

יחד עם האם והאח הקטן הלכנו לכפר פטרוביצה. יותר נכון ליער שע"י הכפר. בדרך פגשו בנו גויים בני קוטובסקי. היו ארבעה בחורים צעירים. לאחד מהם היה אקדח. וליתר — סכינים. הם הורידו את המגפיים של אבא, הורידו את המעיל שלו. אבא נשאר יחף ובלי מעיל. היה כבר סתיו והקור גדל והלך. הצלחנו להגיע ליער פטרוביצה. גם על היער הזה שמו מצור. הצלחנו כל המשפחה להתחמק ולהגיע לקודרינקה. שם פגשנו בהרבה יהודים. היו שם כמאה יהודים. ביניהם זקנים נשים וילדים.

שמנו לב כי יהודים שהכירו את המקומות — החלו מתחמקים. מסוכן היה להצטופף כי מיד היה הדבר נודע לגרמנים והם היו שמים מצור.

„...בין היהודים היתה משפחה אחת שגרה לפני המלחמה בכפר קודרינקה. הם הכירו את כל הדרכים והשבילים שבסביבה. וכן הכירו היטב את היער. החורף התקרב. הקור גבר. אמי אמרה לי: יעקב, בוא ונחזור לטושטין, שם אצל אנדריי מקטרה השארנו הרבה בגדים. בואו אתי ונקח לנו קצת, אחרת נקפא מקור.

בן אחד צעיר מכפר קודרינקה, כבן שבע־עשרה, הסכים ללכת אתנו, להראות לנו את הדרך. גם הוא היה מעוניין לקבל כמה דברים. אני פחדתי ולא רציתי ללכת. הבטחתי לאמא שבלילה אתגנב לכפר ואוריד את הבגדים התלויים בתאיהם. הבחור שכנע את אמי שלא יקרה דבר ואפשר ללכת. רחמתי על אמי והלכתי אתה. יצאנו לדרך בלילה. הגענו קרוב לטוטשין. על קירות הבתים היו מודבקים כרוזים בגרמנית: כל יהודי מגיטו טוטשין שיחזור לביתו — לא יקרה לו דבר.

נכנסנו לביתו של אנדריי מקטרה. הוא ראה אותנו, התיר את כלבו, תפס קילשון בידיו וצעק אלינו: „אתם מעיזים לדרוך על סף ביתי? הסתלקו מהר ולא — אגמור את כולכם".

זה היה גוי מכר טוב שלנו. את כל רכושנו מסרנו לו: מעילי עור, עורות סוליות, נעלים וחליפות בגדים, הבאנו לביתו מצעים כרים וכסתות. בקיצור רכוש גדול ורב. זו היתה קבלת הפנים שערך לנו ה„ידיד". אמא נתפסה הגרמנים ירו אחריה.

רצתי פצוע. הייתי רץ ומשתטח על האדמה. הייתי אז בן 9, פחדתי. הייתי יחידי ביער בלילה. ידעתי שאת אמי הובילו הגרמנים. לא חששתי את הכאבים. בבית היו מספרים לי תמיד סיפורים על יערות וזאבים. מסיפורים אלה זכרתי שזאבים אינם מטפסים על עצים ואין מקום בטוח כעץ. עליתי על עץ. הצטנפתי וישבתי. רק כשהתיישבתי על העץ הרגשתי שמשהו נוזל על רגלי. משמשתי בידי והרגשתי שיש לי פצע.

החזקתי את הפצע בידי וישבתי. הדם נזל. כשהאיר הבוקר ירדתי מהעץ. הגעתי ליער אל אבא. אבא שאל אותי: איפא אמא?

נבהלתי נורא. פתאום תפסתי שמשהו נורא קרה לאמי. התחלתי לספר לאבא תוך גמגום. אבא בכה הרבה. האח הקטן שהיה אז בן שלוש הבין גם הוא שמשהו רע קרה ואף הוא פרץ בבכי. מאותו יום הייתי הספק הראשי. הייתי יוצא אל הכפריים, מבקש נדבות ומביא אוכל ליער, לאבא ולאח הקטן.

מעטים, לרוב בודדים המשיכו לנדוד בשדות וביערות, וגם מאלה רק חלקם זכה לשחרור.

שלום חולבסקי

54. ה"יודנרט" בטוטשין

בספטמבר 1939 נכנסו לעיירתנו הרוסים. פעילי המפלגה הקומוניסטית הגיעו מברית־המועצות והם ניהלו את הענינים בעיירה. הרוסים השאירו את בית־ספר היהודי ואפילו פתחו כיתות נוספות. היו בו עתה עשר כיתות. בית־הספר הפולני נסגר ובמקומו פתחו הרוסים בית־ספר אוקראיני בן עשר כיתות.

ב־1940 גייסו הסובייטים את הצעירים לצבא האדום. יהודים רבים גויסו. הגיוס היה באפריל 1940. אני זוכרת את הדבר מפני שגם אחי לייבל גויס. אוקראינים רבים גויסו גם הם לצבא. לפי הידיעות שהגיעו אחרי המלחמה — נפל אחי בזמן המלחמה. הסובייטים הוציאו את הגרמנים לגרמניה והביאו לסבבה שלנו אוקראינים מסביבות הבוג. מספר יהודים מטוטשין נשלחו לסיביר.

ב־1941 עם פרוץ המלחמה, התקדמו הגרמנים בצעדי ענק. לטוטשין נכנסו הגרמנים בראשית יולי, כשבועיים אחרי פרוץ המלחמה. הסובייטים העבירו בשעת נסיגתם לברית־המועצות את כל האנשים, שעבדו במשרדים ממשלתיים. צעירים יהודיים רבים ברחו בעקבות הצבא האדום.

על הנהר הורין היה גשר, שחיבר את טוטשין עם הכפר האוקראיני שובקוב. בנסיגתם פוצצו הרוסים. את הגשר הזה. האוכלוסיה האוקראינית קבלה את הגרמנים בהתלהבות. הם עזרו לצבא הגרמני להכנס לעיר. העמידו לרשותם סירות ועזרו לסיריהם לעבור את הנהר הורין. פחד נפל על יהודי טוטשין. כל משפחה חיפשה לה מקום מחבוא משפחות רבות עזבו את בתיהם. נראה היה ליהודים, שכדאי להתפזר בבתים מרוחקים, העומדים בקצה העיר.

משפחתנו עברה לביתו של בן־דוד אמי משה גיטרמן, שהיה בעל חוה וגר מחוץ לעיר.

הגרמנים נכנסו לעיר. יהודים רבים לא הספיקו להגיע לבתי מכריהם ב„חולות". הגרמנים ציוו על היהודים להתאסף,

גצל שורצמן ה„סאלטיס"

הם בדקו בקפדנות את החבילות שהיו בידי היהודים, אותם עצרו ברחוב. הם חיפשו נשק. האוקראינים הובילו את הגרמנים אל בתי היהודים והצביעו על הבתים שגרו בהם יהודים. בביתו של משה גיטרמן היו אותו יום כמה משפחות — כחמישים איש. הגרמנים נכנסו לבית, פקדו על כולנו לצאת החוצה ופקדו עלינו להרים ידיים. הם ערכו חפוש בבית, וכשלא מצאו שום דבר פקדו עלינו להתפזר ולחזור איש לביתו.

החיילים הגרמניים התמקמו בטוטשין. בימים הראשונים תפסו את כל המשרדים: את העירייה, את הדואר, את בתי־הספר. בימים הראשונים השאירו את האנשים בבתיהם. ביתנו היה ב„חולות". שכנינו היו ברובם הגדול פולנים, גרו בסביבה שלנו גם אוקראינים. באותם ימים ראשונים היו גדודי חילים גרמניים באים לעיר, נחים וממשיכים לחזית. החיילים היו עוברים את העיר. היתה תנועה מתמדת בימים ובלילות. גדודים יצאו וגדודים חדשים באו. חילים גרמניים תפסו גם את הגן העירוני, גן זה שייך היה בשעתו לבעל האחוזה אוטפינובסקי, שהרוסים הפכו אותו לגן עירוני.

האוקראינים הרגישו את עצמם כאדוני העיר. לא רק מטוטשין, גם מכפרי הסביבה התחילו מגיעים אוקראינים ושקים בידיהם. הם היו מתפרצים לבתי היהודים, ממלאים את השקים בבגדים, בכלי מיטה ובכל דבר בעל ערך. כשבוע אחרי כניסת הגרמנים נערך הפוגרום הראשון בטוטשין ע"י האוקראינים. המארגנים היו בני העיר, שבזמן הרוסים שיתפו פעולה אתם והצהירו על נאמנותם לסובייטים. כבר בימים הראשונים החליפו את עורם. בראש הפורעים עמדו: חריצ׳יק החיגר, פרוקופצ׳וק, אוסטומנקו, פולישצ׳וק פרוקופ ואחרים. בלילה התפרצו אוקראינים לבתי היהודים, הפושעים פעלו בעיקר במרכז העיר. הם רצחו ושדדו. דם יהודי נשפך. לא היה בית במרכז בו לא נמצאו הרוגים ופצועים. הרוגים ופצועים היו בבתים של: הלפרין, קצמן, גיטלמן, חיסדו, ספוז׳ניק, זבודניק, פלדמן ואחרים. אל ה„חולות", הפורעים לא הגיעו אותו לילה. בטוטשין היה חובש אוקראיני, הומניוק, ורופא פולני בורטנובסקי. הומניוק היה שונא יהודים, ד"ר בורטנובסקי הגיש את עזרתו ליהודים בכל הזמנים הקשים, היתה אחות רחמניה רוסיה, גניה, שגם היא עזרה.

אחרי הפוגרום אספה המשטרה הגרמנית והאוקראינית בטוטשין כ־30 איש יהודים והובילו אותם לשובקוב, לפני כן עינו את כולם בז׳נדרמריה ובדרך לשובקוב ירו בכולם. אז רצחו את פינק ציילינגולד, את יענקל גלפנבוים, בבה שפיץ — כל אלה היו תושבי טוטשין, היתר היו פליטים מעיירות שונות בסביבה. הובטח להם שיחזירו אותם משובקוב למקומות מגוריהם, אך בדרך רצחו את כולם. אני ראיתי כיצד הובילו את האנשים. יחד עם יהודים אחרים טאטאתי אז את רחובות העיר לפי פקודת האוקראינים. האוקראינים תפסו את השלטון בעיר וארגנו מיד משטרה משלהם. כראש המשטרה התמנה פרוקופ פולישצ׳וק, אוסטומנקה היה סגנו. במשטרה פעלו גם האוקראינים חריצ׳יק החיגר, אלכסנדר משובקוב ואחרים. כולם היו ידועים כשודדים ורוצחים, שונאי יהודים. שצ׳רבניוק מכפר סינגה התמנה כראש העיריה, אף הוא היה אנטישמי ידוע. עבד בעיריה גם גרישקה מטוטשין. במשרדי העיריה עבדו האוקראינים הלאומנים, כולם אנטישמיים ידועים.

אנשי הגסטפו מרובנה הגיעו אלינו. באו בכוונה תחילה להרוג יהודים. הם ציוו על האוקראינים לאסוף את הקומוניסטים היהודיים בעיירה. השוטרים עברו מבית לבית וחיפשו גברים. בסה"כ אספו כ־28 גברים צעירים ומבוגרים ובחצר המשטרה ירו בכולם. האוקראינים היו פעילים והשתדלו לתפוס יהודים רבים ככל האפשר. הגרמנים היו אנשים דייקנים ו„האקציה" הזאת, סיומה נקבע לשעה מסויימת. האוקראינים היו מאוכזבים ביותר כשאנשים שאחרו לבוא הוחזרו לבתיהם. הגרמנים הודיעו לאוקראינים: — שעת הפעולה הסתיימה, לא יורים יותר היום. אותו יום הרגו את משה גמר ובנו, ברוך רוזנברג ושני בניו, הרשל גרמן ושני בניו, דריקר יצחק ואחרים.

האוקראינים התחילו תופסים יהודים לעבודה. אל ביתנו הגיע יום אחד פולישצ׳וק ואוסטומנקה מהמשטרה. הם פקדו על אבי ליסד „יודנראַט" בטוטשין ולהתייצב בראשו. אבי היה תמיד ה„סולטיס" בטוטשין (מוכתר) וכולם הכירו אותו, אולי בגלל זה פנו אליו. אמי התנגדה בכל תוקף, שאבי יקבל את התפקיד הזה. אני יודעת, שגם אבי לא רצה בזאת, אך לא היתה לו כל ברירה. הגרמנים לא שאלו אותו, הם כפו עליו את התפקיד הזה. לעומת זאת פנו אל אבי יהודים רבים וביקשו ממנו שיקבל את התפקיד. הוא היה האיש בטוטשין שבזמנים התקינים היה מסדר את עניניהם של כל היהודים במשרדים הממשלתיים.

נוסד היודנראט. האוכלוסיה היהודית נתנה אימון באבי. היודנראט בטוטשין נשא אמנם את השם, אך למעשה פעל כעין קהילה יהודית. כסגנו של אבי התמנה הימלפרב מאיר, שהיה יהודי מכובד בעיירה, גם הוא היה סוחר. כחברי היודנראט נבחרו: רוטנברג יוסף, חומוט אליק, זלצמן ברל, גלטשטין חיים, זילברברג ברל, קרישטול, אהרון מרקיש. יהודים אחרים אף הם היו עוזרים ליודנראט בשעת הצורך. מזכיר היודנראט היה רוטנברג יוסף. במזכירות עבדו שלוש בחורות: אפל חיה, בסיה וולדמן ואני (מניה שורצמן).

בטוטשין היה קומנדאַנט המחוז — Kreislandwirt. הוא היה גרמני, שנשלח אלינו מגרמניה, ושמו היה גרבנר, וכן הגיעו גרמנים שעבדו בגיסטאַפו ובמשרדים ממשלתיים. בגיסטאפו בטוטשין עבדו גם אוקראינים. אל היודנראט היו פונים כולם: גרבנר, אנשי הגיסטאפו, האוקראינים. כל אחד בא בתביעות משלו. הגרמנים היו דורשים יהודים לעבודה והיו שולחים אותם לכרות עצים ביערות הסביבה, לעבוד בשדות שובקוב (בשובקוב יסדו הרוסים בזמנם „סובחוז"

והוא המשיך להתקיים כחווה חקלאית גם בימי הגרמנים), את הנשים היהודיות היו דורשים כפועלות־נקיון במשרדים ובבתים פרטיים (בתי גרמנים ואוקראינים). היודנראט מוכרח היה לסדר את רשימת האנשים לעבודה ודאג לכך, שכל היהודים יחזרו מהעבודה. היודנראט היה משלם שוחד רב לכל אחד שבא במגע עם היהודים: לגרבנר, לשוטרים, לאוקראינים וגם למפקחים על העבודה. שילמו ושיחדו, כדי לשמור על שלומם של היהודים.

ברובנה היה Arbeitsamt מרכזי של כל המחוז, ה־Gebietskomissar היה ד"ר Bayer, שם גם היה משכנו של ה־Reiehskomissar לאוקראינה — Koch. היודנראט היה שולח מתנות גדולות גם לרובנה לאנשי ה־Arbeitsamt — משרד העבודה. היו מביאים להם בגדים, נעליים, פרוות ובשר חזיר. את כל הדברים היה היודנראט אוסף מהיהודים ומטרתם היתה להשפיע על המרכז, שהיהודים לא יצאו מן העיר, מטוטשין.

מיד אחר שנוסד היודנראט, הוזמן היושב־ראש גצל שוורצמן (אבי) לז'נדרמריה, שם חיכו לו גרמנים מרובנה וז'נדארמים אוקראינים ודרשו ממנו לשלם „קונטריבוציה". דרשו להביא תכשיטים, זהב, כסף ווַאליוטה זרה. נוסף לכל אלו הטילו מס־גולגולת במרקים גרמניים. הגרמנים ציוו על אבי להביא את הקונטריבוציה עד למחרת בשעות הערב. אני זוכרת שביודנראט עבדנו אז כל הלילה, כדי לסדר את הרשימות. יהודים רבים הגיעו לטוטשין כפליטים מערים ומעיירות בסביבה בהן כבר נערכו „אקציות": מקוסטופול, מזיריץ, רובנה ומקומות אחרים, היו בטוטשין גם פליטים מפולין, שברחו כבר פעם מהגרמנים בשנת 1939. יהודים אלו היו בלתי־ליגאליים בטוטשין וצריך היה לשמור עליהם מעיניים זרות. סכנה צפויה היתה להם מהבלשים האוקראיניים, שהיו תמיד מוכנים להלשין על היהודים הפליטים בפני הגרמנים. יהודי פליט שנתפס היה מוחזר לעירו וצפוי היה לסכנת מוות. מובן שאבי ציוה עלינו לא להכניס לרשימות את שמות הפליטים וגם לא את שמות היהודים שחסרו להם רשיונות־עבודה (Arbeitskarte).

אותו יום פנה אבי אל יהודי טוטשין ודיבר אליהם מעל במת בית־הכנסת. הוא סיפר על הצרה (הקונטריבוציה) וביקש את היענותם. יהודים רבים הביאו בעצמם את תכשיטיהם. קהל־רב הצטופף ע"י היודנראט ואנשי היודנראט פחדו, שההתקהלות והתנועה ברחוב יעוררו את תשומת־לב האוקראינים, שהיו תמיד טוענים, כי יהודים רבים מדי מסתובבים בחוצות טוטשין, לכן פנו ליהודים שיחזרו לבתיהם והאנשים מהיודנראט יעברו בבתים ויאספו את דברי הערך. למחרת הלכו אבי ויוסף רוטנברג לז'נדרמריה למסור את הקונטריבוציה. אבי הסביר לגרמנים, שטוטשין היא עיירה עניה ואי־אפשר היה לאסוף יותר כסף. הפעם הסתפקו הגרמנים במה שהביאו להם וחזרו לרובנה.

עברו חודשים ומטוטשין לא הוציאו יהודים והיודנראט המשיך להביא שוחד. לימים התמנה קומנדאנט־משטרה חדש בעיירה, סטדניק וסגנו היה טרופימצ'וק סטיופה. חריצ'יוק עבר למחוז. אוקראינים אלו פעלו לפי הוראות הגרמנים. בז'נדרמריה נפתחה מחלקה חדשה — מחלקת עונשים. בראש המחלקה הזאת עמד אוקראיני מגליציה ויטוביץ', שהיה ידוע באכזריותו בכל הסביבה. גם שוטרים חדשים הגיעו לטוטשין. המצב הורע וצריך היה לקשור מחדש קשרים עם השוטרים. שוב צריך היה להביא מתנות ושוב לשחד. את השוחד והמתנות צריך היה להגיש באין רואים, אסור היה שפקיד אחד ידע על השני.

היה שוטר אחד, פטרו מגלינסק, שהיה משתף פעולה עם היודנראט ומסר את כל הידיעות החשובות. מחלקת העונשים היתה חוטפת אנשים חפים מפשע וכדי לשחרר את האסירים צריך היה לשלם כסף רב. ראש המחלקה היה אוסר יהודים, מושיב אותם בבית־הכלא ומחכה שיבואו מהיודנראט לפדות אותו.

עם כניסת הגרמנים חילקו לכל התושבים כרטיסי־מזון. את מנות המזון היו מחלקים באותה חנות, שבה היה בימי הרוסים הקואופרטיב. בתורים היו הגויים מרביצים מכות ליהודים, דוחפים אותם, מחרפים ומגדפים. בשעת קבלת מצרכי המזון צריך היה כל יהודי לעבור דרך יסורים עד שהיה מגיע לחנות הקואופרטיבית וגם שם היה עליו לספוג השפלות ועלבונות, עד שהפקיד היה מוסר את המנה הדלה. למעשה קיבלו היהודים רק לחם ואיני זוכרת מה היה גודל המנה. אני רק זוכרת שכל פעם היו מקטינים את מנת הלחם. כדי למנוע כל זאת החליט היודנראט לקבל במרוכז את כל המנות בשביל יהודי טוטשין. באחד הבתים סידר היודנראט מרכז שבו היו מחלקים את המצרכים. מדי פעם היו מקבלים גם קצת סוכר ושמן. בחורה צעירה מרים וינשלבוים היתה מחלקת את המנות.

יום אחד הזמין גרבנר את גצל שוורצמן ואמר לו: — „בטוטשין אין גיטו וכדי לדעת מי ומי יהודי, לכן מוכרחים מהיום והלאה כל היהודים לענוד שני טלאים צהובים, אחד על החזה והשני על הגב (עד אותו יום ענדו יהודי טוטשין פס לבן על היד השמאלית, שעליו היה רקום מגן־דוד כחול). אבי ניסה לקרוע את רוע הגזירה. הוא דיבר על לבו של גרבנר, גם מתנה הוגשה לו ועניין הטלאים השתכח לזמן מה. עד ששוב הוזמן אבי אל גרבנר והפעם הודיע לו, שאי־אפשר יותר לדחות את הפקודה ויהודי טוטשין מוכרחים לענוד את שני הטלאים. — אתה כמובן לא צריך לענוד את הטלאים — ניחם גרבנר את אבא. אך הוא ענה: — „אני יהודי ואענוד את הטלאים ככל היהודים".

הגרמנים חילקו כרטיסי עבודה. יהודי שלא קבל כרטיס עבודה היה צפוי לגירוש ולפעמים לגרוע מזה. כל יהודי

מגיל ארבע־עשרה היה חייב לעבוד. עם כניסת הגרמנים עבדו שני אחי, דוד וליובה, בתיקוני מכונות ואופניים בשביל האוקראינים והגרמנים, כמובן בפחד וללא תשלום. היודנראט התחיל דואג למקומות־עבודה ליהודי טושטין. פתח בתי־מלאכה (Werkstaelle): מספרה, מתפרה, סנדלריה, פחחיה, נגריה, מסגריה וכו׳. מארגני בתי־המלאכה היו: אחי דוד שורצמן, יצחק פורטנוי, סיומה ספוז׳ניק, הפנקסן היה חייקל פוקס. בהנהלת החשבונות עבדו שינפלד שרה, שינפלד שפרה ואחרים. את ההזמנות היו הגרמנים מוסרים בהנהלת בתי־המלאכה, הגרמנים והאוקראינים היו מזמינים גם הזמנות פרטיות: נעליים, מגפיים ובגדים לעצמם, לנשיהם, ילדיהם, אהובותיהם וסתם מכרים וידידים את כל ההזמנות מוכרחים היו להכין לתאריך קבוע. בבתי־המלאכה עבדו בעלי מקצוע וגם סתם יהודים שלא היו להם מקומות עבודה.

הגיע החורף של שנת 1941. התחילה הפספורטיזציה. כל אדם מגיל 14 מוכרח היה לקבל פספורט. גם היהודים היו מוכרחים לקבל פספורטים. יהודי ללא פספורט היה נדון לגירוש. האוקראינים שעבדו בעירייה לא ידעו גרמנית. הם פנו ליודנראט שיתן שלושה אנשים דוברי גרמנית ואוקראינית לעזרה בהוצאת הפספורטים. היודנראט שלח לעבודה זאת את יוסף רוטנברג, שרה רוזנברג ואותי. בהוצאת הפספורטים עבדו האוקראינים טרופימצ׳וק וסיל, חריצ׳וק החיגר ונדיה, שהיתה פולקסדויטש. אחיה עבד בגיסטאַפּו והיה ידוע כרוצח. אנחנו היהודים הושבנו בין האוקראינים, כדי שתהיה להם אפשרות לשים עין עלינו. בזמן הראשון היה כל יהודי בא בעצמו לקבל את הפספורט, בו רשום היה סוג המקצוע. היינו משתדלים לרשום בכל פספורט יהודי כמקצוע מלאכה כלשהי, היות ומקצועות חופשיים ומסחר היו ממיטים אסון על בעליהם. בהתחלה לא הבינו האוקראינים והדבר עלה בידנו. אך במהרה הם למדו את שמות המקצועות בגרמנית והתחילו משגיחים ובודקים את הפספורטים. בעיה שנייה שלא ידענו כיצד לפתור אותה היתה בעית היהודים הפליטים. הם לא יכלו לבוא לעיריה לקבל פספורט, כי האוקראינים הכירו כל אחד בעיירה. חריציוק וטרופימצ׳וק היו מתעללים ביהודים בזמן מסירת הפספורטים. מדי פעם היו גם גרמנים מופיעים בעיריה ומתחילים לשאל כיצד קרה הדבר שבטושטין מתהלכים עדיין יהודים כה רבים. היודנראט מצא עצה גם לזאת. אחרי מתנת־יד הגונה לראש העיריה „הסבירו” לו, שלמען יעילות העבודה כדאי, שיכינו את הפספורטים בעיריה, ויושב־ראש היודנראט או סגנו יבואו פעמיים בשבוע ויקבלו את הפספורטים המוכנים ויחלקו ליהודים. ראש העיריה הסכים להצעה. עכשיו התחילה תקופה חדשה בעבודתנו. היודנראט היה מכין לנו רשימות ובין שמות יהודי טושטין היו מכניסים את שמות הפליטים. נוסף לכתיבת הפספורטים היה מתפקידי לבדוק ולהגיש אותם לטרופימצ׳וק לחתימה ולהטבעת החותמת. בואם של גרמנים לעיריה היה מעורר בהלה בין האוקראינים. טרופימצ׳וק וחבריו היו יוצאים לישיבה אתם לחצר הסמוכה. מרוב בהלה היה טרופימצ׳וק שוכח לסגור את החותמת. שעות כאלה הייתי מנצלת ומטביעה את החותמת על פספורטים ריקים, מגניבה אותם ליודנראט, שהיה אחר־כך ממלא אותם ומוסרם ליהודים בלתי כשרים.

חוץ מהפליטים היו לא־כשרים יהודים, שהיו פעילים בזמן השלטון הסובייטי ולא הצליחו להמלט עם הצבא האדום, או הוריהם וקרוביהם של אותם צעירים יהודים שנמלטו. עלי היה לארוז את חבילות הפספורטים. אני זוכרת בבהירות את התמונה: אבי בא לקבל את הפספורטים, פניו חיורים וסיגר בפיו. הוא היה נעמד מולי, היה משתדל תמיד לשלוט ברוחו וגם להרגיע אותי. אני הייתי אורזת את החבילה ותוחבת לתוכה את הפספורטים הבלתי־כשרים, הכל במהירות הבזק. אבא היה מוציא את הכסף מכיסו ומשלם (תמורת כל פספורט צריך היה לשלם סכום מסויים). לפעמים הייתי נשארת לעבוד אחרי־הצהריים, בימים שהיתה עבודה רבה. זאת היתה הזדמנות מצויינת לפעול לפי הצורך. פעמיים בשבוע היו באים מהיודנראט לקבל את הפספורטים, פעם היה בא אבי ופעם הימלפרב. בכמה מקרים הוצאתי פספורטים עם לאומיות פולנית ליהודיות פליטות מפולין. עד כמה שידוע לי נשארה בחיים הודות לפספורט כזה הנקה זילברשטין מוורשה.

פרשת הפספורטיזציה נגמרה. רוטנברג יוסף ורוזנברג שרה חזרו לעיר, ואני המשכתי לעבוד בעיריה לפי דרישתו של חריצ׳וק, שהיה סגן ראש העיר והיה מנהל המשק והעבודה בעיריה. אבי הסביר לי, שעלי להיות ערה ולשים עין על כל הפקודות המתקבלות בעיריה ב חס ליהודים. במחלקה עבדו יחד אתי: נינה סטאדניק — אוקראינית, סשה אוסיפצ׳וק — אוקראינית, ונדה קופיסטינסקה — פולניה, חריצ׳וק היה לו חדר משלו ואנחנו ישבנו בחדר הסמוך. מדי פעם צריכות היינו להכנס לחדרו, להגיש לו מיסמך לחתימה, או לבקש ממנו מכשירי כתיבה. יום אחד נכנסתי לחדרו של חריצ׳וק. במקרה קרא לו אותה שעה ראש העיר אל חדרו. על שולחן הכתיבה של חריצ׳וק ראיתי פקודה, שהיתה מצוינת בעפרון אדום, סימן של דחיפות. במסמך זה היה כתוב, שבתאריך מוגדר צריך להוציא מטושטין 150 יהודים לעבודה בטיננה, (את התאריך איני זוכרת). חזרתי הביתה וסיפרתי לאבי. היה זה יומיים לפני שהפקודה צריכה היתה להתבצע היודנראט קרא מיד את היהודים לאסיפה דחופה בבית־הכנסת. אבי סיפר מה שעומד להתרחש ואמר להם: „יהודים, עשו מה שיש באפשרותכם, הסתתרו, ברחו!”

בבוקר השכם נכנסו המכוניות השחורות של הגרמנים לחוצות העיר. הם לא מצאו נפש חיה בחוצות טושטין. הגרמנים פקדו על היודנראט להביא מיד 150 יהודים. אבי ענה שאין הוא יודע איפה היהודים ואינו יכול למצוא אותם.

על המכונות של הגרמנים היה כתוב באותיות גדולות T.O.D. ואז לא ידענו עדיין מה פירושן. לא ידענו עדיין על המחלקה הגרמנית T.O.D., שתפקידה היה לבנות גשרים, לסלול כבישים וכו׳. יהודים רבים חשבו ש־T.O.D. פירושו מוות והבהלה בעיר היתה גדולה. הגרמנים הושיבו את אבי באחת המכונות, הם הובילו אותו בכל חוצות העיר והכריזו ברם קול: „אם תוך שעה אחת לא יתאספו ביודנראט 150 יהודים, יוצא היושב־ראש להורג". הגרמנים הלכו לבתים והוציאו נשים וילדים, הבעלים והאבות יצאו ממחבואיהם, כדי לשחרר את יקיריהם. 70 איש באו. הגרמנים הובילו אותם לטיננה ועבדו שם בסלילת כבישים. כעבור כמה ימים נסע אבי יחד עם יצחק פורטנוי לטיננה. הם הגיעו אל הגרמנים המפקחים על העבודה ובכופר רב עלה בידם לשחרר את 70 היהודים ולהחזירם לטוטשין. את בסיה ולדמן שלחו לעבוד ב־Arbeitsamt האוקראיני. המנהל שלה היה ויטוביץ׳. היודנראט היה מעונין לקבל ידיעות על הנעשה ב־Arbeitsamt.

עם הפליטים הגיע לטוטשין עוד בשנת 1939 מלודז׳ יהודי מומחה לטקסטיל בשם גרוס, אליו פנה היודנראט והציע לו להפעיל בית־חרושת לטקסטיל, שהיה קיים בעירנו לפני המלחמה. גרוס יחד עם עוד כמה פליטים מלודז׳, בעזרת קופרשטין ליזר וקופרשטין יוסף, פתחו את בית־החרושת והעסיק כמה מאות יהודים. עבדו בבית־חרושת זה גם נשים וילדים. סרגו שמה גם גרביים, סוודרים וכסיות לצבא הגרמני. במחלקת הסריגה היתה המנהלת דנציג נינה, מורה פליטה מוורשה. במחלקה הזאת עבדה גם אחותי הצעירה בסיה. נפתח גם בית־חרושת לעורות. המנהל המקצועי היה יענקל קרפ ועבדו שם כמה עשרות יהודים. במשרד בתי־החרושת עבדו: זילברשטין, ברקל, יוסף רוטנברג, פרה קרפ, קופרשטין מוסיא ואחרים.

הגיע החורף של שנת 1942. עם התחלת הקור הוצאה פקודה להביא פרוות. יהודים מסרו את פרוותיהם לצבא הגרמני ובאותו זמן חיממו את נפשותיהם בידיעות, שהגיעו מהחזית על האבידות הגדולות של הגרמנים. שוב התעוררה התקוה שיזכו לראות בתבוסת האויב. אחי דוד, יצחק פרטנוי, אהרון מרקיש, ניסל זילברברג, לודביק גרוס, חיים רוזנברג, מוטל גרמן, שמואל שטינגלד, התחילו לחפש דרך אל הפרטיזנים. בסביבות הכפר רציצה היו לא פעם יורדים צנחנים רוסיים. גורלם של הצנחנים היה לרוב מר. רבים מהם נתפסו והוצאו להורג. האוקראינים היו מוסרים אותם לידי הגרמנים. יום אחד בא אל אבי וורניצקי. זה היה רוסי, מכיר טוב של הורי, שלא רכשנו לו אימון רב ביותר. הוא אמר שהוא קשור עם הפרטיזנים ומוכן להיות המקשר בין הצעירים היהודיים לפרטיזנים, בתנאי שליהודים יהיה נשק משלהם. אחרי היסוסים רבים הוחלט להסתכן. יום־יום היו יוצאים מטוטשין צעירים (כ־50 איש) לכרות עצים ביערות נחום בלינסקי היה ראש הקבוצה, נדברו עם וורניצקי. אותו יום הכפיל היודנראט את מספר האנשים היוצאים אל היער. גם שני אחי, דוד וליובה, יצאו אותו יום ליער לכרות עצים. עם וורניצקי הוסכם, שמישהו מהפרטיזנים יחכה לצעירים ויוביל אותם אל המחנה שלהם. הצעירים יצאו ליער, עבדו עד שעות מאוחרות ואיש לא בא. מאוכזבים חזרו הצעירים לבתיהם.

המצב בטוטשין החמיר. פליטים היו מגיעים יום־יום לטוטשין, כי על עירנו התהלכו אגדות: עיירה ללא גיטו, יהודים עובדים וחיים, מספר היהודים גדל. 6000 נפשות (יהודים) היו כבר בטוטשין. עורך־הדין הוילנאי צינצינאטוס אברהם התחיל לעבוד כמזכיר ביודנראט. סגניתו היתה חיה אפל, אני עבדתי כמזכירה של הנהלת בתי־המלאכה. היה חורף, הופתענו שלא הגרמנים ואף לא האוקראינים לא באו להזמין את ההזמנות, כפי שהיו רגילים. שקט השתרר בבתי־המלאכה. פחד תקף את היהודים, התחילו מנחשים מה עומד להתרחש. עברו כמה שבועות. היודנראט החליט להתקשר עם רובנה ולהיוודע מה זוממים שם. אבי יחד עם חיים גלטשטין מהיודנראט נסע לרובנה. הצליחו שם אחרי הענקת מתנות לנוגעים בדבר, להיוודע שמטוטשין רוצים לשלוח 200 יהודים לקייב לעבוד בעבודות של ה־T.O.D.. אחרי מו״מ מיגע סוכם שמטוטשין יוצאו רק 50 איש. באותה הזדמנות קיבלו רשיון לארגן Arbeitsamt נפרד, שיטפל בעניני העבודה של יהודי טוטשין. מאותו זמן היו מקבלים את הפקודות ישר מרובנה ב־Arbeitsamt היהודי. זה הקל בהרבה, מעתה לא היינו תלויים באוקראינים המקומיים. בסיה ולדמן התחילה לעבוד ב־Arbeitsamt היהודי.

מפי ה־Kreislandwirt גרבנר נודע לאבי, שהנציגים האוקראיניים במוסדות הממשלתיים: חריציוק, אוסטומנקו, פולישצ׳וק, פרוקופצ׳וק, גרישקה מהטחנות וגם החובש הומניוק שלחו בקשה לרובנה ודרשו להקים גיטו ליהודי טוטשין. הומניוק היה היוזם. עשר חתימות היו על הבקשה שנשלחה. פעם הלכתי עם אבי ע״י הגשר של ברוניק. הומניוק בא לקראתנו. אבי עצר אותו: „הומניוק, כיצד לא תיבוש? אתה דורש גיטו ליהודים", שאל אבא.

— „מי אמר, שורצמן, אני?" תמה הומניוק.

— „ראיתי את חתימתך בגביטסקומיסאַריאַט" — ענה לו אבי. היודנראט התחיל לפעול, שוב הביאו מתנות וענין הגיטו השתתק.

הנוער התחיל להתאסף ולתכנן את פעולותיו. בביתנו היו מתכנסים: אהרון מרקיש, יצחק פורטנוי, ניסל זילברברג, מוטל גרמן, שמואל שטינגלד, חיה אפל, בסיה ולדמן, אחי דוד וליובה ואני. עיקר מחשבתנו היה כיצד לקבל נשק. ידוע היה לנו שהרוסים בשעת נסיגתם החביאו נשק והאוקראינים שבסביבה יודעים על כך. מצאנו קשר לבחור אוקראיני משובקוב, קלימצ׳וק וסיל, הכינוי שלו בינינו היה

„איצ׳קה". לאט־לאט הכינו אותו לכך, שאנו מתכוונים לקבל בעזרתו נשק. הוא היה בשעתו מגויס בצבא הרוסי ואח"כ חזר הביתה. בצבא היה „איצ׳קה" יחד עם אחי לייב. הוא הכיר את משפחתנו ואנחנו העזנו להתקשר אתו. ספרנו על כך ליודנראט. שם אמרו לנו לקנות נשק בכל מחיר. היודנ־ראט מימן את הקניה. קבלנו מידי „איצ׳קה" שמונה רובים ושבעה־עשר רימונים כדי להעביר את הרובים בסתר, צריך היה לקצר את הקנים. את המלאכה הזאת עשה המכונאי בורקוביץ׳, פליט מפולין, יחד עם אחי דוד. הם העבירו את הנשק למרתף הודנראט ושם הסתירוהו.

הגיע אביב שנת 1924. המתיחות היתה רבה. היודנראט היה מסדר בעצמו את עניני העבודה. הקומנדאנט גרבנר היה מופיע ומזמין הזמנות. חלק מההזמנות היה שולח ל„פאטרלאנד". המתורגמן שלו היה לביצקי, פולני איש פוז־נאן. לפני המלחמה היה הוא ראש מכבי האש בטוטשין. לביצקי זה אף הוא היה מזמין ביודנראט מיני הזמנות למש־פחתו, לקרוביו ולידידיו. לטוטשין הגיעו פליטים שברחו מגיטו הושצ׳ה כאשר התחילה שם „האַקציה". המשטרה האוקראי־נית הובילה את כולם לז׳נדרמריה. ברצ׳יצה (כפר ליד טוטשין) ירו בכל היהודים האלה. לביצקי עזר לז׳נדרמים בעבודת הרצח. כן השתתף בפעולה זאת הפולקסדויטש.

ביודנראַט הרגישו, שבעיית הגיטו היא בלתי נמנעת. לטוטשין הגיעו גרמנים רבים, את הז׳נדאַרמים החליפו, לכל המוסדות הציבוריים הגיעו פקידים חדשים המצב הורע. קומנדאַנט גרברנר קרא יום אחד לאבי והזמין הזמנה גדולה: „אני נוסע למולדת לחופשה, הוא הסביר, צריך להביא משהו למשפחה". הוא סיפר בין היתר שאת מקומו ימלא קומנדאַנט מוורנוב Weck. גרבנר אמר: — „שורצמן, אני מוכרח להגיד לך שזמנים קשים יפקדו עתה אותך ואת היהודים שלך".

אבי הבין את הרמז וביודנראט התחילו לתכנן פעולות. בראש וראשונה הוחלט להזמין בקואופרטיב כמויות גדולות של נפט. עבדו שם באותה תקופה אופנס החיגר ויקוב הגבוה. אמרו להם שהנפט נחוץ לבתי־המלאכה. שילמו תמורת הנפט כמה ששניהם דרשו. הנפט הוכנס למקום הגיטו המיועד. היודנראט התקשר עם היהודים שעבדו בשובקוב והסביר להם שגם הם צריכים לדאוג לנפט ולהעברתו לעיר. בין השאר סחבו נפט ליודנראט משובקוב: סמורז׳וב נתן, סונדלזון לייזר, גילמן אברהם ואחרים. הקומנדאנט Weck מוורנוב (כפר ליד טוטשין) היה כבר ידוע בעיר. בסתיו שעבר הוא בא לטוטשין רכוב על סוס יחד עם צעירה אוקראינית. הקים מהומה בעיר, הכה בשוט, ירה בחוצות וצעק: „יותר מדי יהודים מסתובבים פה ברחובות". אבי יצא לקראתו והזמין אותו ליודנראט. Weck אמר שנחוצים באופן דחוף בגדים לגברים ונשים, כדי לחלק אותם לאוקראינים לקראת חג הקציר. אנשי היודנראט אספו בגדים והגישו לו. Weck היה מבקר תכופות בטוטשין ודרש כל מיני חפצים.

ביולי 1942 הגיעה הפקודה מ־Gebietskomissar להקים בטוטשין גיטו. על הפקודה הזאת חתם ד"ר Bayer. ביודנראט ניסו לדחות בדרכים שונות את הפקודה, אך כל המאמצים וההשתדלויות עלו הפעם בתוהו. התחילו להקים גדר לגיטו, שבנייתה ארכה כשלושה שבועות. ביודנראט הוחלט להשהות את העבודה ככל האפשר, שלחו אנשים לבנות את הגדר והוסבר להם שאין מה למהר. אבי היה כל פעם מסביר שאין מספיק חומר ולכן אין העבודה מתקדמת. באותה תקופה זכור לי מקרה אחד: ליביצקי, יחד עם הקומנדאנט החדש מהגיסטאַפו וסגנו הגיעו ליודנראט.

— „אתם מוכרחים לעזור לחזית", פתח הקומנדאַנט. הוא הגיש רשימה ארוכה של דברים, שכללה 150 זוגות נעלי גברים, 750 נעלי נשים, 150 חליפות גברים, 150 שמלות, מעילים ועוד שורה ארוכה של חפצים. המצב בטוטשין היה כבר אז ללא תקוה. יום, יום התוספו מטרים חדשים בגדר. אי־אפשר היה להשהות יותר. היהודים הבינו, שעם השלמת הגדר יוקם הגיטו, אומנם באיחור רב בהשוואה לעיירות בסביבה, אך מכאן והלאה הכל יתקדם במהירות רבה לקראת הסוף המר. היודנראט היה חסר אונים, לא ראה עוד מוצא. אבי לקח בידיו את הרשימה, הדרישה היתה גדולה ובלתי מעשית, היהודים מסרו כבר את כל רכושם, לא היה יותר מה לתת. לא היה גם טעם במצב זה לתת לגרמנים, לא האמינו כבר שיהדות טוטשין תינצל.

— „לא נוכל הפעם למלא את ההזמנה", אמר אבי, „מה שהיה לנו למסור כבר מסרנו, יותר אין לנו".

— „שורצמן, אינך רוצה לעזור לחזית!" צעק לויצקי. הקומנדאנט הכה את אבי. — „לויצקי, חזיר שכמותך, אמר אבי, עוד יבוא יום ויגמלו לך על מעשיך".

הקומנדאנט הודיע, שאם תוך שעה לא תבוצע ההזמנה, ראש היודנראט יוצא להורג. הימלפרב שהיה נוכח יצא החוצה וסיפר ליהודים על המתרחש. יהודים זקנים יצאו לחוצות העיר והרימו ידיהם לשמיים בזעקה. יהודי טוטשין התחילו להביא ליודנראט את שארית בגדיהם. אהרון מרקיש ושמואל שטינגלד הביאו את החפצים לגסטפו, אבל לא את הכמות שדרשו. אותי שלח הימלפרב לספור ולהודיע שאת הבגדים החסרים יביאו יותר מאוחר, אלא ששום חפצים כבר לא נשלחו להם.

הצפיפות בטוטשין היתה רבה. בכל בית גרו כבר עכשיו כמה משפחות, כי כל היהודים מהכפרים הובאו לטוטשין. הגדר הוקמה. הוקם שער. הגדר היתה בנויה בקרשים. למעלה נמתחו חוטי תיל דוקרניים. היודנראט היה בביתו של ברל זלצמן בתחום הגיטו. יומיים לפני יום־הכיפורים ניתנה הפקודה ליהודי טוטשין להיכנס לגיטו. במשך שלשה ימים צריכים היו כל היהודים לעבור לשטח הגיטו ולהתמקם. המשפחה שלנו נכנסה לגיטו ביום־הכיפורים בשעות הצהריים. גרנו בביתו של שמואל גיטרמן. בבית זה התכנסו כל קרובי

שמואל גיטרמן וגם קרובי המשפחה שלנו. יום־הכיפורים חל אותה שנה בשבת, לפנות ערב הגיעו שוטרים אוקראיניים לשמור על הגיטו. אי־אפשר היה כבר בערב לצאת. מדי פעם נשמעו יריות. ביום ראשון נכנסו אחרוני יהודי טוטשין מהעיר לגיטו. באותו יום עוד יצאו כל היהודים למקומות העבודה. אל בתי־המלאכה שהיו מחוץ לתחום הגיטו הובילו כבר ביום זה שוטרים אוקראינים לעבודה, היהודים חזרו אחרי העבודה בלווי שוטרים.

ביום ראשון בערב (יום אחרי יום הכפורים) הוקף הגיטו ע״י שוטרים אוקראיניים ואסור היה לצאת מתחום הגיטו. בלילה שמענו יריות בודדות. ביום שני בבוקר היו כבר יהודים הרוגים, היו אלה יהודים, שניסו לקפוץ מהגדר לעבר השני ולברוח. כולם נתפסו ונורו. ביום שני בבוקר, כבר לא יצאו יהודים לעבודה. הגיטו היה מוקף. בתחום הגיטו היו כל בתי־הכנסת. הגרמנים הפכו אותם למחסני תבואה. היה שם מלאי עצום של גרעינים. גרמנים רבים הגיעו מרובנה לטוטשין. היתה תכונה רבה מסביב לגיטו, על הכל פקד הקומנדאנט Weck. בתוך הגיטו התחילו להתכונן לפעולה. אנשים עברו מבית לבית וחילקו פחיות נפט לפי הוראות היודנראט. השתתפו בעבודה זו: האחים שולמן, האחים מרכוס, טורוק ובנה, סמורז׳וב נתן, ורני יעקב, אהרון מרקיש, שני אחי, דוד וליובה ואחרים. לבחורים אחרים היה גם נשק. נוסף לזה חילקו גם את הנשק שהכינו לפני כן ביודנראט. הכל תוכנן במשך היום. אבי והימלפרב באו במגע עם הצעירים האלה. ביום שני בלילה איש לא עלה על משכבו. אנשים ישבו בבתיהם וחיכו לאות. כאשר הוצת הבית הראשון יצאו כל היהודים מבתיהם. כל אחד שפך נפט על בית והצית. הגיטו עמד בלהבות. קשה לי לתאר את התמונה. הרעש, המהומה היו גדולים. נשים חיפשו את בעליהם, ילדים את הוריהם. בכי תמרורים וקריאות „שמע ישראל״ ובכל המהומה הזאת התחילו הצעירים לירות לעבר הגרמנים והאוקראינים, זרקו רימונים.

— „יהודים, הצילו את נפשותיכם!״ — שמעתי את קול אבי קורא. צעירים שברו את הגדר. יהודים פרצו החוצה בריצה. כ־2000 יהודים הצליחו להגיע ליערות. הגרמנים והאוקראינים היו מבולבלים, הם ירו בבורחים והרבה נפלו. תגבורות גרמנים הגיעה. הגרמנים לא נכנסו לגיטו, הם ירו מהעבר השני.

אני ברחתי מהגיטו יחד עם אחותי הקטנה, בסיה. לא ידעתי כלום על יתר בני משפחתי. נסחבתי עם זרם הבורחים ואת אחותי הקטנה החזקתי ביד. רצתי עם אחותי לביתנו על החולות. האומנת הזקנה שלנו, זוסיה, היתה עדיין בבית. היא החביאה את שתינו. בלילה העבירה אותנו לביתם של שכנינו, הרוסים קריבסקי. הם הסכימו להחביא אותנו בביתם. הם הסתירו אותנו במרתף. במשפחת קריבסקי היה בן ושתי אחיות עם משפחותיהם. קריבסקי הבן היה בזמנו חבר טוב של אחי. אל המשפחה שלנו היה לו יחס מיוחד. הוא היה בא ומביא ידיעות ומספר לנו על המתרחש בגיטו. קריבסקי חזר ביום רביעי וסיפר שהיהודים עדיין יורים מהגיטו וישנם פצועים והרוגים מבין הגרמנים והאוקראינים. מפי קריבסקי נודעו לי פרטים על רגעיו האחרונים של אבי. אבי נשאר בגיטו עד יום ראשון של חג־הסוכות. ביום זה יצא מהגיטו אל הגרמנים. Weck היה אותה שעה ע״י הגיטו, נגש אל אבי יחד עם גרמנים אחרים הגיש לו סיגריה ושאל אותו: —

— „שורצמן, מי פקד להצית את הגיטו?״

— „אני״ — ענה אבי.

— „דע Weck, הגרמנים ינחלו תבוסה... את נקמת דמנו ינקמו אחרים... את כל העם היהודי אתם לא תשמידו... לעולם לא ימחלו לכם על הדם השפוך!...״

Weck הקשיב, לדברי אבי, לא ענה. נתן לו לדבר. אחר־כך שאל:

— „שורצמן, יש לך זהב?״

אבי הוציא את שעון הזהב שלו והגיש אותו לגרמני.

— „מהי בקשתך האחרונה, שורצמן?״ שאל Weck.

— „אני מבקש שתירו בי בבית־הקברות היהודי״ — Weck יחד עם הז׳נדרמים הובילו את אבי לבית־הקברות היהודי, הוא ירה באבי במו ידיו.

באותו לילה יצאתי עם אחותי בסיה מטוטשין, אמי רבקה, אחי דוד וליובה נהרגו בגיטו. מכל בני המשפחה שלנו, כולל דודים ובני משפחותיהם, נשארנו אני ואחותי בס.ה.

מרים שורצמן — קוץ

26.7.1964, תל־אביב

55. מזוועות השואה

כשבאו הגרמנים גרתי בקריפה. התחלנו לברוח. התחילו לירות ובקריפה נשרף בית הכנסת ושרפו את ספרי התורה. תוך שבוע החלו הגויים לערוך פוגרום והיהודים נאלצו להת־חבא. את בעלי שלחו לגוי להביא תפוחי אדמה. הוא חזר עייף ונשכב לנוח. לפתע הסתכלתי בחלון וראיתי שוטרים מתפזרים לבתים לתפוס אנשים. את בן־דודו של בעלי תפסו ובעלי התחבא מאחורי הדלת. לקחו את קובה ולייבה ואהרן גרושקה. לקחו ביחד כ־17 איש והרגו אותם. את בעלי לא מצאו והוא התחבא ברובנה, ואני עם שלושה ילדים באתי בעקבותיו לרובנה.

שם היינו כמה שבועות עד שהתכוננו לגיטו. אחותי מטוטשין קראה לנו לשוב לטוטשין. עבדנו בבית חרושת לפשתן של גרוס לפי רשיון מיוחד. אחר כך הוכנסנו לגיטו.

כשהכינו את הבורות אספו את כולם לשער הגיטו. דרשו להכין ארגז זהב ואספו מכולם ונתנו לקומיסר. אך הוא שלח את הזהב בחזרה, ואז הבינו הכל כי בא הקץ. שייקה מרדכי'ס התאבד בקפיצה לבאר. מרכוס חתך את ורידיו. איציק ויזלאק התאבד גם הוא. אנו בגיטו נפרדנו מן המשפחה. ילדי בן השלוש ביקש ממני לשתות. הגברים לא רצו ללכת בלי הנשים ומיד הוציאו את ראשי היודנראט להורג והתחילו לירות לגיטו.

בעלי רצה לקפוץ מעל לגדר אך מנעתי ממנו. החליטו להצית את הגיטו, ובדליקה ניצלנו את ההזדמנות. רצנו לגדר ובעלי פרץ את הגדר וברח לכיוון אחד ואני עם ילד אחד ברחתי לכיוון אחר, בעוד שני ילדי האחרים אינם אתי.

אחרי כחמישה קילומטר התעייף הילד וגם אני הייתי עייפה ונפלתי לתוך תלם ושמעתי משם צעקות ילדים מכל הצדדים. שמעתי „מאמע" והיכרתי את קול בתי בת השבע. רצתי עם שניהם ליער פוסטומיט שם היו בני דודי. שם התאספו הרבה יהודים והחליטו להיפטר מהילדים.

היה יהודי מלודז ולו אחות וילדה, אני וילדי ועוד כמה ילדים. הוא עצמו חתך את ורידי בת אחותו. ואילו אני סירבתי וברחתי עם ילדי. כל האחרים ברחו לפרטיזנים אבל לי לא נתנו להצטרף.

נכנסתי לסוכה של שומר יער וביקשנו מים, אבל הוא לא נתן לנו ואמר כי הוא שומר את המים לבהמות. לבסוף נכנע ונתן דלי מים וכל אחד מאתנו לגם טיפה וקיבל גם כמה חתיכות שום..

שם היינו עד הבוקר והמשכנו אחרי שקנינו ממנו את הרובה שלו. אותי ועוד נשים עם ילדים לא רצו לקחת אבל המשכנו במרחק מה. בדרך אבדנו אותם, שלוש נשים עם שלושה ילדים. לפתע ראינו גויה בשדה וביקשתי ממנה לחם. היא הבטיחה שתביא לנו ליער. נכנסנו ליער. בצאתנו לחפש אותה ראינו גוי עם מקל ופתאום הוא התחיל לרוץ אחרינו. ברחנו ונפלנו בעשב גבוה. הוא הולך וחוטב בגרזן כדי לגלותנו אך לא הצליח למצאנו. דאגנו שהילדים יגלו אותנו על ידי בכיים. ילדי החל לבכות וכדי להשתיקו תחבתי בפיו את הסודר שלי והתרחקנו מהמקום. רצנו ביער ובגדינו נקרעו. דודתי נפלה עם ילדיה על גזע עץ והילד נעזב כהרוג.

רצנו לתוך יער גדול ושם שקענו בביצה במשך חצי יום. הגענו לגבעה גבוהה ומצאנו שלולית ושתינו.

לפתע — ראינו איש על הגבעה והוא יהודי. הוא אמר לי כי בעלי נמצא אתם וכי אשלח את בתי לפגשו וחזרה אתו.

בלילה המשכנו ללכת וראינו אש ולידה יהודים. שם פגשתי את הורי. לאחר כמה שבועות גלינו את הילד שנפגע בעץ והסתבר כי הוא לא נהרג ונשאר בחיים ותעה ביער כשבוע עד שמצאנוהו.

ביער היינו כשישה שבועות.

חזרנו לטוטשין ושם מצאתי את בתי הבכורה. בלילה שמענו יריות והתקרבנו לבית ריק. ילד השתעל לפתע, בבוקר שלחתי את בכורתי העירה וחזרה לספר כי לא כדאי לחזור לשם.

בעלי הלך לגוי שהעביר אותנו את הנהר. את שתי בנותי החבאתי בכפר. אני נשארתי עם ילדי הקטן. באה משטרה ולקחה את כלנו העירה. הגויים שראו אותנו נבהלו ממראנו. בגיטו שוב יעצו לנו לברוח.

לקחתי את הילד והתחלתי לחזור. כשעברתי ליד השומר הגרמני עברתי בנס ולא הבחין בי עד כפר שופקאוו שם היו בנותי. נכנסתי לביתם של הגויים שהלבישוני והעלוני על העלייה, שם היו בנותי.

בעלי הלך לפוליגון ומצא שם מקום להתחבא וקרא לנו להצטרף אליו. שם ישבנו כמה ימים. בנה של בעלת הבית עבד במשק. שם רב עם מישהו וחזר להזהיר את אמו שבקרוב תבוא משטרה אחריו.

הבריחונו ליער, שם החביאונו בערימות חציר והביאו לנו אוכל לשם. כשירד שלג שכבנו שם בלי אוכל ולא יצאנו כדי לא להשאיר עקבות.

בלילה יצא בעלי לחפש אוכל להביא לחם מגוי וכך שכבנו עוד כמה שבועות.

אחר כך הלך לחפש בית למחבוא ואנו נשארנו לבד בשלג.

אני שלחתי את בתי הקטנה שהביאה לחם ובעקבותיה בא סיור שאיים להרגנו. לא ענינו וירו, אך לא יצאנו. לבסוף יצאנו ובקשנו שיעזבו אותנו. התברר כי הוא מומר יהודי והוא עזב אותנו.

שוטטנו בין הגויים. הגענו לחווה ושם התחבאנו אצל כל מיני גויים ועבדנו אצלם ושם התחבאתי אצל עשר משפחות. בלינו שם חורף שלם. בקיץ התחילו הפולנים והאוק־ראינים להרוג אחד את השני. אנו שכבנו בעליה במחבוא.

לבסוף לא נשאר איפוא להתחבא. במקום שהתחבאנו באו לשדוד בהמות אצל אותו גוי.

בחלום בא אבי ואמר לי ללכת לגוי עני שהיה שכננו לשעבר. סיפרתי לבעלי, אך הגוי גר קרוב לגיטו הגרמני ולא רצינו להסתכן. שוב חזר אבי בחלום. ירדתי מן העלייה והגעתי לגוי הביתה. נכנסתי הביתה והגויה שאלה מי אני. סיפרתי לה. היא הכניסה אותי וסיפרתי לה על החלום. היא יעצה לי לחכות בשדה תפוחי אדמה עם בעלי והילדים ובלילה תבוא לקחתנו. בעלי לא יכול היה לזוז אך הגענו לבסוף. בלילה לקחו אותנו לביתם לעלייה והאכילו אותנו והחביאו אותנו.

הוא חפר סחאן עמוק ושם התחבאנו. אחרי כמה שבועות עמד לחתן בן ובקש שאאפה לו מעשי מאפה יהודים. עמדתי לאפות ופתאום נכנסה שקצה קטנה והודיעה כי הגיעו גרמנים.

נכנסתי הביתה לחדר והתחבאתי תחת מטה והילדה כסתה אותי בכיסוי. הגרמני נכנס עם כלב. הכלב נכנס לחדר אך יצא כלעומת שבא. הגויה הביאה לגרמני יי״ש אך לחם לא היה ולכן יצאו עם היי״ש וכך עבר הכל בשלום. חזרתי לסחראן, שכבנו שם וגם בחתונה לא נפלטה שום פליטת פה אודותינו.

אחר כך איימו על הגויים שיכניסום לגיטו. יצאה גויה שליחה לאנטונובקה ושם מצאה יהודי מטוטשין וסיפרה שאצלה ישנה ילדה יהודיה והוא ביקש שתביא אותנו לאנטונובקה. הילדות עברו לאורך חוף הנהר ואני ובעלי נשארנו.

את כל הגויים לקחו וגם אותנו וברחנו כולנו לרוצ׳ריץ. שם הרגשנו חפשים עד שהגיעו הגרמנים. ברחנו ליער קודראנקה שם היינו כ־200 איש ושם שהינו מן הסתיו עד ראש השנה האזרחית. עבדנו אצל הגויים ואכלנו אתם. כשהחזית התקרבה התיעצו הגויים מה לעשות אתנו. רצו להרגנו כדי שלא נעיד נגדם. אבל הגויים הזקנים אמרו כי מוכרח מישהו להישאר מכל דור. עם זאת הצעירים היו נגד. אבל הגויים הזקנים סיפרו זאת ליהודים מראש ויעצו ליהודים לברוח. לפתע באו הבאנדרובצים ועשו רשימה להרגנו. כעבור כמה ימים בערב באו בגרזנים ומשורים להרוג את היהודים. לביתנו בא יהודי אחד מאנטונובקה לחלון וצעק: ברחו, הורגים!

לקחנו את הילדים וברחנו ליער הקרוב לבית. בעלי שכח את מעילו ואני חזרתי לקחת את המעיל ושלושה לחמים. אני שקלתי אז 28 קילו! היה לי מסרק ונפל על הארץ בחושך. לפתע החלטתי לא לחפש ולברוח ופתאום שמעתי יורים לתוך הבית. ביער רצנו כל הלילה ושמענו את כל הרציחות על ידי הבאנדרובצים. אז נהרגו הקצמנים ופייגל שפירא.

התחבאנו בסחאן ושכבנו בשלג. כמה גברים יצאו לשומר היער והוא יעץ לחכות ובלילה ללכת עד הסלוטש (60 ק״מ). בכפר ז׳אלינקה היתה אם עם ארבעה ילדים והיא קפואה בדרך. שם קברוה. הגענו לסלוטש ולא יכולנו לעבור. הגשר היה שרוף. הרשל פעסי׳ס ובחור ממזיריץ עברו את הנהר ואנחנו אחריהם. בעלי עבר את הנהר שלוש פעמים כדי להעביר את הילדים.

הגענו לאחו גדול ובגדינו קפואים עלינו. מרחוק ראינו יער גדול ממנו יצאו הרבה אנשים על סוסים והקיפו אותנו. אלה היו כבר פלוגות הצבא הסובייטי. הם התקרבו ושלחו אותנו לבית להצית אש ולהתחמם. הם הבטיחו כי יחזרו לקחתנו. התיבשנו באותו בית ובערב חזרו ואמרו שנלך בעקבותיהם שמונה קילומטר עד המטה שלהם. באנו לכפר ושם התקרבה החזית. נשקנו את המכוניות. הגויים קבלונו בשמחה והאכילו אותנו. בלילה באו מן המטה לקראנו. היהודים בינתיים התישבו בבתי פולנים ואכלו מרכושם. כשהגיעו הסוביטים ביקשו הפולנים לפנותם. נכנסו פולנים והאשימו אותנו כי אנו שדדנו אותם וכי אנו מרגלים. הרשל פעסי׳ס ובן של לאה, יענקל, ובחור ממזיריץ הוצאו להורג. אני נגשתי לבעלי עם ילדי להגן עליו. נגש מפקד רוסי וצווה לעזוב אותו למען הילדים. לקחו אותנו לבית פולני וצווה להאכילנו וכל יום בא לשמור שישגיחו טוב עלינו.

שכבנו כמה ימים. החזית עברה והמפקד גם הוא עבר.

שמענו כי ביער קרוב ישנם עוד יהודים. הגענו לשם ומצאנו את אחיו של פולני מטוטשין. התחבאנו ואכלנו. המשכנו עד לריכוז היהודים. שם כבר היה אוכל ובשר בשפע ושם בישלו אוכל לכולם.

ביער היינו כל החורף וחלינו בטיפוס אבל הצלחנו לעבור עד פורים. הסובייטים לקחו אותנו במכוניות עד קוסטופול ושם הופצצנו. נסענו לרובנה וגם שם הפציצו. התחבאנו וחזרנו לקוסטופול. משם עברנו למזיריץ, ומשם שוב לרובנה שם ירו לתוך בתינו.

עד 1944, עברנו ללודז, אוסטריה איטליה ולארץ.

דובה מלמד (זילברברג)

56. אחריתה של טוטשין

מאת

הפרטיזנית אידה פינגרהוט—קפלן

בסוף אוגוסט 1939 הגיעו ידיעות בעתונים על המלחמה שהכריזו הגרמנים על פולין ולא ארכו הימים והצבא האדום נכנס לטוטשין והפולנים עזבוה. הרוסים הנהיגו בעיירה ובסביבתה את המשטר שלהם ושלטו עד 1941. אחר כך נסוגו מהעיירה והגרמנים כבשוה. בזה גם הקיץ הקץ המר על העיירה ויהודיה היקרים.

כניסת הצבא הגרמני לעיירה היתה פתאומית עד שלא כל הצבא הרוסי הספיק לברוח משם ורק כחמישים צעירים וצעירות יהודים יצאו יחד עם הצבא האדום. מיד לכניסתם היתה יד הגרמנים בארבעים יהודים שנלקחו ונרצחו בצורות שונות וטוטשין נבוכה...

בראשונה הוכרחו היהודים לענוד על זרועם פס כחול־לבן עם מגן־דוד, שהוחלף אחר כך בטלאי צהוב, וכל נושא טלאי נעשה הפקר. להתעללות מצד הנאצים והאוקראינים ביהודים לא היה גבול, שכן ראו את עצמם שליטים יחידים על היהודים המועמדים לחיסול. בטוטשין ידעו על ה„אקציות" ברובנה ובמקומות אחרים ושמעו על ההשמדה, ולבם של יהודי טוטשין סער כעלה נידף.

ברם אותו זמן ניתן עוד ליהודי טוטשין להמשיך בעבודה בבתי המלאכה לטכסטיל ולעיבוד עורות (מפעלים שהחלו מלפני שנים בימי הפולנים ושהתקיימו גם בימי הרוסים). אף שהספקת צרכי מזון ליהודי העיירה היתה קשה בשל הפרעת הנאצים והחיים היו תלויים מנגד — ידעו היהודים בכל זאת להסתדר עם הקומנדנט הגרמני, שלא הסתלק מקבלת דורונות, ולא הציק להם ביותר. וכיוון שבכמה מעיירות והלין חוסלו כבר היהודים בשחיטות 1942 — החלו יהודים רבים מהנמלטים להגיע לטוטשין, וכך הגיע מספר היהודים בעיירה למעלה מ־2000 נפש. בטחון ביום המחר לא היה, אך חיו איך שהוא.

והנה הגיע גם תורם של יהודי טוטשין: בין כסה לעשור תש"ג גידרו הכובשים חלק מהעיירה בתייל (מרחוב וסקוד־בסקה דרך השוק עד מעבר לבית המרחץ), ופקודה ניתנה שעל היהודים לעבור לשטח זה. קמה בהלה ובערב יום הכיפ־רים הוכרחו כל יהודי העיירה לעבור לגיטו המגודר, בלקחם שמה רק חלק מה מרכושם. מחוסר דירות הצטופפו 100 ויותר איש בדירה קטנה. התנאים בגיטו היו איומים ואם כי מרה היתה הרגשתם — בכל זאת לא שיערו כי יומם האחרון בא. משהגיעה שמועה שחופרים בורות בקרבת העיירה — לא נשאר מקום לספקות... נמלכו היהודים וגמרו אומר להעלות אש בבנינים, כי מוטב להם להישרף חיים מאשר ליפול בידי הרוצחים, וכי לא ישאר דבר לטמאים ולשכנים.

במוצאי יום כיפור באו זקיפים אוקראיניים מזויינים להוציא את היהודים מן הגיטו בו שוכנו רק אתמול; פרצה יללה ואותה שעה החלו בהצתות מכל הצדדים. כשסירבו היהודים ליציאה ירו השוטרים בבתים ובאנשים, והגרמנים חשבו כי היורים הם היהודים — ירו גם הם לתוך הגיטו וקמה בהלה גדולה ויהודים ניצלו את המצב והחלו נמלטים על נפשם. הגרמנים במבוכתם לא הספיקו לעצרם. הבורחים פנו אל הפרטיזנים, ביערות, אך רובם נתפסו על ידי אוק־ראינים והוסגרו לידי הגרמנים, שרצחום מיד. מספר יהודים עם הרב המקומי והשוחט ישעיה בראש לא ניסו אפילו להימלט, והם התכנסו בבית המדרש הבוער ונשרפו על קידוש השם וכבוד האומה...

זו היתה אחריתה של טוטשין, שעלתה באש ובניה פוזרו והושמדו בליל י"א תשרי תש"ג.

57. יידישע קינדער איבער וועלדער און פעלדער

די ערשטע נאכט וואס איך בין געשלאפן אין וואלד האב איך געפילט, אז איך בין א ייד.

ווען איך בין אנגעקומען אין וואלד איז געווען שוין פינסטער און פון דער ווייטנס האב איך געזען א ליכט אין א שטוב. אריינגייענדיק אין שטוב, האב איך זיך געלייגט אויף דער ערד. פלוצלונג הער איך ווי דער גוי פונ׳ם שטוב דרייט זיך אויפן בוידעם. איך האב מורא געהאט איינשלאפן, טאמער הערט מען מיין כראפען, בין איך געליגן שטיל און נישט געשלאפן ביז עמיצער האט דעם גוי ארויסגערופן און ער איז אראפ פונ׳ם בוידעם און אוועק געגיין. בין איך גלייך ארויס פונ׳ם שטוב און אוועק אין וואלד. דארטן איז געווען זייער פינסטער און מ׳האט גארנישט געקענט זען, און איך בין געשטאנען לעבן א בוים און געווארט ביז אין דער פרי. ווי איך שטיי און ווארט, הער איך ווי עמיצער גייט. איך האב זיך זייער דערשראקן, וואס טו איך ווען דאס זענען באנדיטן, וואס זוכן יידן צו הרגענען? נאר איך האב באשלאסן, אז וואס ועט זיין וועט זיין. און האב זיך געלאזט גיין אנקעגן זיי. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האבן אויך מורא געהאט און זיי האבן אנגעהויבן צו לויפן. יעצט האב

איך פארשטאנען, אז זיי מוזן זיין יידן און איך בין געלפן נאך זיי און געשריגן: האט נישט קיין מורא, איך בין א ייד! זיי האבן זיך אפגעשטעלט און איך בין צוגעגיין צו זיי און האב זיי געפרעגט וואס איז געשען מיט זיי, וואס זיי האבן מורא פאר איין ייד. זיי האבן מיר געענטפערט, אז זיי האבן מורא אפילו פאר איין חיה, ווייל אפילו א חיה האט אויך פיינט יידן, און זיי האבן מיר ערקלערט, אז ווען איך וועל אפזיין איין וואָך אין וואלד, וועל איך אויך אנטלויפן פון יעדן מענטש.

איך האב זיי געפרעגט ווו זיי גייען אזוי פרי, און זיי האבן מיר געזאגט, אז זיי גייען בעטן עסן. האב איך זיי געפרעגט אפשר האבן זיי געהערט פון מיינע עלטערן און זיי האבן מיר געזאגט, אז זיי האבן געהערט, אז מיינע עלטערן געפונען זיך אין א צווייטן וואלד און איך זאל ווארטן אויף זיי ביז זיי וועלן צוריק קומען פון זייער בעטן עסן. ווען איך האב געוואלט גיין מיט זיי, האבן זיי מיר געזאגט, אז איך זעה אויס צו שיין אנגעטון און די גויים וועלן וועלן נעמען מיינע קליידער און שטיוול פאר עסן. איך בין געבליבן ווארטן אויף זיי און פלוצלונג הער איך טרעט פון מענטשן, וואס רעדן הויך אין א שפראך, וואס האט מיר אויסגעוויזן ווי יידיש. איך בין צוגעגאנגען שטילערהייט ביז זיי האבן מיר באמערקט און האבן זיך אפגעשטעלט דערשראָקן. איך האב זיי בארוהיקט, אז איך בין א ייד, אז דאס איז מיין ערשטער טאג אין וואלד און איך ווייס נישט ווו צו גיין. איינער פון זיי האט מיר גענומען ביי דער האנט און זיי זענען געגיין מיט מיר ביז מיר זענען געקומען צו א פלאץ פון אסך יידן. עס זענען דארטן געווען פיל באקאנטע פון „דער זאמד" און פון דער שטאָט. ווי זיי האבן מיר דערזען, זענען זיי צו מיר צוגעקומען און מיר געפרעגט פון וואַנעט איך קום און ווו איך בין געווען די גאנצע צייט. האב איך זיי געענטפערט, אז איך בין געווען א פאסטוך ביי קאלען פון דער רוציצער גאס. זיי האבן אויך געוואָלט וויסן צו איך בין געווען און געזען, וואס עס איז פאָרגעקומען אין טוטשין און איך האב זיי דערציילט פון אלעס, וואס איך האב איבערגעלעבט דורך די דריי שחיטות. מיר זענען אזוי געזעסן, איך דערצייל און זיי וויינען ווי קליינע קינדער. ווען איך האב געענדיקט, האב איך זיי געפרעגט, אפשר האבן זיי געהערט פון מיינע עלטערן. האָבן זיי מיר געזאגט, אז מיינע עלטערן געפונען זיך איך א צווייטן וואלד, אבער זיי וויסן נישט דעם וועג. דערווייל בין איך געבליבן מיט זיי.

איך דערמאן זיך, אז די ערשטע פאָר טעג וואָס איך בין געווען אליין אין וואלד, האב איך געזען מענטשן שמוציקע און לייזיקע. קינדער זענען ארומגעגיין אין וואַלד און געעסן בלעטער, וואס זענען אַראָפגעפאלן פון די בוימער, אַנדערע קינדער זענען געווען נאך מער הונגעריק און געעסן ערגערע זאכן. איך האב אויך געזען מיט מיינע אייגענע אויגן ווי עלטערן האבן גענומען זייערע קינדער און אוועק מיט זיי ווייט אין וואלד און האבן זיי דערשטיקט, ווייל זיי האָבן געפאָדערט עסן. איך האב געקלערט: וואס איז געשען מיט אונדז, אז עלטערן זאלן הרגענען זייערע אייגענע קינדער, ווייל זיי האבן געבעטן עסן און האבן געוויינט פאר הונגער? אפשר האבן זיי מורא געהאט, אז מ'וועט זיי הערן און זיי אויסגעפונען? איינמאל ווען איך בין ארומגעקראכן אין וואלד האב איך געזען ווי עס ליגט א בערגל מיט בלעטער. בין איך צוגעגאנגען און זיך צוגעלייגט אויף דעם בערגל. ווי איך ליג אזוי, האבן זיך די בלעטער צוביסלער צושפרייט און איך האב באמערקט, אז איך ליג אויף א דערשטיקט-קינד, אפשר דריי יאר אלט. איך האב דאס קינד געקענט, ווייל פריער מיט צוויי טעג האב איך אים געזען לעבעדיק און זיך געשפילט מיט אים... איך האב אויך געזען ווי א טאַטע האט גענומען זיין קינד ביי די פיסעלעך און מיט איין מאל געגעבן א קלאפ מיט דעם קאפ אין בוים און דאס קינד איז גלייך געהרגעט געווארן. איך בין געווען מיט זיי עטליכע טעג און בין שוין געבליבן אָן דעם עסן, וואס איך האב געבראכט פון מיין גוי. האב איך זיך געשאפן א זעקעלע און בין אוועק אין דאָרף (דאס דאָרף האט געהייסן פוסטומיט) און געבעטן קאַרטאָפל מיט ברויט און אביסל זאלץ. איך האב דאס אלעס צוגעגרייט כדי, אז ווען איך וועל געפונען מיינע עלטערן, זאלן זיי האבן אויף אָ פאָר טעג עסן.

ווען איך בין אוועק אין דארף און איך בין אריין בעטן עסן, האט מיר דער גוי געפרעגט צו איך קען אים העלפן ארבעטן. די ארבייט איז געווען דרעשן דעם קארן פון די בינדלעך, און ער האט מיר צוגעזאגט באצאלן דער פאר. איך האב אים געענטפערט, אז איך קען בלייבן אויב עס איז נישט געפערלעך. האט ער מיר געזאגט איך זאל גארנישט טראכטן פון דעם. עס וועט זיין אלעס אין ארדנונג. איך בין מיט דעם גוי ארויס אין שטאל און מיר האבן אנגעהויבן צו דרעשן דאס קארן, אז עס זענען געפלויגן פינקען פון די הענט. איך האב אזוי אפגעארבעט דעם טאג און דער גוי האט מיר געגעבן דער פאר צוויי ברויט, א האלב זעקל קארטאפל או א פאר קילאָ מעל מיט נאך נויטיקע זאכן און איך בין געווען זייער צופרידן. ער האט מיר נאך געבעטן, אז ווען איך וועל זיין אין דאָרף זאל איך אריינגיין צו אים, איך האב אים צוגעזאגט און איך בין אוועק צוריק אין וואלד. ווו איך דערנענטער זיך צו דעם פלאץ, ווו עס געפונען זיך די מענטשן, הער איך ווי מען רופט: שארקע! האָב איך אנגעהויבן וויינען, ווייל עס האט מיר אויסגעוויזן, אז איך הער מיין טאטן. איך גיי ווייטער און איך הער ווי מען שרייט נאך א מאל: שארקע! האב איך געענטפערט: ווער רופט מיר? האט געענטפערט דער טאטע. ווי איך האב געהערט זיין קול בין איך גלייך צוגעלאפן צו אים און אנגעהויבן אים קושן און וויינען פאר גרויס פרייד. איך האב איס געפרעגט ווו איז די מאמע מיט די קינדער. האט ער מיר געענטפערט, אז זיי געפונען זיך אין א צווייטן וואלד און מיר וועלן גיין אהין אין דער פרי. ער האט מיר געפרעגט צו איך געפון זיך דא אין וואלד לאנג. האב איך אים געזאגט, אז איך בין דא

איין וואָך. נאכער האט ער מיר געפרעגט וואס איך האב ביי זיך, האב איך אים דערציילט, אז איך האב צוגעגרייט פאר זיי עסן. ער איז געווען זייער צופרידן און איך האב אים געזאגט, אז איך האב נאך עפעס פאר אים און איך האב ארויסגענומען דאס פעקל, וואס דער גוי האט אים געשיקט. דאס האט ער געגלייכט בעסער פון דעם ברויט מיט די קארטאפל. די מתנה איז געווען צוויי העמדער לייוונטענע און א פאר הויזן. מיר זענען איבערגעשלאפן די נאכט און אויף דער פרי האבן מיר זיך געלאזט אויף דעש וועג צום וואלד, ווו די מאמע געפונט זיך מיט די קינדער.

דער וועג איז געווען זייער שווער, ווייל אין דער וואָך, וואס איך בין געווען אליין, האב איך צוגעגרייט א סך עסן און עס איז געווען שווער פאר מיין טאטן דאס טראגן. אויף דעם וועג, ווו מיר זענען געגאנגען, האט מיר דער טאטע געוויזן ווו עס ליגט באגראבן אברהם נטע׳ס, וואס איז געשטארבן פון הונגער. ווען מיר זענען אָנגעקומען צו דעם פלאץ, ווו מיין מאמע איז געווען, האט זי גלייך געחלשט פאר פרייד. איך בין גלייך צוגעלאפן און האָב איר אנגעהויבן צו מונטערן. איך האב איר געזאגט: מאמע, דו דארפסט נישט וויינען, דו דארפסט זיין צופרידן, אז איך בין געבליבן לעבן און איך געפון זיך יעצט מיט אייך. אין האב זיך געזען מיט מיינע צוויי שוועסטערלעך און ברידערל. דערנאך בין איך צוגעגאנגען צו דעם זאק און ארויסגענומען ברויט מיט פארשידענע זאכן. די מאמע איז געווען זייער צופרידן און האט מיר געפרעגט פון וואנעט איך האב דאס. האב איך איר דערציילט, אז איך האב דאס צוגעגרייט ווען איך בין געווען אליין אין וואלד. מיט דער מאמע איז געווען נוסיק שפרינץ מיט זיין פרוי און קינדער. עס זענען געווען נאך אייניקע, וואס איך געדיינק נישט זייערע נעמען. זיי האבן זיך געזעצט ארום מיר און איך האב אנגעהויבן דערציילן פון אלע דריי שחיטות אין טוטשין, זיי האבן אלע געוויינט און איך מיט זיי. נאכדעם זענען אלע זיך צוגאַנגען יעדער איינער אין זיין ווינקעלע. עס איז געווארן נאכט, זענען מיר אריין אין די סחראָנען וואס זיי האבן געמאכט, און די מאמע האט מיר דערציילט, אז זי האט איין זאך געבעטן ביי גאט, אז זי זאל מיר זען איין טאג פאר איר טויט. זי האט מיר אויך געזאגט, אז זי געדיינקט די קלעפ וואס איך האב געכאַפּט אין טוטשין, האב איך איר געענטפערט, אז דא איז נישט טוטשין, דא זענען גוטע רחמנותדיקע גויים.

אויפן צווייטן טאָג האב איך געזאגט, אז איך וויל ארויסגיין אביסעלע זיך באקענען מיט דער וועג און מיט דעם דארף. איך האב גענומען נאשעק׳ס אינגעלע, ווייל עד האט געקענט דעם וועג, און איך בין מיט אים ארויס אין דאָרף און האב מיט אים צונויפגענומען צוויי זעקלעך קארטאפל מיט א פאר שטיקלעך ברויט. און מיר האבן זיך געלאזט גיין צוריק אהיים, דאס הייסט אין וואלד. ווי מיר זענען געקומען זענען די מאַמעס צוגעגאנגען צו אונדז און געפרעגט ווי זענען מיר אזוי שנעל צוריקגעקומען און זענען געווען זייער צופרידן, וואס איך האב געבראכט אין צוויי שעה קארטאפל. איך בין ארומגעגאנגען אין וואלד זיך באַקענען מיט די בוימער און גענומען פארשידענע סימנים, טאמער עס פאסירט עפעס, זאל איך וויסן ווו זיך דרייען. איינמאל ווען איך בין געשטאנען אין וואלד נעבן א בוים, קומט צו מיר איין יונגערמאן און בעט מיר צו איך קען אים עפעס העלפן. איך גיי מיט אים אפשר דריי הונדערט מעטער, ווייזט ער מיר ווו עס ליגט זיין ווייב און זיין קינד און איך האב געהאלפן זיי באגראבן. ווי דער טאַטע האט מיר דערציילט האָט דער ייד דערשטיקט די פרוי מיט דעם קינד, ווייל זיי האבן געבעטן עסן.

די מאמע האט צוגעגרייט עסן און מיר האבן געעסן צוזאמען און צופרידן, אז מיר זענען אלע צוזאמען. די מאמע האט מיר געבעטן, אז איך זאל יעצט בלייבן אין וואלד מיט זיי א וואָך צוויי, ווייל עסן איז דא גענוג. האב איך איר געענטפערט, אז יעצט קען מען גיין כל זמן עס איז שיין, ווען עס וועט קומען דער ווינטער, וועל איך קענען זיצן אויף איין פלאץ. האב איך איר געבעטן, אז איך וויל נאר דאס מאל אליין ארויסגיין, האט זי מיר דערלויבט און איך בין אוועק און צונויפגענומען אביסל קארטאפל מיט ברויט. ווי איך בין געקומען מיט דעם זעקל מיט עסן, האט דער טאטע מיט געבעטן, אז מער זאל איך נישט גיין, ווייל מענטשן רעדן, אז איך בין יעצט געקומען און מ׳שיקט מיר שוין ארום איך זאל ברענגען עסן. האב איך גענומען מיינע שוועסטערלעך און ברודערל און מיר זענען אריין אין סכאָן און מיר האבן זיך דערציילט פארשידענע מעשיות. מענטשן האָבן זיך ארומגעדרייט אין וואַלד געשוואָלענע פון הונגער, פון שמוץ און פון קעלט. זיי האבן זיך אליין אפגעלאזט. איך געדיינק, ווי איך בין געווען אין די פאסטומיטער וועלדער האב איך געזען פארשידענע פרויען, וואס זייערע מענער זענען געווען אין דעם וואלד ווו מיינע עלטערן. בין איך צוגעגאנגען און האב געפרעגט די מענער וועגן דעם. האבן זיי מיר געזאגט: זאלן זיי זיין געזונט דאָרטן און מיר דא. עס איז שו ן געווארן קאלט, בין איך מיט דעם טאטן געגאנגען מאכן א סחראָן אויף ווינטער. ער האט געוואלט זיין מיט זיינע ברידער צוזאמען. מיר האבן געענדיקט בויען דעם סחראָן און מיר האבן געוואלט ברייגען די מאמע מיט די קינדער. ווי מיר שטיין אזוי הערן מיר פלוצלינג, אז מען שיסט נישט ווייט פון אונדז. איך מיט דעם טאטן זענען גלייך אריין אין סחראָן פון זיין ברודער און מיר האבן זיך פארמאכט. די מאמע מיט נאך פרויען, וואס זענען געווען צוזאמען מיט איר, האבן געהערט ווו מען שיסט דארטן ווו מיר מאכן דעם סחראָן, האבן זיי אנגעהויבן צו וויינען או שרייען. איך האב געוואָלט גיין צו דער מאַמע, אפשר וועל איך קענען זיך ראטעווען מיט זיי, האבן דעם טאטנס ברידער מיר נישט געלאזט גיין. האב איך געגעבן א געשריי, אז איך וויל גיין ראַטעווען די מאמע, האב איך געקריגן א קלאפּ פון שיקע, דעם טאטן׳ס ברודער, אז איך האב נישט געוווסט וואס עס טוט זיך מיט מיר. אין איין

מאל הערן מיר, אז דאס שיסעריי איז נעבן דעם פלאַץ ווו די מאַמע איז געווען, דערנאך האבן מיר געהערט אז מ׳רעט דייטש נעבן אונדזער סחראָן. האבן מיר פארשטאנען, אז דא זענען מיר פארפאלן, ווייל פונ׳ם סחראָן צו אנטלויפן איז שווער. מ׳האט אנגעהויבן זאגן וידוי און מ׳האט זיך געגרייט צום טויט. נישט ווייט פון אונדזער סחראָן איז געווען אנאנדער סחראָן מיט מענטשן און ווייל עס איז געווען זייער הייס, האבן זיי אַראָפגענומען דאס דעקל פון דעס סחראָן צו כאפן אביסל לופט. ווי זיי האבן אויפגעמאכט אביסל. האבן דאס די מערדער דערזען און גלייך אנגעהויבן ווארפן גראַנאַטן אין סחראָן און מ׳האט געהרגעט אסך מענטשן און אסך מער פארוווּנדעט. דערנאך האבן זיי זיך ארומגעדרייט נעבן אונדזער סחראָן און געשריגן: דא מוזן נאך זיין יודן. אבער זיי האבן אונדז נישט געקענט געפונען. מיט דער צייט איז געווארן נאכט און די דייטשן האבן מורא געהאט צו זיין אין וואלד באנאכט, זענען זיי אוועק.

מיר האבן שוין מער נישט געהערט שיסן און מיר האָבן געוואָלט ארויסגיין. אין דעם הערן מיר ווי מ׳דרייט זיך ארום, האבן מיר מורא געהאט ארויסגיין. דאס זענען געווען די פארווונדעטע, וואָס האָבן אונדז געזוכט מיר זאלן זיי ראטעווען. מיט דער צייט האבן מיר געהערט, אז זיי רעדן יידיש. זענען מיר ארויס פון דעם סחראָן און מיר האבן געזען דעם חורבן, וואס די מערדערס האבן געמאכט. מיר האבן אנגעהויבן ראטעווען די מענטשן, וואס האבן נישט געקענט ארויסגיין פון זייער סחראָן, ווייל ער איז געווען איינגעפאלן פון די גראנאטן. מיר האבן געענדיקט אלעס וואס מיר האבן געקענט, ווייל עס איז געווארן זייער שפעט, און מיר האבן מורא געהאט, אז עס וועט ווערן טאג וועלן די דייטשן צוריק קומען. איך מיט דעם טאטן זענען גלייך אַוועק ווו די מאמע איז געווען און מיר האבן זיי נישט געטראפן, אין סחראָן. האבן מיר פארשטאנען, אז ווען עס איז געווען די שיסעריי זענען זיי זיך צולאפן. מיר האבן זיך פארנומען אין א צווייטן וואלד, וואס האט זיך אנגערופן מיט דעם נאמען מעדוועדיפקע, ווו מיר האבן אָנגעהויבן אלעס אויפסניי. עס איז געווען זייער קאלט און דער שניי האט אלעס פארדעקט. מיר פלעגן ארויסגיין איינמאל אין דער וואך בעטן עסן. אין מעדוועדיפקע איז געווען אביסל שווער מיט וואסער, ווייל דער שניי, וואס מיר פלעגן צו טאפען פלעג האָבן א ריח פון סאסנע און מ׳האט דאס נישט געקענט טרינקען. פלעגן מיר גיין אפשר דריי אדער פיר קילאָמעטער צו ברענגען וואסער. דארטן ווו מיר האבן גענומען די וואסער, זענען געווען עטליכע משפחות פון א צווייטער שטאט נישט ווייט פון טוטשין. איינמאל ווי מיר ליגן אזוי אין סחראָן און רעדן, האבן מיר פלוצלונג געהערט עטליכע שאסן פון א אווטאמאט. דער קול איז געקומען נישט ווייט פון די דאזיגע משפחות. נאך א דריי טעג בין איך מיט יענקעלע רוינעס פון זאמד געגאנגען ברענגען וואסער, האבן מיר געזען אַטויטן קערפער, וואס ליגט אויף דעם וועג און מיר האבן זיך דערשראקן. דאס איז געווען א מיידל פון אפשר איין און צוואנציק יאר, וואס מעהאט איר דערהרגעט או דערנאך האט מען איר מיט

און דורך, אז איך מיט יענקעלען האָבן נישט געקענט ארויסנעמען. ווי מיר זענען צוגעגאנגען זען די פאָר משפחות, האבן מיר געזען א שפיציקן דרענגעלע דורכגעהאַקט דורך דעם גוטן ארט דורך ווו זייערע סחראָנען זענען פארברענט און זיי ליגן דערהרגעט. ווי איך מיט יענקעלען האבן דאס געזען, האבן מיר גלייך גענומען וואַסער און וואס שנעלער אוועק צוריק זייער דערשראקן. ווי מיר זענען אריינגעגאנגען אין אונדזער סחראָן, האט מען געזען אויף אונדז, אז עפעס איז פארגעקומען, ווייל מיר זענען געווען ווייס ווי שניי. האבן זיי אונדז געפרעגט וואס איז געשען, האבן מיר זיי דערציילט וואס מיר האבן געזען אויפן וועג און ביי דעם וואסער. האָבן זיי געענטפערט, אז די לאגע איז נישט גוט און מיר דארפן זוכן א צווייטן פלאץ. האב איך געהערט, אז נוסיק שפרינץ האט געזאָגט, ווו וועלן מיר יעצט גיין, אז אלעס איז באשאטן מיט שניי און די ערד איז געפרוירן, אז מ׳קען נישט גראבן. האט מען באשלאסן, אז מיר וועלן בלייבן אויף דעם פלאץ און וואס וועט זיין וועט זיין.

מיר זענען ארויסגעגאנגען פון דעם סחראָן און געמאכט אביסל ארדענונג, אז מ׳זאל נישט קענען דערקענען, אז דא זענען דא מענטשן. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז מיר דאַרפן זיך היטן און ווינציגער זיך ארומדרייען. מיר זענען געזעסן אזוי א גאנצן מאָנאַט אין סחראָן און נישט געגאנגען נאך וואסער. מיר האבן געטאָפּעט שניי און געטרונקען. איין מאל האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר דאַרפן צוגיין צו דעם פלאץ, ווו מ׳האט געהרגעט די פאָר משפחות, און זען אפשר איז עמיצער געבליבן פון זיי. איך בין אויך מיטגעגאַנגען און מיר האבן געזען, אז אלעס איז געווען פארשאָטן מיט שניי, האָבן מיר צוביסלעך צונויפגענומען די געהרגעטע און מיר האבן זיי אריינגעלייגט אין איין צובראכענעם סחראָן און מיר האבן זיי פארשאטן. עס זענען אוועק א פאר טעג, זענען מיר געווארן קראנק אויף טיפוס. איך גלויב, אז דאס איז געווען דערפאַר, וואָס מיר האבן זיך געפאָרעט מיט די טויטע. אָבער איך האב באשלאסן, אז איך מוז ארויסגיין פון דעם סחראָן און זיך שלעפן אויף אלע פיר, ווייל טאמער וועל איך ליגן בין איך א פארטיקער. איך האב זיך אזוי געשלעפט אין שניי ביז עס איז מיר געוואָרן אביסל גרינגער. נאר ליידער איז מיין טאטע געווען זייער קראנק און ער האט געדארפט פוטער אויף זיך ראטעווען. האט ער געגעבן זיינע ברידער איין צענער גאָלד, אז זיי זאלן ברייגען א שטיקל פוטער, האבן זיי געבראַכט חזיר און דער חזיר האָט אים געשאט און ער איז געשטארבן.

ווי מיין טאטע איז געשטארבן, זענען מיר ארויס נישט ווייט פון סחראָן און געמאכט א גרוב און אים באַגראָבן. נאכדעם איז די לאגע געוואָרן פאַר מיר נישט גוט. איך האב מורא געהאט, אז זיי זאלן מיר נישט דורכטרייבן פון זיי. זיי פלעגן מיר זייער שטארק אויסנוצן פון אלע זייטן, און איך האב געמוזט שווייגן, ווייל טאמער נישט וועלן זיי מיר דורכטרייבן. איך האב געהאט א פאר גוטע שטיוול, וואס

דער גוי האט מיר געגעבן, האבן זיי די שטיוול צוגענומען און אויסגעביטן פער אכט ברויט און פאַר מיר האבן זיי געבראכט א פאר טרעפּעס פון די אכט ברויט. איך האב מורא געהאט צו עסן, ווייל ווען איך פלעג עסן פלעגן זיי שרייען, אז איך עס צו שנעל. איך פלעג ליידן געוווּג פון זיי. איך בין ווידער געגיין בעטן עסן. איך פלעג דורכגיין אפשר 20 שטובער און האב צונויפגענומען א זעקל קאַרטאָפל און ברויט און אפילו א שטיקל פלייש. ווען איך בין געווען פול, האב איך זיך געלאזט צוריק אין וואלד. ווען איך בין אריין אין וואלד, האב איך זיך אוועקגעזעצט און וואָס עס איז געווען געשמאק האב איך אויסגעגעסן, און דערנאך האב איך גענומען דאס פעקל און זיך געלאזט אין וועג. איך האב געוווּסט, אז ווען איך וועל עס ברענגען וועל איך גאָרנישט קריגן, האב איך זיך אנגעפילט אויף א וואך. מ׳פלעג קאכן די קאַרטאָפל און עסן מיט דער לופּע, אָבער מיר האבן זיי געהייסן עסן אן דער לופּע, און ביז איך האב אפגעשיילט א קארטאפל האבן זיי אויסגעליידיגט דעם טאפּ. איינמאל בין איך אריין אין שטוב בעטן עסן. האט מיר די גויע געזאגט, איך זאל איר זאָגן א גוט וואָרט. האָב איך איר געפרעגט, וואָס איז געשען, האָט זי מיר דערציילט, אז זינט עס האט אויס־געבראכן די קריג ווייסט זי נישט פון איר מאַן. זאָג איך איר אזוי: אין א קורצע צייט ארום וועסטו זיך פרייען. האָט זי מיר געגעבן א עמער קארטאפל און א האַלב ברויט און איך בין אוועק. איך בין מער נישט געגיין בעטן ביי דער גויע און איך האָב פארגעסן פון איר.

אין וואַלד האָב איך געקריגן קרעץ אויף די הענט און קיין מיטל האט נישט געהאָלפן, האב איך געוואַשן די הענט מיט השתנה ביז איך האב געפילט, אז עס ווערט מיר ווארעם און גרינגער. איינמאל בין איך אריין אין א שטוב בעטן עסן, האב איך באַמערקט, אז איינער זיצט אויפן אויוון און קרעכצט. האָב איך אים געפרעגט און ער האָט מיר געוויזן די הענט און איך האָב געזען, אז ער האט דאס זעלבע וואס איך האב געהאַט. האב איך אים דערציילט וועגן מיין מיטל און איך האב זיך געלאזט אויפן וועג. איך פלעג גיין איינמאל אין דריי וואכן. דאס דאָרף איז געווען אזוי גרויס, אז איך פלעג זיין אין דער זעלבער שטוב איינמאל אין זעקס וואָכן. מיט דער צייט האב איך פאַרגעסן אַלעס וואס איך האב געזאגט דער גויע און דעם גוי מיט די קרעץ. איין מאל, דאס איז געווען אויף זייער א יום טוב פון ניי־יאר, בין איך ארויס בעטן עסן. ווי איך בין אריין אין א שטוב, האט מען מיר געזאגט, אז די גויע וואס ווינט אין עק פון דארף זוכט מיר. האב איך זיך דערשראקן, אבער איך בין צוגעגיין. ווי איך גיי, זע איך פון דער ווייטן, אז עס דרייט זיך א מאן נעבן איר. האב איך פארשטאנען, אז איך האב געטראָפן. ווי איך גיי אריין אין שטוב, איז די גויע צוגעלאָפן צו מיר און מיר אנגעהויבן קישן און מיר צוגעפירט צו איר מאן און דער־ציילט, אז דאס בין איך, וואס האב איר געזאגט א גוט ווארט.

האט דער מאן געזאגט, איך זאל בלייבן מיט זיי איבערן ווינטער. בין איך געווען צופרידן און געזאגט, אז איך וועל נאר צו וויסן געבן, אז איך בלייב ביי זיי. ווען איך בין געקומען צוריק אין זייער שטוב, האבן זיי מיר אפגעוואשן און געגעבן ריין אונטערוועש. איך פלעג פאָרן מיטן גוי אין וואַלד ברענגען האָלץ און צוזעגן. איך בין געווען צופרידן, אז איך האב ווו צו לייגן דעם קאפ ווי א מענטש. ווען איך בין געווען ביי דעם גוי, זענען געקומען מיינע פעטערס בעטן עסן און ער האט געגעבן וואס ער האט געהאט.

אזוי בין איך געווען מיט דעם גוי איבערן ווינטער. ווען עס איז געקומען דער זומער איז געווארן גרינגער, ווייל אין וואלד האט מען געקענט ווינען אום זומער זייער גוט. מיר האבן געפונען אין וואלד סחראָנען פול מיט וואסער און אין זיי זענען געווען טויטע מענטשן דערטרונקען פון דעם צוגאנגענעם שניי. א סך מענטשן זענען געליגן מיט טיפוס און עס איז נישט געווען ווער עס זאל זיי ראטעווען מיט עסן און הילף. איך האב געזען אין וואלד מאילע פוקס פון דער ראליצע מיט זיין מאמע און שוועסטער, וועלכע זענען געווען טויט. איך האב זיי ארויסגענומען אויף באגראבן, אבער עס איז געווען שווער, האב איך ארויסגעשאַרט די ערד און האב ארויסגענומען צוויי באלקעס פון דעם סחראָן, איז איינ־געפאלן דער דאך און האָט זיי פארשאטן. איך פלעג ארומגיין אין וואלד יעדן טאג און באגראבן אונדזערע ברידער און שוועסטער. דערנאך זענען מיר אריבער אין אנאנדער וואלד. דער וואלד האט געהייסן קודרענקע. דארטן זענען מיר געווען א גאנצן זומער. איין מאל ווי מיר זיצן און רעדן, זע איך פון דער ווייטן שקצים מיט געווער. איך האב גלייך געגעבן א געשריי, אז מ׳האט אונדז ארומגערינגלט. עס איז געווען צו שפּעט זיך צולויפן און מיר זענען געווען שטאַרק דער־שראָקן. אבער זיי זענען געווען בולבאָווצאס און זיי האבן אונדז געזאגט, אז זיי טשעפּען נישט קיין יידן, זיי קעמפן נאר פאר א פרייער אוקראינע. די גויעס פונם דארף פלעגן אונדז ברענגען קאשעקעס מיט קאָראבקעס מיר זאלן זיי קלייבן יאַגאָדעס. איך בין ארומגעגיין אין וואלד קלייבן יאגאדעס ביז איך האָב פארבלאנדזעט. איך האב זיך ארומ־געדרייט אפשר א וואָך צוויי ביז איך בין ארויס צוריק פון וואלד.

עס האט אנגעהויבן ווערן א ביסל קאלט. דאס איז געווען דער צווייטער ווינטער אין וואלד. איינטאג איז געווארן א געשריי, אז די באנדעראָווצעס הרגענען פאליאקן. זיי פלעגן אָנפאַלן אויף א דארף און עס פארברענען און אויס הרגענען די מענטשן. די פאליקאַן האבן אנגעהויבן זיך צולויפן. ווער עס האט געקענט איז געלאפן אין שטאט און א סך זענען אוועק ווייטער, ווו עס זענען געווען מער פאליאקן ווי אויך פּאַרטיזאנער. די פאליאקן האבן אונדז געבעטן, אז מיר זאלן גיין מיט זיי. אבער זיי זענען זיך צולאָפן און מיר זענען געבליבן. מיר האבן זיך באַזעצט אין זייערע שטיבער און מיר האבן אנגעהויבן פירן א נייעם לעבן. מ׳ר

פלעגן ארויסגיין באנאכט און כאפן זייערע הינער, זיי קוילן און קאכן און אויפעסן. די פאליאקן האבן געוווסט, אז מיר יידן האבן זיך באזעצט אין זייערע שטיבער און דאס האט זיי זייער פארדראָסן.

מיט איין מאל האבן מיר געהערט אז באבע מיט די קינדער און מאן וווינען נישט ווייט פון אונדז. זענען אוועק אורע מיט ינעקעלען און האבן זיי געבראכט. די שמחה איז געווען גרויס, אז מיר האבן נאך מענטשן פון דער משפחה וואס לעבן. איך געדיינק, אז עס פלעגן קומען די בולבאָווצעס און זיי זענען געווען פאַרשטעלט אלץ רוסישע פארטיזאנער און פלעגן פרעגן, וואס מיר מאכן און ווי אזוי מיר פילן זיך. זיי האבן אונדז געזאגט, אַז מיר זאלן נישט מורא האבן און מיר זאָלן זיי דערציילן וואס מיר ווייסן וועלן זיי אונדז העלפן. מיר האבן זיי געענטפערט, אז מיר זען קיינעם און מיר האבן גארנישט געהערט. האבן זיי אונדז פארשריבן און געזאגט, אז מיר קענען זיין רוהיק. אויך האבן מיר געהערט, אז דער רוסישער פראנט דערנענטערט זיך און מיר זענען געווען זייער צופרידן. אין דעם דארף, וואס מיר זענען געווען, האבן געלעבט אפשר דריי הונדערט יידן. זיי זענען נישט געווען צוזאמען נאר צוווארפן אויף פארשידענע פלעצער. איך געדיינק ווי היינט, אז עס איז געווען שוין קאלט און פראָסטליך און מיר פלעגן זיצן אין שטוב און קלערן, וואס וועט זיין דער סוף און ביז וואנעט וועלן מיר זיך מוטשען. מיר פלעגן זיך לייגן שלאפן מיט דעם אנטון. אז אלע זענען געגיין שלאפן, פלעג איך נאך זיצן, טאמער וועט עפעס פאסירן וועל איך זיין גרייט. איין מאָל קומט צולויפן א ייד און גיט א געשריי: יידן, ראַטעוועט זיך ווייל מ׳הרגעט אונדז. ווי מיר האבן דאס געהערט, איז געווארן א בהלה, ווייל א סך זענען געשלאפן, און די קינדער האבן אנגעהויבן מאכן א געוואלד. מיר זענען גלייך ארויס פון שטוב און מיר זענען געלאפן ווייטער, ווו עס זענען געווען נאך יידן און מיר האבן זיי אויפגעוועקט און אריין אין וואלד און זיך געלאזט גיין צו דעם סלוטש, ווו עס זענען געווען די פארטיזאנער. מיר זענען אנגעקומען צו דעם טייך און עס איז געווען שווער צו דורכגיין, ווייל עז איז געווען זייער טיף און קאלט. מיר האבן זיך געדרייט און געזוכט א וועג ווו מ׳קען דורכגיין. ווו מיר דרייען זיך ארום, הערן מיר א קול פון דער צווייטער זייט: ווער גייט? האבן מיר געענטפערט: יידן. האט מען אנגעהויבן שיסן אויף אונדז און מיר זענען זיך צולאָפן. איך בין געבליבן מיט שיקען און אורען און מיר האבן געפונען שטרוי אויפן פעלד און מיר האבן זיך ארייינגעלייגט און געבליבן ביז אין דער פרי. ווען מיר זענען ארויס, האבן מיר געזען א שטוב נישט ווייט פון אונדז, זענען מיר צוגעגיין צו דער שטוב און מיר זענען אריין. די גויים האבן אונדז געגעבן קאַרטאָפל מיט מילך או מיר האבן זיך דערקוויקט דאס הארץ. דערנאך האבן מיר זיי געפרעגט וואס הערט זיך. האבן זיי אונדז דערציילט, אז די רוסישע פארטי־

זענער געפונען זיך נישט ווייט פון דארט און די דייטשן אטסטופאיען.

דאס איז געווען שוין ווינטער, אפשר יאַנואר אדער פעברואר 1944. מיר האבן באַשלאָסן, אז מיר וועלן בעטן דעם גוי צו מיר קענען בלייבן ביי אים ביז מארגן. האט דער גוי געזאגט, אז מיר קענען בלייבן וויפיל מיר ווילן. זענען מיר געבליבן און מיר האבן גערעט צו זיך אליין, אז מיר האבן דערלעבט די ישועה. מיר האבן אנגעהויבן שמועסן מיט די גויים און זיי האבן אונדז געפרעגט, ווו מיר זענען געווען די גאנצע צייט און ווי אזוי האבן מיר דאס איבערגעלעבט. מיר האבן זיי אלעס דערציילט. עס איז געווארן נאכט, האבן זיי אונדז געמאכט א געליגער אויפן אויוון און מיר זענען געגאנגען שלאפן. די נאכט איז ווערט געווען א סך געלט. מיר האבן זיך אויסגעווארמט די ביינער פאר דער גאנצער צייט, וואס מיר זענען געווען אין וואַלד. איך געדיינק, אז אורע מיט שיקען זענען גלייך אנשלאפן געווארן. איך האב נישט געקענט שלאפן, ווייל איך בין געווען אפגעוווינט פון אזא געליגער. איך בין געליגן לאנג ביז איך בין אנשלאפן געווארן. אין דער פרי האט מען אונדז צוגעגרייט עסן, קארטאפל מיט דער לופע און זויערע קרויט. דאס איז ווערט געווען גאלד. מיר האבן זיך דערקוויקט מיט דער זויערער קרויט. איך האב נאר געבעטן, אז איך זאל קענען דערלעבן און זיצן ביי א אייגענעם טיש און עסן וויפיל איך וויל. מיר האבן דאס אפגעעסן און מיר האבן זיי געדאַנקט. האבן זיי אונדז געענטפערט, אז מיר דארפן זיי נישט דאַנקען. מיר האבן באַשלאָסן, אז מיר וועלן זיך לאזן אין וועג און מיר האָבן זיך געזעגנט מיט די גויים און נאכאמאל זיי געדאַנקט און מיר זענען אוועק. ווי מיר גיין, זען מיר פון דער ווייטן ווי דריי קאוואלעריסטן רייטן צו אונדז. ווי זיי זענען אנגעקומען נענטער, האבן זיי געגעבן א געשריי: די הענט אין דער הויך! מיר האבן אויפגעהויבן די הענט און זיי האבן אונדז געפרעגט ווער מיר זענען. האבן מיר געענטפערט, אז מיר זענען יידן. האבן זיי אונדז געהייסן אראפלאזן די הענט און גיין מיט זיי. מיר זענען מיט זיי געגיין ביז דעם שטאַב, ווו עס געפונט זיך דער קאמאנדאנט פון די פארטיזאנער. ער האט אונדז געפרעגט, ווו מיר זענען געווען די גאנצע צייט, האבן מיר געענטפערט, אז מיר זענען געווען אין די וועלדער באהאלטן ווייל מיר זענען יידן. האט ער געזאגט, אז מיר קענען גיין ווו מיר ווילן און קיינער וועט אונדז נישט טשעפען און מיר זענען יעצט באפרייט פון די מערדערס. דערנאך האט שיקע און אורע געבעטן, אז זיי ווילן זיין פארטיזאנער. האט דער קאמאנדאנט זיי געענטפערט, אז זיי מוזן בלייבן מיט מיר. האבן זיי געזאגט, אז זיי ווילן גיין קעמפפן, זיי ווילן נישט בלייבן מיט מיר. האב איך אנגעהויבן וויינען און בעטן זיי, אז זיי זאלן בלייבן מיט מיר, אבער זיי האבן מיר נישט געעטנפערט. דער קאמאנדאנט האט מיר גענומען אין וואלד און ער האט געגעבן

איין שאס, ווען איך האב נישט באמערקט, און איך האָב זיך דערשראקן. האט ער מיר געזאָגט, אז איך קען מיט זיי נישט גיין ווייל איך בין נאך יונג. און זיי זענען אוועק מיט די פארטיזאנער און איך בין געבליבן אין וואלד ווידער אליין.

דאס זענען געווען צוויי טייערע פעטערס, וואס האבן מיר איבערגעלאזט. נאר איך בין שוין געווען געוווינט צו א זעלכע צרות. איך בין נישט געפאלן ביי זיך און איך בין אַוועק גלייך מיט דעם שליאַך און האב געזען אויפן וועג א סך רוסישע מיליטער און איך האב נישט געהאט קיין מורא. איך בין אריין אין דאָרף, וועלכער איז געווען פול מיט פארטיזאנער. בין איך צוגעגאנגען צו א פארטיזאן און איך האב אים געפרעגט ווו איז דער עלצטער, האט ער מיר געענטפערט, אז דער עלצטער געפונט זיך אין עק פון דארף. האב איך געזען, אז עס ווערט שפעט און ווו וועל איך דא גיין, בין איך צוגעגיין צו עטליכע פארטיזאנער און איך האב זיי געבעטן צו איך קען ביי זיי שלאָפן. האבן זיי מיר געפרעגט ווער איך בין, האָב איך זיי געענטפערט, אז איך בין א ייד און איך קום יעצט פון וואַלד. ווי איך האב אויסגערעט, אז איך בין א ייד, איז צו מיר צוגעגיין איינער פון זיי און מיר געזאגט: קום מיט מיר. בין איך מיט אים אריין אין שטוב און ער האט מיר גלייך געגעבן עסן און טרינקען טיי און ער האט מיר געזאגט, אז ער איז אויך א ייד. ער האט מיר געבעטן, אז איך זאל אים א ביסל דער־ציילן ווי אזוי איך בין געבליבן לעבן, האב איך אים דערציילט ווי איך בין געווען ביי דעם דייטש דורך אלע שחיטות און ווי אזוי איך האב געפירט דאס לעבן אין וואַלד. איך האב אים דערציילט, אז מיט מיר זענען געווען צוויי פעטערס און מיר האבן זיך געטראָפן מיט די פארטיזאנער און זיי האט מען גענומען און מיר נישט, דער קאמאנדאנט האט זיי געבעטן בלייבן מיט מיר אבער זיי האבן נישט געוואלט. ווי ער האט דאס געהערט, האט ער מיר גלייך געפרעגט צו איך ווייס ווו זיי זענען, און ער האט מיר געזאגט, אז איך זאל נישט זארגן און מיר זענען געגיין שלאפן. אין דער פרי האב איך זיך געטראָפן מיט דעם קאמאנדאנט און איך האב אים געבעטן, אז ער זאל מיר צונעמען צו זיינע פארטיזאנער. האט ער מיר געענטפערט, אז איך בין צו יונג און ער האט מיר געזאגט, אז מארגן שיקט מען פארטיזאנער צוריק ווייל זיי זענען פארווונדעטע וועל איך מיט זיי פארן.

איך האב געווארט ביז מארגן און איך בין אוועקגעפארן מיט די פארווונדעטע. אויפן וועג האבן זיי געשריגן און געקרעכצט, האב איך נישט געקענט ליידן און אראפ פונם וואגן און געבליבן אין דארף. ווי איך גיי אין דארף האב איך געטראפן עכלע, וועלכער איז געווען מיט אונדז אין וואלד. ער און נאך אייניקע זענען געווען מיט די פארטיזאנער, און זייער שטאב איז געווען אין דעם דארף. איך בין צוגעגיין צום שטאב, שטייט דארט א פאטראל ביי דער טיר און פארהאלט מיר און פרעגט מיר וואס איך וויל דא. האב איך געענטפערט אז איך וויל רעדן מיטן עלצטן. האט ער מיר געזאגט, אז יעצט טאר מען נישט ארייננגיין און ער האט מיר געפרעגט ווער איך בין. האב איך אים געענטפערט, אז איך בין א ייד פונם וואלד. ווי איך רעד קומט ארויס א מענטש און דער פאטראל שטייט אויף. האב איך גלייך פארשטאנען, אז דאָס דאַרף זיין א קאָמאַנדיר. בין איך נאך אים נאָכגעגיין און האב אים געזאגט: טאָוואַריש קאמאנדיר! איך האב א ביטע. האט ער זיך אפגעשטעלט און געפרעגט וואס איך וויל. האב איך אים געבעטן, אז ער זאל מיר צונעמען צו די פארטיזאנער, ווייל איך האב קיינעם פון מיינע טייערע און איך ווייס נישט ווו צו גיין. האט ער מיר געהייסן ווארטן. ער האט מיר געזאגט, אז באלד וועט ער קומען צוריק וועט ער מיט מיר רעדן. איך האב צוגעווארט א ביסל ביז ער איז געקומען און ער האט מיר אריינגערופן אין צימער, ווו ער איז געזעסן און מיר געהייסן זיך אוועקזעצן. ער האט מיר געפרעגט פארשידענע פראגן און איך האב אים אלעס געענטפערט. האט ער מיר געזאגט, אז צונעמען קען ער מיר נישט, נאר זיי וועלן דא זיין אפשר א פאר טעג אדער צוויי וואכן, קען איך דער ווייל זיין מיט זיי. האב איך געענטפערט: זאל זיין צוויי וואכן. ער האט אריינגערופן דעם סאלדאט, וואס איז געשטאנען אויף דער וואַך, און ער האט אים געזאגט, אז ער זאל מיר אריינפירן אין א צימער. מ׳האט מיר אריינגעפירט אין צימער, ווו עס זענען געווען אקלע מיט נאך א פאר פארטיזאנער און איך בין מיט זיי געווען א געוויסע צייט, ביז מ׳האט זיי גענומען באנאכט ווען איך בין געשלאפן און איך האב נישט געהערט ווען זיי זענען אוועק. אז איך בין אויפגעשטאנען אוןן קיינעם נישט געטראפן אין שטוב, בין איך גלייך ארויס צום שטאב און דארטן איז אויך קיינער נישט געווען. האב איך זיך אפגעש־טעלט און געקלערט וואס זאל איך מאכן און האב באשלאסן גיין פארויס.

איך האב געטראפן דאבען, וואס איז דארט געווען מיט דער באבע. בין איך מיט איר אריין אין שטוב, ווו עס איז געווען אויך פייגע סטאָלער. ווען די באבע האט מיר געזען, האט זי אנגעהויבן צו וויינען און האט מיר געפרעגט ווו איך בין געווען. איך האב איר דערציילט, אז ווען מיר זענען געווען נעבן טייך האט מען אויף אונדז געשאָסן און מיר זענען זיך צולאָפן. איך האב איר אויך דערציילט וועגן אורען און שיקען, וואס האבן מיר איבערגעלאזט און געגיין מיט די פארטיזאנער. די באבע האט מיר דערציילט, אז די פארטי־זאנער האבן געהרגעט ינקעלען מיט אלטעס ברודער הערשל, ווייל די פאליאקן, וואָס האבן אונדז געבעטן אנטלויפן, האבן זיי דערקענט און האבן דערציילט די פארטיזאנער, אז יענקעלע און הערשל האבן געהאָלפן די באנדעראוועצעס... עס איז געווארן נאכט, בין איך געשלאָפן מיט דער באבע און מיט דאבען. אין דער פרי, ווי איך בין אויפגעשטאַנען, האבן מיר די גויים דערציילט, אז נישט ווייט פון דאַניט געפונען זיך א סך יידן אין וואַלד. בין איך געגיין, אפשר וועל איך טרעפן באקאנטע פון דער מאמעס זייט. ווען איך בין אנגעקומען אין וואלד, האב איך געזען, אז מענטשן האבן

געלעבט אין וואַלד אין שטיבער און אין בעטן ווי אין דער היים. איך בין געווען מיט זיי איבערנאַכט און אין דער פרי בין איך געגיין צוריק צו דער באבע און בין געבליבן מיט זיי עטליכע טעג. דערנאָך זענען מיר אוועק אין א צווייטן דאָרף, ווו מיר זענען געווען אפשר צוויי מאנאטן, אין וועלכע איך האב דורכגעלעבט א סך. איך געדיינק, אז דאבע איז געווארן שטארק קראנק אויף טיפוס, אז עס איז געווען א סכנה פאר איר לעבן. אין שטוב איז געווען קאלט און זי האט געהאט גרויסע היץ אז זי פלעג רעדן פון היץ. איך מיט אהרלען זענען געגיין זוכן עסן און האָלץ אויף צו וואַרעמען. באנאכט פלעגן דורכגיין יונגע שקצימלעך און וואַרפן שטיינער אין טיר און מיר פלעגן די גאנצע נאכט נישט שלאפן פאר שרעק. פון דער צווייטער זייט האָבן מיר געהאט מורא וועגן דאבען, ווייל זי האט געהאט גרויסע היץ און זי פלעג אראפגיין פונם געליגער און ארומגיין אין מיטן שטוב און רעדן פון היץ.

איין מאל, ווי איך בין געגיין מיט אהרלען בעטן עסן, האט אונדז א פאליאק געזאגט, אז נישט ווייט איז דא א רוסישע מאַשין, וואָס גרייט זיך אין וועג קיין קאָסטאָפּאָל. האבן מיר געבעטן דעם שאָפער ער זאל אונדז נעמען קיין קאסטאפאל, האט ער אונדז געענטפערט, אז ער פארט אין דער פרי און ווען מיר וועלן קומען וועט ער אונדז נעמען. איך מיט אהרלען זענען פאר גרויס פרייד געלאפן ביז דער שטוב און מיר האבן דאס דערציילט און זיי האבן אלע אנגעהויבן וויינען פאר פרייד. די נאכט האבן מיר נישט געקענט שלאפן. מיר האבן געוואלט, אז עס זאל שוין זיין אין דער פרי און מיר זאלן קענען זיך לאזן אין וועג. ווען עס איז געווארן א ביסל ליכטיק, זענען מיר צוגעגיין צו דער שטוב, ווו דער שאפער איז געשלאפן אין געשטאַנען אין דרויסן ביז ער וועט אויפשטיין. אריין אין שטוב און מיר האבן געוואַרט, ביז דער שאפער האט געענדיקט פאריכטן די מאשין, און מיר זענען אוועקגעפארן.

אויפן וועג האט זיך די מאשין נישט געוואלט אנצינדן... אבער ער האט זי פאריכט און מיר זענען געפארן ווייטער.

דאס איז געווען אנפאנג 1944. מיר זענען אָנגעקומען קיין קאסטאפאל און מיר זענען די נאכט איבערגעשלאפן ביי א פאליאק און אויפן צווייטן טאג זענען מיר אריבער צו א יידישער משפחה, וואס איז שוין געווען לאנג אין קאסטאפאל. עס איז געווען שוואַך מיט עסן, בין איך מיט דאבען ארויס צווישן די פאליאקן בעטן עסן. ווי מיר זענען געווען עטליכע טעג, איז אהרלה שטארק קראנק געוואָרן אויף טיפוס. איינמאל בין איך ארויס צו די פאליאקן און האב געבעטן, אז זיי זאלן מיר געבן עפעס אנטון. איינער האט מיר געגעבן א פאר הויזן, דער צווייטער האט מיר געגעבן א רעקעלע, און דער דריטער האט מיר געגעבן א פאר שטיוול. איך בין אוועק צוריק אין שטוב און איך האב זיך ארומגעוואשן און זיך אנגעטון, האב איך ערשט געפילט אז איך בין א פרייער מענטש. איך בין צוגעגיין צום וואגזאל און בין אוועקגעפארן קיין ראָוונע. ווען איך בין אנגעקומען קיין ראָוונע, האב איך געזען ווי מענטשן גיין בין איך געגיין נאך זיי. איך האב געזען א סך עראפלאנען פליען ארום איבער דער שטאט, האב איך זיך דערשראקן, געכאפט די פיס און געלאפן צוריק צום וואגזאל. איך האב געטראפן א באן קיין קאסטאפאל און איך בין אוועקגעפארן. ווען איך בין געקומען, האבן זיי אפילו נישט געוווסט אז איך בין געווען אין ראָוונע. צומארגנס בין איך ווייטער אוועקגעפארן. דעם טאג האב איך געטראפן אין ראָוונע שיקען מיט אורען. איך האב זיך געמאכט אז איך זע זיי נישט און איך בין ווייטער געגיין. זענען זיי צו מיר צוגעלאָפן און מיר אפגעהאלטן און מיר נישט געלאזט גיין. האב איך זיך פאר גרויס ווייטיק צוויינט און געזאגט: ווי קענען אייגענע פעטערס טון וואס איר האט געטון, האבן זיי נישט געהאַט וואס צו ענטפערן. ווען איך האב זיי דערציילט, אז די באבע איז אין קאסטאפאל מיט דאבען און מיט אהרלען, האבן זיי מיר געבעטן איך זאל מיט זיי פארן זיי ווייזן ווו די באבע געפונט זיך. איך האב זיי געבראכט קיין קאסטאפאל צו דער באבע. זי האט זיך זייער געפרייט און געזאגט, אז ווען איך גיי ארויס ברייננג איך גוטע נייעס. מיר זענען געווען צוזאמען אפשר צוויי וואכן און מיר האבן באשלאסן, אז מיר וועלן פארן קיין ראָוונע און פון דאָרט, אויב עס וועט זיין שטיל, וועלן מיר פארן קיין טוטשין. ווי מיר נעמען די זאכן און מיר זענען אוועק אויפן וואגזאל ווארטן אויף א באן, האבן מיר זיך געטראפן מיט א אפיציר און ער האט אונדז געזאגט, אז זיי אטסטופאיען צוריק און ער ראט אונדז, אז מיר זאלן בעסער פארן קיין קיעוו. און מיר האבן אזוי געטון.

אויפן וועג האבן מיר נישט געהאַט קיין עסן און מיר האבן געזען אלעס צוקלאפט פון דער קריג. ווען מיר זענען מיט גאטס הילף געקומען קיין קיעוו זענען צוגעגיין צו אונדז צוויי פאליציאנטן און געפראגט אויף דאקומענטן. האבן מיר געענטפערט, אז מיר האבן נישט ווייל מיר זענען יידן פון וואלד. האט מען אונדז אוועקגעפירט אין וואָיענקאַמאַט און מ'האט צוגענומען שיקען מיט אורען אין א צווייטן צימער. איך מיט דער באבע זענען געבליבן אין ערשטן צימער. זיי זענען געווען אפשר א האלבע שעה און זענען ארויס און האבן דערציילט, אז זיי מוזן גיין אין מיליטער. האט די באבע אנגעהויבן וויינען. האט מען ערליידיקט, אז אין צוויי וואכן ארום וועט מען זיי נעמען אין מיליטער. שיקע איז אריין צו איינעם פון וואָיענקאמאט און אים דערציילט, אז ער האט א סך זאכן פארגראבן אין טוטשין און ער וויל פארן דאס ברייגנען. האט ער געקריגן א דאקומענט, אז ער קען פארן דאס ברייגנען. ער איז אוועקגעפארן און האט אונדז געזאגט, אז מיר זאלן זאגן דאס זעלבע. די צייט וואס איך בין געווען אין קיעוו האב איך זיך פארשריבן אין א שולע צו לערנען אויף אפיציר. אבער דערווייל זענען נישט געווען גענוג קינדער. האט מען אונדז אריינגעפירט אין א פאבריק צו קלייבן בלעכן און צונויפלייגן אין א זייט. איך האב געקריגן א קאַרטע און פלעג קריגן א האלבע קילאָ ברויט אויף איין טאג, וועלעכס מען האט נישט געקענט עסן. האב איך זיך געקלערט, אז אין וואלד איז מיר געווען בעסער

ווייל איך האב געהאט וואס צו עסן. איך האב געזאגט צו זיך: גענוג אז איך בין געווען אין די וועלדער דארף איך נאך פארזיכן דעם טעם פון קיעוו.

איך מיט אורען האבן געקריגן א דאקומענט, אז מיר פארן מיט דער באבע צוריק קיין ראוונע. מיר זענען אוועק אויפן וואגזאל און געווארט אויפן באן. דער באן איז געפארן 10 קילאָמעטער א טאג, ווייל די גאנצע וועג איז געווען פאר־נומען מיט מיליטער. אזוי האבן מיר זיך געשלעפט ביז סאַרנע. מיר זענען אוועקגעגיין אין שטאט און זיך נאכגעפרעגט צו זענען נאך דא יידן. האבן מיר געפונען אייניקע יידן און מיר זענען אריין צו זיי א ביסל זיך אפרוהן פון וועג. מיר זענען דארטן געווען אפשר צוויי טעג. מיט א מאל זענען אנגעקומען דייטשישע עראפלאנען און מ׳האט צוקלאפט דעם וואגזאל פון סארנע. ווי עס איז געווארן שטיל האבן מיר זיך פארנומען און מיר זענען אוועק אויפן וואגזאל, וווּ מיר האבן געווארט א גאנצע נאכט. אין דער פרי איז געקומען די באן און געווארט א גאנצן טאג און באנאכט זענען מיר אוועקגעפארן. אויפן וועג האט מען געמאכט א קאנטראל און מ׳האט אראפגענומען די באבע מיט אורען. איך האב זיך באהאלטן און בין ווייטער געפאָרן. ווען איך בין אנגעקומען קיין קאסטאפאל, בין איך אראפ און צוגעגיין צו דאבען מיט די קינדער, אָבער איך האב קיינעם נישט געטראפן, בין איך אוועק צוריק און אוועקגעפארן קיין ראוונע. אין ראוונע האב איך באגעגנט דאבען און זי האט מיר געבראכט צו דער באבע. זי האט מיר דערציילט, אז אורען האט מען גענומען אין מיליטער.

ווען איך בין געווען ביי דאָבען, פלעג איך גיין יעדן טאג צו דעם וואגזאל. עס פלעגן קומען טשעכישע מיליטער פלעג איך בעטן געלט פון זיי. זיי פלעגן מיר גיבן א סך, ווייל צווישן מיליטער זענען געווען א סך יידן. איך געדיינק, אז איך האב צונויפגענומען אפשר א פאר טויזנט רובל און איך בין גלייך אוועק פון וואגזאל אין מארק און האב געקויפט א פאר שטיוול מיט הויזן און העמדער און אונטערוועש. איך בין אוועק אהיים און האב זיך אפגעוואשן און זיך אנגעטון און געווארן א נייער מענטש. איך בין געווען צופרידן, אז איך בין יעצט גלייך מיט אלע און איך בין פריי, פריי, פריי. איך האב שוין נישט מורא פאר קיינעם, נאר איך באדויער, וואס איך האב נישט מיינע עלטערן. אזוי האב איך זיך געדרייט אין ראָוונע און פלעג ארויסגיין אין מארק קויפן פון אייינעם און פארקויפן א צווייטן און פלעג פארדינען געלט.

משה שף

58. ביקור בטוטשין אחרי החורבן

בראשית חודש אוגוסט 1945, זמן לא רב אחרי גמר המלחמה, בקרתי במשך 15 שעה בעיירתנו טוטשין.

הדרך מרובנה לטוטשין כבר הראתה סימנים של חורבן. בהגיעי לטחנת־המים שעל שפת הנהר הורין ראיתי את הגשר והטחנה השרופים עד עפר. היה זה יום קיץ יפה. בימים הטובים היו ביום כזה נמצאים כאן על שפת הנהר מאות צעירים וצעירות. היום היה הכל מת. המשכתי הלאה, בהס־תכלי לשני צדי הכביש, במקום שהיו כמה בתים יהודיים, אך לא ראיתי אף נפש יהודי. בעברי דרך ביתו של שמאי שטיינ־גולד נזכרתי שהייתי מבקר אצל בנו יעקב (אחרי כן היה אתי בצבא האדום ונפל בחזית הרוסית־גרמנית). הבית היה בקרשים... הגעתי לבית של לאה גרשון׳ס, שם שכבו חיילים רוסיים במקום שלפנים פעמו חיים יהודיים. בעברי לבדי על פני חולות „דער זאמד" אל העיירה נזכרתי בפנים היהודיים אשר היו מציצים מבעד לחלונות. עתה נראה המקום כבית קברות. הגעתי לבית המועצה וראיתי כי מספר הבתים לפני הכנסיה אינם עוד. העיירה היתה שרופה, ואם נשאר לפליטה בית אחד, הרי האוקראינים שדדוהו. החנויות היו ללא גגות, הדלתות קרועות ואף נפש יהודי לא נראתה. השוק שפעם המה והיה מלא חיים נראה גם הוא כבית קברות. עמדו שם כמה גויות עם ירקות, אולם לא נראו לידן היהודיות שהיו תמיד קונות אצלן.

כך המשכתי בדרכי עד שהגעתי לביתנו. לצערי הגדול עמד הבית על תלו. הייתי מרגיש טוב יותר אילו היה שרוף יחד עם כל הבתים היהודיים ולא הייתי רואה אותו עם דייריו החדשים שירשו את משפחתי — אוקראינים מבני המקום. כשנכנסתי לתוך הבית הכירני הגוי ובהרגשת רחמנות או בהרגשת פחד הציע לפנות לי את הבית. בכאב עצור הרגעתיו כי אינני נשאר בטוטשין והוא יכול להמשיך לגור שם. בבית החרושת נמשכה העבודה כרגיל תחת הנהלתו של אוקראיני ידוע. השכן יוסיף עשה מן הרפת וסביבתה שדה מרעה. כשנגשתי וברכתיו לשלום לא הפנה אפילו את פניו. לבטח התפלא מאין באתי לעולם החיים ומה מעשי בעולם החפשי... בבושת פנים עזבתי את המקום והמשכתי בדרכי. פגשתי גויים מכרים וכולם הסתכלו בי כבאדם מיותר בעולם הזה. במשך כל אותן השעות לא ראיתי אף יהודי אחד, ונזכרתי ביום שבת או יום טוב טיפוסיים בעבר, כשהמבוגרים באים מבית הכנסת, והצעירים גם הם לבושי חג, פנים עליזים יוצאי תנועות ציוניות שונות. כל זה נכחד כאילו לא היה מעולם.

כך נראה הכל אחרי החורבן בחזרי לביקור „הביתה"... לא היה למי לומר שלום ולא היה היכן ללון לילה או לאכול צהריים. בפנים עצובים ונפולים עזבתי את טוטשין, עיר נעורי, והמשכתי הלאה ברגל. לא היה במה לנסוע. לא היה זעליג ברען עם מכוניותיו. גם בעלי העגלות שהיו נוסעים בקו רובנה לא היו עוד. בהגיעי לרובנה מצאתי יהודים ספורים מכל העיירות בסביבה.

יצחק גילברג

59. מיינע איבערלעבונגען

נאָך דעם אומקום פון די טוטשין־קריפּער יידן, האָב איך זיך אויפגעהאַלטן אין דאָרף מיקולין. אומגערעכט האָב איך זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט מיין ברודערס פרוי שרה מיט אירע צוויי קינדער ראובן און מיכלע. האָב איך איר פאַרגעלייגט, אַז אַזוי ווי מיט ביידע קינדער וועט איר זיין שווער זיך אויס־באַהאַלטן, לכן וועל איך נעמען מיט מיר דאָס יונגל, און אויב איינער פון אונדז וועט בלייבן לעבן וועט אויך איינס פון די קינדער בלייבן לעבן. זי האָט מסכים געווען און אונדזערע וועגן האָבן זיך צעשיידט אין יאָר 1942.

דאָס יונגל, וועלכער איז דאַמאָלס אַלט געווען צוועלף יאָר, איז געווען זייער אַ קלוגער אָבער אַ צופּיעשטשיטער. ער האָט זיך ניט געקענט צוגעוווינען צום וואַלד לעבן. ער האָט געטענהט אַז ביי זיי אין שטוב וווינט אַ גוי, זיין פאָטערס אַ גוטער פריינט, וועט ער אונדז אויסבאַהאַלטן ביי אים אין קעלער. וויפיל איך האָב אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אַלע נעכטיקע פריינט זענען היינט אונדזערע בלוטיקע שונאים, וואָס ווילן אונדז אומברענגען כדי אונדז אפּירשענען, האָט גאָרניט געהאָלפן. ער האָט געהאַלטן אין איין שרייען אויף קולות, אַז מיר זאָלן נאָר גיין אַהיים. דאָס איז פאַרגעקומען אין קריפּער וואַלד, וועלכער איז ניט איבעריק גרויס און זייער שיטער, זענען זיינע קולות דערגאַנגען צו די ארומיקע פאַסטוכער, וועלכע זענען אָנגעקומען און געוואָלט אונדז אומברענגען. דערזעענדיק אָבער, אַז איך האָב ארויסגענומען אַ רעוואָלווער פון דער קעשענע, זענען זיי זיך צוריק צולאַפן.

איך האָב אָבער פאַרשטאַנען, אַז פון דעם פּלאַץ מוזן מיר זיך אָפּטראָגן, ווייל מאָרגן וועלן אונדז גוי״ס באַזוכן אנדערע. מיר זענען אַוועק אין אַ צווייטער ריכטונג און זיך באַהאַלטן אונטער אַ געדיכטן קאָרטש. שוין גלייך באַגינען הערן מיר ווי דער וואַלד איז פול מיט גויים און מיט הינט, און זייערע קולות דערנעענטערן זיך צו אונדז. איך האָב ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה, נאָר בלייבן אויפן זעלבן פּלאַץ און אָבסערווירן, און אויב זיי וועלן זיך דער־נעענטערן צו אונדז וועל איך שיסן אין זיי. צום גליק האָבן זיי אונדז אויסגעמיטן און אַוועק איז אַ אַנדער ריכטונג. אין דעם האָט זיך דער הערט אַ שטאַרק געוויין פון אַ פרוי, וואָס האָט זיך ביי זיי געבעטן זיי זאָלן איר ניט הרגענען, אָבער עס האָט לאַנג ניט געדויערט און די פרוי איז אַנטשוויגן געוואָרן. איך האָב זיך שפּעטער דערוווסט, אַז דאָס איז געווען סימע סראליקס (מלמד), וואָס איר מאַן האָט מען שוין פריער געהרגעט. איך האָב זיך אויך דערוווסט, אז די גויים ווייסן, אז איך געפון זיך אין וואַלד און האָבן זיך פאַרנומען מיר כאַפּן און הרגענען אָבער איך האָב ניט געהאַט ווו צו לויפן.

עס איז געווען הערבסט 1942. די רעגנס האָבן זיך געשטאַרקט און זיך איינגעגעסן אין די ביינער. דאָס ביסל ברויט האָט זיך אוסגעלאָזט און די קעלט האָט זיך געשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. ראובן, וועלכער איז געווען בעז און נערוועז, האָט גענומען פאָדערן, אַז נאָך היינט באַנאַכט מוזן מיר פאַר־לאָזן דעם וואַלד, אויב ניט וועלן מיר דאָ שטאַרבן. איך האָב אים געפאָלגט און ביינאַכט זענען מיר ארויס פון וואַלד. מיר האָבן זיך ארומגעקוקט אין אַלע זייטן און זיך אריינגעכאַפּט און אַ שטוב און געבעטן עסן. דער גוי האָט אונדז פריינטלעך אויפגענומען און דערלאָנגט עסן. אין דעם האָב איך באַמערקט ווי דער גוי הויבט זיך אויף פונעם פּלאַץ און לאָזט זיך צו דער טיר. זעענדיק זיינע צוויי גזלנישע אויגן, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז ער גייט נעמען אַ כלי אויף אונדז אומברענגען. איך האָב אים שטרענג צוריקגערופן און אויסגעשטרעקט צו אים דעם רעוואָלווער. די פאַרב אין פנים האָט זיך ביי אים געענדערט און זיך גענומען בעטן איך זאָל אים ניט שיסן. אויך די פרוי האָט זיך גענומען צלמען און בעטן און אַ פּאָר קליינע קינדער האָבן אָנגעהויבן וויינען. איך האָב געפאָדערט צוויי ברויט און נאָך קלייניקייטן און מיר האָבן פאַרלאָזט די שטוב.

טויט מידע און דורכגענעצטע האָבן מיר זיך קוים דער־שלעפּט צו דער נאַרע, ווו מיר זענען געליגן איבער אַ חודש און גלייך שטאַרק איינגעשלאָפן. צומאָרגנס האָבן מיר זיך אויפגעכאַפּט דערהערנדיק אַ גרויסן רעש. איך האָב זיך ארומגעקוקט און באַמערקט אפשר 30 גויים דערנעענטערן זיך אין אַ האַלב־ראָד און מען קעמט דורך יעדער ביימעלע. אַז איך האָב געזען, אַז עס איז שוין ניטא ווען און ווו צו לויפן, האָב איך געזאָגט צו ראובנען, אַז איידער אַריינפאַלן אין די מערדערישע הענט האָב איך באַשלאָסן זיך אַליין צו שיסן און דערנאָך זאָל ער זיך שיסן. האָט ער גענומען טענען, אז איך זאָל פריער אים שיסן און דערנאָך זיך, ווייל ער וועט זיך ניט קענען שיסן. זעענדיק אַז איך וועל מיט אים גאָרניט קענען מאַכן, האָב איך אַרויס גענומען פון דער טאָרבע צוויי האַנט־גראַנאַטן, וואָס איך האָב באַקומען ביי אַ רוסישן סאָלדאַט צו זאַמען מיטן רעוואָלווער, און האָב באַשלאָסן איינעם וואַרפן אויף די גויים און דעם אַנדערן צווישן אונדז ביידע. אָבער אַזוי ווי איך האָב אויף זיי געוואָרפן דעם גראַנאַט, זענען זיי זיך צולאָפן אין גרויס בהלה, איבערלאָזנדיק נאָך זיך צוויי געהרגעטע און אייניקע פאַרוווּנדעטע.

נאָך דעם געלונגענעם שלאַכט זענען מיר אַוועק אין ראָסניקער וואַלד, וואָס איז נאָך קלענער פונם קריפּער אָבער געדיכטער. דאָרט זענען מיר געליגן ביזן טיפן ווינטער, די פרעסט און שנייען האָבן זיך איינגעגעסן אין אונדזערע ביינער און די גלידער זענען פאַרשטייפט געוואָרן. מיר האָבן געמיינט, אַז דאָס איז שוין אונדזער סוף. ווען דאָס עסן האָט זיך אויסגעלאָזט, האָבן מיר נ״ט געהאַט קיין אַנדער ברירה נאָר שטאַרבן אין וואַלד פון הונגער און קעלט, אָדער ארויסגיין ביינאכט זוכן עפּיס צו עסן, זיך אָנוואַרעמען און אפשר אויך איבער־

טוישן אַ בגד, וואָס איז שוין פֿאַרפֿוילט און צוריסן אויף שטיקער בלויז פֿונם קראַצן. אָבער צו וועמען קען מען גיין, אַז יעדער אוקראַינער איז אַ מערדער?! שפּעט ביינאַכט האָבן מיר פֿאַרלאָזט דעם וואַלד און זיך געלאָזט גיין מיט די פֿעלדער ביז מיר האָבן באַמערקט אַ גרויסע גרופּע בענדעראָווצעס. מיר האָבן אָובערגעוואַרט ביז זיי זענען אַוועק און דאַן האָבן מיר זיך קוים לעבעדיקע דערשלאָגן ביז צו דער ערשטער שטוב אויף די קריפּער כוטאָרעס און מיט שרעק אָנגעקלאַפּט אין טיר. דער גוי איז אַראָפּ פֿון געלעגער און געעפֿנט די טיר און ווען ער האָט אונדז דערזען האָט ער מיר דערקענט און אַריינגעלאָזט. ער האָט פֿאַרהאַנגען די פֿענסטער און געהייסן דער גויע אָנוואַרמען מילך און דערלאַנגען ברויט. אָבער ער האָט אונדז געוואָרנט, אַז ער קען אונדז ניט האַלטן ווייל ער האָט מורא. האָב איך זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל אונדז לאָזן איבערזיצן איבערן טאָג, ווייל מיר קענען ניט גיין אויף די פֿיס. זענען מיר איבערגעליגן ביי אים אויפֿן בוידעם דעם גאַנצן טאָג און ביינאַכט האָבן מיר געמוזט פֿאַרלאָזן. די גויע האָט אונדז מיט געגעבן ברו־ט און אַנדערע זאַכן צום עסן און מיר זענען אַוועק.

פֿונעם גויס רייד האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז אַלע אַרומיקע גויים זוכן נקמה נעמען אין מיר פֿאַר מיין אויפֿפֿירן זיך קעגן זיי אין וואַלד און אַז איך מוז בייטן די געגנט. איך האָב באַשלאָסן, אַז נאָך די זעלבע נאַכט וועלן מיר צוריקגיין אין דאָרף מיקולין, ווו איך האָב זיך אויפֿגעהאַלטן נאָך דער שחיטה, אָבער מיר זענען אויף אַ וווּנדערלעכן אופֿן אָפּגעהאַלטן געוואָרן פֿון דעם פּלאַן. דעם גאַנצן וועג האָט מיר געמאַטערט אַ טויט־מידער שלאָף מיט שווערע חלומות, אין וועלכע מיין פֿאָטער און ברודער גדליה האָבן אונדז שטרענג געוואָרנט, אַז אין מיקולין דראָט אונז אַ געפֿאַר און אַז מיר זאָלן גיין לינקס מיט דער סטעזשקע באַרג אַרויף, ווו מיר וועלן געפֿונען אַ זיכערן פּלאַץ...

מיר זענען אַרויף אויפֿן באַרג, ווו דער וועג לינקס האָט געפֿירט צו איוואַן פּעקאַטש, וועלכער איז געווען אַ אָפּטער אַריינגייער ביי מיר אין שטוב. אָבער זיין פּרויס ברודער יעקב צילוק איז געווען באַקאַנט אַלס אַ באַנדיט און זיין ברודער טיכאָן אויך. אַזוי אַרום האָב איך זיך געשראָקן צו גיין צו פּעקאַטשן. דערווייל האָב איך באַמערקט, אַז גלייך פֿאַראויס לייכט זיך אין אַ שטוב און ניט ווייסנדיק, אַז די אַרומיקע שכנים האָבן מיך באַמערקט, האָב איך אָנגעקלאַפּט אין פֿענסטער. מען האָט אונדז אַריינגעלאָזט און אופֿגענומען מיט עסן, אָבער אין דעם האָט דער גוי באַמערקט ווי עס לאָזן זיך צום שטוב אפשר אַ צוואַנציק גויים מיט העק און מיט קאָסעס. האָב איך אופֿגעמאַכט די טיר און זיי באַפֿוילן זיך צוגיין אויב ניט וועל איך שיסן. אָבער זיי האָבן זיך נ־ט איבעריקס דערשראָקן און זיך אַ לאָז געטון צו מיר. האָב איך אָנגעהויבן שיסן, פֿון וועלכן אייניקע זענען געפֿאַלן און די איבעריקע זענען זיך צולאָפֿן. איך בין אויך אַוועק אין אַ צווייטער ריכטונג און ווען איך האָב באַמערקט אין פֿעלד אַ גרויסע סטערטע גנוי, האָבן מיר זיך דאָרט איינגעגראָבן און איבערגעליגן ביז נאַכט.

ענדלעך זענען מיר לאַנגזאַם אַרויסגעקראָכן און זיך געלאָזט גיין אין טויטער שטילקייט. נאָך אַ צייט באַמערקן מיר אַ שטוב און מיר לאָזן זיך גיין צו איר. א הינט אין דרויסן האָט אָנגעהויבן שטאַרק בילן און פּלוצים עפֿנט זיך אַ טיר און אַ גוי רופֿט אונדז אַריין — דאָס איז געווען איוואַן פּעקאַטש. דער גוי און זיין פֿרוי האָבן זיך מיט אונדז דער פֿרייט און געזאָגט, אַז גאָט אַליין האָט אונדז געבראַכט צו זיי אין הויז. זיי האָבן אונדז צוגעזאָגט אויסבאַהאַלטן און ווען עס וועט זיין אוממעגלעך ביי זיי, דאַן וועלן אירע ברידער יעקב און טיכאָן צילוק אונדז נעמען צו זיי. הערנדיק זייערע נעמען איז מיר דורך אַ שוידער איבערן לייב, אָבער איך האָב געשוויגן. די פֿויערטע האָט אָנגעוואַרעמט וואַסער און מיר האָבן זיך אָפּגעוואַשן און מען האָט אונדז געגעבן ריינע בגדים אָנצוטון און דאַן דערלאַנגט עסן. דער גוי האָט מיר בשעת מעשה דערציילט ווי דער דייטש ליידט מפּלות אויפֿן פֿראָנט און אין גיכן וועלן די רוסישע קומען און אונדז באַפֿרייען. זיי ווילן זיין דעריבער די גליקלעכע און ווייזן, אַז זיי האָבן אויסבאַהאַלטן דעם לעצטן יידן פֿון קריפּע.

דערווייל איז געוואָרן טאָג און מען האָט אָנגעהויבן זוכן פֿאַר אונדז אַ באַהעלטעניש. צייטווייליק האָט מען אונדז געלייגט אונטערן אויוון און אויף דער צווייטער נאַכט האָט מען אונדז אויסגעגראָבן אין קוטש אַ גרוב, אַז מיר זאָלן אויך קענען זיצן און מען האָט דעם גרוב גוט פֿאַרמאַסקירט. אייניקע מאָל פֿלעג זיך אַריינכאַפּן אַ באַנדע בענדעראָווצעס און עס איז זיי אפֿילו ניט איינגעפֿאַלן, אַז פֿאַר זייער נאָז באַהאַלטן זיך אויס יידן. איך האָב מיר געפֿילט אומבאַקוועם, אָבער אַוועקגיין האָט זיך ניט געגלוסט, ווייל איך האָב ניט געהאַט קיין אַנדער פּלאַץ. מיט יעדן טאָג זענען אָנגעקומען בעסערע ידיעות פֿונם פֿראָנט און דער זעלבער מאָס זענען די בעלי־בתים געוואָרן בעסער און פֿריינטלעכער צו אונדז. איינמאָל אַ זונטיק אויף דער נאַכט איז געקומען צו פֿאָרן דער גויעס ברודער יעקב צילוק און אַזוי טרינקענדיק איז מען אַרויף אויף דער טעמע פֿון מיר און די גויע האָט אים דער ציילט, אַז איך געפֿון זיך ביי זיי. ער האָט דורכאויס געפֿאָדערט, אַז ער וויל מיר זען, און אַזוי איז געווען. ער האָט מיך גלייך געוואָלט נעמען צו זיך, אָבער די גויע האָט ניט מסכּים געווען. עס איז נאָר אָפּגעשמיסט געוואָרן, אַז אין פֿאַל אין דער געגנט וועט ווערן אומרוהיק זאָל מען אים באַפֿוילן און ער וועט קומען מיך נעמען.

איינמאָל, ווען זיי זענען געקומען פֿון קלויסטער און דער ציילט די נייס וואָס זיי האָבן דאָרט געהערט, האָבן זיי אונדז איבערגעגעבן, אַז אין מיקולין האָט מען געזען מיין שוויגערן שרה מיטן מיידל. ראובן האָט זיך באַלד צו וויינט, אַז ער וויל גיין זען די מוטער, מיר האָבן אים קוים איינגעשטילט און איך האָב אים צו געזאָגט, אַז אַ ביינאַכט

וועל מיר גיין קיין מיקולין. איך האָב קיין חשק ניט געהאַט צו גיין און די בעלי־בתים האָבן אונדז אויך ניט צוגערעדט. אָבער ראובן איז געוואָרן זייער צודרינגלעך און גערדראָט, אַז ער וועט גיין אַליין. ניט וועלנדיק אים לאָזן אַליין גיין האָב איך געמוזט מסכים זיין און 12 ביינאַכט האָבן זיך ארויסגעלאָזט אין וועג אריין. צום אומגליק איז די נאַכט געווען זייער אַ ליכטיקע, דער שניי האָט געגלאַנצט און די לבנה האָט געשיינט ווי בייטאָג. מיר זענען געגאַנגען מיטן וואַלד און דורך די פעלדער. ארויסגייענדיק פון וואַלד זעען מיר בערך אַ 100 מעטער פון אונדז גייען דריי מענטשן. ווען זיי האָבן אונדז באַמערקט, האָבן זיי גענומען שרייען צו אונדז: „שטיי, ווער גייט דאָרט?!" מיר האָבן ניט געענטפערט, האָבן זיי אָנגעהויבן לויפן צו אונדז און מיר לויפן אויך איבער די פעלדער וויפיל די כוחות טראָגן. זיי האָבן אָנגעהויבן שיסן אויף אונדז און איך האָב געשאָסן צוריק ביז זיי זענען אוועק.

דאַן האָב איך דערשפּירט אַ קעלט אין דער לינקער פוס. איך קוק מיר צו איז די פּאָדעשווע פון שטיוול אינגאַנצן ניטא און פון דער פּוס רינט בלוט. דאָס האָבן זיי מיר אַראָפּגעשאָן די פּאָדעשווע און די פוס געראַנירט. איך האָב פאַרגעזעצט דאָס גיין מיט דער באָרוועסער פוס אין שניי און איבער דעם פאַרפרוירענעם האַרין ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין מיקולין אַ שעה צוטאָג. איך האָב אָנגעקלאַפּט אין פענסטער פון מיקאָלאַי יאַנטשיק, און ווען ער האָט אויפגעמאַכט די טיר און מיך דערזען, האָט ער זי אַ דערשראָקענער צוריק צוגעמאַכט און זיין מוטער האָט זיך גענומען צלמען פאַר פחד, ווייל זיי האָבן מיך געהאַלטן פאַר אַ טויטן, הערנדיק אין קלויסטער אַז יעקב צילוק האָט מיך געהרגעט, ווו ער האָט בכוונה אַדויסגעלאָזט אַ פּאַגלאָסקע פאַר מיין זיכערקייט וועגן. ענדלעך האָט ער זיך באַרוהיקט און מיר דערציילט, אַז מיין שוויגערין מיטן מיידל האָט מען באַלד געכאַפּט און זיי אכזריותדיק דער הרגעט. ענדעקנדיק זיין דערציילונג האָט ער אונדז געהייסן גיין, ווייל דאָ האַלטן זיך אויף פול בענדעראָוועצעס, וועלכע וועלן אונדז אומברענגען מיט זיי צוזאַמען.

מיר האָבן זיך קוים איינגעבעטן ער זאָל אונדז לאָזן איבערזיין ביז ביינאַכט און דאַן וועלן מיר פאַרשווינדן. מיר זענען אריין אין קלוניע ווו זיין מוטער האָט אונדז געבראַכט אַ וואַרעמען פרישטיק און דערנאָך האָבן מיר זיך טיף איינגענורעט אין אַ קופּע פּאַלאָווע, ווו מיר זענען אָפּגעשלאָפן גאַנצע דריי מעת־לעת. אויף דער דריטער נאַכט האָב איך דערהערט אַ באַוועגונג און באַמערקנדיק, אַז דאָס איז דער אַלטער פאָטער, האָב איך אים געפרעגט ווי שפּעט איז יעצט. דער גוי איז געוואָרן בלאַס ווי אַ טויטער און דער לאַמטערן איז אים אַרויסגעפאַלן פון די הענט און קריכנדיק אויף אַלע פיר איז ער ארויס פון דער קלוניע. אין דעם איז אנגעקו־מען מיקאָלאַי אויך אַ דערשראָקענער און קוקט אונדז אָן פאַרוווּנדערט. ער האָט מיר דערציילט מיט אַ האַלב געליימטן צונג, אַז דעם זעלבן טאָג האָט אונדז זיין מוטער אַריינגעטראָגן מיטאָג און מיר זענען שוין ניט געווען אין קלוניע און ווי

אַזוי האָבן מיר זיך יעצט גענומען אהער?! זיי האָבן דאָס אויסגעטייטשט, אַז איך בין בכלל ניט דער לעבעדיקער אברהם, נאָר זיין גייסט...

יעצט האָבן מיר ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי גלייך פאַרלאָזן דאָס פּלאַץ. מיר זענען צוגעקומען מיט די פעלדער צום האַרין נאָענט פון קריפּע. זייענדיק נאָענט פון דער „שקאָלאַ ראָלניטשאַ", האָבן מיר זיך אַהין אַריינגעכאַפּט און זיך אויסבאַהאַלטן אין פוסטן קעלער, ווו מיר האָבן מלחמה געהאַלטן מיט הונגעריקע שטשאָרעס אין קעץ. מיט גרויס פּיין האָבן מיר קוים דער לעבט די נאַכט און מיר האָבן זיך ארויסגעלאָזט צו אונדזערע פריינט די פּעקאַשטעס. מיר זענען געלאָפן מיט די לעצטע כוחות און ווען מיר זענען אַריין אין שטוב, האָבן זיי אונדז אָנגעקוקט מיט גרויס וווּנדער ווייל זיי האָבן געמיינט, אַז מיר זענען שוין אומגעקומען.

ווען מיר האָבן זיך אַרומגעוואַשן און אָפּגעגעסן פרישטיק, האָבן מיר פאַרשטאַנען די ווירקלעכקייט פונם חלום. אין אַ קורצער צייט אַרום זאָגט צו מיר די גויע, אַז מיר וועלן מוזן אַריבערגיין צו איר ברודער יעקב, ווייל די שכנים האָבן אָנגעשמעקט, אַז ביי איר האַלטן זיך אויף יידן. אין אַ צייט אַרום, ווען דער חשד וועט אַריבער וועלן מיר קענען קומען צוריק. זי האָט באַפוילן צום ברודער און אין אָוונט איז ער געקומען מיט אַ פולן שליטן מיט שטרוי און אונדז אָפּגעפירט ווי אַ טרפהנע סחורה צו זיך אַ היים, ווו מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן אויפן אויוון. דעם אמת זאָגנדיק האָט אונדז יעקב געדינט ווי אַ פאָטער, באַזאָרגנדיק אונדז מיט עסן און מיט שרך. די גויע פלעג יעדן מאָל מיר אָנזאָגן די בשורות ווי דער דייטש קריגט איין מפלה נאָך דער אַנדערער און אונדז טרייסטן, אַז אין גיכן וועלן מיר אויסגעלייזט ווערן פון די צרות. ראובן פלעג זיך אַראָפּכאַפּן פונם אויוון און זיך שפּילן מיט די קינדער פון די צילוקעס.

אַזוי איז אַריבער בערך אַ חודש. און אַזוי ווי מיר זיצן אַזוי אויפן אויוון פאַר האַנגען מיט אַ פאָרהענגל, קומט אריין אַ שכנה און פאַרפירט מיט דער בעלי־בית׳טע אַ שמועס וועגן פאַרשידענע זאַכן. פלוצים האָט זיך ראובן פאַרגעסן וועגן אונדזער לאַגע און געגעבן אַ הוסט. פוילט זיך ניט די שכנה און פאַרנעמט דאָס פאַר הענגל און דערזעט אונדז. דאַן רופט זי זיך אָפּ צו דער בעלי־בית׳טע: שכנים רעדן טאַקע, אַז איר באַהאַלט אויס יידן, אָבער איך האָב דאָס ניט געגלויבט ביז יעצט. זי האָט זיך גלייך׳ געלאָזט אַוועקגיין, אבער יעקב האָט איר פאַרהאַלטן און געוואָרנט, אַז ווען זי וועט דערציילן אַפילו פאַר אירע אייגענע וועט ער זיי אַלעמען אומברייגנען. איך האָב מורא געהאַט ווייזן דאָס פּנים פאַר יעקבן, וואָס איך האָב אים גורם געווען צרות און אפשר סכנת־נפשות, אָבער ער האָט אונדז נאָך געשטאַרקט און געטרייסט, אַז ער וועט שוין זאָרגן, אַז עס זאָל אונדז ניט געשען קיין שלעכטס. נאָר אויב דו האָסט מורא צו פאַרבלייבן ביי מיר וועל איך ד ר

איבערפירן צו מיין ברודער טיכאָן אויף אַ שטיקל צייט ביז דו וועסט זיך באַרוהיקן.

דעם גאַנצן טאָג האָט יעקב ניט פאַרלאָזט די שטוב אויף קיין רגע און אָפּגעוואַכט, אַז קיינער זאָל ניט אַריינקומען, און אויף דער נאַכט האָט ער אונדז אָפּגעפירט צום ברודער. דאָרט האָט מען אונדז אַיינגעקוואַרטירט אין אַ געהיימען קעלער, וועלכער איז געווען פינצטער און אָן אַ טראָפּן לופט, אָבער גם זו לטובה. יעדע נאַכט האָט מען אונדז געבראַכט עסן אויפן גאַנצן מעת־לעת, און מיר האָבן קיינמאָל ניט געוווּסט ווען עס איז טאָג און ווען עס איז נאַכט, האָבן מיר אָפּגעזעסן אין דער פינסטער און די גאַנצע צייט געשלאָפן. אַזוי זענען אַריבער דריי וואָכן, ביז יעקב איז געקומען איינמאָל ביינאַכט און האָט אונדז צוריק גענומען צו זיך. מיר זענען געווען גאַנץ בלינד און מיר האָבן ניט געזען ווו צו גיין. דאָס מאָל האָט ער אונדז געהאַלטן אין אַ קלוניע. עס איז שוין געווען פרילינג 1943, אַ פרישׁ ווינטל האָט אַריינגעבלאָזן דורך די ווענט און מיר זענען געליגן אויפן היי און געוואַרט אויף דער ישועה. יעדן אָוונט איז יעקב געקומען צו אונדז דער ציילן די גוטע נייס ווי דער דייטש לויפט צוריק און אַז די האָפנוג איז גרויס, אַז גאָר אין גיכן וועט טאַקי די ישועה קומען.

אָבער די ישועה איז ערשט געקומען אין יאַנואַר 1944 און ביז דאַמאָלס האָב איך נאָך געדאַרפט דורכמאַכן פאַרשידענע צרות. איינמאָל איז אָנגעקומען אויפן האָסניקער כוטאָר אַ גאַנצע אַרמיי פון בענדעראַווצעס, וואָס זענען אַנטלאָפן פון אַ קאַמף, וואָס זיי האָבן געפירט מיט די דייטשן. זיי האָבן זיך צושפרייט איבערן גאַנצן כוטאָר און האָבן פאַרנומען אַלע הייזער און אפילו די קלוניעס. האָט מיר יעקב געוואָלט אַריינפירן אין קעלער ביז די סאָלדאַטן וועלן אַוועק, האָב איך מיר אָבער אַיינגעשפּאַרט, אַז איך וויל צוריק צו זיין שוועסטער. דער וועג אַהין האָט געדאַרפט דויערן אַ שעה, אבער מיר זענען געגאַנגען 3 מעת־לעת, ווייל עס האָבן זיך געדרייט בענדעראַווצעס און מיר האָבן זיך אַלע מאָל געמוזט אויסבאַהאַלטן. ווי אַזוי איך בין אָנגעקומען צו פעקאַטשן קען איך זיך גאָרניט פאָרשטעלן, ניטאַנדערש מיין פאַטער לשלום האָט בלינד געמאַכט די באַנדיטן זיי זאָלן אונדז ניט זען. ווען מיר האָבן דער גרייכט די דובראָווע, איז שוין דאָרט אויך געווען פול מיט בענדעראָווצעס. צום שטוב האָבן מיר ניט געקענט צוקומען, זענען מיר שטיל אַריין אין שטאַל און זיך דאָרט באַהאַלטן. ווען פעקאַטש איז אַריינגעקומען געבן די בהמות עסן, האָט ער זיך שטאַרק באַאומרוהיקט און אונדז אַריבער געפירט אין אַ אונטער־ערדישן קעלער, וו ער האָט אויך באַהלטן צוויי חזרים, אַז די באַנדיטן זאָלן זיי ניט צונעמען.

אזוי האָבן מיר פאַרבראַכט אין דער געזעלשאַפט פון די חזרים איניקע טעג ביז די בענדעראָווצעס זענען אַוועק און מען האָט אונדז אריבערגעפירט און קלוניע, וו מיר זענען אָפּגעווען אַ פאָר אָכן. דאַן איז יעקב צילוק ווידער געקומען און אונדז גענומען צו זיך, האָפנדיק אַז דאָס מאָל וועלן מיר שוין זיין ביי אים ביז די רוסן וועלן קומען. איינמאָל קומט יעקב פונם פעלד מ'ט דער קאָסע אין האַנט און זאָגט מיר אָן די בשורה, אַז די נאַכט זענען אָנגעקומען קיין פּאָסטעמיט טויזנטער רוסישע פאַרטיזנען, וועלכע שניידן איבער דעם דייטש דעם וועג, וועלכער מאַכט אַלץ חרוב און פאַרברענט און הרגעט או'ס גאַנצע דערפער. דאָ האָב איך זיך אַ כאָפּ געגעבן, אַז איך פאַרלאָז גלייך די קלוניע און גיי קיין פאָסטעמיט. ווי־פיל ער האָט געפּרוווט מיך אָפּהאַלטן האָט ניט געהאָלפן און ביינאַכט בין איך ארויס מיט ראובנען און זיך געלאָזט אין וועג אריין.

עס געדויערט ניט קיין צען מינוט ווי עס רינגלען אונדז אַרום אַ באַנדע באַנדיטן מיט די לופעס געשטרעקט צו אונדז פרעגנדיק ווער מיר זענען. — יידן, ענטפער איך דערשראָקן. דאַן כאַפּ אי'ך אַ גוטן זעץ מיט אַ בוקס און איינער פון זיי פרעגט מיר צי מיר האָבן זיך ניט אויסבאַהאַלטן ביי די ברידער צילוק. ניט קוקנדיק דערויף וואָס איך האָב געלייקנט, זענען איניקע פון זיי אַוועק צו יעקבן אין שטוב, פון וועלכן עס האָבן זיך דערטראָגן גרויסע געשרייען. פלוצים האָב איך געהערט אַ שאָס, דאָס האָבן זיי געשאָסן יעקבן. דער נאָך זענען זיי אַלע ווידער געקומען צו אונדז און זאָגנדיק, אז עס איז אַ שאָד אַ קויל פאַר א יידן, האָבן זיי גענומען מיר דערשלאָגן מיט קאַלט געווער ביז איך בין געפאַלן אונטער זייערע הענט. און אַ צייט אַרום האָט מיך ראובן קוים דערוועקט און מיך מיט גרויסע שוועריקייטן פאַרשלעפּט צו דער שטוב, וו עס האָט געווינט קוזמאַ דער גאַיאָווע פון ראַסניקער וואַלד.

ראובן האָט מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ קלאָץ, האָט אַנגעקלאַפּט אין טיר און געבעטן הילף. זיי האָבן מיר אָפּגעוואַשן דאָס בלוט, פאַרבאַנדאַזשירט דעם קאָפּ און מען האָט מיר געגעבן מילך צו טרינקען ביז איך בין געקומען צו זיך. דאַן האָבן זיי מיך ארויפגעפירט אויפן בוידעם פונם שטאַל זיך אָפּרוהען, ווייל שלאָפן האָב איך ניט געקענט צוליב די גרויסע שמערצן. דאָס איז נאָך ניט די ענדע פון מיין גרויסע ליידן־געשיכטע, פון וועלכער עס קומט נאָך אַ צווייטער קאַפּיטל.

אברהם וויניצער (קריפּע)

60. א הספד מיין שטעטעלע

כ'וויס גאָר ניט וועמען זאָל איך פריער באַוויינען,
רייסן קריעה, זיצן שבעה, נאָך וועמען זאָל איך פריער?
נאָך דיר, מיין שוועסטער מיין ליבע,
צי נאָך דיר, מיין ברודער, מיין איינציקער?
צי אפשר נאָך די קינדער, נאָך אייערע
פאַר אייערע אויגן די געשאָכטענע?...

און צינדן יאָרצייט ליכט, זאָגן קדיש זאָל איך פריער נאָך וועמען?
און וועמענס נשמות זאָל איך פריער דערמאַנען?
צי אייערע פריער, מיינע מומעס און פעטערס,
אָדער פון אייערע טעכטער און זין,
ביז צום טויט די פאַרפייניקטע?
צי גאָר פון זייערע יונגענקע עופעלעך,
פון די טמאים, די צעטראָטענע?...

און מיין קללה צו וועמען זאָל פריער געווענדעט זיין?
גאָטס צאָרן זאָל זיך אויסגיסן פריער אויף וועמען?
צי פריער אויף יענע רשעים און מערדערס,
וואָס האָבן מיין בלוט און פלייש, צווישן די ערשטע קרבנות,
געשלאָגן, געממיתט, איבערן שטויביקן שליאַך געטריבן,
ארויס פונעם דאָרף, אַהין צו די ליימיקע גריבער
און דאָרט ביז צום טויט זיי פאַרפייניקט...
און פאַרנומען האָבן זייער קלאַג און געיאָמער
דער הימעל דער קאַלטער, דער טיפער,
די שטערן די פינקלענדיקע, דאָס פאַרדרימלטע וועלדל,
וואָס האָבן זיך רויִק געשפיגלט, געטובלט
אין זילבערנעם גלאַנץ פונעם טייך...

צי זאָל איך אפשר פריער צו יענע תלינים מיין קללה גאָר ווענדן,
וואָס האָבן פון מענשן — מחנות גאַנצע —
אַלט און יונג, פרויען און קינדער,
ווי פון דעמבענע קלעצער אַ בריק געהייסן לייגן
און איבער זיי געלאָזט לויפן און ווילדן גאַלאָפּ,
פערד־און־וואָגן... פערד־און־וואָגן איבער לעבעדיקע קערפערס?...
אויך דאָרט האָט בלוט פון מיין בלוט זיך געטריפט און געגאָסן
און פלייש פון מיין פלייש איז פאַרגאַנגען אין גסיסה...

האָט עמיצער צוגעזען האָט די יסורים די גהינום דיקע?
דאָס טרעשטשען און קנאַקן פון זייערע ביינער און גלידער,
ווי טרוקענע סאָסנעס געוואָרפן אין שייטער,
האָט עמיצער צוגעהערט, האָט ווער פאַרנומען?..
און פון כסא־הכבוד זיך האַסטיק אַ הויב געטאָן
אין גרימצאָרן טיפן אים א שליידער געגעבן,
און אויפגעטרייסלט די הימלען און גאַנצע פמילא של מעלה?
און גענומען האָט שטורמען, דונערן און בליצן
און שטיינער ריזיקע האָט ער פאַלן געלאָזן אויף די קעפּ פון די הענקערס?...

צי אפשר האָט גאָט ברוך־הוא, אין זיין גרויזאַמען צאָרן,
די וועלט אָנגענומען, זי אַ טרייסל געטאָן,
און צעעפנט האָט זיך די ערד און אַלץ איינגעשלונגען?
אָ, ניין!... אויך דאַן האָט דער הימל זיך רוהיך געטיקט אין זיין בלויעקער קאַלטקייט
און די שטערן האָבן געפינקלט און זאַלבענאַנד זיך געווינקען...

און נאָך לאַנג־לאַנג האָבן זיך געטראָגן און
געהילכט
איבערן קאַלטן אַרום די יללות, געשרייען,
און אָפגעענטפערט האָבן בלויז דער ווידערקול
אין דער פינסטערער וויטקייט...

דער צער, ער צעברעכט מיר און ס'פרעסט מיך
דער וויטיק —
איך פאַרבייל מיינע פויסטן און קריץ מיט
די ציין
איך שימפף און איך שעלט אין אונענדלעכן צאָרן:
— פאַרשאָלטן זאָלט איר זיין אַלע, רוצחים,
מערדער !...
גאָטס גנאָד זאָל אויף אייך קיינמאל ניט רוהען,
אָפטאָן זאל זיך פון אייך זיין שפע, זיין מילדע
און אויסגיסן אויף אייך די תוכחה־קללה :
זומער זאל אייער ערד זיך גליען און שפאַלטן,
קיין טוי און קיין רעגן זאָלן זי קיינמאל ניט
דערקוויקן
און נאָר שטעכעלקעס און דערנער זאָלן זיין
די געוויקסן.

אַייערע לאָנקעס און גערטנער זאָלן קיינמאל
ניט גרינען
און ווי וויס באַצירטע כלות, זאָלן אַייערע
גערטנער ניט בליען,
און ווי אויף ים'ען פון גאָלד,
ווי אַמאָל איבער אַייערע פעלדער פון צייטיקער
תבואה,
זאל דער ווינט מער ניט טרייבן די קאָליר־רייכע
כוואַליעס,
נאָר אויפהייבן זאל ער זייל פון ברעניקן
שטויב,
צושפרייטן און פאַרשיטן מיט פעד און שוועבל
די וועגן און שטעגן צו אַייערע וויסטע שייערן,
דאָרט ווו ס'זשאַווערט דער אַקער, דער סערפ
און די קאָסע.

אין די זומער באגינענס זאלן אייערע אויערן
ניט מער
פאַרנעמען דאס פריידיקע זינגען פון פויגל,
נאָר באַגעגענען זאָל אייך אַ אימהדיק קראָקען
פון קראָען בייזע...
אין אַייערע היימען זאָל קיין ליכט ניט מער
שיינען,
ניט וווּנקען, ניט רופן זאל מער די מילדע
געמיטלעכקייט זייערע ;
ביי די פריילעכע פלאַמען פון אויוונס
זאָלט איר זיך ניט מער וואַרעמען —
צעפראַלט און צעעפנט זאלן שטיין פוסט טיר־
און־טויער אַייערע
און פינצטערן זאלן זיי ווי די טיפע תהומען פון
אייער רשעות.
אַייערע ווייבער און טעכטער זאָלן אין אַ
קאַראַהאָד אין אַ ווילדן
ווי צעפלאַשעטע היענעס הונגעריקע זיך יאָגן
איבער שטעגן און וועגן,
און רייסן, און פרעסן דאָס לייב פון אַייערע
אייגענע קינדער.

* * *

מיינע טעג זיינען טריבע און שלאָפלאָז די נעכט,
איך קלאָג און איך וויין ניט נאָר אויף מיינע,
נאָר אויך אויף אַלעמענס שוועסטער און
ברידער,
און צו גאָט מיינע הענט הייב איך אויף אין
אַ תפילה אַ שטילע,
מיינע ליפן זיי מורמלען : אָ, גאָט פון נקמה,
ניט דערלאָז זייער בלוט זאל ווערן פאַרגעסן,
פאַרלוירן !...

רחציע וויינער־דינעס
(ריאָ־דע־זשאַנעירא)

פרק שישי

מצבת זכרון

פ. נ.

מצבת זכרון

לקדושי קהילות טוטשין־קריפה
חללי גזירות תש״א־תש״ג

פה עמוד קורא יקר! ברטט ובחרדת קודש הרכן ראשך, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, כי בדמם הטהור של קדושים וטהורים קודש וטוהר!...

איש טוטשין־קריפה, אבל, שכול ויתום, עמוד והתבונן!... לפניך קברי־האחים הגדולים אשר בחורשת קוטובסקי ובכל מקום אחר בארץ הגזירה, שבהם מצאו מנוחת עולמים אבות ובנים, אמהות ובנות, אחים ואחיות וכל היקר לך. אחרי ששתו את כוס התרעלה מידיהם הטמאות של צוררי היהודים עד תומה, החזירו את נשמותיהם הזכות למקור עליון ואת גופר־תיהם המעונות לבור־קבר!...

בדפים המקודשים של ספר טוטשין־קריפה נחצבה להם מצבת־זכרון בדם לבם הדווי של בניהם ובנותיהם האבלים. קרע עיניך וקרא בחרדת־קודש מצבת־זכרון זו, חרות על לוח לבך את שמותיהם הקדושים והטהורים. העבר במחשבה למצער חלק מיסורי־התופת שנפלו בחלקם!...

ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

סדר הזכרת נשמות

מנהג כשר נוהגים שרידי הקהילות, שהושמדו ע"י צוררי ישראל בגזירות תש"א—תש"ג, להתאסף שנה־שנה במועד קבוע ליום־זכרון (יארצייט) בציבור, כדי להתיחד עם זכרם של קדושי עירם ולהספידם.

נמצא אדם במקום רחוק או סיבה חשובה אחרת עיכבתו, יקיים חובת יום־זכרון ביחידות לפי הסדר הרשום כאן ויכוון לשם התיחדות עם זכרם של קדושי משפחתו, קרוביו, ידידיו וכל תושבי העיר.

יזכור אלהים נשמות אבי ואמי, זקני וזקנותי, אחי ואחיותי, דודי ודודותי, קרובי וקרובותי, ידידי וידידותי, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים על קדוש השם ועם ישראל, שהלכו לעולמם. בעבור שאני נודר צדקה בעד הזכרת נשמותיהם ובשכר זה תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמותיהם של אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ועם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונומר אמן.

יזכור עם ישראל את נשמותיהם הטהורות והזכות של רבבות אלפי בניו ובנותיו, אשר עונו בעינויים קשים ואכזריים והושמדו בכל מיני מיתות משונות. מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה, מי ברעב ומי בצמא, מי ברעש ומי במגפה, מי בחניקה ומי בסקילה. כולם קדושים וטהורים, רבנים וגאונים, צדיקים וחסידים, סופרים ומשוררים, מנהיגים ועסקנים, תמימי דרך וגומלי חסדים. בזכות עקדתם על קידוש השם ויהדותם תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור הגבורים והקדושים של עם ישראל לזכרון עולם.

יזכור כל איש טוטשין וקריפה בישראל ובארצות הפזורה את אלפי הקרבנות הקדושים והיקרים של קהילות טוטשין וקריפה המפוארות והמהוללות, אבות ובנים, אמהות ויונקים, זקנים ועולי ימים, בניהם של צדיקים וחסידים ישרים ותמימים, לומדי תורה ושומרי מסורה, עסקנים רחמנים וגומלי חסדים. בדמם הנקי הרוו את קברות האחים באדמת נכר ונפחו את נשמתם בקדושה ובטהרה. בזכות כמיהתם לארצנו הקדושה תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור בניה ובוניה, מגיניה ומשחרריה.

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים. תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים ומאירים, לנשמותיהם של רבבות אלפי ישראל ובתוכם בני הקהילות הקדושות טוטשין—קריפה, אנשים נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים, שהלכו לעולמם.

כולם קדושים וטהורים, ובהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה, בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם.

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם. בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פורקנה ויקרב משיחה. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן: יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא: יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקודשא בריך הוא. לעלא מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

רשימת הקדושים

של קהילות

טוטשין־קריפה

שניספו בשואה הגדולה בשנים תש"א—תש"ג

א

א ג ר ס

שמואל ואשתו שיינדל. בנם מוניה ואשתו עדה, בנם אשר, בתם רבקה (גורביץ) ממזיריץ ובתה ביילקה.

א ה ר ל ה

דער טויבער שוסטער. בנו מאיר ומשפחתו.

א ז ר ב ה

אהרן ואשתו בטיה.

א י ט ק ע ס

מוטיל ואשתו. שני בניו ובתו.

א י צ י ע

דער בעל־עגלה ואשתו. בנם פסח ובתם באבל.

א ב י ג ד ו ר

דער שמש ואשתו ומשפחתו.

א ל ב ר ט

ירחמיאל ואשתו רחל. בניהם משה ואהרן, בנותיהם מאליה ופרידה.

א נ ש י ל

אשתו לאה די בעקערין בניהם י. אלתר ואברהם.

א ל י ק

ואשתו אסתר רחל ובניהם.

א ר ס ט

שיקה, שעפסל, מענדל, ברוך.

א ר ס ט

לייבל ואשתו ו־3 בנות.

א ר ס ט

יונטל ואמו דינה

א ר ס ט

משקה, אשתו וילדיהם.

א פ ל

יוסף אשתו חנה.

ב

ב א ט
בערל ואשתו
ב א ט
וולף, אשתו סופיה, בניהם: מוניה, ליובה (אריה) אשתו בנותיהם: ביילקה (ברימן) אידה, (ראה שץ) פניה.
ב א ט
זוסיה, אשתו דובה, בן מכאל, בת רייזלה.
ב א ט
שייקה (ישעיה), אשתו חייה פייגע, בנם נחום.
ב א ט
יצחק אשתו פוליה.
ב א ט
אהרן (בית מרקחת) נפטר לפני המלחמה.
ב א ר ו
בערל (המורה) אשתו פייגה, בנותיהם, איטה, קונצה, קוקה ופסיה.
ב ע ב צ ׳ ו ק
נפתלי, אשתו, בניהם, מנדל ווולף.
ב ו נ ג ע ר
גולדע והילדים.
ב י ד ר מ ן
מנדל, אשתו בניהם. שלמה ?
ב י ד ר ס
אליהו אשתו טעמע, בתם ברכה ועוד 3 ילדים.
ב י י ז מ ן
יוסף אחותו רחל.
ב י ל צ ק י
אסתר (בעלה נחמן נפטר לפני המלחמה) בנה חיים בתה חיילה
ב ל ו ב ש ט י י ן
משה (בעל עגלה) בתו שרה ומשפחתם
ב ל ט י ט ר
יצחק אשתו בבל בניהם. בערל ודוד בתם שרה.
ב י ל י נ ס ק י
סוניה ומשפחתה.
ב ק
יעקב אשתו גולדה.
ב ק
ראובן ובבל.
ב ק
מאיר אשתו זלאטע בנם שמואל.
ב ק ר
גוטיה אשתו ינטע והילדים.
ב ק ר
יעקב אשתו והילדים.

ב ק ר

רייזל בעלה והילדים.

ב ר ו נ ר

איציק נאטעס, אשתו חוה, בניהם: פנחס, דוד ואשתו חסיה בתם ובעלה נחמן זולר.

ב ר ג מ ן

לאה

ב ר י מ ן

אהרן אשתו סוסל בניהם: בצלאל ומשה לייבל אשתו גיניה בנותיהם: חייקה, מלכה ובעלה ליובה קוגל.

ב ר י מ ן

יעקב אשתו רבקה, בניהם: מאטל, ישראל אשתו חנה ולאך, בנותיהם דבורה וגולדה.

ב ר י מ ן

ישעיהו, אשתו חיה שרה, בנם בצלאל (נפטר לפני המלחמה) בנותיהם ראה באט וברלנט.

ב ע ר ל נ ט

מאיר אשתו: בנם שלמה אשתו רחל (ברימן) בתם (ראה גמר)

ב ר נ ש ט י י ן

ברוך (פייטילס) אשתו בלומה

ב ר ע ן

זליג אשתו הינדה בנותיהם: בתיה, רחל בעלה אהרן בניהם: יעקב, צבי ושלמה.

ב ר ע ן

מאיר אשתו. בנותיו טולה שרה מיה.

ב ר ע ן

ראובן בנו יצחק ומשפחתו.

ב ר י נ ב ל ט

עטיל ובעלה

ב ר י צ׳ ק ה

מרים.

ב א ל נ ע ר

אברהם ואשתו טאכיל

ג

ג ל ד ש ט י י ן

יצחק אשתו צירל שני בנים שלש בנות

ג ו ט י ע

דוב שטימר

ג ו כ מ ן

אייזיק (חיי זיסלס) אשתו רייזל בנם נחמן בתם זיסל

ג ו כ מ ן

נחמן אשתו חיי זיסל (נפטרו) בנותיהם גיטל פרומה דובריש (רייטמן) נפטרה בתל־אביב י״ז אייר תשכ״ו, 1966.

ג ו ל ו ב ה
הרב ר' עזריאל־זאב זצ"ל (דער אניפולער רב) נפטר, אשתו הרבנית שרה בנותיהם: בתיה בעלה הרב ר' ישראל בוימל בנם אפרים ועוד 3 ילדים, איטא, בעלה הרב ר' ברוך קריגר (רב בקוסטופול) ו2 ילדים. צינה בעלה הרב ר' יצחק כץ רב בטוטשין ממלא מקום חותנו. בנם שמעון (שוומא). בן (מזווג ראשון) מרדכי אשתו דבורה ומשפחתה בת (מזווג ראשון) מרים בעלה הרב ר' משה מורגנשטרן.

ג ו ל ו ב ט ה
האחים: מאיר יעקב יחיאל ואחותם שרה ומשפחותיהם

ג ו ל ד מ ן
נחמן אשתו בלומה והילדים

ג ו ל ד פ ר ב
שמואל אשתו... בנם אלימלך בתם...

ג ו ל ד ש ט י י ן
סנדר (ריבס) אשתו פיגא (נפטרה) בתם ברכה בניהם: ארקה, יעקב וולקה (זאב) ואשתו פיגא

ג ו כ מ ן
יוסל (אייזנקס) אשתו. בניהם מוטיל אשתו פירל ובתם. אברהם, ישראל, לייבקה ומשפחותיהם

ג ו כ מ ן
מאיר ומשפחתו

ג ו ל ד ש ט י י ן
רחל (משה אהרנס) בנם בוימה בנותיהם מאניה וחייקה

ג ו ט מ ן
מאיר (דער ברעזנער שניידער) אשתו ומשפ'

ג ו ל ו ב
טויבה מנסס ובנותיה

ג ו ל צ מ ן
נחמן אשתו בלומה, בנם יעקב. בנותיהם: מלכה, גיסיה, רבקה

ג ו ר ב י ץ
בן־ציון אשתו הינדה בנם יעקב

ג ו ר ב י ץ
מיכל בניו נפתלי ויצחק. אשתו חסיה ומשפ' בתו חומה

ג ו ר נ ש ט י י ן
יצחק אשתו פרימה 2 ילדים

ג ו ר ב י ץ
פנחס ואשתו בילה בתם דוד אשתו סימה

ג ו ר ב י ץ
מלך־דוד אשתו סימה וארבע ילדים

ג ו ר ב י ץ
ישראל אשתו שני ילדים

ג ו ר ב י ץ
שלמה, רחל, מרים

ג ו ר ב י ץ
שמשעון אשתו : גיטל בנם ישראל אשתו סוניה בנם מונציה ובתם ?

ג ו ר ט נ ש ט י י ן
פנחס (פיניע דער קרימר). בנו שייליק.

ג ו ר פ י נ ק ל
מרדכי (דער סולטיס) אשתו ביילה. בנותיהם : פיגא, צביה, בתיה, מרים, בנם אייזיק

ג י ב ס
פיניה ואשתו

ג י ט ל מ ן
צבי (דער שניידער) אשתו... בנו דוד, אשתו : צירל. בנם יצחק ובת רייזל. בנו חיים ואשתו. בתם בתיה בעלה : צבי דויטש. בניהם שבתאי ושמואל.

ג י ט ר
יעקב (משה חיים׳ס)

ג י ט ר
לייבצה (משה חיימס), אשתו והילדים

ג י ט ר מ ן
גור־אריה. בנו יוסיל, בתם חייקה

ג י ט ר מ ן
משה. אשתו צירל

ג י ט ר מ ן
נחום, (נפטר). אשתו חנצה, בתם בת־שבע

ג י ט ר מ ן
יוסף אשתו שרה (מבית פוקס)

ג י ט ר מ ן
שמואל (חנציעס) אשתו יהודית, בניהם שמעון, אלחנן, בנותיהם חייקה, מלכה, רחל, חוה, שרה.

ג י ל ב ר ג
יוסף שמואל. אשתו חאַסיל, בניהם, (וואווע) זאב, ישראל־ליב, משה, בתם מלכה. בנם מרדכי, אשתו רוזה (דראז׳נר), בנם משה. בתם רייזל. בעלה דוד שפירא (מברזנא) ובתם

ג י ל ב ר ג
ישעיהו־יצחק. אשתו ריקל (נפטרה ה׳ סיון תש״א), בניהם שמואל־גרשון ואלימלך, בתם מינצה.

ג י ל ב ר ג
פנחס נפטר בפילדלפיה ארה״ב א׳ דרח׳ חשון .

ג י ל ב ר ט
שייליק. חנה־פייגעס ומשפחתו

ג י ל מ ן
אברהם. חנה, שרה. יוסף, עקיבא

ג י ל ר
חיה־אטיל. אסתר, מיכאל, שיינצה, שימשל, חנה

ג י מ ל פ ר ב ן
אברהם וחנה

ג י מ ל פ ר ב
שמחה. בנותיו, אסיה, בוזיה, מלכה, פיגא

ג י נ ז ב ו ר ג
(בוזיה) ברוך. אשתו אסתר־חנה

ג י נ ז ב ו ר ג
יוסל. אשתו יענטע (בת שרה רויטלמן), בנם שלמה, בנותיהם: גולדה, רחל בת־שבע

ג ל ט ש ט י י ן
אריה־ליב. אשתו רחל, בתם רייזל. בנם שמואל, אשתו ביילה

ג ל ט ש ט י י ן
יעקב. אשתו, שני ילדים (מריסוינקה)

ג ל ט ש ט י י ן
חיים. באבע, דוד, שלמה

ג ל ט ש ט י י ן
ברוך (רבקה ליבס). אשתו זיסל, בניהם חיים, זלמן דוד, (נהרג ביער אנטיניובקה לפני המלחמה), אחותו שרקה (רבקה־ליבעס)

ג ל ט ש ט י י ן
לייבצה. אשתו דבורה, בתם שרה, בנם ברוך (נפטר), פרידיל אשתו אסתר ובתם חנה'לה

ג ל ע ק י ל
יונה. אשתו בריינדל ובתם חיה

ג ל ר
יחיאל. (פוק). בנו חייקל, אשתו יענטה, 2 ילדים

ג ל ט ש ט י י ן
שמעלקה. אשתו דבורה, בניהם: משה ומיכל, בנותיהם: פריידה, רבקה, וריסקה

ג ל ט ש ט י י ן
בתיה. (שעפעכעס). בניהם: אברהם אשר ומשפ' צוקה וזוזיה

ג ל ז ל
הרב ר' יצחק אשר זצ"ל. אשתו הרבנית . בנם יואל, בנותיהם: לאה, בלה

ג ל ז ר
אריה. אשתו איטה, בנו אהרן, אשתו ומשפחתו

ג ל מ ן
יונה. אשתו ושני בנים ובתם שרה

ג ל פ ר ן
דוד־אברהם. אשתו בתיה, בניהם: צבי, מיכאל, משה־יודל, בנותיהם: חנה־איטה, רייזל

ג ל פ ר ן
יצחק. אשתו מינדל

ג ל פ ר ן
שלמה.
ג ל פ נ ב ו י ם
יצחק. אשתו אסתר, בנם יוסף, בתם פיגא־רחל
ג ל פ נ ב ו י ם
יעקב. ומשפחתו
ג מ ר
משה. (טכנאי שניים), אשתו מניה (ברלנט), בנם מוליה, בתם שרה
ג מ ר
משה. (נגר רהיטים), אשתו דבור׳קה, בתם אלטה, בעלה ברוך והילדים
ג ר ב ט ש
א ורי. אשתו חיה־בילה
ג ו ט ר מ ן
שמעון. אשתו באַבל, ובנותיהם
ג ר ו ש ק ה
אביגדור. (בנימנס) ומשפחתו
ג ר ו ש ק ה
ליבל. ומשפחתו
ג ר ו ש ק ה
זליג, ומשפחתו
ג ר ו ש ק ה
אהרן. אשתו יענטה, בנם אברהמלע
ג ר ו ש ק ה
יוסף. ואשתו
ג ר י נ ב ר ג
משה. (ביילציס) אשתו.. בנותיו מאַטיל, מינדל
ג ר י נ ב ר ג
(משפחת יתומים). משה ואחותיו חיה גיטל, חסיה,
ג ר י נ ב ר ג
מאיר. אשתו, ובנותיהם
ג ר י נ ש ט י ן
צבי. אשתו אידל (שראליס), בנם זליג
ג ר מ ן
צבי. אשתו בתיה, בתם רייזל, בניהם: משה! יוסף
ג ר מ ן
לייצה. בנה מוטיל
ג ר ץ
יוסף. אשתו... בניהם: מרדכי, יעקב, בתם שרה
ג ר ש נ ו ב א
לאה. אחותה חוה
ג ו ז
שמואל. ואשתו מלכה (סליבקה)

ד

ד נ צ י ק ר
זיידל. ואשתו
ד ו ד
(דער עקדישמן). אשתו רוניה ומשפחתו
ד ו ר פ מ ן
אברהם. אשתו דובה (וינשלבוים), בנם סיומה
ד ר י ק ר
חנה. בנה יצחק, סוניה (עפיל), בתם חיה
ד ר ז׳ נ ר
פסח. בנו ראובן, ישעיהו, אשתו סימה, בניו חיים
ד ר ז׳ נ ר
יהושע
ד ר ז׳ נ ר
פיגא

ה

ה ו כ ב ל י ט
יצחק. אשתו מינצה (בת גדלי׳ קופרשטיין), בניהם: מוניה, פנחס, בתם גליה
ה ו ק ס נ ג ו ר ן
(קצב) לייב. אשתו חייניה, בניהם: מוטיל ומשפחתו, אהרן ומשפחתו, טוביה, שלמה
ה ו ר ב י ץ
שלמה. אשתו רחל
ה ו ר נ ש ט י י ן
מיכה. אשתו דבורה
ה י מ ל פ ר ב
מאיר. אשתו יענטע
ה ל ב ר ט
(קצב), יוזיפ (נפטר בחיפה). אשתו ומשפחתו נשמדו בשואה
ה ל פ ר ן
בתיה
ה ל פ ר ן
ישראל־בער. בנותיו: איטה, שרה, בנו יצחק
ה ל פ ר ן
ירחמיאל. אשתו פרידה, בנותיהם: רחל, חיה, רבקה

ו

ו י נ ר
אביגדור. אשתו חנה, בנה אברהם

ו י ג ד ר ו ב י ץ
רחל בנותיה גיטל ואידלה בנה פנחס אשתו והילדים.
ו י ז ל ך
יצחק (דער שניידער) בנים : מרדכי, אהרן, זאב, זיידל.
ו י ט ק ו ב ר
לייבצה ומשפחתו.
ו י י נ ר
אלקה וחסיה.
ו י י נ ר
גיטל (קיבעכעס) בנה אבא, בנה אהרן אשתו, בנם יצחק — יוסי לייבע 2 בנות.
ו י י נ ר
חיים ישראל אשתו ובתו.
ו י י נ ר
מיכאל אשתו ובתו.
ו י י נ ר
יוסף (דער ליטוק) אשתו רייזל (בערלנט) וילדם.
ו י י נ ר
מענדל (דער קצב) אשתו באביל בניהם ישראל, ורוני.
ו י נ ט מ ן
חיים אשתו פסיה ־ליפשע בנם אברהם בתם אטול.
ו י נ י צ ר
גדליהו אשתו שרה בתם מכלה.
ו י נ צ ר
ראובן אשתו מינצה.
ו י נ ש ל ב ו י ם
דב (בערל דער בלעכער) אשתו חיה בתם מרים.
ו י ס ב ר ג
יהודה־ביר אשתו עטקה בניהם פרידל, משה, יצחק, צבי, והניך.
ו י י ס מ ן
הלל אשתו בנם ובתם.
ו י י ס מ ן
יונה אשתו, בניהם שלום, אברהם, שלמה.
ו ו ו ל א ך
תנחום (תנא) אשתו מאניה אמם אסתר בנם מלך.
ו ל ד מ ן
שלמה־זליג ומשפחתו.
ו ל ד מ ן
בן ציון בנו דב אשתו והילדים.
ו ל ד מ ן
יצחק־יוסף אשתו רבקה בניהם : נחמן, לוי, בתם : בלה.
ו ל ד מ ן
שמואל אשתו רחל בנותיהם, סימה ורבקה בנם נחמן.

ו ל ד מ ן
אברהם ומשפחתו.
ו ס ר מ ן
יצחק אשתו והילדים.
ו ק ס
נח — אהרן שלמה.
ו ק ס מ ן
זליג־יוסף אשתו רבקה בניהם אברהם, יצחק, יהודה צבי ויוקל.
ו ק ס מ ן
מרדכי (מוטיל דער אמעריקאנר) אשתו רחל בנם מאיר, בתם לויבע בילה זיסע וילדיהם ובתם שרה.
ו ק ס מ ן
שבע בנה אבגדור בנה יעקב נפטר בשנת 1938.
ו ק ס מ ן
נחמן ביר (קצב) בניו: יוסף, הנך, משה ויעקב בנותיו: גוטיה וגולדה.
ו ר ו נ ה
יוסף אשתו חיה והילדים רייזל, ריבה, שרה ואייזיק.
ו ר נ ה
לייב אשתו ברכה, אברהם, ברוך, יעקב, מיכלה, חנה, איטה.
ו ר נ ה
אייזיק אשתו: בנם מרדכי.

ז

ז א ל ץ
בנימין בניו גרשון ומשה ובת.
ז א ל ץ
דב (בירל) אשתו מסיה בנם נחום בתם נחמה.
ז ב ו ד נ י ק
אשר (דער מילר) אשתו הניה, בניו: חיים, יעקב, יוקל, ניסל, ישראל־ליב.
א ב ר ה ם
בנותיו: רוזה, לאה, פירל, וציפה.
ז י י צ י ק
אהרן־וולף אשתו עטיל (נפטרה בשנת 1925), בניהם אברהם ושמואל אשתו רייזל (בת ר' יצחק מאיר שפירא) ובתם בנותיהם: דבורה ומשפחתה, ריבה ומשפחתה סוסיל וטייביל.
ז י י צ י ק
זליג אשתו שפרה בתם פריידה ובעלה גדליהו.
ז י י צ י ק
יודיל אשתו, בניהם אברהם, דוד, ישראל, יחיאל, בן ציון בנותיו: חיה, לאה, ציביה.

ז י י צ י ק

יחיאל אשתו זלטה בניהם: אהרן, רבקה ומשה.

ז י י צ י ק

חיים בן מכאל נהרג אצל הרוסים.

ז י י צ י ק

יהושע (שיקע) אשתו נפטרה בשנת 1920 בנותיו טייבל, עטיל ושיינדיל בנו מיכאל (מיקע).

ז י י צ י ק

מיכל (דער שניידער) אמו ומשפחתה.

ז י ל ב ר ב ר ג

אהרן (נוטס) אשתו רחל בניהם נוטע (נונה) ונח, סבתה מאסיה.

ז י ל ב ר ב ר ג

בנימין (הנגר) אשתו בתו דובה, בנו לייבל אשתו מעניה, בנו נוטקה ומשפחתו.

ז י ל ב ר ש ט י י ן

בן־ציון אשתו ובנותיו אמא גננדל (פון דעם מארק).

ז י ל ב ר ב ר ג

עקיבא (משה אהרנס) אשתו שיינה בנותיהם רחל ובילה בנם אברהם בתם חיה־לאה בילה ויעקב פודליסקר מרסניק בתם דינה בנם מיכאל.

ז י ל ב ר ב ר ג

צביה (קיטיה) משה־אהרן אברהם, טמע, יהושע.

ז י ל ב ר ב ר ג

שמואליק (פון סקלאד) אשתו בנותיוביילה וציפה בניהם דוב ומשפחתו וניסל.

ז י ל ב ר ב ר ג

שמואליק (נוטקעס) אשתו חיה־טובה בנם מאיר בנותיהם פופה, לאה ובתם נחמה.

ז י נ ג ר

משה (רופא שניים בקריפה) אשתו זלטה בתם פרל.

ז ל צ מ ן

אברהם יעקב אשתו אחיו שמחה אחותו פיגע.

ז ל צ מ ן

אלי חיים־יודליס אשתו ובנותיהם

ז ל צ מ ן

סוניה

ז ל צ מ ן

לייביש ומשפחתו

ז ל צ מ ן

בירל אשתו בנם גרשון אמו רייזיל

ז ל צ מ ן

מרדכי (פון סיענער גאַס) אשתו רחל בנותיו פיגא מרים צירל ובנם יוסף.

ז ל צ מ ן
הרש וולף אשתו ובת.
ז פ ר ן
אשתו חנה וילדיהם.

ח

ח ו ד י ר ק ר
אבגדור אשתו פיגא בתם שרה בנם נחום.
ח ו ד י ר ק ר
בלה בתה חיה.
ח ו מ ו ט
מיכל אשתו דבורה בנם אליהו (אליק) בתם שרה בתם בילה בעלה יוסף ילדיהם גיטל ובערל (מאלקסנדריה).
ח ו נ ה
פ ויק אשתו ומשפחתו.
ח י ה
שרה (דיבעקערן) בנה פסח־אלי אשתו רוניה והילדים בנה יצחק ויעקב יהודה.
ח י י ט
אברהם־משה אשתו רייזל בניהם בירל יוסף אשר בתם חיה־שרה.
ח י י ט
בנימין אשתו דבורה בנם מאיר.
ח י י ט
זיליג אשתו רייזל בנם אהרן מיכאל אשתו חיה בתם פיגא.
ח י י ט
חיים־ליב אשתו לאה־פסיע (די בובע) בנם אשר זליג ומשפח׳.
ח י י ט
יעקב אשתו אסתר־ברכה בניהם יוסף, פנחס, אהרן, בנותיהם רחל, בתיה וחנה.
ח י י ט
מלכה בוניס בנה איסר בתם ליבה בעלה ישעיהו בניהם קלמן, מנדיל.
ח י י ם — א י צ י ק
דער שוסטער בנו פסח ויתר משפחתו.
ח י י ם
דער זגוטובצ׳יק אשתו ומשפחתו.
ח י י ק ל
דער שוסטער ומשפחתו.
ח י ס ד א
שרה בנותיה : אסתר ומרים.

ט

ט ב ק י ר ק ע
אריה חתן של אידל שראליס
ט ו ב
אברהם־יצחק אשתו הינדה בתם רחל חנה בנם ברוך, אהרון אשתו ומשפחתם.
ט ו ב ס ט ר
מרדכי אשתו צורל.
ט ו ל פ י ן
יעקב (דער מלמד) בנו בירל.
ט ו ר ו ק
אברהם אשתו שרה.
ט ו ר ו ק
חיים אשתו שפרה (עפעל) בנו אהרן בנותיהם רוזה ויהודית.
ט ו ר ו ק
זאב אשתו רחל בנם יעקב.
ט י נ ה
אברהם, אסתר.
ט נ צ ר
פייביש אשתו טייבל והילדים אמו סוסיל.
ט ס ל ר
חיים (דער טויבער) אשתו שני בנים ובת.
ט ס ל ר
בן ציון דער מילנר ומשפחתו.
ט ר ק
אליהו אשתו אסתר 3 בנות.
ט ר ק
מרדכי אשתו גנסיה בנותיהם חוה וגולדה.
ט ר ק
שיינה — אלתה.

י

י ה ו ש ע
ציופס אשתו וילדיהם
י ו ז י פ ו פ
פרידל ואשתו.
י ו ס ל
דער געלער אחותו דבורה ומשפחותיהם.
י ו ר י ש
שיבע בנה זאב.
י ו ש ט י י ן
יעקב (מאפיה) אשתו ביילה בנם זינה בתם מלכה.

י ע נ ק ל
ברוך הרשס (דער מלמד) אשתו ברכה בניהם אהרן ומשה ומשפחתו.
י ו ד י ל
פון די לאזעס אשתו חנה, נהרגו ונשרפו עם ביתם ע"י האכרים בשנת 1928.
י ו נ ה
דער וסרטריגר ומשפחתו.
י ת ו ם
אליהו אשתו רחל.

כ

כ ץ
אבא אשתו אדיל בנם לייביש בתם חנה בילה יודל קרטשמכר וילדיה רוזה ויצחק.
כ ץ
זלמן ומשפחתו גיסו אברהם ומשפחתו.
כ ץ
נחמיה אשתו בנו שפטיל אשתו רייזל בנם מאיר בת בנם קופיל אשתו ומשפחתו בנם יואל בתם ריקל בעלה יצחק דרזנר.

ל

ל ב ו נ ס ק י
יהודה אשתו פרידה וילדיהם.
ל ב ו נ ס ק י
משה
ל ד ר מ ן
יוסף אשתו ובתו.
ל ו י ט ה
לייביש אשתו עטיל (דריקר) ומשפחתם.
ל י ב ר ט ו ב
צבי אשתו פרל בנם גרשון בתם חיה.
ל י ב ר ט ו ב
יעקב־שמואל אשתו גולדה בנם גרשון.
ל י ב ר ט ו ב
משה אשתו מלכה בנם אליק בנותיהם: גיטל וחיה
ל י ב ר ט ו ב
אליזער אשתו מלכה בניהם גרשון, יהודה, יעקב בנותיהם: הינדה רחל ורבקה.
ל י ט ו ו א ק
יצחק אשתוביילה בנם אברהם, בתם נחמה נהרגה בהפצצות בתל אביב בשנת 1942.

ל י נ י ק
המשפחה
ל מ ד ן
אברהם (דער שטריקן־דרייער) אשתו ומשפחתו
ל מ ד ן
ישראל (השמש בטריסקער קלויז) אשתו ומשפחתו
ל מ ד ן
יצחק ואחיותיו
ל י ט א
גנדל
ל י ט א
דוד אשתו רוניה ילדיהם: עטיל יהודה ויונה
ל י ט א
שפסיל אשתו ליבה ארבע ילדים אחותו רייזל בעלה ושני ילדים
ל ר נ ר
נחום אשתו רחל בתם זיסל בניהם יעקב יצחק וקלמן

מ

מ א י ר
דער איינבונדער אשתו ובתו
מ ו נ י ס
לויניה נהרג ברוסיה
מ ו ס מ ן
יוסף השוחט בנו מרדכי אשתו חייקה ובנם, בנו ברל
מ ו ס מ ן
שמוליק דער קייסער
מ ו צ ר
ברוך (בנימין איצקס) אשתו מלכה בניהם: לייבל, משה וחיים־שמחה אשתו רחל (ספוזניק) בנותיהם: רוזה, הלנה, בעלה בוזיה (ברוך) בינגר
מ י י ד נ י ק
אברהם (דער שטעפער) אשתו פירל בנם יעקב בנותיהם דבוסיה וחנה
מ י ל
גולדה 2 בנים 4 בנות
מ ו צ נ י ק
אליעזר (ספליוך) אשתו שרה בניהם: אריה, מיכל, פישל וחיים בתם בלומה
מ ל מ ד
הלל אשתו פיגא בניהם אברהם, יעקב ופנחס (טבע בנהר הורין) בתם קיילה בעלה צבי זקס וילדיהם
מ ל מ ד
ישראל אשתו סימה בניהם יודל מאיר יצחק אשתו ריבה בתם פועה

מ ל מ ד

ישראל 5 בניו 2 בנותיו חתניו כלותיו ונכדיו

מ ל מ ד

עקיבע (קרבקע אשתו איטה כץ)

מ ל מ ד

צבי אשתו 3 בנים 2 בנות

מ ע נ י ע

די בעקערן בניה יהודה ומנדל ומשפחותיהם

מ ק ל

אברהם אשתו אידה 3 ילדים

מ ק ל

פרומה

מ ר ק י ש

יחיאל אשתו בניו עוזר ומשפחתו דוד ומשפחתו

מ ר ק י ש

צבי אשתו חיקה

מ ר ק י ש

ישראל אשתו בלומה בניה שמואל ומשפחתו ועוזר בתם שרה

מ ר ק י ש

שעפסיל אשתו פירל הילדים: אהרן רבקה ומשה

נ

נ ו ב ק

אהרן־נח אשתו רייזל ומשפחתו

נ ו ב ק

וולף אשתו טייביל ומשפחתו

נ ו ב ק

חיי־פיניע

נ ו ב ק

בנימין ומשפחתו

נ ו ב ק

יעקב ומשפחתו

נ ו ב ק

אפרים ומשפחתו

נ ו ר ק

מקס אשתו חנה

ס

ס ג ל

שמואל אשתו מלכה בניהם אבגדור צבי וזיידל זיידל ואשתו
בילה וינר

ס ו ח ר צ ו ק

בן ציון ומשפחתו

ס ו ח ר צ ו ק

יצחק ומשפחתו

ס ו ח ר צ ו ק

יוסף ומשפחתו

ס ו נ ד ל ז ו ן

שמרל אשתו דובה בניהם אליעזר ושלמה בנותיהם שרה ואיטה

ס ו נ י ס

ישראל אשתו אסיה בניהם: שמעון ויצחק בנותיהם חיה ורוזה

ס ו נ י ס

חיים אשתו שני בנים

ס ו ד י ס

יצחק אשתו 2 בנים 3 בנות

ס ו ק נ י ק

אהרן ומשפחתו

ס ו ק נ י ק

יעקב ומשפחתו

ס ו ק נ י ק

עובדיה אשתו מרים בנותיהם חוה ועוד אחת ובן

ס ט ו ל ר

אברהם ומשפחתו

ס ט ו ל ר

אייזיק נפטר בקנדה אשתו ברכה

ס ט ו ל ר

חנינא אשתו גולדה בנם מנדיל

ס ט ו ל ר

פייביש בן יאול ואיטה

ס ט ו ל ר

יואל אשתו איטה נפטרו בתל־אביב

ס י ט ה

אברהם אשתו רחל 2 ילדים

ס י ט ה

לייבצה אשתו ליבה (שטינורצל)

ס י ט נ ר

משה (הצלם) אשתו צפורה בנותיהם רעיה ומניה

ס ל י ב ק ה

רבקה ובעלה בייניש מכפר זריצק

ס ל י ב ק ה

אבגדור ויוסף ומשפחותיהם, שולמית, בילה ובעלה יוסף

ס ל י ב ק ה

יוסף אשתו חנה בנותיהם רחל, סוניה ואטיל ובעלה אברהם ורנר

ס מ ו ר ז ו ב

נתן אשתו לייקה (חיה זיסלס) סבתה יהודית

ס נ ד ל ר

דוד אשתו רבקה בנם מיכאל בנותיהם: רחל, לאה, סימה והניה

ס פ ו ז נ י ק

אלטה ו־3 בנות

ס פ ו ז נ י ק

ברוך

ס פ ו ז נ י ק

גוטיה אשתו 2 בנות

ס פ ו ז נ י ק

גיטל, בתיה מינדל

ס פ ו ז נ י ק

יואל אשתו פיגא בנם יוסף בנותיהם מרים ובתיה

ס פ ו ז נ י ק

פסח אשתו חייקה והילדים

ס פ ו ז נ י ק

בלומה בנה שלמה (סיומה) אשתו טייבל (שץ) ובנם

ס פ ו ז נ י ק

יצחק אשתו גודלה ומשפחתם

ס פ ו ז נ י ק

אפרים ומשפחתם

ס פ י ב ק

דוד אשתו מרים בנם יצחק בנותיהם: חיה ושיינדיל

ס פ י ב ק

יוסף אשתו מאסיע בנם יצחק בתם חנה

ס פ י ב ק

יהושע אשתו טייבל (שכניוק) בתם רחל

ע

ע ז ר א

(דער קיימענקורער) בנו אברהם אשתו טיליע (ברען)

ע פ ע ל

יוסף (ארטשיקס) אשתו לאה בתם רייזל

ע פ ע ל

ישראל אשתו שפרה (ואלנטעס) בנם אליק בנותיהם חיה, רוזה, וליבע

ע פ ע ל

אריה (לייבציק) בת ראסיל בנים גדליהו ודב ומשפחותיהם

ע פ ע ל

משה בנותיו פרידה, ברכה וסוניה

ע פ ע ל

דוד, בונצה, יום־טוב, חנה ודוד

ע פ ע ל

מרדכי, חייקה, יעקב רבקה רחל והניא

פ

פ ו ק ס
דב (בירל) נפטר בשנת 1935 אשתו יענטע בנם חייקיל
פ ו ק ס
גיטל בתה טייבל
פ ו ק ס
אהרן חיים־נח
פ ו ק ס
ירחמיאל אשתו והילדים
פ ו ק ס
צבי (הרשל) אשתו ברכה
פ ו ק ס
משה בן אריה (חי יבל״ט)
פ ו ק ס
נתן (נטע) אברהם, מרדכי, משה, בן ציון, מרים ורחל
פ ו ק ס
לייבע בעלה יעקב (נפטר) בניה
פ ו ק ס
אבדהם אשתו 6 ילדים
פ ו ק ס
אליהו אשתו גיסיע 2 בנות
פ ו ק ס
זיסיע אשתו ויסיע 2 בנות
פ ו ק ס
מעמקע בעלה יעקב — מאיר 4 ילדים
פ ו ק ס
מלכה בעלה יצחק ובן
פ ו ק ס
יעקב — בנימין
פ ו ק ס
משקהביילה 5 ילדים
פ ו ק ס
שמואל יוסף אשתו גנסיה בניהם: לייבל, פרידל, יוקל
בנותיהם: חינקה, אסתר, וצורל
פ ו ק ס
משה יוסף ומשפחתו
פ ו ר ט נ ו י
פנחס אשתו ומשפחתם
פ ו ר ט נ ו י
יצחק ומשפחתו
פ ט י צ ׳ ר
אברהם אשתו שרה בנם חיים
פ י נ ג ר ה ו ט
יצחק אשתו פרומה בתם לאה־קה בנם לייביש ומשפח׳

פינגרהוט
וולף אשתו בלומה בנם אברהם
פינס
גינסיע (פיו די אוליניצע) פרידל ומשפחותיהם
פינקל
יצחק אשתו פרומה בתם לאהקה בנם לייביש ומשפח׳
פינקלפרב
שלמה (נפטר) אשתו שרה בתם רייצה בנם יחיאל אשתו אסתר בנם מנשה אשתו צירל בנם בן ציון אשתו איטה (בת הרב) בנם מרדכי ויוחנן
פינקלשטיין
ברוך (סימעס) אשתו רייזל בנם דוד בנותיהם: רחל וריבה
פינקלשטיין
בורה
פינצוק
זיידל אשתו זדלה בניהם: שלמה שמעון לאה ועוד בת
פל
גרשון (שפיץ) אשתו רחל
פלדמן
וולף אשתו ציפה וילדיהם
פלדמן
מיכל אשתו בריינדל בניהם יצחק ונונע
פלדמן
מיכאל אשתו רחל בניהם: חייף ושמואל בנותיהם רוסיה ושבע
פלדמן
צבי אשתו בתיה הילדים: איטה, חיים ויוסף
פלדמן
יעקב אשתו חוה הילדים ביילה, רחל, ציפה, גדליהו וזליג
פלדמן
משה אשתו פיגא (פון ליסענבארג)
פלדמן
ישראל ומשפחתו
פלדמן
משה ומשפחתו
פלדנקרייז
יונה אשתו חיה — צירל
פליישמן
צבי (הרשיל סקופ) אחיותיו פירל וחיה
פנימנסקי
יצחק אשתו בתיה בניהם: שמואל בתו שפרה נפטרה בארגנטינה בנם: פסח אשתו טריינה בנותיהם: חנה ורבה בנם: משה אשתו חיה־רייזל
פנימנטקי
משה אשתו ומשפחתו

פ ר א ל
זאב (וואלף ולנטיס)
פ ר א ל
יצחק אשתו בנם בנימן מרים פרומה ושרקה ובתה פיגעלע
פ ר א ל
הרש־מנדל ואשתו בנותיהם ויכנה ובתיה בנם חיים־שמעון
פ ר י ד מ ן
מאיר אשתו אסקה בתם ויניה בנם דוד
פ ר י ד מ ן
יום־טוב
פ ר ל ש ט י י ן
אהרון (מורה) אשתו ביילע (לבית למדן) בנם חיים
פ ר נ ק ל
יצחק אשתו ובנם
פ ר נ ק ל
יעקב (השוחט) אשתו בניהם קלמן, יעקב ועוד 2
פ ר ס מ ן
שלמה אשתו פיגל (רוטנברג) בתם בת־שבע בנם משה
פ ר ס מ ן
בצלאל אשתו רחל בנם יצחק
פ ר ס מ ן
גדליהו נפטר ברמת־גן א״י בשנת תשכ״ה 1965
פ ר ס מ ן
נתן נפטר ברמת־גן א״י ביום ז׳ אב תשכ״א 1961
פ ע ר ד מ א ן
וועלויל אשתו ציביה

צ

צ׳ ו ב ו ק
אברהם אשתו בתיה
צ׳ ו ב ו ק
אלחנן (חנא) אשתו רודי בנם אברהם בתם דוציה
צ׳ ו ב ו ק
אליעזר אשתו שרה בניהם : מרדכי, אריה ויעקב בנותיהם :
חנה, טובה ודבורה
צ׳ ו ב ו ק
יצחק אשתו שרקה בניהם טוביה, יוסף, אברהם והרשל
בנותיהם אסתר, פסיה, טייבל ודבורה
צ׳ ו ב ו ק
שרה בעלה יוסף (דער סטעלמאך) בנותיהם ברכה וחנה
צ׳ ו ב ו ק
יצחק (איציה נפטר בארה״ב) אשתו חוה בניהם יחזקאל,
משה בנותיהם : גולדה, פוליה ופרידה

צ׳ובוק
גיסיה בעלה בערל מוסמן בנם זיליג בתם בתיה
צימבל
דער שניידער ומשפחתו
צימל
יצחק (קרפטקיס) אשתו בת־שבע והילדים
צימל
בצלאל
צימרמן
שעפסיל (דער שניידער), מאיר, יום־טוב, דב, דן, חנה, רבקה לייב, מנחם

ק

קופרמן
יוסף (דער שטימן שניידער) אשתו ביילה־רייזה בנם יעקב בנותיהם: חנה, דבורה, גנסיה, יענטה, אסתר בעלה משה ובתם חוה־לה
קופרשטיין
שבח בנו לייבל אשתו רחל בניהם ברוך וצוציע בתם חנה
קופרשטיין
ישראל־משה אשתו טייבל והילדים
קופרשטין
אברהם
קופרשטין
יוסף אשתו מאלה
קופרשטין
אליעזר אשתו סטוניה בתם מוסיק
קופרשטין
אהרן (אהרצ׳יקה) נפטר בארץ ישראל
קופרשטין
מושקה אשתו לאה ומשפחתם
קוץ
ישעיהו אשתו רייזל בת אדללה בן מרדכי
קוצין
מרדכי (מוטיל) אשתו לאה ילדים רחל ואבא
קורנין
יהושע אשתו שרה בנם זלמן ואשתו בנם יוסף אשתו פראדיל 2 בנות בנם ישראל אשתו טעמע (סיטע) בנותיהם טייבל ולאה
קורנפיין
ישראל־אברהם אשתו בלומה בנם דב בתם רבקה
קייטיל
לייבע אשתו אסתר בניהם דוד, משה ואברהם בנותיהם: בתיה, זיסל, דבורה וסוניה

ק ו פ ר ב נ ד

מרדכי אשתו בתיה בנותיהם: גנסיה, צפורה ורחל בניהם:
פרויקה (טיבל) טוביה

ק ו פ ר ב נ ד

פיגא

ק ו פ ר ב נ ד

טיליע (תהילה)

ק ל י ג מ ן

יעקב אשתו אלקה בתם נסקה

ק ל י ג ר

ברל ובתו

ק ל י י מ ן

ישראל אשתו פרידה בתם בתיה

ק ל י י מ ן

יונה אשתו פרל בנם ובה

ק ל י י מ ן

בת־שבע (שיבע קלוזניק) בנותיה: רבקה, איטה ומרים
בניה: יונה ויצחק

ק ל י מ ו ס י ס

ברוך אשתו פרידה בנו פנחס (נפטר) ישראל בתם לאה

ק ל ר

דב אשתו פייגא בתם דוציה בעלה פנחס ציילנגולד

ק מ י נ ש ט י י ן

לייבל אשתו סוסיל (שניידער) ובניהם

ק פ ל ן

איזיק בתו סטיסיע

ק פ ל ן

אהרן אשתו רבקה בנם: דוד בנותיהם: איטה, לאה וגולדה

ק פ ל ן

ישעיהו בנו צבי ובתו פראדיל

ק פ ל ן

יצחק (ספר) אשתו ובתם פרל

ק צ ב

אברהם אשתו רבקה בתם נחמה

ק צ מ ן

שמואל, אשתו קלרה קריינה (מרפא שנים) בנם מוניק בתם
רעיה נפטרה בשבועות בשנת 1936

ק ר ב י ץ

דב אשתו חסיה בניהם נחום ויוסף ובתם

ק ר ו ט

חיים אשתו וארבע בנות

ק ר ו ל פ ל ד

בנימן אשתו מלכה וילדיהם

ק ר ו ל פ ל ד

לייביש אשתו מינדל בנות: ביילה וחנה בנים: יעקב ובנימן

ק ר ו ל פ ל ד
משה אשתו פסיה ילדים חנה וצבי
ק ר ג
יחיאל, לייביש, זיסל ובריל ומשפחותיהם
ק ר י ו ו ע נ ו ס
צבי ומשפחתו
ק ר י צ מ ן
גרשון אשתו ברכה בנם משה בנותיהם: איטה, שרה, רייזל ופרידה
ק ר י צ מ ן
מאניע ובעלה בניהם יוסף ואפרים
ק ר י ש ט א ל
מרדכי אשתו טוניה בנם משה ועוד בן
ק ר י ש ט א ל
אהרן־זליג ואבא
ק ר פ
אלתר, משה אנשיל ומשפחתו
ק ר פ
יעקב אשתו שרה־לאה בתם פירל
ק ר פ
יונה אשתו שיינדיל בנם יעקב
ק ש ו ק
זייוויל (אופה) אשתו ויסיה בתם לאה בנם אהרן
ק ש ט ן
מרדכי אשתו חנצה בנותיהם: לויבה ורחל
ק ר פ ל
אליהו אשתו אסתר־רחל ילדיהם חיה־דבורה שרה ועזרא
ק ר נ צ ב ר ג
אברהם צבי אשתו שיינדיל

ר

ר ב נ ו ב י ץ
פסח (השוחט) אשתו גולדה (שכניוק) בנם שלמה
ר ו ב י ן
חיה־גולדה
ר ו ב נ ש ט י י ן
יהושע אשתו זעלדע בנותיהם: שיינדיל, בלומה, לאה ושרה בניהם חיים ויהודה
ר ו ב נ ש ט י י ן
מרדכי
ר ו ב נ ש ט י י ן
ישעיהו אשתו שני ילדים
ר ו ז ג ו ב י ץ
וולף אשתו אסתר וילדיהם

ר ו ז נ ב ר ג

אברהם אשתו פסל (ישראל ליב גרשנס) בתם טייבל בנם שמואל־גרשון

ר ו ז נ ב ר ג

עו"ד ברוך אשתו רחל בנם חיים

ר ו ז נ ב ר ג

מילכה אשתו וילדם

ר ו ז נ ב ר ג

ראובן אשתו שתי בנות

ר ו ז נ ב ר ג

חיים־מיכל ובתו וחתנו חיים

ר ו ז נ ק ר נ ץ

אברהם־הרש אשתו שיינדיל

ר ו ט נ ב ר ג

אליק אשתו חנה (גורנפינקל) והילדים

ר ו י ט ל מ ן

גדליהו נפטר בטוצ'ין ר"ח תמוז תרפ"ד 1924 אשתו שרה נפטרה בפתח תקוה א"י ז' כסלו תשי"ג 1953 בנם מיכאל אשתו אדיל בתם דינה בנם גדליהו בנם נחום אשתו ריבה (גורפינקל) בנם שבח, בנם אבא נהרג בתאונת דרכים בפתח תקוה בשנת 1937 בתם יענטע, ראה גינזבורג

ר ו י ט ל מ ן

חיים־בער אשתו גולדה שני ילדים

ר ו י ט ל מ ן

יונה אשתו בניהם אריה וחיים בנותיהם: לאה ואיידיל

ר ו ט ל מ ן

אבגדור אשתו חיה

ר ו ט ל מ ן

יצחק (פיציע) אשתו גיסיע והילדים

ר ו ט מ ן

איינשיל מפילידלפיע ארה"ב נכד ישראל ליב גילברג נהרג במלחמה ג' דחוהמ"ס תש"ח־1947

ר ו ט מ ן

יוסף (הקברן) אשתו זלטה ומשפחתו

ר ו י ט מ ן

ביילה בניה דוד ואברהם־דב

ר ו ט נ ב ר ג

משה נפטר כ"ב שבט) אשתו אטיל

ר ו ט נ ב ר ג

יוסף (המורה) אשתו מניה בנם שמואל יוסף

ר ו צ מ ר י נ ג

ישעיהו (ספר) בנם שמואל

ר ז נ י ק

אליהו אשתו אסתר בנותיהם רייצה בעלה יעקב ולדוקס ובתם, בתם פרדיל בעלה יצחק נדלר וילדיהם, בנם אריה אשתו ביילה (בת יואליק סטנלר) בנם יחזקאל

ר ז נ י ק
שלום, מיכל, מאיר, חנה ורייזל
ר ז נ י ק
הרשל אשתו חייקה בתם רחל
בנם רזניק יוסף נפל על משמרתו במשטרת כפר סבא בתאריך 9.3.53
ר י י ט מ ן ראה ג ו כ מ ן
ר י ק ל י ס
ישראל־אשר אשתו זלאטה בנם מכאל אשתו גיסיה (טורק) בתם חנה בניהם זלמן ואברהם בתם חנה בעלה חיים אייזנברג ומשפחתו
ר צ ו צ ק ה
שמואל (שפר) אשתו חוה בנם ישעיהו 2 ילדות

ש

ש ד ה
אליעזר אשתו זלדה (גורנשטיין) וילדיהם
ש ו ח ט
יעקב ומשפחתו
ש ו ל מ ן
מאיר אשתו שרה בתם מינצה בניהם גרשון, נחום ואייזיק
ש ו ס ט ק
גדליהו אשתו פירל (די פאַווע) וילדיהם
ש ו ר ץ
רבקה (מנדל דעם חזנס) ובתה
ש ו ר ץ
חנינא אשתו פוליה אחיו שמואל לייב ואמא
ש ו ר צ מ ן
גצל אשתו רבקה בניהם דוד, אריה ולוי
ש ט י י נ ג ו ל ד
חיים (מנסס)
ש ט י י נ ג ו ל ד
משה
ש ט י י נ ג ו ל ד
צבי (הרש'ל) אשתו רחל
ש ט י י נ ג ו ל ד
שמאי אשתו גולדה בניהם יעקב, שמואל ודוד בנות: בלומה ומניה
ש ט י י נ ג ו ל ד
אליהו (אליק) אשתו חנה־רבקה (מבית וינר)
ש ט י י נ ו ר צ ל
אהרן—גדליהו (פון דיווידעמקע) אשתו חיה בת שרה בנים צבי וישעיהו

ש ט ר נ ש י ס

בן־ציון אשתו חנה בנותיהם גיטל ודזה ובן אמא רייצה

ש י י נ פ ל ד

מכאל אשתו שיפרה (שיפקה די קושארקע) בת שרה בניהם שמואל, שלמה ויהודה

שיינפלד יצחק אשתו שרה (לבית רוטנברג) בנותיהם מרים, רעיה ושפרה

ש י י נ ק ר

שמואל ומשפחתו

ש י י ע ס

אברהם ובתו

ש כ נ י ו ק

ישעיהו (השוחט) אשתו פיגה בניהם מרדכי נחמן וחיים־יודל

ש כ נ י ו ק

שלמה (השוחט נפטר) אשתו שרקה (נפטרה 1933) בנותיהם: רייצה ובעלה מאנטניובקה פרל, רחל ומרים

ש ל י ט א

לייביש אשתו אטלה בת שפרה בן בנימין

ש מ ו א ל י ק

(דער העקדישמאן) בנוי ישעיהו ברוך חנה

ש מ ו ק ל ר

אבא (הספר) בניו משה ומנדיל בנותיו רבקה וחיה־אטיל

ש מ ר ל י נ ג

(דער ליטואק) ברוך—יוסף ושרה והמשפחה

ש נ י י ד ע ר

אברושקה ומשפחתו

ש נ י י ד ע ר

פרץ אשתו חיה

ש נ י י ד ע ר

ברל אשתו זיסל בנם נחום

ש נ י י ד ע ר

יודל אשתו מרים בתם יענטע

ש נ י י ד ע ר

נח אשתו אוטה בניהם: יוסף אשתו רבקה יחיאל, פרץ ובתו אסתר

ש פ י ג ל מ ן

דוד (דער קירשנער) אשתו שרה בנותיו: חיה (ברען) ובתה בת־שבע, גיטל שיינצה ומרים

ש פ י ג ל מ ן

חיים (בן מאיר וטייבל יבדלט"א)

ש פ י ג ל מ ן

מיכאל (נפטר בשנת 1937) אשתו רבקה בנותיהם ליובה ובײלקה

ש פ י ר א

יצחק מאיר בנו שמואל־אבא אשתו פרידה

ש פ י צ ג ל ו ז

סטיסוע (שפירא) בעלה יוסף

ש פ י ר א

פרל בנותיה צפורה ושרה בניה פנחס ומאיר בנה אריה נעדר

ש פ י ץ

מנחם (מנהל חשבונות) אשתו רחל

ש פ י ץ

מוניה

ש פ ר י נ ץ

אהרן בתו טויבה והמשפחה

ש פ ר י נ ץ

וולף אשתו מניה

ש פ ר י נ ץ

חיים

ש פ ר י נ ץ

שמאי אשתו זלדה (קייטל) בתם בתיה בניהם אברהם ושלמה

ש פ ר י נ ץ

ישעיהו אשתו פיגא בנם: מכאל בנותיהם: שרה בריינדל וזלאטה

ש ף

משה אשתו לאה נפטרה בא״י י״ז חשון בניהם זאב ישעיהו (שיקה) יואל ושלמה

ש ף

בנציון אשתו אטלה בנותיהם רחל, מכלה בנם פליק

ש ץ

גיטל בעלה זלמן נפטר לפני המלחמה

ש ץ

אליעזר אשתו שיפרה (שיפקה) בנותיהם: רעיה ושרה

ש ץ

דוד אשתו אידה (באטי) בנם מכאל

ש ץ

שמואל נעדר במלחמת העולם הראשונה

ש ץ

וואלף (דורובוזער) אשתו ברכה

ש ץ

ישעיהו אשתו פיגא (פופע) בתם שרה בניהם צבי אברהם, מאיר ומנשה

ש ץ

גדליהו אשתו חיה בתם רבה

ש צ ד ר ו ב י צ ק י

אלתר (דער ליטוואַק) בנו חיים סוסל

ש ק ו ל נ י ק

יעקב־צבי ומשפחתו

ש ק ו ל נ י ק

ישראל־יעקב אשתו רייזל וילדיהם מוניה, דבורה שמואל ואבגדור

ש ק ו ל נ י ק

אבגדור אשתו, בתם רבקה בנם שבתאי (שעפסיל)

ש ק ו ל נ י ק

מרדכי־יצחק אשתו רבקה בניהם משה וצבי

ש ק ו ל נ י ק

משה אשתו חיה־ברינה בנם אלקנה בתם שרה

ש ק ו ל נ י ק

לייבל אשתו צייטל ובניהם

ש ר

יעקב (דער קרומער שניידער) ומשפחתו

ש ר ו ל נ י ק

(הסנדלר) בניו אשר, ומרדכי נכדיו: יצחק, טוברה ואהרן

ש ר ל

צבי (החיט) אשתו בנו מרדכי והמשפחה

ת

ת ה י ל י ם

חנינא (ראש הישיבה), אשתו ומשפחתו

ת ר ש י ש

נחמה, שתי בנותיה

ת ר ש י ש

אברהם, אשתו והילדים

ת ר ש י ש

יעקב, אשתו 4 בנות

ימי־זכרון משפחתיים / משפחה יאַרצייטן

השם ושם האב	קרבה משפחתית	נפטר ב			נרצח ב		
		יום	חודש	שנה	יום	חודש	שנה